

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2001 • 50 mk

Pohjoiskalotti liikkeessä

Maailmanhistoria reaaliajassa

Japani vuonna nolla

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

99. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Jyrki Vesikansa (vpj.), Martti Häikiö,

Katariina Mustakallio, Raimo Salokangas, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juba Sihvola, Maailmanhistoria reaaliajassa ja menneisyyden opetukset 225

Pohjoiskalotti liikkeessä

Maria Lähteenmäki, Pohjoiset reservit. Lappi kuvina ja mielikuvina 1960–70-luvun kulttuuri-keskusteluissa 233

Kari Tarkiainen, Tornionlaaksolaiset, kielivähemmistö rajalla 245

Teemu Ryymin, ”Norjalainen vaara”. Norjan kveenipolitiikka Suomen näkökulmasta 252

Helena Ruotsala, Siidoista sovhooseihin. Kuolan poronhoito muutoksessa 1800–1900-luvuilla 267

Markku Ihonen, Vaikenevat naiset. Keskustelua naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa 276

Hanna Snellman, Ruottiin lähössä! Ruotsin-suomalaisen muuttoliike Etelä-Ruotsiin 1960–1970-luvuilla 293

Kolumni

Maija Kallinen, Pohjoisuudesta perille? 300

Katsauksia

Pekka Masonen, Japani vuonna nolla 302

Keskustelua

Sirkka Ahonen, Mitä historiaa lukioon 312

Jyrki Vesikansa, Yrityshistorian ongelmista yhä 314

Arvosteluja

Hämeen käräjät I. Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Toim. Jukka Peltovirta (*Jouko Vahvola*) 316

Seija Tuulentie, Meidän vähemmistöimme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käytävissä keskusteluissa (*Maritta Stoor*) 319

Pekka Isaksson, Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalaisten antropologia (*Marjatta Hietala*) 321

Arto Luukkanen, Hajoaako Venäjä. Venäjän valtiollisuuden kehitys vuosina 862–2000 (*Ilmari Susiluoto*) 322

Kristiina Kalleinen, ”Isänmaani onni on kuulua Venäjälle”. Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä (*Osmo Jussila*) 325

Matti Lackman, Jääkäreiden tuntematon historia. Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäriliikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka (*Henrik Meinander*) 332

Tuomo Polvinen, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1948 (*Ari Uino*) 335

Tiedemaailma

Fellmanin suvun kirjakokoelma (*Sophie Capdeville*) 339

Oppihistorioitsijat kokoontuivat Meksikossa (*Anto Leikola*) 342

Notes on the contents 344

Kirjoittajat 338

Kansi: Lapin tiellä 1959. Yhtyneitten kuva-arkisto.
Kuva: Antti Taskinen.

Maailmanhistoria reaaliajassa ja menneisyyden opetukset

■ World Trade Centeriin ja Pentagoniin kohdistunut terrori-isku oli maailmanhistorian dramaattisin yksittäinen tapahtuma siten toisen maailmansodan päättymisen – tai se koettiin sellaiseksi ainakin Yhdysvalloissa ja Euroopassa. Vahvat emotiot pääsivät valloilleen: pelko, suru, ällistys, raivo, kostonhimo, ahdistus. Tunteiden myrsky ei osoita laantumisen merkkejä ainakaan tätä kirjoitettaessa, kun isku on odotusten mukaisesti johtanut sotatoimiin Afganistanissa ja pernaruttotapaukset ovat lietsoneet paniikinomaista bioterrorismin pelkoa.

Miltei heti iskun jälkeen monet olivat valmiit julistamaan uuden historiallisen ajanjakson ja uudenlaisen maailmanpolitiikan alkaneeksi. Jotkut uskovat kolmannen maailmansodan alkaneen, maltillisetkin puhuvat kylmän pelon aikakaudesta. Jälkimmäistä tulkintaa ovat tukeneet jo Osama bin Ladenin lausunnot. Terroristipäällikkö julistaa, että amerikkalaiset eivät saa nukkua öitään rauhassa, ennen kuin Palestiinan kysymys on ratkaistu ja vieraat tukikohdat purettu muslimien pyhältä maalta.

Maailmankylän haavoittuvuus

Historioitsijan on paikallaan suhtautua varovaisesti ja epäillen väitteisiin uusien ai-

kakausien alkamisesta. Tapahtumahetkellä esitetyt historian tulkinnat eivät yleensä kestä. Kun Neuvostoliiton johtama sosialistinen järjestelmä romahti muutamassa kuukaudessa miltei ennalta odottamatta, innokaimmat olivat valmiita julistamaan maailmanhistorian saapuneen onnelliseen päätepisteeseensä. Francis Fukuyaman 1990-luvun alussa ilmestynyttä teosta *Historian loppu* suoraviivaisesti tulkiten uskottiin, että rauha, demokratia, hyvinvointi ja ihmisoi-keudet olivat saavuttaneet lopullisen voiton totalitaarisesta tyranniasta. Ideologisten sotien ja imperiumien taistelun arveltiin tauonneen. Historia iski kuitenkin pian takaisin ja osoitti euforian aiheettomaksi. Reaalisosialismin tuho ei tuonut rauhaa ja hyvinvointia ainakaan Venäjälle ja Balkanille. Markkinatalousjärjestelmä ja demokratia ovat juurtuneet itään huonosti ja ideologisen kylmän sodan tilalle tulleissa etnisissä konflikteissa on veri virrannut entiseen tyyliin.

Yhdysvaltoihin kohdistunut terroriteko-kin saattaa muutaman vuoden kuluttua näyttäytyä aivan erilaisessa perspektiivissä kuin tällä hetkellä osaamme ennakoida, vaikka tuskinpa sen nyt tuottama ahdistus ainakaan euforiaksi muuttuu. Ennen kaik-

kea epäilen, että iskua ei tulla pitämään uudenlaisen maailmanpolitiikan alkuna vaan pikemminkin tapahtumana, joka paljasti maailman sellaiseksi, kuin se jo jonkin aikaa oli muutenkin ollut.

Terroristit osoittivat, millaiset tapahtumat ja tapahtumaprosessit ovat mahdollisia aidosti globalisoituneessa elämänmuodossa. Teknis-tieteellis-taloudellisen mullistuksen jälkeinen maailmanjärjestelmä toimii reaali-aikaisena verkostona, jonka kaikki osat ovat toisiinsa kytkeytyneet. Kansallisvaltiot, vaikka elävätkin suvereenisuuden illuusiassa, ovat menettäneet asemaansa maailmanpolitiikan tärkeimpinä toimijoina. On syntynyt globaali kansalaisyhteiskunta, jossa kansallisten rajojen ylitse eivät toimi pelkästään monikansalliset yritykset, osakemarkkinoiden sijoittajat ja kansainväliset järjestöt vaan myös tappavat sairaudet, huumekauppiat, muu järjestynyt rikollisuus ja terroristit. Uusi media ja internet eivät ehkä edistä hyvin perusteltuihin tosiin uskomuksiin perustuvaa viisautta, mutta ne välittävät informaatiota silmänräpäyksessä maailman ääriin ja siten liittävät meidät kaikki toisiimme. Koska kaikki maailmassa vaikuttaa kaikkeen, myös moraaliset kysymykset muuttuvat maailmanlaajuisiksi ja jokainen poliittinen toimija joutuu ottamaan huomioon, mitä muut tästä toiminnasta ajattelevat. Uutta maailmanjärjestelmää on kuitenkin lähes mahdotonta hallita poliittisin päätöksin. Avoimena ja nopealiikkeisenä se on myös haavoittuvainen yhtä hyvin osakekeinoite-lijoiden kuin terroristien toimien edessä.

Kenties tämän syksyn maailmantapahtumat eivät olekaan lopullisesti kumonnet

Fukuyaman historian loppumista koskevaa teesiä. Ehkä teesi on päinvastoin osoittautunut ytimeltään oikeaksi – mutta pahaenteisessä mielessä. Historia on tullut lähelle päätepistettään, kun maailman rajat ovat tulleet vastaan eikä modernin teknologian ansiosta mikään voi vapauttaa meitä riippuvaisuudesta toisiimme. Historian lopussa ei ole kuitenkaan – ainakaan vielä – onnellista aikaa vaan pikemminkin keskeytymätön painajaisuni. Ehkä Osama bin Laden ja Taleban nujerretaan, mutta uudet kauhut odottavat. Yhdysvaltojen ja Suomen kaltaisissa lintukodoissakin opitaan se, minkä varsinkin kehitysmaiden ihmiset ovat tienneet kaiken aikaa: äkkikuolemalta ei kukaan ole turvassa.

Yhdysvaltojen kriitikot ja ystävät

Terrori-iskujen aiheuttamissa reaktioissa on ollut kiinnostavia piirteitä. Ensiksikin jo tuoreeltaan oli monen kommentoijan äänensävy yllättävän ärtynyt Yhdysvaltoja ja amerikkalaisia kohtaan. Iskun syyksi nähtiin suurelta osin Yhdysvaltojen oma toiminta. Amerikkalaiset ihmettelivät, kuinka kukaan voi niin katkerasti heitä vihata, mutta eurooppalaisille ei syiden luettelointi suuria vaikeuksia tuottanut: Israelin tukeminen, Irakin kauppasaarto, tukikohtien perustaminen Saudi-Arabiaan Persianlahden sodan jälkeen, yleinen omahyväisyys ja ylimielisyys varsinkin kehitysmaita kohtaan. Islamistinen fundamentalismi voidaan tulkita suurelta osin modernisaation vastaiseksi primitiivireaktioksi, jonka kohteena ovat ensisijaisesti epäsuositut, korruptoituneet ja omien kansalaistensa hyvinvoinnista piittaa-

mattomat arabihallitukset ja mutta sitä kautta myös näitä tukeva ja samalla muslimien pyhiä arvoja ja identiteettiä ylimielisesti loukkaava Yhdysvallat.

Terrorin uhreja kohtaan tunnettu aito myötätuntokin laimeni, kun nähtiin amerikkalaisten ensi reaktiot: kosta ja ristiretkä uhoava, syyllisiä villin lännen malliin elävinä tai kuolleina saalistava, valintaa meidän puolellemme tai meitä vastaan vaativa retoriikka kuulosti eurooppalaisissa korvissa tympeältä. Moni arveli New Yorkin tapahtumien osoittaneen, että ihmishenki ei sitenkään ole kaikkialla samanarvoinen. Eihän kukaan järjestänyt hiljaisia hetkiä Ruan dan kansanmurhan uhrien tai kauppasaaron takia lääkkeiden puutteeseen menehtyneiden Irakin lasten muistolle. Tähän kiinnitettiin huomiota jopa Yhdysvalloissa. Filosofin Martha Nussbaum kirjoitti suomeksi julkaistussa kolumnissaan (*Vihreä Lanka* 5.10.2001), että amerikkalaisten myötätunto kärsivää lähimmäistä kohtaan pysähtyy aivan liian usein kotimaan rajoihin.

Yhdysvaltojen syntilistalle vedettiin terrorin jälkitunnelmissa sellaisiakin asioita, joista on vaikeata nähdä suoraa yhteyttä syyskuun 11. päivän tapahtumiin: Kioton ympäristösopimuksen hylkääminen, uusliberalistinen talouspolitiikka, sisäinen rasismi ja omista köyhistä piittaamaton sosiaalipolitiikka. Jotkut joutuivat jopa pyytelemään anteeksi sanomisiaan tai niiden ajoitusta hetkeen, jolloin häveliäisyys olisi vaatinut kunnioittamaan uhrien muistoa: tähän joukkoon kuuluivat ainakin ympäristöministeri Satu Hassi, *Helsingin Sanomien* Nyt-liite ja BBC.

Toisaalta Yhdysvallat sai osakseen myös laajaa sympatiaa. Vanhat vihamiehet Jasser Arafatia ja Irania myöten olivat valmiit tuomitsemaan iskut. Terrorin vastaisten toimien valmistelulle saatiin ainutlaatuisen laaja kansainvälinen tuki. Yhdysvaltojen lähinnä kotijoukoille suunnatusta kovasanaisesta retoriikasta huolimatta maltillinen liikkeellelähtö vastaiskun valmistelussa saattoi lisätä myötätuntoa ja tyyntyyttää vähäksi aikaa osan arvostelusta.

Tuen ilmaisut Yhdysvalloille saivat kuitenkin myös erikoisia sävyjä. Innokkaimmat Amerikan ystävät näet alkoivat kirjaimellisesti toteuttaa presidentti Bushin uhkausta: jos et ole puolellemme, olet meitä vastaan. He alkoivat puhua hyväuskoisista hölmöistä, uhrin syyllistäjistä, terrorismin ymmärtäjistä ja terroristien tavoitteiden edistäjistä. Leimoja on lyöty sekä niihin, jotka vastustavat sotilaallista vastaiskua, että erityisesti niihin, jotka kiinnittävät huomiota Yhdysvaltojen ja länsimaiden rooliin terrorismin kasvupohjan rakentajina ja vaativat tästä johtuvien yhteiskunnallisten vääryyksien korjaamista osana terrorismin jälkihoitoa. Esimerkiksi *Suomen Kuvalehden* päätoimittaja Tapani Ruokanen puhui Yhdysvaltojen kriitikoista hyödyllisinä idiootteina, käyttäen termiä, jolla Lenin oli aikanaan tarkoittanut länsimaisia humanisteja, jotka olivat edistäneet bolshevikkien asiaa tietämättä näiden todellisia menetelmiä ja tavoitteita.

Rikos, rangaistus ja parannus

Tässä leimaamisessa sekoittuu kuitenkin kolme asiaa – jos kohta ovat asiat menneet

sekaisin monilla leimaamisen kohteillakin. On yksi asia todeta, että New Yorkin terrori-iskut olivat viattomiin sivullisiin kohdistuvana massamurhana rikos ihmisyyttä vastaan. Sellaisen tekijöitä on tietenkin paikallaan kohdella analogisella tavalla suhteessa muihin murhaajiin. Myös tavallisten murhaajien taustalta voidaan lähes aina löytää sekä henkilökohtaista että yhteiskunnallista vääryyttä, kenties oikeutettuaakin kaunaa ja katkeruutta. Tällaiset seikat eivät kuitenkaan oikeuta murhaa. Murhaaja on teostaan itse vastuussa, ja hänet on siihen syylliseksi tuomittava, ellei hän satu olemaan ymmärrystä vailla. Murhaajat on otettava kiinni ja rankaistava yhteisön turvallisuuden ylläpitämiseksi, uusien pahojen tekojen estämiseksi ja kenties jopa murhaajan parantamiseksi vaarattomaksi kansalaiseksi. Tältä pohjalta voidaan helposti huomata, missä mielessä Yhdysvaltojen vastatoimia terrorismia vastaan voidaan pitää periaatteellisella tasolla oikeutettuina. Vastatoimien oikeutus ei ole riippuvaista terrorismin taustalla mahdollisesti olevista vääryyksistä, sillä on ilmeistä, että oikeutettu kaunakaan ei voi perustella sivullisten massamurhaa. Jos nämä yksinkertaiset tosiseikat on joltakin jäänyt tunnustamatta, se on tietysti paheksuttavaa. Lieneekö sellaisesta kuitenkaan ollut kysymys?

Toinen ja edellä esitetyn kanssa täysin yhteensopiva seikka on käsitys, että väkivallan käyttö ei ole sellaisenaan hyväksyttävää edes rikollisten kiinniottamiseksi. Eihän murhaajaakaan saa kiinni otettaessa tarpeettomasti tappaa – saati sitten altistaa sivullisia väkivallalle. Väkivaltaa sisältävä

ratkaisu voi kuitenkin olla itsepuolustusellisista syistä oikeutettua valita silloin, kun kaikki muut keinot on käytetty, kun väkivaltaa – ja varsinkin viattomiin sivullisiin kohdistuvaa väkivaltaa – sisältyy valittuun ratkaisuun pienin mahdollinen määrä kaikkiin muihin vaihtoehtoihin verrattuna ja kun väkivaltaa käyttämällä voidaan uskottavasti saavuttaa hyväksyttävä tulos. Kosto sen sijaan ei ole koskaan oikeutettua. Tämän tarkoituksenmukaisuuspasifistisen näkemyksen kannattajankin lienee helppo myöntää, että väkivaltaa sisältävien keinojen käyttö ei ole poissuljettu terrorismiin syyllisten kiinniottamiseksi ja rankaisemiseksi. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että mikä tahansa väkivalta olisi hyväksyttävää. Kun taistellaan terrorismia vastaan, olennainen kysymys on, millainen toiminta parhaiten ehkäisee tulevia terroritekoja ja siten lisää terrorismin kohteiksi joutuneiden omaa turvallisuutta.

Kenen tahansa osalta olisi suurta ylimielisyyttä väittää varmasti tietävänsä, millaiset vastatoimet New Yorkin iskuun syyllisiä kohtaan toteuttaisivat pienimmän mahdollisen väkivallan periaatteen. Tähän mennessä on käynyt ilmeiseksi, että Osama bin Ladenia ja al-Qaida -verkostoa voidaan pitää syyllisinä, samoin näitä suojelevaa Talebania, ovathan asianosaiset käytännössä tunnustaneet. Epäselvää on silti edelleen, miten terroristiverkosto on organisoitunut, mitkä ovat sen tavoitteet ja miten se ja muut asiaan liittyvät tahot reagoivat vastatoimiin.

Suhteellisen uskottava tulkinta on kuitenkin, että terroristien lopullinen tarkoitus on häätää Yhdysvallat Lähi- ja Keski-idästä,

nujertaa Israel, kiihdyttää lännenvastaisia asenteita arabimaissa, kumota länsimieliset hallitukset Pakistanissa ja Saudi-Arabiassa sekä toteuttaa islamistinen vallankumous. Yksi mahdollinen keino näiden päämäärien edistämiseksi on provosoida Yhdysvallat sellaisiin vastatoimiin, jotka lisäävät arabiin sitä kohtaan tuntemaa katkeruutta ja siten viime kädessä pelaisivat terroristien ja uskonnollisen fundamentalismin pussiin.

Osama bin Laden ja kumppanit siis toteuttaisivat varsin samanlaista ohjelmaa kuin 1970-luvun Saksan Punainen Armeijakunta, joka kuvitteli terrori-iskuilla provosoivansa kapitalistisen järjestelmän paljastamaan todellisen väkivaltaisen ytimensä. Kun valtakoneisto kiristäisi kuria ja kontrollia, siitä kärsivä työväenluokka olisi RAF-aktivistien unelmien mukaan noussut vallankumoukseen. Niin ei tapahtunut, ehkä juuri siksi, että Liittotasavallan poliittinen koneisto ei provosoitunut provokaatioista tarpeeksi kansalaisvapauksia rajoittaakseen. Tästä näkökulmasta terroristien tavoitteita eivät ehkä ensisijaisesti toteutakaan hyödylliseksi idiooteiksi leimatut pasifistit, kyyhkyt, vaan kostonjanossaan liikaa provosoituneet vaaralliset idiootit, haukat.

Varovaisuus vastatoimien suunnittelussa, laajan terrorisminvastaisen koalition rakentaminen, YK:n tuen hakeminen, Israelin painostaminen, korostaminen, että toimet eivät suuntaudu islamia vaan vain terrorismia vastaan, lupaukset velkojen anteeksiannosta ja avusta ystävällismielisille hallituksille viittasivat siihen, että Yhdysvallat on hyvin perillä toimintaansa liittyvistä riskeistä. Se, että lopulta kuitenkin aloitettiin mas-

siiviset ilmaiskut Afganistaniin, oli odotettua, mutta niille epäilemättä pettymys, joiden mielestä olisi ollut parempi panostaa kärsivälliseen ja hitaaseen poliisi- ja tiedustelutoimintaan. Ei kai nyt juuri toteuteta terroristien perimmäisiä toiveita? Joka tapauksessa yhä perustellummin nousee esiin huoli: onko tämä todella vähiten väkivaltaa sisältävä ja parhaiten tulevaa terrorismia ehkäisevä vaihtoehto? Saavutetaanko tällä mitään varsinkin, kun otetaan huomioon kaikkien aikaisempien sotajoukkojen karut kohtalot Afganistanin vuorilla. Jos vastaisku epäonnistuu ja johtaa laajoihin siviiliuhreihin, esimerkiksi nälkäkuolemiin pakolaisleireillä, Taleban voisi – jos osaisi – kääntää tarkoituksenmukaisuuspasifistisen argumentin Yhdysvaltoja vastaan: amerikkalaiset terrorisoivat meitä, emmekä voi teknisesti ylivoimaista vihollista vastaan käyttää muita keinoja kuin vastaterroria.

Kolmas, edelleen kahden edellisen kanssa yhteensopiva seikka on näkemys, että terrorismiongelman kestävä ratkaisu edellyttää terrorismin yhteiskunnallisiin syiden ymmärtämistä ja niiden korjaamista. Lyhyellä tähtämellä on varmasti perusteltua keskittyä vastatoimissa välittömän turvallisuuden lisäämiseen, mutta pitkän päälle terrorismin kasvupohjaa tulee murentaa tuemalla rauhaa, demokratiaa ja hyvinvointia niissä maissa, joissa katkeruus Yhdysvaltoja kohtaan on suurinta. Tällaista toimintaa on jopa vastustettu sillä perusteella, että se muka viestii, että terroriteoista voi saada palkinnon. Vastustus on yhtä järjetöntä kuin väite, että rikollisuutta lisääviä yhteiskunnallisia epäkohtia ei pidä korjata ja rikolli-

sia ei pidä auttaa parannukseen, koska se olisi rikollisten palkitsemista. Nykyisten terroristien ydinjoukko on toki uskonnollisia fanaatikkoja, joiden toiveita ei voida tyydyttää millään uudistuksilla ja joiden kanssa on turhaa edes yrittää rakentavasti neuvotella. Sen sijaan fundamentalismin ja terrorismin kannatusta voidaan yrittää järkevällä kehitysapupolitiikalla vähentää.

Yhdysvallat on kuitenkin vaarassa toistaa Lähi- ja Keski-idässä samoja virheitä, kuin se teki viime vuosisadan kuluessa Iranissa, Vietnamissa sekä Keski- ja Etelä-Amerikassa. Lyhytnäköisten valta- ja talouspoliittisten intressiensä ja kylmän sodan ideologisen taistelun sokaisemana se tuki omien kansalaistensa keskuudessa epäsuosittuja, korruptoituneita ja diktatorisia hallituksia ja sotilasjunttia. Siten se loi pohjaa itseään vastaan suuntautuvalla katkeruudelle. Nyt on uhkana ajautuminen samanlaiseen tilanteeseen suhteessa Pakistanin ja Saudi-Arabian hallituksiin. Vielä ongelmallisempi tulee tilanne olemaan Afganistanissa, jos Talebanin hallinto saadaan nujerrettua. Afganistanin valtaväestö pataanit ei tunne luottamusta Pohjoisen Liittoa kohtaan, jota johtavat ulkoisiksi valloittajiksi koetut ja ihmisoikeusrikkomuksiin alttiit uzbekit ja tadzikit. On erittäin suuri haaste järjestää Afganistanin hallinto sodan jälkeen niin, että kansanmurhat eivät jatkuisi ja tulevien terroristisukupolvien siemenet itäisi. Lisäksi Yhdysvaltojen olisi syytä kiinnittää huomiota palestiinalaiskysymykseen ja Irakin tilanteeseen sekä ottaa tosissaan se seikka, että Saudi-Arabian tukikohdat on rakennettu suhtautuen ylimielisesti muidenkin kuin ter-

rorismia kannattavien muslimien uskonnollisiin tunteisiin. Historiassa tehdyistä virheistä voisi yrittää oppia.

Mitään helppoja ratkaisuja ei näihin kysymyksiin ole, mutta niitä on Yhdysvaltojen pakko miettiä, jos se haluaa välttää itsetuhoiset ratkaisut vastaiskuissaan. Tämän myöntävät myös parhaat amerikkalaisetkin kommentaattorit, kuten Stanley Hoffman (*New York Review of Books* 1.11.2001)

Mitä historia opettaa?

Kovaa linjaa terrorismia ja erilaisia roistovaltioita vastaan on usein puolustettu historian antamalla opetuksilla. Silloin tavanomaisesti viitataan Hitlerin valtaannousuun ja väitetään, että 1930-luvun loppuun asti kestänyt passiivinen myöntyminen johti lopulta moninkertaisiin tuhoihin kuin kova linja alusta pitäen olisi merkinnyt. Hyväuskoisen hölmön perikuvana on esitetty Ison Britannian pääministeri Neville Chamberlain, joka Münchenistä vuonna 1938 palatessaan vakuutteli taanneensa rauhan ”meidän elinajaksemme” ja arveli, ettei Tšekkoslovakian kohtalosta tarvitse paljon välittää, koska se on pieni kaukainen maa, josta emme tiedä juuri mitään.

Chamberlain on varmasti varoittava esimerkki siinä mielessä, että Afganistaniin ei ainakaan enää voida suhtautua yliolkaisesti, vaikka sitäkin voinee kutsua pieneksi kaukaiseksi maaksi, josta emme tiedä juuri mitään. Sen sijaan on historian pahoinpitelyä väittää, että haukkamainen asenne olisi aina tai edes yleensä tuottanut parhaat tulokset. Historiasta voimme löytää yhtä hyvin epäonnistuneita haukkoja kuin onnis-

tuneita kyyhkyjä. Ehkä Hitleriin suhtauduttiin liian pitkään passiivisesti, mutta toisaalta ensimmäinen maailmansota alkoi eskaloitumisen kierteestä, kun ei osattu antaa ajoissa periksi. Vietnamin Yhdysvallat upposi haukkamaisen politiikkansa ansiosta niin syvälle rämeeseen, että toivoa sopii ope- tuksen vieläkin pysyvän mielessä. Kyyhky- puolen menestyjiin sen sijaan voidaan las- kea John F. Kennedy ja Nikita Hrushtshev, jotka kummatkin perääntyivät Kuuban krii- sissä vuonna 1961 ja kenties estivät kolman- nen maailmansodan puhkeamisen sekä Mahatma Gandhi, jonka passiivinen vastarinta Intian brittihallintoa vastaan on säily- nyt pasifistien esikuvana. Jos historia jota- kin opettaa siitä, millainen politiikka terro- rismin vastaisessa taistelussa on valittava, opetus on se, että ei ole yleistä sääntöä. Juuri tämä tilanne, sen erityinen historialli- nen ja kulttuurinen tausta, on tutkittava kärsivällisesti ja intohimon purkauksia vält- täen.

Jos tämän syksyn tapahtumista haluaa etsiä jotakin hyvää, se on se, että asioita ei ole kovin yleisesti tulkittu sivilisaatioiden väliseksi konfliktiksi, vaikka islamistiset fun- damentalistit niin toivoisivatkin. Erityisesti Yhdysvallat on vastustanut tällaista tulkin- taa ja korostanut, etteivät sen toimet koh- distu islamiin. Historian valossa olisikin vir- heellistä ymmärtää kristillis-länsimainen elä- mänmuoto ja islam kahdeksi kilpailevaksi sivilisaatioksi. Onhan kummallakin pitkäl- le yhteiset juuret sekä uskontona että aja- tuksellisena perinteenä. Sekä islamissa että kristinuskossa on fundamentalistisia suun- tauksia. On hyvä muistaa, että Yhdysvalto-

jen uskonnollisen oikeiston piirissä on suuntauksia, jotka ovat olleet valmiita myös terroristisiin massamurhiin. Vastaavasti isla- min perinne on sisältänyt myös suvaitse- vaista humanismia ja tiedollista kulttuuria vaalivaa kriittistä rationalismia. Arabeja on kaiken lisäksi kiitettävä siitä, että Lähi-idän tiedekeskuksissa säilytettiin läpi varhaiskes- kiajan levottomien vuosisatojen se kreikka- laisen filosofian ja tieteen perintö, jota il- man nykyistä eurooppalaista sivistyselämää ei olisi olemassa. Arabioppineiden välityk- sellähän Länsi-Euroopassa alun perin tutus- tuttiin Aristoteleen teoksiin, jotka ratkaise- vasti vaikuttivat eurooppalaisen yliopisto- laitoksen muotoutumiseen. Myöhäiskeski- ajallakin islamilainen Pohjois-Afrikka oli monelle toisinajattelijalle turvallisempi paik- ka kuin fundamentalistiskristillinen Länsi- Eurooppa.

Tältä historialliselta pohjalta voidaan sa- noa, että terrorismin vastainen kamppailu edellyttää kulttuurien vuoropuhelua. Islami- lainen ja eurooppalais-pohjoisamerikkalai- nen elämänmuoto eivät ole radikaalisti yh- teismitattomia. Kulttuurista relativismia on muutenkin syytä vastustaa. Tärkeä osa kult- tuurista identiteettiä on paikallinen erityi- syys ja sen edustajana tunnustetuksi tule- minen. Tämän oppimisessa eurooppalaisilla ja varsinkin amerikkalaisilla on vielä teke- mistä. Kulttuureja muodostavat kuitenkin suurin piirtein samanlaisilla ajattelun, ais- tien, kommunikaation, tunteiden ja ruumiin kyvyillä varustetut ja samassa mielessä ra- jalliset ja haavoittuvaiset ihmiset. Juuri sik- si kulttuurien välinen ymmärrys ja keskus- telu on mahdollista. Juuri siksi on mahdol-

lista tuntee myötätuntoa jokaista toista ihmistä kohtaan, ja juuri siksi sopiminen kulttuurien välisestä yhteiselämän ja keskinäisen kunnioituksen periaatteista on mahdollista.

Nykyisen terrorismin vastaisen taistelun tuloksia on tietenkin vielä liian aikaista arvioida. Ainakin historiantutkija osaa olla varovainen, kun tätä kirjoitettaessa vasta vajaa kaksi viikkoa on kulunut Afganistanin pommitusten alkamisesta. Kenties vasta paljon myöhemmin nähdään, oliko vallittu väkivalta välttämätöntä, minimaalista ja tuloksetta. On kuitenkin osoitus kulttuurin voimasta eikä heikkoudesta, jos keskustelua väkivallan oikeutuksesta käydään julkisesti ja jos poliittiset päättäjät joutuvat ottamaan ratkaisuisaan yleisen mielipiteen huomioon. On väärin syyttää terroristien pussiin pelaamisesta niitä, jotka kostoisku-

ja vastustaessaan ja globaalia oikeudenmukaisuutta vaatiessaan toimivat vallanpitäjien omatuntona ja pakottavat näitä varovaisuuteen. Vaikka kriitikot olisivat väärässäkin, heillä on tärkeä tehtävä vallankäytön demokraattisen kontrollin kannalta. Terveessä yhteiskunnassa kaikkien ei tarvitse marsia samassa rivissä. Esimerkiksi Suomessa on ymmärrettävää, että vastuullinen ulkopolitiittinen johto joutuu tekemään ratkaisunsa varoen ja Suomen kansainväliset sitoumukset huomioon ottaen. Nyt kun emme enää elä suomettumisen aikaa, mikään ei kuitenkaan pakota kansalaisia olemaan samaa mieltä Lipposen, Tuomiojan ja Halosen kanssa eikä edes uskomaan, että hekään muotoilisivat kantansa samalla lailla, mikäli eivät olisi nykyisissä tehtävissään.

Juha Sihvola

MARIA LÄHTEENMÄKI

Pohjoiset reservit

Lappi kuvina ja mielikuvina 1960–70-luvun kulttuurikeskusteluissa

Dosentti Maria Lähteenmäki arvioi Lapista luotuja kuvia ja mielikuvia etelä-pohjoisen vastakkainasettelun kautta.

■ Lappilaissyntyinen kirjailija Erno Paasilinna kysyi vuonna 1966 eräiltä kulttuurihenkilöiltä mitä he tekisivät, jos toimisivat Pohjois-Suomessa. Yksikään vastaajista ei voinut vakavissaan ajatella pohjoisessa toimimista. Eräs haastatteluista, Jorma Cantell, vastasi ”muuttaisin etelään”, Pentti Saarikoski puolestaan, että ”jos asuisin Pohjois-Suomessa, en asuisi siellä”. Kai Linnilä totesi, että ”minulla olisi kuukausilippu Aeroon, viisitoista minuuttia pyörällä kentälle, tunti ja rapiat Helsinkiin”. Arvo Salo pohti ”Mutta ne etäisyydet: miten kantaa silmä tai korva Kuusamosta Ouluun? Mistä syntyvät aloitteet, kuka syyttää virit?”¹

Oheinen esimerkki osoittaa hyvin sen, kuinka vieraaksi maan kulttuurihenkilöt kokivat pohjoisen. Yhden haastattelukierroksen luoma kuva saattaa kuitenkin olla liian yksipuolinen. Jos pitäisi yhdellä sanalla luonnehtia yhteiskunnallisten vaikuttajien yleistä suhtautumista pohjoiseen, olisi se ehkä pikemminkin ambivalentti kuin yksipuolisen kielteinen. Osittain ristiriitaisia luonnehdintoja selittää se, että ”Pohjois-Suo-

mi” tarkoittaa sekä Oulun että Lapin läänestä, jotka poikkeavat monissa suhteissa toisistaan. Yksinomaan Lappi käsittää kolme hyvin erilaista aluetta: rehevän Tornionjo-kivarren, aapojen Keski-Lapin ja tunturi-Lapin pailakat.

Eräs Pohjois-Suomen määrittelyä hallinnut dikotomia on ollut Erno Paasilinnan nostama vastakkainasettelu kulttuurinen etelä vastaan kulttuurivapaa pohjoinen. Alkaen Schefferuksen *Lapponiasta* (1673) ja valistusajan tutkimusmatkailijoiden kertomuksista ja jatkuen toisen maailmansodan jälkeiseen kauteen pohjoiset alueet on nähty epäintellektuaalisina, kulttuurille vieraina paikkoina. Tässä artikkelissa lähestyn tätä problematiikkaa 1960–70-luvulla käytyjen kulttuurikeskustelujen kautta. Kuten tiedämme, toisen maailmansodan kokemukset, pohjoisten alueiden saksalaismiehitys, hallinnollinen epäitsenäisyys ja lopuksi alueen pohjoisosan tuhoaminen Lapin sodassa syvensivät yhteiskunnallista kuilua etelän ja pohjoisen välillä ja musersivat alueen asukkaiden itsetuntoa.²

Uusi uljas maakuntahenki

Jälleenrakennus aloitettiin pohjoisessa kahdella rintamalla; talojen rakentamisella ja identiteetin vahvistamisella. Eräs osoitus jälkimmäisestä oli vuonna 1945 perustettu lehti, ”Nuoren Pohjolan kulttuurikuvastin” *Kaltio*. Lehden pitkäaikainen päätoimittaja Atte Kalajoki (s. 1914) on muistellut, että

1. *Pohjoinen* 1966, ks. Erno Paasilinna (1997) *Riita maailman kanssa*, Helsinki: Otava, 113–114.

2. Mm. Kari Virolainen (1999) *Elinikäinen taakka*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

lehden idea syntyi syksyllä 1944 korvikekuppen ääressä. Ensimmäisen numeron pääkirjoitus otsikoitiin kotiseutuhengessä näyttävästi ”Maakunnallinen kulttuuriperintömme” ja siinä osoitettiin, että pohjoisten alueiden poikkeuksellisista oloista huolimatta Pohjois-Suomi Oulu kulttuurikehtonaan oli ”antanut suorastaan yllättävän merkittävän panoksen maan henkiselle elämälle”, etelässä sitä vain ei oltu huomattu. Lehden ”elämäntehtäväksi” määriteltiinkin tämän panoksen näkyväksi tekeminen, mutta myös Pohjois-Pohjanmaan, Lapin ja Kainuun kulttuuripyrintöjen edistäminen ja arvokkaiden perinteiden vaaliminen. Pohjoisten yksinäisiä lipunkantajia, erityisesti nuoria tutkijoita ja taiteilijoita pyrittiin tukemaan mahdollisuuksien mukaan. Kaltio tuli olemaan myös uusi julkaisukanava Pohjalaisen Osakunnan kotiseutualbumi *Joukon* ja Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirjan rinnalla.⁵

Lehdellä olikin laaja työmaa, sillä pohjoisten olot olivat maan köyhimpiä, yhteydenpito alueen eri osiin kangerteli, teitä oli vähän ja nekin huonossa kunnossa, puhelinyhteydet olivat heikot, radioita oli harvaksen, posti kulki hitaasti ja kirjastoja oli niukasti, muusta kulttuuritarjonnasta puhumattakaan. Kaiken kaikkiaan pohjoiset alueet elivät sodanjälkeisinä ensivuosina kulttuurisesti eristyksissä. Pääosin vapaaehtoistyönä tehdyn *Kaltion* toimitustyöhön paneuduttiin kuitenkin innolla. Leevi Madetoja, J. V. Koskenniemi, Pohjois-Pohjalainen Osakunta, Oulun kauppiassuvut, Lapinmaan papit, Teuvo Pakkala, Iki Kianto, Pentti Haanpää ja muut historiallisesti merkittäviksi katsotut aiheet ja henkilöt esiteltiin rinnan maakunnallista yhteishenkeä nostattavien aikalaiskirjoitusten kanssa.

Pohjois-Suomen taloudelliset olot alkoivat vähin erin 1940–50-luvun vaihteesta parantua kiihtyen voimalaitostyömaiden ja metsäteollisuuden myötä. Tieverkosto parani, neuvolat asettuivat myös napapiiriin taakse ja pahin köyhyys alkoi taittua myös periferiassa. Taloudellinen muutos näkyi myös Kaltion linjassa. Pohjoiseen alettiin vaatia teknisiä kouluja, kansanopistoja ja yliopistoa. Jälkimmäinen toteutuikin vuon-

na 1958, kun Oulun yliopisto avasi ovensa. Pohjoinen, joka oli siihen saakka ollut taiteilijoiden ja kirjailijoiden koti, tuli nyt kasvattaa myös omat tutkijansa ja virkamiehensä. *Kaltion* toimitus ilmoitti jo vuonna 1948, että lehti tuli olemaan ”kulttuuri- ja talouselämän kuvastin Pohjolan alueella”.⁴

Kaltion linja oli konservatiivisen kotiseutuhenkisen ja Oulu-keskeisen Kalajoen päätoimittajakaudella 1945–63. Kalajoki oli suomen kielen opettaja ja toimi Kaltion toimittamisen ohella oululaisen *Kaiun* toimittajana sekä avusti *Kalevaa* ja *Uutta Suomea*.⁵ Tilanne *Kaltiossa* muuttui, kun Kalajoen jälkeen lehden uudeksi päätoimittajaksi valittiin Erno Paasilinna (1935–2000), joka edusti lehdessä petsamolaissyntyisenä Lappia. Uusi päätoimittaja ja uusi aikakausi kyseenalaistivat rankasti Kaltion vaaliman isänmaallisen ja talouselämää tukeneen maakuntahengen. Kulttuuriradikalismi nousi sukupolvenvaihdoksen myötä pinnalle myös kulttuurilehdissä.

Irti nurkkapatriotismista

Paasilinna oli avustanut Kaltiota vuodesta 1955 lähtien ja hän tuli valituksi syksyllä 1961 lehden toimitussihteeriksi. Hänen valintansa herätti hämmennystä, sillä lehden linjana oli palkata vain pohjoisessa asuvia toimittajia. Paasilinna oli muuttanut Helsinkiin vuonna 1959 *Nuori Voima* -lehden toimitussihteeriksi, mutta hän avusti myös *Suomalaisista Suomea* ja *Suomen Sosialidemokraattia* sekä teki töitä lisäksi Yleisradiossa ja televisiossa. Hän oli osallistunut myös parin antologian ja *Pidot Aulangolla* -teoksen toimittamiseen.⁶ Paasilinna oli kuin malliesimerkki sosiaalisen nousun tehneestä pohjoisesta korpikylän pojasta ja kelpasi näin – aluksi – Kaltion vanhoilliselle johdolle. Paasilinna oli aluksi haluton palamaan pohjoiseen, mutta kun hän menetti *Suomen Sosialidemokraatin* vastaavan kulttuuritoimittajan paikan Arvo Salolle, hän lähti mielellään nielemään pettymystään kotiseuduilleen.⁷

Paasilinnan ikäpolvella ei ollut sellaista maakuntamieltä kuin vanhoilla kaltiolaisilla. Uudet tuulet vaativat kotiseutuhengen siirtämistä sivuun ja laajemman valtakunnal-

lisen kontekstin löytämistä. Paasilinna kirjoitti 23-vuotiaana nuorena vihaisena miehenä Rovaniemen surkeaa kulttuurielämää ja nurkkapatriotismia halveksivan kirjoituksen:

”Rovaniemi näyttää napamiestä, tuollaista äkkirikastunutta ja äkkisivistynyttä, joka puskee omaa tietään muita kuulematta ja muista välittämättä”.

Paasilinnaa ärsytti muun muassa se, että Rovaniemen Kotiseutuyhdistys Totto ei ottanut jäsenikseen ”junantuomia”. Tämä osoitti Paasilinnan mukaan paikkakunnan omahyväisyyttä, sisäänpäinkääntyneisyyttä, rahavallan kasvua ja tekosivistystä.⁸ Sittemmin Paasilinna puolusti ankaraa asennettaan pohjoiseen sillä, että vain harvat tuntevat Helsingin ja Pohjois-Suomen ja kykenevät suhtautumaan molempiin kriittisesti.⁹

Asetettuaan *Kaltion* päätoimittajaksi syyskuun alusta 1963 Paasilinna julisti heti ensimmäisessä pääkirjoituksessaan provokatiivisesti, että *Kaltio* ilmestyy niin kaukana pohjoisessa, että ”sen voi sanoa ilmestyvän nollarajan nollan puolella” ja että tämän takia lehden on turha esitellä kovin suuria ohjelmia. Tavoitteekseen maakuntahengen sijasta Paasilinna ilmoitti kriittisen ajattelun levittämisen Pohjois-Suomeen. Sanojensa vahvistukseksi päätoimittaja oli valinnut lehden kansikuvaksi tekstinäytteen Vladimir Nabokovin *Hallituksen baamu* -teoksesta.¹⁰

Paasilinna ei ollut maakunnallisen separatismien vastustamisessaan yksin. Torniolaisen kirjailija-toimittaja Allan Jokisen mukaan omia maakunnallisia arvoja ja perinteitä ei tarvinnut hylätä, mutta ei myöskään voitu jäädä tuijottamaan tuohikulttuurin aikaansaannoksia. Pohjoissuomalaisista oli hänen mukaansa tuotava maakunnallisen perinteensä rinnalle kansalliset ja kansainväliset arvot.¹¹ 1920-luvulla Olavi Paavolainen oli ilmaissut saman asian vaatimalla ikkunoiden aukaisemista Eurooppaan. Kemiläinen toimittaja Lauri Kaarto puolestaan moitti pohjoissuomalaisia käpertymisestä nurkkapatriotismin kahleisiin sen sijaan että pyrittäisiin niveltymään valtakunnalliseen kokonaisuuteen. Pohjoissuomalaisista oli tur-

ha odottaa hyväksymistä etelästä pieniin paikallisiin norsunluutorneihinsa. Kaarto kysyi, ”missä ovat ne ihmiset, jotka uskaltaisivat korottaa äänensä yli paikallisten vastakohtaisuuksien?”¹²

Korpikylän pojan kapina

Kaarton kaipaama uskalias nuorimies oli jo valmistautumassa taistoon Pellon Orajärven kylässä. Timo K. Mukan (1944–73) romaani *Maa on syntinen laulu* oli nimittäin jo käsikirjoitusvaiheessa. Kirja tuli herättämään voimakkaita ristiriitoja niin lappilaisten ihmisten kesken, mutta myös pohjoisen ja etelän välillä. Mukka oli 18-vuotias kirjoittaessaan romaaniaan, joka ilmestyi vuonna 1964. Samana vuonna Paasilinna jätti *Kaltion* päätoimittajuuden ja perusti oman kulttuurilehti *Pohjoisen*, joka ilmestyi vuosina 1964–74.¹³ Mukan esikoisromaanin aihe kuulostaa vähemmän kiinnostavalta. Se kuvaa napapiirin takaista maalaisyhteisöä, pientä eristäytynyttä kylää ja sen asukkaiden arkielämää 1940-luvun miljöössä. Kirjassa seurataan kyläläisten elämää vuoden ajan. Tapahtumien keskipisteessä on nuori Martta ja hänen kotinsa. Kuvausten pääkohteenä ovat lestadiolaisseurat, Martan raskaus ja syntymättömän lapsen isän kuolema sekä lukuisat muut yhteisön tapahtumat, kuten vasikan paloitleminen poikivan lehmän mahaan ja tansseissa tapahtuva puukotus. Aiheen käsittelytapa ja käytetty kieli olivat aikanaan niin poikkeavia, että ne herätti-

3. *Kaltio* 1/1945, 1–2, 5–6; *Kaltio* 2/1945, 65–66; *Kaltio* 1/1947, 1–2, 5–6.

4. *Kaltio* 4/1948, 78.

5. *Kaltio* 7/1967, 113–114.

6. *Kaltio* 5–6/1963, 76.

7. Paasilinna (1996) *Tähänastisen elämäni kirjaimet. Elämäkerrallisia ja kirjallisia muistelmia*, Helsinki: Otava, 188–190.

8. *Kaltio* 6/1958, 139–140.

9. *Kaltio* 7/1961, 121–122.

10. *Kaltio* 7/1963, 105.

11. *Kaltio* 1/1962, 4.

12. *Kaltio* 1/1962, 6.

13. *Kaltion* linjaräidoista ja *Pohjoisen*-lehdestä ks. ”Atte Kalajoki, oululaisen kulttuurin grand old man”, *Kaltio* 3/2000, 113–115; Jouko Vahtola (1998), ”Paasilinna – Etto – Korttesalmi... – Kaltion linja ja päätömittajakysymys”, teoksessa Antero Tervonen (toim.) *Robkea, reima ja borjumaton*, Oulu, 138–169. Paasilinna (1996), 206–207, 223–234.

vät kiihkeää keskustelua niin kirjan ilmestymisen kuin Rauni Mollbergin ohjaaman samannimisen elokuvan valmistumisenkin (1974) jälkeen. Eteläsuomalaiset kriitikot leimasivat romaanin animaaliseksi ja liian seksuaaliseksi, sen arveltiin sortuvan jumalanpilkkaan ja antavan väärän kuvan pohjoisesta Suomesta ja sen väestöstä. Pohjois-Suomen sivistyneistö puolestaan halusi nostaa sen aseeksi etelän kulttuurihegemoniaa vastaan.

Maa on syntinen laulu -elokuvan ilmestymisen jälkeen tuomitsi rovaniemeläinen kirjailija Oiva Arvola ”kaukaa ampuvat sensaation metsästäjät” ja muut tekopyhät ja Lapin arkielämästä tietämättömät kriitikot. Arvolan mukaan Suomen elokuvahistorian siihen saakka merkittävämpiä kulmakiviä olivat ”Mollen roikan” elokuvan lisäksi *Tuntematon sotilas* ja *Kabdeksan surmanluotia*. Kirjailija todisti omaan kokemukseensa vedoten, että kaikki mitä Mukka kirjoitti oli totista totta. Mukan ei ollut tarvinnut hakeella hakea ”riettauksia”, vaan kirja oli dokumentti, ”perimmäisen pohjolan arkielämän raakakuva”. Elokuvan todenmukaisuus korostui Arvolan mukaan myös siksi, että näyttelijät olivat pohjoisen omia asukkaita, vaistonvaraisesti näytteleviä amatöörejä.¹⁴

Samanlaisen todistuksen antoi kirjan ilmestyttyä niin ikään pohjoisesta kotoisin oleva toimittaja Hilja Mörsäri. Hänen mukaansa oli ymmärrettävää, että pohjoista pimeyttä tuntematon piti Mukan kirjaa eksoottisena ja hiukan sairaana kuvitelmana, rajun mutkattomana ja suorasukaisena kiihkon kuvauksena. Kirja oli kuitenkin aito kuvaus pienen pohjoisen kylän oloista.¹⁵ Yleisesti pohjoisen sanomalehdet arvostelivat Mukan kirjan myönteisesti. *Lapin Kansassa* ilmestyi Oiva Arvolan kiittävä esitely.¹⁶

Myös eräissä etelän lehdissä vastaanotto oli myönteinen. *Suomen Sosialidemokratissa* teosta pidettiin pohjoisen dokumenttina: ”Mukan ihmiskuva on staattinen, mutta väärä se ei ole”. Arvostelun kirjoittaja Jeja-Pekka Roos myönsi, etteivät helsinkiläiset tienneet mitään pohjoisen salaperäisistä ja sisäänpäin kääntyneistä alkuasukkaista. Myös *Aamulehdessä* todettiin myönteiseen

sävyyn, että pohjoisen väestön poikkeavuus ”aina arkaistista puhetapaa myöten” hämmensi eteläsuomalaista lukijaa.¹⁷

Pääosin etelän kaupunkikriitikoiden arviot kirjasta olivat kuitenkin kielteisiä. *Hel-singin Sanomien* arvostelussa kirjaa pidettiin brutaalina ja banaalina raakileena. *Uudessa Suomessa* todettiin, että ”kaamosseuduilla erilaiset voimakkaat tunnetilat vaikuttivat asiaan” ja tekivät teoksesta liian hurmoksellisen ja yliampuvan. *Kotimaassa* kirja leimattiin puolestaan roskakirjaksi, jossa muun muassa lestadiolaisseurojen kuvaus oli ennenkuulumattoman riennaava. Myös osassa vasemmistolehtiä teos sai kielteiset arviot. Muun muassa *Uudessa Päivässä* kirja leimattiin staattisen maailmankuvan edustajaksi.¹⁸

Etelän kirjailijoiden suhtautumista nuoren Mukan esikoisteokseen kuvaa hyvin Eila Pennasen *Parnassossa* julkaisema arvostelu. Pennanen kirjoittaa avoimen pilkallisesti Mukan sankarista ”lenkosäarisestä lapinmiehestä” ja sankarittaresta ”Martasta, jonka pakarat tärahtävät kun hän alasti juoksee lumista tietä saunasta tupaan”. Pennasen mukaan kirja oli liian primitiivinen, liian romanttinen ja liian epä-älyllinen. Mukka oli hänen mukaansa antautunut ihastelemaan alkukantaisuutta liian viattomasti ja yksinkertaisesti.¹⁹

Mukan kirjan ja Mollbergin elokuvan suhdetta arvioi *Filmibullu* puolestaan toteamalla, että ”Mollberg on päästänyt käsistään jokseenkin laatuosan työn”. Lehden mukaan henkilöahmot ja miljöö oli onnistuttu tuottamaan Mukan kirjan hengessä niin, että veren, lihan ja maan maku oli läsnä. Mollberg sortui kuitenkin arvostelijan mukaan eksotiikkaan ja shokeeraavaan naturalismiin tappiokseen. Ohjaaja ei myöskään ollut pystynyt liittämään kuvatun kylän yhteisöllistä kohtaloa suurempiin yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä.²⁰

Olipa Mukan teoksen ja Mollbergin elokuvan saama kritiikki myönteistä tai kielteistä, se paljasti ennen muuta etelän ihmisten tietämättömyyden pohjoisen oloista. Vaikka pohjoista pidettiinkin sivistymättömänä, koettiin että Mukan antama kuva oli valheellinen. Pohjoisessa taas ajateltiin, että

se, mikä etelästä katsottuna näytti ”oksettavan eksoottiselta”, oli pohjoisesta käsin katsottuna köyhää arkielämää. Toisaalta pohjoista väkeä ärsytti etelän ihmisten ylenkatse; mistä nämä olivat päässeet tietämään pohjoisen arjesta. Mukan teoksen kielteisessä kritiikissä on nähtävissä myös kirjallisuuspoliittisia taustatekijöitä. Hannu Salaman *Juhannustanssithan* kiihdyttivät samaan aikaan kirjallista kenttää.

Pohjoisen lippulaivat?

Timo K. Mukka on sanonut, että hän ammensi kirjansa tarinat omista kokemuksistaan, synnyinseudustaan ja että tarinoiden henkilöillä oli todelliset esikuvansa. Kielteistä ilmaisuaan Mukka puolusti sanomalla, että ”En tahallani pyri rivouksiin. Kirjoitan vain, niinkuin on kirjoitettava”.²¹ Hän totesi *Maa on syntisen laulu* -romaanistaan, että ”se on vain masentava kuvaus ihmisen toivottomuudesta, maahansidonnaisuudesta, uskontojen vallalle alttiudesta, typeryydestä, oppimattomuudesta ja loppujen lopuksi syvästä inhimillisyydestä sijoitettuna länsipohjalaiseen pikkukylään”.²² Kuten monet muutkin Lapista kotoisin olevat ja olleet taiteen ja tieteen edustajat Mukka oli kiintynyt viha–rakkaus-suhteella kotiseutuunsa, käpertynyt henkisesti ahtaaseen ja heikkokuntoiseen kotimökkiinsä. Mukan sitoutumista pieneen napapiiriin takaiseen syrjäkylään on selitetty sillä, että Lappi on niin poikkeuksellinen elinympäristö, että siellä kasvaneen on hyvin vaikea irrottautua. Toisaalta on arvioitu, että Mukan sitoutumisen perustana olisi ollut pelko erikoislaatunsa menettämisestä.²³ Mukka itse totesi, että hän ei kirjoitusprosessin aikana lue muuta kaunokirjallisuutta, koska ”pelkään kai jotenkin vaikutteita ja toisaalta: en nauti lukemisesta –”.²⁴ Mukalle kotitaloon kiinnittymiseen merkitsi tiettyä turvapaikan hakua ja vieraan ympäristön pelkoa, mutta myös kirjoitusrauhan etsimistä. Jopa asuessaan Pellon kirkonkylällä hän koki olonsa ahdistuneeksi: ”– asuminen ikään kuin puolivälissä kaupunki- ja maalaisasumista on hermoja rasittavaa”, puhumattakaan vuoden asumista Helsingissä, jossa hän ei viihtynyt lainkaan.²⁵

Mutta oliko Mukan teosten vastaanotto pohjoisessa loppujen lopuksi sen myönteisempää kuin etelässäkään? Eri lehdistä julkaistuista haastatteluista käy ilmi, että myös Mukka sai kokea, ettei ollut profeetta omalla maallaan, mutta siltikään hän ei halunnut muuttaa etelään.²⁶ Mukan kotikylän Orajärven väki suhtautui *Maa on syntinen laulu* -teoksen julkistamisen jälkeen häneen varauksellisesti. Hekin pitivät romaania rivona ja karkeana. Viileästä vastaanotosta kertoo myös se, että Pellon kunnankirjastoon ei hankittu Mukan teoksia kuin vasta huomautuksen jälkeen. Puhuttiin, että Mäntyranta oli tuonut Pellolle kunniaa, mutta Mukka vain häpeää.²⁷ Samoin kävi Mollbergille, kun hän yritti värvätä kittiläläisiä elokuvaan. Muun muassa vanhuuttaan kuvauksellinen Elviira Uusisalmi antoi Mollbergille useat rukkaset tämän maanittellessa häntä elokuvatähdiksi: ”Uskovaista ihmistä nyt niin syntishen vilhmin!” ja maalasi ohjaajan eteen helvetin porstuat ja sie-lunvihollisen juonet.²⁸ Kun Mukka kuoli 28-vuotiaana sydänkohtaukseen vuonna 1973, ei hautajaisissa ollut Pellon kunnan edustajia. Oiva Arvola kirjoitti:

”– ainuttakaan lippua ei näkynyt puolitan-gossa. Pellolaiset kyllä tiesivät, mutta he halusivat ummistaa silmänsä ja korvansa

14. Oiva Arvola, 'Syntinen laulu – eilen, tänään ja huomenna', *Kaltio* 4/1973, 128–129.

15. *Koillissanomat* 20.11.1964; Erno Paasilinna (1974) *Timo K. Mukka – legenda jo eläessään*, Helsinki: WSOY, 80.

16. *Lapin Kansan* 15.12.1964.

17. *Suomen Sosialidemokraatti* 25.11.1964; *Aamulehti* 16.10.1964.

18. *Helsingin Sanomat* 14.10.1964; *Uusi Suomi* 31.10.1964; *Kotimaa* 6.11.1964; *Uusi Päivä* 18.3.1965.

19. Eila Pennanen (1964) 'Sancta simplicitas', *Parnasso* 8, 375.

20. Sakari Toiviainen (1973) 'Maa on syntinen laulu', *Filmibullu* 8, 9–10.

21. Mukan kirje Gummerukselle 4.2.1963. Teoksessa Timo K. Mukka 1944–1973, s. 15.

22. Ks. Paasilinna (1974), 81–82.

23. Toini Virisalo (1971) 'Tulipunakukkia napapiirin takaa', *Parnasso* 1, 51.

24. Aune Mäkinen Aune (1970) 'Matka Mukkien luo lokakuun viimeisellä viikolla 1970', *Kaltio* 7–8, 188.

25. Mäkinen (1970), 187–188.

26. Mäkinen (1970), 188.

27. Paasilinna (1974), 125.

28. Elviira Uusisalmen kirjoittajalle kertomaa 1975.

niin nyt kuin hänen eläissäänkin. Ja tämä tapahtui jotta lainkirjain täytyisi: kukaan ei ole profeetta omalla maallaan, häntä ei hyväksytty kansansa keskuudessa – –.”²⁹

Osittain tähän epäsuosioon vaikutti se, että vaikka Lappi oli elintärkeä innoittaja Mukalle, ei hän hyväksynyt Paasilinnan tavoin maakunnallista separatismia ja ajan maakuntahenkeä. Hänen mukaansa oli luotava yleisvaltakunnallinen yhteiskunta- ja kulttuuripolitiikka. Mukka jopa erosi Pohjoiset kirjailijat ry:stä todeten sen pahasti maakunta-ajatuksen saastuttamaksi. Jos joku nyt oli sattunut syntymään Pellossa, oli se hänen henkinen kotinsa ”ilman erityisempää tähdenystäkin”.³⁰ Kun Mukalta kysyttiin, mitä on olla pohjoissuomalainen, hän totesi lakonisesti, että Pohjois-Suomi nyt oli loppumatonta korpea, jänkiä ja metsiä, vaaroja ja raakaa maata ja että moinen kysymys oli hänen mielestään yhtä älytön kuin kysyttäisiin männyltä, miltä tuntuu olla mänty.³¹

Kriitikko Juhani Nyysönen pohti vuonna 1964 *Suomalaisessa Suomessa* Mukan asemaa pohjoisen lippulaivana. Hänen mukaansa Pohjois-Suomen ripeä taloudellinen kehitys ja maakunnallinen korostuminen edellyttivät profeetaksi asettuvalta muutaikin kuin ”kuvailevaa lahjakkuutta”. Nyysösen mielestä Mukalle tyrkytetyn aseman edellytyksistä hänellä oli ainakin laadullisesti korkea ja yksinäinen asema pohjoisen kirjallisuuden piirissä. Kriitikolle *Maa on syntinen laulu* toi mieleen ”kilpasuorituksen puolesta Pellon ja heimon ja maan”, mutta samalla se johdatti ajattelemaan myös kilpailijan tietoista halua häikäistä, jopa sokeerata. Nyysösen mukaan ”Syntinen laulu on verenruskeine syntikuvineen ja sovitussajatuksineen kuin lestadiolainen saarna, raikeä, kiihkeä, miltei hypnotisoivakin”.³²

Mukasta maakuntahengen nostattajat eivät saaneet sanansaattajaa, sen vähempää kuin Lapin toisesta nuorukaisesta, Erno Paasilinnasta, joka sai poleemisesta tyylistään samalla mitalla takaisin. Rovaniemeläinen kirjailija Oiva Arvola niputti Paasilinnan samaan joukkoon kuin etelän kriitikot. Paasilinna oli hänen mielestään ”kirjallinen keilaaja ja laskelmoiva kabinettikriitikko”.

Arvolaa ärsytti, että tämä oli tehnyt Timo K. Mukasta ”ihmisvihaajan” ja käytti sitä propagandassaan. Lisäksi Paasilinna oli vieraantunut kansasta täydellisesti.³³ Paasilinnan Pohjois-Suomessa toimineiden kulttuurielinten julkinen arvostelu ja kotiseutuhengen pilkkaaminen sai pohjoisen sivistyneistön varpailleen. Kaiken sodan jälkeisen raskaan uurastuksen jälkeen ei oltu valmiita hyväksymään leimaa, että Pohjois-Suomi oli edelleen kulttuurivapaa vyöhyke tai ”kulttuurin kehitysmäa”, kuten Paasilinna asian ilmaisi.³⁴

Pohjoisessa asuvien kulttuurihenkilöiden ei ollut helppo asiallisin perustein teidata Paasilinnan kritiikkiä. Paasilinna tunsikin Lapin olot hyvin ja hän tiesi mistä puhui. Mikään ulkopuolinen kriitikko hän ei siis ollut. Hänen isänsä oli syntynyt Kolarissa ja äitinsä Petsamon Salmijärvellä. Perhe oli asunut muun muassa Rovaniemellä, Kittilässä, Ylitorniolla ja Tervolassa. Sitemmin Paasilinna asui myös Kemissä ja Oulussa. Paasilinna oli suorittanut asepalveluksensa Rovaniemellä. Siellä hän oli käynyt myös Lapin kansankorkeakoulua yhden lukuvuoden.³⁵ Arviot Rovaniemen kulttuurielämästä perustuiivat siten Paasilinnan omakohtaisiin kokemuksiin. Lisäksi hän oli haastatellut lukuisia Lapin kirjallisuuden vanhimpia edustajia. Sekä maa, että vanhat tarinat siitä olivat Paasilinnalle hyvin tuttuja.

Erno Paasilinnalla oli, vaikka Arvola tosin väittikin, samantapaista – muttei yhtä pakonomaista, kiintymystä kotiseutuun kuin Mukalla. Paasilinnan tuotannosta Lappi-tematiikka kattaa suuren osan. Kiintyminen karuun pohjoiseen alueeseen ja luontoon ilmentyy hyvin myös Paasilinnan ja Mukan yhteisillä kalastusreissuilla Lapin kairoilla. Paasilinnan ensimmäinen vaimo oli kotoisin Pellosta, joten Paasilinna ja Mukka olivat tuttuja sitäkin kautta sen lisäksi, että edustivat samaa ammattia ja olivat pohjoisen poikia.

Etelän katse pohjoiseen

Etelän kulttuurivaikuttajien isovelimäinen asenne pohjoiseen ilmenee hyvin polemikkissa, jota käytiin *Suomalaisessa Suomessa* marraskuussa 1965. Kirjoittelun aiheena oli

"Pohjoiset reservit", ja se perustui Rovaniemellä saman vuoden syys-lokakuun vaihteessa pidetyn Lapin XVII:n taidepäivien kirjallisuusmatinean keskusteluihin. Keskustelun provokaattorina oli tuolloin Matti Kuusi, joka oli tuonut "etelän miehen" mielipiteet napapiirille. Kuusi oli juuri julkaissut aiheesta teoksen *Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenpuoroja*. Häntä oli innoittanut kirjan kirjoittamiseen uuden sukupolven kulttuuriradikalismi ja tuleva "kulttuurinousu". Teoksessa lähdetään kaukaa historian hämärästä esitellen ihmiskunnan eri kulttuurivaiheita ja -vaikuttajia ja idoleita. Lopuksi päädytään 1960-luvun kynnykselle. Kuusi kysyi, kuka veti kulttuurin vankkureita Suomessa ja ketkä olivat perävaunuja: "– on houkuttelevaa ajatella, että syyllisiä kaikkiin onnettomuuksiimme ovat Hannes Kolehmaisat, ja Paavo Nurmet, Risto Rydit ja Mannerheimit, Aleksis Kivet ja Sibeliukset, kaikki nuo sietämättömät ryntäilijät, jotka unohtavat itsensä ja saavat meidät muutkin unohtamaan, että suomalaisen paikka on maailman perävaunussa".³⁶

Pohjoissuomalaisten näkökulmasta mielenkiintoista Kuusen kirjoituksissa oli harjoitetun kulttuuripolitiikan arvioiminen. Suomalainen kulttuuripolitiikka oli Kuusen mukaan byrokratisoitunut seuraleikki. Se oli taistelua rahasta, vallasta ja maineesta, mikä johti vääjäämättä siihen, että enemmän tai vähemmän taidokkaita kumarrusretkeläisiä rynnisti pääkaupunkiin kulttuurihallinnon johtajien luo. Kuusen mukaan suomalaisen kulttuurin rakenteellisia heikkouksia olikin "sen vesiperäisyys, sen Helsinki-valtaisuus". Kulttuurin kehittymisen ja voimatasapainon kannalta oli Kuusen mukaan tarpeellista, että Helsingin ulkopuolelle syntyisi edes yksi todella elinvoimainen ja kilpailukykyinen kulttuurikeskus. Sen sijaan kulttuurimäärärahojen sirottelu ympäri maata oli Kuusen mukaan järjetöntä. Hajasijoittaminen ja kituvat maakunnalliset kulttuurikeskukset eivät tarjoaisi vastusta Helsingille. Kilpaileviksi keskuksiksi voisivat tulla kyseeseen Kuusen mukaan Turku, Tampere tai Jyväskylä.³⁷

Rovaniemellä Kuusi kuitenkin todisti, että pohjoissuomalaiset kulttuurikeskukset oli-

sivat sekä mahdollisia että välttämättömiä. Näin yksin jo sen vuoksi, että sisäinen muuttoliike imi kyvykästä väkeä etelään. Jos jotain ei tehtäisi, Lappi saattaisi jäädä raakapuun ja "raakaihmosten" varastoksi, jossa turistit kävisivät ihmettelemässä muualta hävinneitä primitiivisyyden jäänteitä. Olennaista oli Kuusen mukaan saada kulttuurin nollaraja yhä ylempäs. Kuusi maalasi kuulijoille oman hurjan visionsa, "jos olisin Pohjois-Suomessa vaikuttava henkilö". Hän ryhtyisi organisoimaan pohjoissuomalaista "kapinakeskusta" kokoamalla ympärilleen ihmisiä, jotka olisivat kyllästyneet toimimaan eteläsuomalaisten "perävaunuihin". Lisäksi Kuusi toteuttaisi Pohjois-Suomen kulttuuri-itsehallinnon eli maakuntaitsehallinnon laeista ja asetuksista välittämättä, hän liittoutuisi Pohjois-Norjan, Pohjois-Ruotsin ja Oulun kapinajohtajien kanssa. Kuusi vetoaisi myös "Etelä-Suomeen muutaneiden Lappi-karkureiden huonoon omaantuntoon". Kuusen visio huikaisi, sillä hän perustaisi myös lehden, jossa hän ajaisi häikäilemättömästi pohjoissuomalaisten "yhteistuntoa ja kalotti-itsetuntoa". Maailman jälkeen Kuusi totesi, että kollektiivisen typeryyden ylivoima oli epäilemättä Rovaniemellä musertavampi ja masentavampi kuin Tampereella tai Jyväskylässä.³⁸ (Samanlaista maakunnallista kapinaliikettä yritettiin organisoida jälleen vuonna 2000).

Kuusen kuulijat olivat osin typeryneitä, osin loukkaantuneitakin, vaikka osa huomasi Kuusen provosoivan tyylin. Rovaniemäläiset moittivat Kuusta siitä, ettei tämä

29. Oiva Arvola (1973). "Timo K. Mukan sankarihymni". *Kaltio* 2, 46–48.

30. Paasilinna (1974), 107.

31. *Kansan Tablo* 24.9.1966, ks. Paasilinna (1974), 129–130.

32. Juhani Nyssönen (1965) 'Vaahtoa', *Suomalainen Suomi* 1.1., 61–62.

33. *Kaltio* 4/1973, 128–129.

34. Mm. *Kaltio* 8/1963, 134; *Kaltio* 1/1964, 1; *Kaltio* 2/1964, 25.

35. Erno Paasilinnan elämänvaiheista ks. Paasilinna (1996), 13–16.

36. Matti Kuusi Matti (1965) *Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenpuoroja*. Helsinki: Kirjajyhtymä, 35.

37. Kuusi (1965), 69–74.

38. 'Pohjoiset reservit'. *Suomalainen Suomi* 8.11., 487–488.

tuntenut pohjoisen oloja: ”Meillä on lesta-diolaisuus ja kommunismi, talvisodan venäläispommitusten ja jatkosodan saksalais-hävityksen muisto, valtava jälleen- ja edelleenrakentaminen” ja kuitenkin kulttuuri on säilynyt. Osa myönsi alueen ”tylsän henkisen horroksen”, osa kiitti Oulun yliopistoa, jonne osa nuorisosta pysähtyi ja jäi näin palvelemaan kotiseutuaan. Osa ärsytti se, ettei jo tehtyä kalotti- ja kulttuurityötä nähty. Muun muassa edellisenä vuonna oli pidetty Kemissä pohjoiskalottikonferenssi. *Kaltion* ja *Pohjoisen* lisäksi Oulussa perustettiin kustannusyhtiö Pohjoinen vuonna 1964 ”vahvistamaan pohjoista minuutta”.³⁹ Lohduttavasti Kuusi totesi loppuarviossaan, että pohjoisessa ei olutkaan niin syvällä roudassa kuin hän oli kuvitellut, mutta että selkeää kulttuurikatkeruutta alueella edelleen oli.⁴⁰

Herkkänahkaiset lappilaiset

Erno Paasilinna nosti *Pohjoisessa* 1966 julkaisemansa haastattelun ”Mitä tekisin, jos toimisin Pohjois-Suomessa?” uudelleen esille *Parnasson* sivuilla loppuvuodesta 1971 ja asetti tuolloin ylimielisesti ja pohjoista väheksyvästi vastanneet radikaalit kiusalliseen asemaan. Paasilinna ruoti samaan hengenvetoon myös pohjoisen lähetystöjä, joissa mallin vuoksi oli yksi asutustilallinen tai työmies mukana ja syytti maaherravetoisia seurueita yhteiskunnallisesta sokeudesta.⁴¹ Paasilinna sai heti paluupostia. Eräs vuonna 1966 haastatelluista, Juha Virkkunen, moitti vastineessaan Paasilinnaa ja muita pohjoisen kulttuurihenkilöitä kaunaisuudesta ja kostonhalusta, ikään kuin nämä eivät ymmärtäisi että Lapin ja muiden reuna-alueiden köyhyys ei johtunut tahallisesta sorrosta, vaan vallinneesta talousjärjestelmästä: ”Pidemmän päälle kaunaisista purkauksistanne, korostetusta itsesäälistä ja neulanpistoista etelään ei ole mitään hyötyä”. Jos lappilaiset jotain haluaisivat, olisi heidän itsensäkin tehtävä jotain, ryhdyttävä järjestäytymään ja vaikuttamaan yhteiskunnallisesti. Virkkunen pyysi lappilaisia myös lopettamaan ankean kohtalonsa romantisoinnin, ”lakatkaa vihdoimemästä Lapin noidan päihdyttävää humalalytettä.

Uskokaa jo ettei ohra eivätkä appelsiinipuut kasva lumen läpi”.⁴²

Vastineessaan Paasilinna kiitti Virkkusta siitä, että tämän väheksyvät asenteet Lapista olivat viidessä vuodessa muuttuneet myönteisemmiksi. Hän ei kuitenkaan uskonut, että Helsingin ”kulttuurijengi” tulisi marssimaan samassa rintamassa pohjoisen metsurien tai myymäläapulaisten kanssa. ”Köyhälistöä saattaa loukata tämä alituinen heidän vaatteissaan tepastelu, kun se useissa tapauksissa juuri kulttuurijengissä on selvästi näytösluontoista”. Paasilinnalla oli tarve myös korostaa omaa toimintaansa nimenomaan pohjoisessa. Hän luetteli ilmeisen kimpaantuneena pitkän listan, mitä kaikkea hän oli tehnyt ”paikan päällä” eikä Bulevardin toimistopöydän takana:

”Korpiköyhälistönkin osaa olen maistanut sen verran, että tekee yhteensä kaksikymmentäneljä vuotta. Mene ja tee samoin, ei sinun kannata minulle osoitella kenttätöitä – –.”⁴³

Virkkunen tyyntytteli Paasilinnaa ja antoi täyden tunnustuksen tämän työlialle. Paasilinna oli hänen ja muidenkin mielestä ”pohjoinen kirjailija”, pohjoisen voiman henkilöitymä, jonka odotettiin aina ja kaikkialla puolustavan kulttuuria ”Toijalan takana”. Virkkusen palaute avaa mielenkiintoisen asetelman pohjoisten kirjailijoiden suhteesta etelän kirjailijoihin. Pohjoiset kirjailijat näyttivät varjelevan mustasukkaisesti toiminta-alueitaan. Jopa siinä määrin, kuten Annikki Kariniemi sanoi, että ”pohjoiset asiat ja aiheet” pitäisi tyystin jättää pohjoisten kirjailijoiden huoleksi. Paasilinnan työlistan ärhäkkä esittely kielii samaa kieltä.⁴⁴ Samanlaisia ääniä on kuultavissa tänä päivänä saamelastutkimuksen piirissä: vain saamelainen voi tutkia saamelaisia.⁴⁵

Myös Oiva Arvola vastasi kipakasti ”kabinettitoimittaja” Virkkuselle Pohjoiset Kirjailijat ry:n puolesta. Arvola tivasi Virkkuselta Lapin asioiden tuntemusta ja pilkkasi tämän Lapin-matkaa: ”– – etkö vain tullutkin kuin kuka tahansa turisti?” Arvolan mukaan tavallisesti turistimatkaan kuului ystävättären tapaaminen, erotusaidalla käynti, hum-

pat Pohjanhovissa ja krapulassa lento takaisin Helsinkiin. Arvola kielsi, että pohjoisen kirjailijat kantaisivat kaunaa, he vain etsivät totuutta ja tiedostivat yhteiskunnalliset ongelmat laajemmiksi kuin vain Lappiin kohdistuviksi: ”Me emme ole vaatineet muuta kuin oikeudenmukaista tulonsiirtoa”. Pohjoiset kirjailijoilla ei ollut mitään menettävää, pohjoisen väkeä oli Arvolan mukaan niin kauan riistetty, ettei heillä ollut puolustettavanaan kuin oma työ.⁴⁶ Pohjoisten kirjailijoilla oli ristiriitainen suhtautuminen etelään: toisaalta oltiin riippuvaisia taloudellisesta ja ammatillisesta tuesta, toisaalta moitittiin etelän kriitikoita asiantuntemattomuudesta. Näyttää siltä, että pohjoisten toimijoiden kulttuurinen itsetunto ei ollut vielä kovin vahvalla pohjalla.

Mielenkiintoista 1960–70-luvulla käydysä pohjoinen vastaan etelä -kiistelyssä oli lappilaisten ihmisten arkielämän nouseminen esiin. Verrattaessa 1920–30-luvun Lappi-aiheiseen kaunokirjallisuuteen, kuten Arvi Järventauksen, Kurt Martti Walleniuksen tai E. N. Mannisen romaaneihin, on muutos huikea. Mukka ja Paasilinna heittävät romukoppaan Lapin maiseman ylistykset ja tuovat tilalle Lapin ihmiset rososina, kiusattuina ja sinnikkäinä. Toimittaessaan vanhojen Lappi-kirjoitusten kokoelmaa Paasilinna totesikin, että hänelle tuli vähän tyhmänsekainen nostalginen olo tekstejä lukiessaan.⁴⁷ Jos sotienvälisellä kaudella Lappi-kirjallisuutta hallitsi maisema, 1960-luvulla kertomusten subjekteiksi nousi tavallinen kansa, arkipäivän realismi. Keskustelujen taustavireenä oli näin myös Lapista tuotetun kuvan muuttaminen: romanttisten Lapin-kuvausten valtakausi oli ohi.

Monien mielikuvien pohjoinen

Mitä johtopäätöksiä 2000-luvun alun historioitsija sitten voi tehdä 30–40 vuotta sitten käydyistä keskusteluista. Ainakin sen, että keskustelut ohjautuivat – pohjoisen yrityksistä huolimatta – etelässä määriteltyjen kulttuuri-käsitteiden kautta eli pohjoinen edusti periferiaa, köyhää ja takapajuista aluetta, vallan ja hyvinvoinnin keskuksista kaukana ollutta aluetta, ”ulkomaata”. Marginaalisuus määrittyi ennen kaikkea talou-

dellisista resursseista käsin. 1960-luvun todellisuudessa saamelaiskulttuurilla tai uudisasukkaiden talonpoikaisella perinnöllä ei nähty olevan kulttuurista arvoa. Etelän kulttuurihegemonista katsetta periferiaan oli hyvin vaikea murtaa, mikä näkyy muun muassa Mukan romaanin saamissa arvioissa. Kuvaavasti eräs etelän kriitikko totesi yksioikoisesti *Maa on syntinen laulu* -teoksesta: ”Jos Lappi tekee ihmiset tällaisiksi ei siellä kannata elellä”.⁴⁸ Pohjoisten kirjailijoiden tapa hahmottaa kotiseutuaan ja tavallisen kansan elämää oli etelän kriitikoiden mielestä joko totuudenvastainen tai eksoottinen. Lapissa ei myöskään nähty olevan ”oikeaa kulttuuria”, vaan ei-kulttuurista kotiseutuharrastusta. Ajan henki sekä konservatiivisissa kulttuuripiireissä että vasemmistolaisittain suuntautuneissa näkemyksissä oli, että kansa ei voinut tuottaa kulttuuria, vaan ”kulttuurisen etujoukon” oli tuotettava ja opetettava se kansalle kädestä pitäen. Sellaista etujoukkoa ei Lapissa nähty omasta takaa olevan. Erno Paasilinna pyrki murtautumaan ulos ”kotiseutuharrastusten Lapista” muuttamalla etelään, Timo K. Mukkakin yritti sitä, mutta palasi takaisin. Etelään muuttoa Paasilinna perusteli sillä, että ”paikallisen kynäilijän rooli ei riitä minulle”.⁴⁹

Toinen havainto käydyistä keskusteluista liittyy Lapista lähtemisen problematiikkaan. On väitetty, että pohjoisista kylistä lähteminen olisi vaikeampaa kuin muualta ja että kylistä lähtijää olisi pidetty pelturi-

39. Liisi Huhtala (2000), ”Pohjoisen pidot: kustannustoiminnan linjoja”, teoksessa *Pohjoinen. Kustannustoimintaa 1964–2000*, Pohjoinen: Oulu 2000, 154–160.

40. ”Pohjoiset reservit”, *Suomalainen Suomi* 8.11., 488–491.

41. *Parnasso* 8/1971, 493–494.

42. *Parnasso* 2/1972, 109–110.

43. *Parnasso* 2/1972, 110–111.

44. *Parnasso* 3/1972, 178–179.

45. Mm. Elina Helander ja Kaarina Kailo (1999) *Ei alkua ei loppua. Saamelaisten puheenpuoro*, Helsinki: Like, 17.

46. *Parnasso* 3/1972, 180–181.

47. Paasilinna (1996), 199.

48. Toini Virisalo (1971) ”Tulipunakukkia napapiirin takaa”, *Parnasso* 1, 52.

49. Paasilinna 1996, 196.

SALLAN KAUPPA OSAKEYH

...kannan kantoa ja työkansalle. Yläkateen kaappiparakin vie-
...kannan kantoa ja työkansalle. Yläkateen kaappiparakin vie-

METSÄSTYS-
VÄLINEET
TÄÄLTÄ!

na.⁵⁰ Näihin väitteisiin voidaan suhtautua varauksellisesti. Ensinnäkin kiinnittyminen kotiin ja kotiseutuun ei liity erityisesti lappilaisuuteen. Amerikkalaisen tutkijan Yi-Fu Tuanin mukaan ihmisen kiinnittymistä kotiinsa voidaan selittää tilan ja paikan käsitteiden avulla. Paikka edustaa turvallisuutta ja stabiliteettia, tila vapautta ja äärettömyyttä. Tuanin mukaan kotiseutusidonnaisuus on ihmisrodulle ominainen tapa. Se perustuu siihen, että koti mielletään paikkana, jonne hakeudutaan turvaan haavoittumisen tai sairastumisen jälkeen. Se on paikka, jossa voidaan levätä ja toipua.⁵¹ Toiseksi, ajatus lähtijän petturuudesta liittyy mielestäni pikemminkin lestadiolaisen yhteisön tiukan sisäisen kontrollin ylläpitämiseen kuin pohjoisessa asumiseen. Tässäkin on se ongelma, että vanhalestadiolaisuus, jossa ryhmäkontrolli oli kaikista tiukin, ei enää toisen maailmansodan jälkeen ollut vallitseva suuntaus Lapissa, vaan etelämpänä Oulun läänissä. Kolmanneksi pohjoisen asukkaiden epäluulo etelää kohtaan ei todista sitä, että lähtijää pidettäisiin petturina. Eristyksissä olevissa yhteisöissä ulkopuolinen ja vieras on koettu uhaksi, niin myös Lapin syrjäkylissä.

Myös historiallisesti katsottuna lähtijän tuomitseminen on kestävä yleistys. Lapista ollaan vuosisatojen aikana aina lähdetty ja sinne on myös muutettu. Uudisasukkaat, luterilaiset papit, tukkityöväki, opettajat, virkamiehet: joen ja junan tuomien jälkeläisiä on Lappi täynnä. Lapista on myös muutettu: Etelä- ja Pohjois-Ruotsiin, Ruijaan, Kuolaan, Amerikkaan ja Helsinkiin. Myös omat lappilaista kylää koskevat haastatteluni⁵² osoittivat, että nuoria kannustettiin lähtemään sinne, mistä elanto tuli. Petturuus-ajatus onkin aikaan ja paikkaan sidottu ilmiö: agraarisissa yhteisöissä työvoiman tarve oli suuri ja sen takia lähtemistä paheksuttiin, 1960-luvun elinkeinorakenteen muuttumisen myötä ei enää.

Kolmas havainto liittyy poliittisen sitoutumisen problematiikkaan. Kun 1920–30-luvun Lappi-kirjallisuuden johtavat nimet olivat kirkkoherroja, sotilaita ja ns. herrasväkeä, olivat 1960-luvun nousevat Lappi-kirjailijat maakunnan ”omia poikia”, taval-

lisen rahvaan jälkeläisiä. Kun sotienvälisen kauden kirjoittajat edustivat pääosin poliittista oikeistoa, oli 1960-luvun kirjailijat selkeästi vasemmistosuuntautuneita. Esimerkiksi Mukka oli SKP:n jäsen. Tästä näkökulmasta arvioiden 1960–70-luvun kulttuurikeskustelussa oli kysymys myös kaunokirjailijoiden poliittisista näkemyseroista sekä kansankulttuurin ja korkeakulttuurin suhteen arvottamisesta. Ajan muuttuvia arvoja kuvaa mainiosti se, että vuonna 2001 ilmestynyt Pohjois-Ruotsin Pajalasta lähteneen ja sinne palanneen kirjailijan Mikael Niemen teos *Populärmusik från Vittula* sai riemuisan myönteisen palautteen niin Etelä- kuin Pohjois-Ruotsissa – ja nyt valloittaa myös suomenkielisenä versiona Suomea. Niemen romaani kertoo nimittäin samasta seudusta kuin Mukka *Maa on syntinen laulu* -teoksessaan. Siinä on myös samat elementit: lestadiolaisuus, kommunismi, eristynyt yhteisö, perifeerisyys ja tavallisen kansan elämä. Kulttuurisesta sallivuudesta tai hyväksymisestä kertoo myös muun muassa Rosa Liksomien varhaisten romaanien vastaanotto sekä saamelaiskulttuurin nousu. Näyttää siltä, että suhtautuminen pohjoisen ihmisten itsensä tuottamiin oman kotiseutunsa kansankuvauksiin on muuttunut viime vuosikymmeninä myönteisemmäksi. Luottamus siihen, että pohjoiset ihmiset voivat itse tehdä aloitteet ja syyttää virit – Arvo Salon sanoin, on olemassa. Mukka ja Paasilinna olivat tässä suhteessa murroskauden miehiä ja avaamassa latua ”umpiseen”.

Pohjoinen kulttuuriväki jakaantui 1960–70-luvulla kolmeen erilliseen leiriin. Ensimmäinen koostui pohjoisessa asuvista, lappilaista erityisyyttä ja pohjoista kotiseututyötä korostavista ns. maakuntakirjailijoista. Toista ryhmää edustivat pohjoisessa syntyneet, mutta aikuisena etelään muuttaneet ja etelästä käsin pohjoisesta kirjoittavat kirjailijat, kuten Erno Paasilinna. Kolmas ryhmänsä olivat Timo K. Mukan tapaiset kulttuurin edustajat, jotka olivat syntyneet pohjoisessa ja elivät siellä mutta jotka eivät hyväksyneet maakunta-korosteista kulttuuripolitiikkaa. Vastakkainasettelu pohjoinen vastaan etelä ei tästä syystä asetukaan niin yksinkertaiseen mustavalkoiseen dikoto-

miaan kuin alussa näytti, vaan suhde oli paljon ristiriitaisempi ja monitasoisempi taloudellisten, poliittisten, sosiaalisten ja kulttuuristen tekijöiden muodostama vyyhti. Tätä vyyhteä voisi jäsentää kanadalaisen sosiologin Rob Shieldsin pohjoista koskevan määrittelyn kautta. Yhtäältä pohjoinen hahmottuu etelän vastakohtana, toisaalta maantieteellisesti rajautuneena fyysisenä alueena, joka sijaitsee 60. leveysasteen pohjoispuolella ja kolmanneksi se on mielikuvaa.⁵³ Myös 1960–70-luvun keskustelut voidaan sanoa käydyn näiden tasojen kautta. Etelän kulttuuriväelle pohjoinen oli ensisijassa mielikuva – Shieldsin mukaan pohjoiseen liittyvät mielikuvat ja mystiikka ovat olleet erityisen vahvasti esillä juuri kaunokirjailijoiden töissä. Pohjoisen maakuntakirjailijoilla keskustelujen kohteena oleva asuineutu hahmottui ennen muuta fyysisenä alueena ja Paasilinnalle ja Mukalle se oli lähinnä etelän vastakohta, kotiseutu nollarajan nollan puolella.

50. Mm. Riitta Jyrkinen (1983) 'Ihminen – osa luontoa Timo K. Mukan tuotannossa', *Tornionlaakson vuosikirja*, 183.

51. Yi-Fu Tuan (1979) *Space and place. The Perspective of Experience*, London: Edward Arnold Ltd, 3–7, 136–140.

52. Kerätessäni aineistoa teokseeni *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojia. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1999.

53. Ks. Rob Shields (1991) *Places on the Margin. Alternative geographies of modernity*. New York: The International Library of Sociology: Routledge, 162–198.

KARI TARKIAINEN

Tornionlaaksolaiset, kielivähemmistö rajalla

Arkistolaitoksen pääjohtaja Kari Tarkiainen selostaa Torniojokilaakson monivaiheista historiaa rajan molemmin puolin.

■ Nimitys *Tornionlaakso* (ruotsiksi Tornedalen) on verraten uusi tulokas ruotsin kielessä, kuten myös alueen asukkaista käytetty sana *tornionlaaksolainen* (tornedaling, joskus tornedalsfinne). Tällä nimityksellä tarkoitetaan Ruotsissa nykyään kahta eri asiaa: toisaalta ahtaan maantieteellisesti Tornion joen (ja yleensä myös sen latvavesien, Muonion ja Könkämän joen) laaksoa valtakunnanrajan länsipuolella, toisaalta kulttuurisesti koko meän- tai suomen kieltä puhuvaa tai puhunutta Norrbottenin läänin pohjoisosaa aina Kainuun- (Kalix-) joen pohjois- ja keskijuoksulle asti. Tässä laajemmassa mielessä Tornionlaakso on pinta-alaltaan suunnilleen Tanskan kokoinen alue. Siihen kuuluu maanviljelyyn ja karjanhoitoon hyvin soveltuva alue Tornion jokilaaksoissa sekä sen taustana metsävyöhyke, joka vaihtuu järvi- ja suomaaston välityksellä avaraksi ja korkeaksi tunturimaaksi. Gällivaren ja Kiirunan kaivosalueita ei tavallisesti lasketa Tornionlaaksoon.

Sanaa Tornionlaakso ei ole historiallisessa mielessä käytetty kovin kauan tästä alueesta, vaan nimityksen vivahdus on nykykielinen, alueen asukkaiden identiteettiä ja ominaislaatua korostava. Asiaa analysoinut Erling Wande erottaa neljää eri tyyppiä olevia tornionlaaksolaisia siitä riippuen, miten lähellä heidän identiteettikäsityksensä on jokivarren asukkaiden genuinia suomenkielisyttä.¹ Tornionlaakson edeltäjällä

1. Erling Wande (1996) 'Tornedalen', teoksessa Jarmo Lainio (toim.) *Finnarnas historia i Sverige 3. Tiden efter 1945*, 230–232.

nimityksenä *Länsipohja* (Västerbotten) on jossain määrin käytössä Suomen puolella, jossa usein muutkin Ruotsin paikannimet elävät vanhahtavassa muodossa. Tämän nimen perustana on ennen vuotta 1809 vallinnut lääninjako, jolloin Västerbottenin lääni (residenssikaupunkina Uumaja) käsitti koko Pohjois-Ruotsin siihen luettuna Suomelle nykyään kuuluva Tornionlaakson itäosa ja Kemin Lappi. Västerbottenin pohjoisosan Ruotsin puoliseksi alueyksiköksi tuli 1856 perustettu Norrbottenin lääni, jonka residenssiksi tuli Luulaja.

Tornionlaakson tekee kiinnostavaksi alueen osittain kiistanalainen asutushistoria, rajamaakunta-luonne ja pohjoinen elinkeinoelämä. Alueen historian ja asutus- ja kielitieteen tutkimus onkin viime aikoina ollut vilkasta. Erityisesti on syytä mainita vuonna 1985 alulle pantu *Tornedalens historia*. Se on jokivarren kuntien rahoittama historiantutkimus, josta on jo ilmestynyt kolme osaa.² Perustavanlaatuisesta tutkimuksesta sisältyy myös Norrlannin ja erityisesti Norrbottenin läänin historiaa käsitteleviin verrattuihin uusiin kokoomateoksiin.³

Jouko Vahtola on otsikoinut *Tornedalens historia* -teokseen sisältyvän yleisesityksensä nimellä ”Kansojen moninaisuus”.⁴ Tällä hän tarkoittaa Tornionlaakson asutuksen kirjavaa alkuperää. Tutkijat ovat yleensä olleet yhtä mieltä siitä, että alueen kiertelevä alkuväestö on ollut saamelaista, ehkä vähäisin skandinaavisin lisin,⁵ mutta mitä kiinteään asutukseen tulee, vallitsee kirjallisuudessa erilaisia näkemyksiä. Kansallisuusnimet *bjarmit*, *kainuulaiset*, *pirkkalaiset*, *ruotsalaiset*, *suomalaiset*, *karjalaiset* ja *venäläiset* esiintyvät Tornionlaakson varhaisimmassa historiassa. Ketkä heistä ovat olleet nykyisten tornionlaaksolaisten esi-isiä, ei ole aivan itsestään selvää.

Vanhimmat kuvaukset

Eräs vanhimmista Tornionlaakson kuvauksista on alueella vuonna 1519 käyneen Olaus Magnuksen kirjoittama. Hän kuvasi Tornionlaakson lappalaisten maana, mutta itse Tornion markkinapaikan kansainväliseksi kohtaamispaikaksi, jossa kävivät useita kansallisuuksia olevat kauppiat Ruotsista,

Suomesta ja Venäjältä.⁶ Vanhin kameraalinen maakirja on vuodelta 1543 ja se osoittaa koko Tornionlaakson olleen kiinteän asutuksen piirissä joensuusta Pellon korkeudelle asti, mutta myös, että Hietaniemen eteläpuolella kulki asutusraja siinä mielessä, että tämän rajan eteläpuolella oleva asutus oli huomattavasti nuorempaa kuin pohjoispuolella oleva. Tornionlaaksossa tuntui tuohon aikaan esiintyvän vakiintunutta talonpoikaista asutusta, jonka olemuksessa kuitenkin esiintyi outoa kahtalaisuutta.⁷

Jos etsimme käsiimme vieläkin vanhempia lähteitä, löydämme 1300- ja 1400-luvulta olevia asiakirjoja, joiden avulla kuningas ja arkkiepiispa halusivat edistää pohjoisten jokilaaksojen asutusta ja lupasivat siksi tulijoille verovapauksia. Talonpoikainen uutisasutus näkyy levinneen seudulle kahtaalta, Ruotsista ja Suomesta. Pohjoiseen muuttajat olivat maanviljelijöitä, kalastajia ja hylkeenpyytäjiä. Asutusvirrat törmäsivät toisiinsa meren rannikolla nykyisen Ruotsin puolella suunnilleen Kainuunjoen ja Tornionjoen puolivälissä.

Keskiajalta peräisin olevissa dokumenteissa on viitteitä siitä, mistä Pohjanlahden pohjoissopon uutisasukkaat tulivat. Kaksi asiakirjaa vuosilta 1420 ja 1454 puhuvat yhteyksistä Hämeen suuntaan. Viimemainitussa dokumentissa sanotaan suoraan, että tietyt Luulajan ja Piitajan asukkaat olivat kotoisin Hämeestä. Merkillistä kyllä saamelaiset ja hämäläiset tuntuvat eläneen läheisessä yhteydessä myös Suomen sisämaassa hyvin vanhoista ajoista lähtien. Häme ulottui ”merestä mereen”, Suomenlahdesta Pohjanlahteen. Satakuntakin kuului muinaiseen aikaan Hämeen vaikutuspiiriin. Hämäläiset harjoittivat maanviljelystä mutta tekivät sen lisäksi myös metsästys- ja kalastusretkiä, kaskesivat ja hoitivat karjaa. He kävivät suurissa erämaissa kauppaa saamelaisten kanssa ja verottivat heitä saadakseen itselleen arvokkaita turkiksia.⁸ Hämäläisten retket Tornionlaaksoon edelsivät kiinteän asutuksen syntymistä sinne. Ne lienevät alkaneet jo viikinkiajalla mutta voimistuivat vuoden 1100 jKr. tienoilla, jolloin ilmaston lämpeneminen suosi niitä. Useat Tornionlaakson paikannimistä ovat hämäläistä alkuperää.

Niihin kuuluu ennen muuta nimi *Tornio*, joka tarkoittaa "keihään kärkeä" ja on tunnettu ennen kaikkea Kaakkois-Hämeestä.⁹

Karjalaisten asutusaalto Tornionlaaksoon on nuorempi ja ajoittuu olennaisesti aikaan, jolloin hämäläisten retket jo olivat hiipuneet. Karjalaisten infiltraatio jätti erityisesti jälkiä Tornionlaakson eteläosaan, jossa esim. nimet *Vojakkala* ja *Seiskari* ovat karjalaisperäisiä. Pähkinäsaaren rauhan vuonna 1323 päätetty raja jätti Perämeren rannikon avoimeksi Novgorodin suojassa toimiville karjalaisille kauppamiehille, olkoonkin, ettei Novgorodin valta ulottunut poliittisessa mielessä Tornion laaksoon.¹⁰ Kolmantena heikompana asuttajien ryhmänä lienevät olleet hälsinglantilaiset, joiden muistoa on mm. kylä nimeltä Hälsingbyn Ylitorniossa ja eräät muutkin paikannimet.

Varsinainen kiistakysymys Tornionlaakson asutushistoriassa koskee pirkkalaisten alkuperää. Pohjanlahden pohjukassa vaikutti keskiajalla näet väestöryhmä, jota kutsuttiin pirkkalaisiksi (*birkarlar*) ja joka kävi kauppaa saamelaisten kanssa. Pirkkalaista oli vuonna 1328 Piitajassa, Luulajassa ja Torniossa, ja heitä oli arvatenkin esiintynyt siellä jo aikaisemminkin.¹¹ Nykyaikainen käsitys on, ettei sana pirkkalaiset ole mikään kansallisuusnimi, vaan tarkoittaa Ruotsin suojeluksessa toiminutta kauppamiesjärjestöä, jonka tehtävänä myös oli veronkanto. Riippuvuus Ruotsista näkyy siinäkin, ettei pirkkalaista ollut Novgorodin valtapäiriin kuuluneessa Kemijoen laaksossa ja että Ruotsin hallitsijat pystyivät 1550-luvulta 1570-luvulle jatkuneen konfliktin aikana lopettamaan pirkkalaisten veronkannon ja Lapinkaupan, minkä jälkeen pirkkalaiset muuttuivat kiinteästi tilojaan asuviksi talonpojiksi.¹² Tämän rinnalla on toisarvoista, mitä itse nimitys *birkarlar* tarkoittaa. Selitykset ovat vaihdelleet "kaupasta" "majavaan" ja "koivuntuoheen", unohtamatta Pirkkalaia Satakunnassa, jonka jo Johannes Schefferus 1600-luvulla esitti pirkkalaisten kehdoiksi.

Asutus kiinteytyy

Kiinteä asutus oli 1500-luvulla ehtinyt Pelton kylään Tornionjoen rannalla, noin 120

*Pohjanlahden perukka kuvattuna Olaus Magnuksen teoksessa *Historian de gentibus septentrionalibus* (1555). Keskellä Pirkkiön saari ja Tornion kirkko. Oikealla alhaalla Kemijokisuu ja Kemin kirkko.*

kilometrin päähän merestä. Tämän jälkeen asutettiin 1600- ja erityisesti 1700-luvulla Lapinmaa, joka noihin aikoihin asti oli ollut saamelaisten hallussa. Karesuando, Vitangi ja Jukkasjärvi saivat uutisasukkaansa, jotka useimmissa tapauksissa tulivat joko Tornionlaakson eteläosista tai Kemin Lapista. Tämän asutusliikkeen yksityiskohdat ovat useimmissa tapauksissa hyvin tiedossa. Niinpä tiedetään, että eräs Juho Vilpuna-

2. (1991) *Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet*, (1993) *Tornedalens historia II. Från 1600-talet till 1809* ja (1992) *Tornedalens historia III. Haparanda efter 1809*.

3. Ks. Gunnar Westrin (toim.) (1962–1974) *Övre Norrlands historia I–III* ja Osten Groth (1984) *Norrbottnen 1. Ur Norrbottens historia*. Tornionlaakson asuttamisesta on kuvaus mm. N. G. Ringstrandin teoksessa *Norrbottnen* (osa 1, 1921) ja Jouko Vahtolan kirjoittamassa esityksessä *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty* (*Studia Historica Septentrionalia* 3, Rovaniemi 1980). Vrt. myös Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige* 2, 273–324.

4. Jouko Vahtola (1991) *Folkens mångfald. Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet*, 176–260.

5. Evert Bandou (1992) *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*, 151–156.

6. Hugo Tenerz (1926) *Ur Norrbottens fimmbygd och dess befolknings tidigare historia*, 98–100.

7. Vahtola (1991) 176–180.

8. Vahtola (1991) 183, 188.

9. Vahtola (1991) 189–197.

10. Vahtola (1991) 198–203.

11. Vahtola (1991) 180–182.

12. Tenerz (1926) 142–169 ja Jouko Vahtola (1991 b) *Birkarlarna. Tornedalens historia I*, 218.

poika Hiltunen asettui 1678 ensimmäisenä asumaan Örträskin rannalle Lyckseleen ja että hänestä ja hänen vaimostaan ajan mittaan polveutui väestö, joka 1800-luvun puolivälissä oli hajonnut lähes 40 paikkakunnalle.

Samoihin aikoihin Lapissa virinnyt kaivostoiminta (Nasafjäll, Masugnsbyn, Junosuando, Kengis, Gällevare, Svappavaara jne.) merkitsi murrosta Tornionlaakson laitaosien asuttamisessa. Tornion laivattiin 1658–61 vuosittain noin 50 tonnia kuparia ja saman verran rautaa, mikä edellytti satojen kaivostyöläisten ponnistelua kaivoksissa. Henkikirjojen perusteella työläisväestön kokoonpanoa analysoinut Hugo Tenerz katsoo, että kaivostoiminta tosin merkitsi tiettyä innovatöörien saapumista Keski-Ruotsin ruukkiseuduilta (ruotsalaisia ja vallooneja) mutta että suurin osa työväkeä silti oli rekrytoitu muista Tornionlaakson osista. Ulkopuolisen työvoiman tuloa merkittävämpi oli ”infiltraatio ylhäältäpäin” kaivoksien johdon, pappien, inspehtorien, kirjantäijien ja masuunimestareiden muodossa. Tämä kaivosteollisuuden ”yläluokka” jäi eräältä osalta asumaan Tornionlaaksoon ja osa sen jälkeläisistä vajosi talonpojiksi omaksuen samalla suomen kielen.¹³

Edellä mainittujen tutkimusten valossa vaikuttaa ilmeiseltä, että Tornionlaakson kiinteän asutuksen juuret ulottuvat toisaalta Suomeen kahden heimon, hämäläisten ja karjalaisten, annettua niihin aineksiä, mutta että myös Ruotsin puolelta, etenkin Hälsinglannista ja myöhemmin koko maasta, on väestöön tullut lisää.

Rajan molemmin puolin

Haminan rauhassa syksyllä 1809 Tornionlaakson kokonaisuus hajosi Ruotsin- ja Suomenpuoleiseen osaan. Suuri jokilaakso, joka meren rannalla olevine kaupungeineen muodosti yhtenäisen taloudellisen, kulttuurisen ja etnisen alueen, pilkottiin kahteen osaan, joiden kehitys alkoi eron jälkeen heijastella kahden eri yhteiskunnan kirkko-, koulu-, kieli- ja asutuspolitiikkaa. Ruotsin puolelle jäi eron hetkellä Uumajassa asuvan maaherra Per Adolf Ekornin vuodelta 1821 olevan kertomuksen mukaan noin

7 000 hengen suomalaisväestö.¹⁴ Tämä väestö kasvoi 1800-luvun aikana ja 1900-luvun alussa niin voimakkaasti, että alueella (Gällivare mukaan lukien) laskettiin 1919 olevan 17 659 yksinomaan suomea puhuvaa ja 15 154 kaksikielistä henkilöä, kun taas pelkästään ruotsia puhuvia oli 24 875 henkilöä.¹⁵ Rajan näkökulma merkitsi kokonaan uutta virallista suhtautumista Tornionlaakson oloihin Ruotsin puolelta. Siellä koettiin Tornionlaakson väestön suomenkielisyys vaaratekijäksi, joka haluttiin poistaa ruotsalaistamalla kaikki asukkaat, kun taas Suomen puolelta Tornionlaakso nähtiin tietyissä piireissä kansallisena irredentana, joka oli tulosta Haminan rauhan taittamattomasta rajanvedosta. Näin voi sanoa, että Haminan rauhan eli syyskuun 17. päivän 1809 näkökulma tuli pitkään leimamaan suhtautumista Tornionlaakson asukkaisiin, kunnes suhteiden täydellinen normalisoituminen naapureiden välillä Suomen integroitua Pohjolaan 1930-luvulta alkaen poisti tämäntapaiset jännitteet rajaseudulta.

Kehityksen keskeisin näyttämö Ruotsin puolella oli 1800-luvulla Tornionlaakson koululaitos. Kirkko oli Tornionlaaksossa kuten Suomessakin vanhastaan noudattanut luterilaista periaatetta, että kansalle oli saarnattava sen kielellä, ja Tornionlaakson seurakuntien papit olivat suomenkieltä osavia, joskus jopa Pohjanmaan puolelta tuotettuja. Pappien suomen kielen taidon vuoksi Tornionlaaksosta rekrytoitiin kirkonmiehiä muualle Ruotsiin, mm. kolmen sukupolven ajan kirkkoherrat Tukholman Suomalaiseen Seurakuntaan.

Ainoa suomalaisalueella tapahtunut koulunkäynti käsitti vuoteen 1842 asti väestölle pakollisen suomenkielisen rippikoulun. Opetuksessa käytettiin Suomessa painettua hartauskirjallisuutta. Kun Tornion pedagogio oli joutunut rajan toiselle puolelle, perustettiin Haaparantaan vuonna 1828 vaatimaton apologistikoulu, josta vähitellen kehittyi vuonna 1935 perustettu kokonaan ruotsinkielinen lukio.¹⁶

Kansakoululaitos saapui Tornionlaaksoon kirkollisessa muodossa vuoden 1842 kansakouluasetuksen seurauksena ja oli koko-

naan suomenkielinen, mutta seurakuntien vähävaraisuudesta ja koulumatkojen pituudesta johtui, että ainoastaan noin 6 % kouluikäisistä lapsista kävi vuosina 1867–68 kansakoulua, kun koko maan koulunkäyntiprosentti oli 77 %. Olot poikkesivat niin räikeästi valtakunnan keskiarvoista, että Ruotsissa syntyi laajaa keskustelua alueen sivistysolojen kehittämisestä. Maaherra P. H. Widmark ehdotti ensimmäisenä mietinnössään, että vaikka vaatimus ruotsin kielen osaamisesta oli suomalaisetujen asukkaille ehkä liian jyrkkä, pitäisi heiltä ainakin edellyttää ruotsin kielen ymmärtämistä, sillä muutoin he jäisivät kansalaisina huonoon asemaan. Tornionlaakson koulutilannetta pahensi 1884–87 sattunut vaihe, jolloin kansakoulut eivät enää saaneet tukea lääninhallitukselta, sillä silloin koulunkäynti romahti alueella perin mitättömäksi. Härnösandin piispa Lars Landgrén esitti tämän johdosta tarkastusmatkallaan 1886 ajatuksen valtion kustantamasta täysruotsalaisesta kansakoulusta. Esitys johti kahta vuotta myöhemmin tulokseen, kun Tornionlaaksoon perustettiin aluksi neljä valtion kokonaan kustantamaa täysruotsalaista kansakoulua. Viranomaiset korostivat jatkossa, että uusien yksinomaan ruotsiksi toimivien koulujen synty johtui väestön toivomuksesta, missä olikin perää, sillä täysin ilmainen koulunkäynti oli etu, jota Ruotsin muissa osissa ei tunnettu. Tällaisia kouluja perustettiin vuosina 1894–97 peräti 18 kappaletta lisää ja kansakoulunkäyntiprosentti nousi niiden ansiosta 85 %:iin. Vanhoissa, pääasiassa suomenkielissä kansakouluissakin lisääntyi ruotsiksi opettavien tuntien määrä. Useissa lausunnoissa korostettiin, että ruotsin opettaminen Tornionlaakson suomalaislapsille oli ”isänmaallinen” tai ”kansallinen” tehtävä.¹⁷

Keskeinen asema kehityksessä oli tämän jälkeen vuoden 1919 koulukomitean ehdotusten huomioonotolla. Koulukomitean työ muodostaa Tornionlaakson kulttuurihistorian tärkeimpiin kuuluvan vedenjakajan. Komitea hahmotteli ja perusteli näkemyksen, jonka mukaan suomen kieli oli kokonaan hylättävä – jopa apukielenäkin – alueen koululaitoksessa. Sen kokoama, opettajien

haastatteluun perustuva aineisto tosin tuki vain osaksi tätä jyrkkää kantaa. Pohdinnoissa esiintyvä argumentaatio käytti ensi kertaa pedagogistieteellisiä, ei niinkään ”isänmaallisuuteen” viittaavia käsitteitä. Mietintöön sisältyi agronomi W. L. Wanhasen kirjallinen vastalause, jonka voi sanoa heijastavan kaksikielisyyssäkökulmaa.¹⁸

Kiehtovan kuvan alueen monenkirjavasta kansallisuustilanteesta saa Ruotsin Tilastollisen päätoimiston vuonna 1930 toteuttamasta väestö- ja kielisuhdelaskennasta, joka on niin perusteellinen, että se sisältää tiedon Tornionlaakson jokaisen asukkaahan, pikkuvauvoista satavuotiaihin, parhaiten sekä toiseksi ja kolmanneksi parhaiten osaamista kielistä. Ruotsin-, suomen- ja saamenkielten osaajien hajonta oli toisaalta maantieteellinen – etelässä osattiin ruotsia, keskellä Tornionlaaksoa suomea ja pohjoisimassa osassa saamea – mutta myös ikäluokat läpäisevä: vanhukset ja alle kouluikäiset lapset puhuivat suomea, kun taas kouluja käynyt väestö oli kaksikielistä. Aineisto sisältää myös paljon tietoja väestön muutoliikkeestä alueen piirissä, poikkinaidusta ja etelästäpäin tulleista. Myös haastattelujen omat käsitykset kansallisesta alkupeirästään heijastuvat laajassa tutkimuksesta.¹⁹

Kiistelyä

Tornionlaakso nousi ensimmäistä kertaa Ruotsin ja Suomen välisen mielipideilmas-ton kiistakapulaksi vuonna 1865, kun Suo-

13. Hugo Tenerz (1962) *Den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talen*, 282–294, 310–337.

14. Lars Hedström – Svante Lindqvist (1990) *Folkmusiken i Norrbotten*, 54.

15. (1921) *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*, 17.

16. Hugo Tenerz (1960) *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900*, 379–385.

17. Tenerz (1960) sekä Nils Slunga (1965) *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*, 62–71.

18. RVA, Sakkunniga ang. Skolväsendet i finsktalande delar av Norrbottens län. Kommitté nr 107; (1921) *Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län*.

19. Katso tästä Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige 2*, 312–316.

malaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaatti, pastori David Skogman suoritti sinne matkan tarkoituksenaan laatia teos alueen suomalaisväestön oloista. Hän ei saanut aikaan kirjaa, mutta hänen Suomettareen laatimansa matkakirjeet herättivät väittelyn, jossa jo näkyvät myöhemmän kirjoittelun pysyvät piirteet: fennomaanit väittivät, että suomen kieli oli sorretussa asemassa Tornionlaaksossa, kun taas ruotsalaiset korostivat, että väestö oli ruotsinmielistä ja halusi hylätä äidinkieltä ruotsin hyväksi. Vasta Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen esiintyminen 1890-luvulla sytytti kuitenkin Ruotsin lehdistön laajaan kirjoitteluun, jossa aavistettiin fennomaanien pyrkimysten taakse kätkeytyvän kohtalokasta Venäjän laajenemispolitiikkaa.²⁰

Yhtenä piirteenä väittelyssä oli Ruotsin puolelta 1800-luvun lopulla Venäjän sotilaallisen vaaran uumoilu. Räikeimmillään ruotsalainen mielipide vaati suomea puhuvan väestön karkottamista siksi rajan yli Suomen puolelle. Sotilaallinen näkökulma johti Bodenin linnoitusketjun rakentamiseen Pohjois-Ruotsiin. Yhtä tärkeä oli myös sivistyksellinen näkökulma, jota piispa Martin Johansson edusti vaatiessaan, että Tornionlaakson asukkaille oli suotava ”täydet kansalaisoikeudet ja täysi kansalaissivistys” ruotsin kielen omaksumisen muodossa.²¹

Aktivismi nousi Suomen puolella näkyviin kohta itsenäistymisen jälkeen. Sen selvimmän hyökkäävä oli vuonna 1919 perustettu Länsipohjan Toimikunta. Toimikunnan perustamisen ajankohta liittyy ulkopoliittisiin kuvioihin odoteltaessa yleisen Euroopan rauhankonferenssin kokoonkutsumista. Tornionlaakson osalta Suomen hyväksi tapahtuvaa rajansiirtoa Kainuunjoelle ajoi etenkin sanomalehti *Pohjolan Sanomat* (päätoimittajana Uuno Hannula), jonka taistelu suomenkieltä puolustavan mutta Ruotsinmielisen *Haparandabladetin* (päätoimittajana Axel Sammuli) kanssa on mielenkiintoinen lehdistöhistorian episodi. Myös Suomen ulkoministeriö oli hetken aktivistien linjalla. Tilanne oli kuitenkin kokonaisuudessaan niin rauhallinen, että ainoa huomiota herättänyt vastatoimenpide Ruotsin taholta, postivirkailija J. V. Hetan karkotus

toiseen virkaan, herätti valtavaa huomiota vapaamielisessä lehdistössä.²²

Diplomaattisella tasolla kiistely Tornionlaaksosta eli niin kauan kuin ulkoministeri Rudolf Holsti oli virassaan. Holsti ajoi ns. reunavaltio politiikkaa, mihin liittyi Keski-Euroopan monien irredentakysymysten huomioinnon. Tornionlaakson kysymystä pidettiin Suomessa tietoisesti vireillä niin kauan kuin ns. Ahvenanmaan kysymys oli auki. Sen saatua ratkaisunsa ja Holstin kärsittyä tappion reunavaltio politiikassaan ongelma siirrettiin syrjään diplomaattien pöydältä. Diplomaattien lausuntoja raskaampaa syytelyä Tornionlaakson kysymyksessä esiintyi kirkonmiesten kesken. Konflikti pohjoisessa rajakysymyksessä kietoutuikin merkittävällä tavalla sekä Ruotsissa että Suomessa alueen johtavien kirkonmiesten persoonallisuuksiin. Molempiin valtakuntiin perustetut uudet pohjoiset hiippakunnat (Suomessa vuonna 1900 perustettu Oulun hiippakunta ja Ruotsissa vuonna 1904 syntynyt Luulajan hiippakunta) seisoivat melko pitkään sotisovassa toisiaan vastaan.²³ Muutoin asia jäi paljolti ylioppilasnuorison, Suomessa erityisesti Akateemisen Karjala-Seuran, keppihevoseksi.

Kansainvälisen tilanteen kiristyessä ristiriidat Suomen ja Ruotsin välillä sovittiin virallisesti yllättävän helposti. Uudelleen ulkoministerinä oleva Rudolf Holsti teki opetusministeri Uuno Hannulan kanssa kierto käynnin rajan molemmilla puolilla Tornionlaaksossa vuonna 1937, isäntinään Ruotsin ulkoministeri Richard Sandler ja kirkollisministeri Arthur Engberg. Matkan tarkoituksena oli antaa ulkopuolisille vaikutelma, että koulu- ja kielikysymyksessä oli nyt tehty sopu Suomen ja Ruotsin kesken. Tämä oli tietenkin paikallisen väestön näkökulmasta hyvin läpinäkyvää, ja *Haparandabladet* pitikin johtavassa artikkelissaan matkaa komediana. Ulkoministeri Sandler korosti kuitenkin lopuksi pidetyssä kokouksessa, että ”kaksikielinen väestö alueella on pikemmin eduksi kuin haitaksi”.²⁴ Tutkimuksessa on katsottu, että Tornionlaakson kielikiista on edistänyt alueen kehitystä, kun virallinen Ruotsi satsasi hyvin huomattavia summia alueen koulujärjestelmän kehittä-

miseen ja kulttuuriolojen edistämiseen. Millään muulla haja-asutusalueella ei ollut sotien välisenä aikana läheskään yhtä huomattavaa tukea valtion kassasta. Tornionlaakson suomalaisia tapaakin nykyään hyvän koulutuksen ansiosta kaikilla Ruotsin yhteiskunta- ja kulttuurielämän sektoreilla.

Vaikka Tornionlaakson uudemman historian päälinjat voidaan hahmotella monella lailla, muodostaa kysymys tornionlaaksoilaisten kielestä ja sen suhteista valtakunnankieleen ruotsiin auttamatta yhden kehityksen pääjuonteista. Tornionlaakson asukkaiden historia on 1930-luvulta aina 1990-luvulle kielivähemmistön muuntumisen historiaa. Suomen kielen osaamisen vähene- misestä kertoo tilastotieto, että kun vuonna 1945 vielä valtaosa oppivelvollisuuskou- lun aloittaneista lapsista oli suomenkielisiä, niin yksinomaan suomea osaavia oli vastaavassa tilanteessa vuonna 1976 vain yhden prosentin verran. Muutos kuvastuu väistämättä alueen koko kulttuurin luon- teessa.

Vanha Tornionlaakso esiintyy täyteläisenä kokonaisuutena Samuli Paulaharjun kansa- tietellisen tutkimuksen *Kiveliöitten kansaa* (1937, käännetty ruotsiksi 1966 nimellä *Ödebygdsfolk*) lehdillä. Tämä kirja antaa sanoin ja kuvin erinomaisen elävän ja hie- novaraisen käsityksen arktisen luonnon ympäröimän kansan henkisestä ja aineelli- sesta kulttuurista.²⁵ Sen ilmapiiristä on va- lovuosien matka nykyaikaiseen, runsaaseen

Tornionlaakso-kirjallisuuteen ja -debattiin, jonka edustajia ovat mm. kirjailijat Bengt Pohjanen ja Mikael Niemi. Arkaaisen, ka- run mutta yhtenäisen muinaismaailman ti- lalle on astunut hyvinvointivaltion pohjoi- nen maankolkka, jonka kokonaisuudessa yhä vähenevä suomalaisuus tai meankieli- syys näyttelee eksoottista harrastusta tai käyttäytymisen piirrettä hyvin ruotsia osaa- van väestön parissa. Niin sanotun puolikie- lisyiden korostaminen (Nils Erik Hanse- gård) Tornionlaakson ominaispiirteenä, mikä oli yleistä 1950- ja 1960-luvulla, on nykyään väistynyt näkökanta. Virallinen suhtautuminen paikalliseen murteeseen on täydellisesti myönteistä.²⁶ Viidessä kunnas- sa Tornionlaaksossa on nykyään voimassa Ruotsin valtiopäivien päättämä virallinen kaksikielisyys.

20. Nils Slunga (1965) *Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten*. 32–33.

21. Slunga (1965) 34–37.

22. Karl-Erik Nyström (1990) *Svenska Tornedalen – konfliktområde under mellankrigstiden? Österbotten 1989–1990*, 283–286 ja Toivo Nygård (1974) "Suur- Suomen koulu" ja *Länsipohjan suomalaiset*. Histo- riallinen Aikakauskirja 3 (1974) 225.

23. Nyström (1990) 286–287 ja Aila Lauha (1990) *Suo- men kirkon ulkomaansubteet ja ekumeeninen osallis- tuminen 1917–1922*, 262–265.

24. Nyström (1990) 289–290 ja Slunga (1965) 52–53.

25. Tarkiainen (1993) 316–319.

26. Wande (1996) 229–254.

TEEMU RYYMIN

"Norjalainen vaara"

Norjan kveenipolitiikka Suomen näkökulmasta

Tutkija Teemu Ryymin käsittelee suomalaisten suhtautumista Finnmarkin ja Tromssan lääneissä asuviin kveeneihin eli suomenkielisiin maahanmuuttajiin ja heidän jälkeläisiinsä. Käsiteltävä ajanjakso on 1860-luku sekä 1920- ja 1930-luku.

■ Suomalaisten kveenejä kohtaan osoittama huomio ei ole koskaan ollut erityisen laajaa, mutta historiallisesti siitä voidaan erottaa kolme huipentumaa. Näistä ensimmäinen liittyi fennomanian nousuun 1860-luvulla. Toinen huippu suomalaisten kveeniharrastuksessa seurasi suomalaiskansallisen liikkeen heimo- ja suursuomalaista aktivismia 1920- ja 1930-luvulla. Mielenkiinto kasvoi jälleen 1970-luvulla ja jatkuu edelleen.

Norjalaiset tutkijat ovat väittäneet kveeniasutusta olleen Pohjois-Norjassa jo 1500-luvulla.¹ Artikkelissani rajaan suomenkielisen väestön Pohjois-Norjaan muuton alun 1700-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Muuttoliike Suomesta ja Ruotsista Ruijaan, joksi Tromssan läänissä sijaitsevasta Malangenin vuonosta pohjoiseen ja itään Norjan itärajalle saakka ulottuvaa aluetta kutsutaan, sai suuret mittasuhteet varsinkin 1830- ja 1880-luvun välisenä aikana – huippuna 1860-luvun nälkävuodet. Tänä aikana useat paikkakunnat, esimerkiksi Vesisaaren kalastajakaupunki saivat runsaan suomenkielisen väestön vakituiseen norjalais- ja saamelaisasutuksen rinnalle. Vesisaari ristittiin jopa Pohjois-Norjan "suomalaisten pääkaupungiksi" 1800-luvun lopulla.² Maahanmuuttajat asuttautuivat pääosin Lyngenin alueelle Pohjois-Tromssaan sekä Varangerin vuonon ympärille, mutta myös Länsi-Finnmarkin Alattioon (Altaan) kasvoi vahva kveenikolonia. Suomalaisväestön asutukset olivat usein verrattain eristyksissä norjalaisista

kylistä, ja tämä antoi aiheita norjalaisten kommentteihin kveenien tavasta muodostaa "en stat i staten", valtio valtiossa.³

Norjalaisten viranomaisten suhtautuminen kveeneihin on historiallisesti vaihdellut.⁴ Yleistäen voidaan sanoa, että kveenit olivat tervetulleita Pohjois-Norjaan 1700-luvulla. Norjalaiset viranomaiset suhtautuivat myönteisesti kaikkeen pohjoista aluetta koskevaan väestönlisäykseen. Maahanmuuttajien maanviljelystaitoja arvostettiin erityisesti. Vähemmistöjen tarvetta muun muassa omakielisiin kirkollisiin palveluksiin ymmärrettiin myös jossain määrin. Esimerkkinä tästä on saamen- ja suomenkielen puolustajan, pappi Nils Vibe Stockflethin toiminta Finnmarkissa 1830- ja 1840-luvulla.⁵ Stockfleth puolusti saamen ja suomen käyttöä kirkossa, ja hän muun muassa opetti tuleville papeille kyseisiä kieliä Kristianian yliopistossa.

Norjalaisviranomaisten myönteinen suhtautuminen vähemmistöihin vaihtui huomattavasti tiukempaan linjaan 1800-luvun puolivälissä. Vähemmistöpolitiikka, joka sai selviä assimilaatiopolitiikan piirteitä 1850-luvulta lähtien, sai nimekseen "norjalaistamispolitiikka" (*fornorskningspolitikk*). Poliitiikan tavoitteeksi tuli sekä kveenien että saamelaisten kielellinen ja kulttuurillinen sulattaminen norjalaiseen enemmistöväestöön. Norjalainen vähemmistöpolitiikka on sittemmin noudattanut tätä päälinjaa aina 1970-luvulle saakka.

Yleisen norjalaistamispolitiikan aikakautena on mahdollista erotella kausia, jolloin politiikan vaikutusalue, työvälineet ja voimakkuus ovat vaihdelleet. Suomalaisen kveenitoiminnan huijput 1860-luvulla ja itenäistymisen jälkeisinä vuosikymmeninä osuvat ajallisesti yhteen tehostetun norjalaistamispolitiikan kausien kanssa.

Norjalaistamispolitiikan tiukentamista 1850–1860-luvulla on selitetty monilla tekijöillä. Norjalaishistorioitsijat Knut Einar Erikson ja Einar Niemi esittävät sekä turvallisuuspoliittisia arviointeja että ideologisia virtauksia, kuten nationalismi ja "sosiaalidarwinismi", syiksi vähemmistöpolitiikan suunnanmuutokseen ja kehitykseen tutkimuksessaan norjalaisesta vähemmistöpoli-

tiikasta pohjoisessa 1860-luvulta toiseen maailmansotaan.⁶

Eriksen ja Niemi käyttävät suomalaisten kveenikiinnostusta osaselityksenä vähemmistöpolitiikan muutokseen. Linjanvaihto selkeään assimilaatiopolitiikkaan 1860-luvulla selitetään sillä, että norjalaiset pelkäsivät venäläistä laajentumispolitiikkaa, joka kytkettiin suomalaisten maahanmuuttoon. Lisäksi pelättiin, että suomalaiskansallisen liikkeen kasvun vanavedessä seuraisi suomalaisia aluevaatimuksia Norjan kustannuksella.⁷ Eriksenin ja Niemen mukaan ”viss storfinsk nasjonalistisk aktivitet i de norske kvenområder” johti tehokkaampaan norjalaistamiseen 1860-luvulta lähtien.⁸

Eriksenin ja Niemen mielestä suomalais-nationalistien kveeneihin suuntaama kiinnostus sotien välisinä vuosina on yksi syy norjalaistamispolitiikan jatkumiseen. ”Den storfinske offensiv” 1920-luvun lopulla, johon Eriksen ja Niemi viittaavat, johti heidän mukaansa norjalaisiin rajanvetotoimpiteisiin Suomea kohtaan, sekä tiukennettuun norjalaistamiseen.⁹

Eriksen ja Niemi ovat oikeassa siinä, että suomalainen nationalistinen liikehdintä vaikutti norjalaisen vähemmistöpolitiikan kehitykseen. He eivät kuitenkaan käsittele tätä seikkaa viittausta pidemmälle, joten suomalaisten kveenikiinnostuksen muotoja ja suhdetta norjalaisten vähemmistöpolitiikkaan ei ole tarkemmin tutkittu eikä eritelty.¹⁰

Fennomania ja kveenit

Useat suomalaiset sanomalehdet kertoivat helmikuussa 1865, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa (SKS) oli päätetty ”lähetää joku taitava mies tutkimaan Suomen, Ruotsin ja Norjan pohjaisimmissa osissa elävien Suomalaisten sekä kieltä että historiallisia, tilastollisia ja kansakunnallisia oloja”.¹¹ Nuori pappi, David Skogman (1840–67), valittiin tehtävään ja lähetettiin matkaan Ruotsin ja Norjan pohjoisosiin saman vuoden toukokuussa. Stipendiaatin lähettämiseen vaikuttivat voimakkaasti kasvanut maastamuutto Pohjois-Norjaan, tästä johtuvat norjalaiset reaktiot sekä suomalaiskansallisen liikkeen ideologinen ja poliittinen kehitys.

Pohjois-suomalainen maaseutuväestö oli jo ”ikimuistoista” ajoista käynyt kalastamassa Jäämeren rannalla.¹² Satoja ihmisiä vaelsi vuosittain meren äärelle kalastamaan, ja useimmat palasivat takaisin kotiseuduilleen – joskus hyvätkin tienestit mukanaan. Osa kalastajista jäi kuitenkin pysyvästi asumaan Norjan rannikolle. 1830-luvulta lähtien valitsivat yhä useammat tämän vaihtoehdon Pohjois-Suomen katovuosien vauhdittamina. Voimakas väestönkasvu alueella, ja sen aiheuttama paine elinkeinoelämälle, loivat pohjaa maastamuuton huipentumaan 1860-luvun nälkävuosina.

Kasvava muuttoliike herätti huomiota sekä Norjassa että Suomessa. Jo 1840-luvulla kirjoiteltiin Pohjois-Norjan lehdistössä maahanmuutosta – usein hyvinkin kriittiseen sävyyn.¹³ Esimerkkinä reaktiosta, joka

1. Helge Guttormsen (1998) 'Spor etter eldre kvensk bosetting i Nord-Troms og Finnmark', teoksessa Helge Guttormsen (toim.) *Kvenenes historie og kultur. Seminarrapport, Nordreisa 19.–21. september 1997*, Skjervøy, 3–34.

2. Einar Niemi (1977) *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885*, Vadsø, 17, 21–31.

3. Knut Einar Eriksen & Einar Niemi (1981) *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*, Oslo: Universitetsforlaget, 49; Niemi (1977) 141–150.

4. Katsaus perustuu Einar Niemen artikkeliin (1995) 'History of Minorities: The Sami and the Kvens', teoksessa William Hubbard et al. (toim.) *Making a Historical Culture. Historiography in Norway*, Oslo: Universitetsforlaget, 325–346.

5. Nils Vibe Stockfleth (1860) *Dagbok over mine missionsreiser i Finmarken*, Kristiania.

6. Eriksen & Niemi (1981).

7. Eriksen & Niemi (1981) 36, 320.

8. Eriksen & Niemi (1981) 39.

9. Eriksen & Niemi (1981) 181–196, 323.

10. Suomalaiset tutkijat eivät ole juuri suomalaisten kveeni-harrastusta tutkineet, poikkeuksena Toivo Nygård (1978) *Suur-Suomi vai läbiheimolaisten auttaminen*, Keuruu: Otava. Nygårdin painopiste on kuitenkin heimoaktivistien Karjalan harrastuksen analysointi; Ruijaan suuntautunutta heimotyötä hän ei yksityiskohtaisesti tutki.

11. Ks. esim. *Suometar* 20.2. 1865.

12. Maahanmuutosta ks. Niemi (1977); Mauno Jokipii (1982) 'Kveenikysymyksen historiallista taustaa', teoksessa Maija-Liisa Kalhama (toim.) *Suomalaiset Jäämeren rannoilla / Finnene ved Nordishavets strender*, Turku: Siirtolainstituutti, 19–71; Lassi Saersalo (1996) *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*, Tampere: SKS, 175–184.

13. Ks. Nils Vibe Stockfleth (1848) *Bidrag til Kundskap om Qvænerne i Kongeriget Norge*, Christiania, 5–14.

myös vaikutti suomalaiskansallisen liikkeen kveeni-kiinnostuksen heräämiseen, oli norjalaisen kansatieteilijän Eilert Sundtin artikkeli ”Om Finnerne” *Folkevennen*-aikakauskirjassa 1863.

Sundt kertoi artikkelissaan kveenien ”riitaisasta luonteesta”, joka Sundtin mukaan johti siihen, että maahanmuuttajat eivät halunneet oppia norjan kieltä.¹⁴ Sen sijaan suomen kieli levisi jopa norjalaisten keskuudessa.¹⁵ Sundtin antama yleiskuva olosuhteista maahanmuuttoalueilla oli kveenien eristyneisyys, suomenkieliset maahanmuuttajat jäivät norjalaisen yhteiskunnan ulkopuolelle poliittisesti ja kielellisesti. Sundtin mielestä olisi ollut toivottavaa saamelaiten ja suomenkielisten sulauttaminen norjalaiseen kansaan.¹⁶ Sundtin keinot olivat liberaaleja. Kveenien tuli saada omakielisiä opettajia ja pappeja sekä suomenkielistä kirjallisuutta.¹⁷

Kaikki mielipiteen esittäjät eivät olleet yhtä vapaamielisiä. Tromssan ja Senjan vouti Martinus Drejer kirjoitti joulukuussa 1864 Skjervøn nimismiehelle, että suomen kielen leviäminen Pohjois-Norjassa oli estettävä, vaikkapa kieltämällä työn tarjoaminen suomen kielen käyttäjille.¹⁸

Norjalaisreaktiot herättivät vastareaktioita Suomessa. Sundtin näkökannat levisivät suomalaisen yleisön piiriin ruotsalaisten sanomalehtien välityksellä, ja fennomaaninen lehdistö tarttui asiaan. Turkulaislehti *Tähti* kirjoitti maaliskuussa 1864 norjalaisten valituksista suomalaisten suuresta lisääntymisestä pohjoisessa.¹⁹ Valitettiin suomalaisten vähäistä intoa uuden kielen oppimiseen, sekä suomen kielen leviämistä maan enemmistökansan keskuuteen. *Tähti* viittasi Eilert Sundtiin ja teki johtopäätöksen, että myös Suomessa oli kveeneiltä jotain opittavaa: ”Noista weljistämmä on meillä jotakin opittavaa: he eivät helpota kielestensä wieraassa maassakaan; mutta me *omassa maassamme* olemme jättäneet oman kielemmä hywästi ja päästäneet wieraan kielen waltaan.” Muut fennomaanilehdet seurasivat *Tähdin* linjoilla ja peräänkuuluttivat enemmän tietoja Pohjois-Norjan olosuhteista.²⁰ Kun tietoja ei ollut, oli lähdettävä tutkimaan olosuhteita paikan päälle.²¹

SKS otti tämän tehtäväkseen.

Fennomaanien aatemaailmasta löytyy useita elementtejä, jotka vaikuttivat liikkeen mielenkiinnon heräämiseen myös kveenien suhteen 1860-luvun puolivälissä. Tärkeimpiä näistä oli kielikysymys, mutta myös suomalaiskansallinen kulttuurintutkimusparadigma sekä kasvava heimoaate olivat mukana vaikuttamassa kiinnostumiseen kveeneistä.

Taistelu suomen kielen oikeuksista ja asemasta oli politisoitun fennomanian ohjelman keskeisin kohta. Siinä, missä romantikot yrittivät löytää vastauksen kysymykseen mitä suomen kieli oli, vaativat fennomaanit että kielen oikeuksia oli vahvistettava ja että se oli asetettava viralliseksi kieleksi. Keisarin kieli-asetus 1863 lupasiikin että suomen kieli saatettaisiin tasa-arvoon ruotsin kanssa kahdenkymmenen vuoden kuluessa.

Fennomaanien reaktio uutisiin siitä, miten suomen kieltä kohdeltiin Pohjois-Norjassa 1860-luvun puolivälissä, ei ole hämmästyttävä. Norjalaisten ponnistelut suomalaisten pakottamiseksi kielenvaihtoon, käsitettiin karkeaksi rikokseksi suomen kielen oikeuksia vastaan. Myös skandinaaviset reaktiot fennomaaniliikkeen kasvuun avittivat Pohjois-Norjan kielikysymyksen ajankohtaistumista. Skandinavistipiireissä katsottiin fennomaanien vaatimukset suomen kielen aseman kohentamisesta loukkaavan ruotsinkielisen kulttuurin asemaa Suomessa, ja vaarantavan maan yhteyksiä Skandinaviaan. Norjalaishistorioitsija P. A. Munch oli jo 1855 luonnehtinut fennomaaniliikettä ”keinotekoiseksi”, venäläiseksi luomukseksi. Hän väitti myös että liikkeen tavoite suomenkielisen korkeakulttuurin luomisesta oli tuomittu epäonnistumaan, koska suomalaiset eivät olleet muuta kuin ”puolivillisiä tsjuudilaumaa”, jonka kulttuuri ei itsenäisesti voinut saada mitään aikaan.²² Skandinavistien syytökset fennomanian uhasta ruotsinkieliselle sivistykselle ja Munchin näkökulmat vuodelta 1855 vedettiin uudestaan esille vuoden 1863 kieliasetuksen jälkeen. Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen tuhahti, että tosiasiaa nuo ”ykspäiset Tshudit tunkeuwa itse pohjoiseen Norjaankin, missä he wahwalla luonnollaan ja uutteruu-

dellaan hywin menestyvät eiwätkä ensinkään huoli luopua omasta kielestään ja oppia Norjan kieltä.”²³

David Skogmanin tehtävä

Myös varhainen kansallisromanttinen painotus kansan kielen ja runouden tutkimuksen tarpeellisuudesta tietolähteenä suomen kansan historiasta ja kehityksestä – siis suomalaiskansallinen kulttuurintutkimusparadigma – vaikutti fennomaanien kiinnostukseen kveenestä kohtaan. Kiinnostus kaikkea suomalaista kohtaan muotoiltiin ensin valitustraditiossa 1700-luvun lopulla, jolloin keskeisenä toimijana oli H. G. Porthan ja hänen piirinsä.

Vuoden 1809 jälkeen kiinnostus suomalaisuuteen kasvoi nyt uudessa valtiollisessa ja poliittisessa kontekstissa. Suomenkielisen (maalais)väestön tutkiminen sekä Suomessa että sen rajojen ulkopuolella kehittyi kansakunnan rakentamisprojektiksi. Tutkimukset maan valtiollisten rajojen ulkopuolella saivat inspiraatiota muun muassa M. A. Castrénin tutkimuksista suomalais-ugrialaisten kielten sukulaissuhteista.

SKS:n päätös stipendiaatin lähettämisestä pohjoiseen veti Pohjois-Norjan suomenkielisen väestön mukaan tähän projektiin. Seuran historiallisen osaston kynäilemissä matkaohjeissa korostettiin, että stipendiaatin tehtävänä oli ottaa selkoa Pohjois-Skandinavian suomalaisväestön historiasta, kielestä ja kulttuurista.²⁴ Tulosten toivottiin kartuttavan tietoa Suomen historian ja kielen tutkimukseen liittyneistä tärkeistä kysymyksistä.

Myös heimoaate, ajatus suomalais-ugrialaisten kansojen yhteydestä, vaikutti taustalla suomalaisnationalistien vakaumukseen siitä, että kveenien aseman puolustaminen oli juuri heidän tehtävänsä. Suomalais-ugrialaisten kielellinen yhteenkuuluvaisuus määriteltiin syvällisemmäksi kuin pelkästään lingvistiseksi yhteydeksi: käsitys suomenkielisten väestöryhmien muinaisesta yhteisestä ja mahtavasta menneisyydestä, jonka pirstoutuminen vieraiden kansojen alle oli tuhonnut, kehittyi 1840-luvulta lähtien ja vaikutti tavallaan myös fennomaaniliikkeessä.²⁵

Suomalaisnationalistit katsoivat, että heil-

lä oli etuoikeutettu asema suomalais-ugrialaissa heimoyhteisössä. Sen takia heille kuului myös vastuu ja velvollisuus huonommassa asemassa elävien heimoveljien auttamisesta. Tämä ajatus toimi sekä ideologisenä oikeutuksena nationalistien toiminta-alueen levittämiseen suuriruhtinaskunnan rajojen ulkopuolelle että motivaationa käytännölliseen kulttuurilähetykseen heimoveljien parissa. Kveenien osalta tämä ilmeni Yrjö-Koskisen omissa ohjeissa Skogmanille, joissa hän korosti, että Skogmanin oli myös tutkittava ”millä tavoin voitaisiin vahvistaa Suomalaisten kansallisuutta Pohjois-Norjassa.”²⁶ Tieteellisten tehtävien lisäksi Skogmanin oli levitettävä suomenkielistä kirjallisuutta ja yritettävä perustaa suomenkielinen kirjasto alueelle.

David Skogman matkusti SKS:n lähettämänä Ruotsin ja Norjan pohjoisosissa toukuusta marraskuuhun 1865. Hän jakoi kirjoja suomenkieliselä väestölle ja sai myös perustettua kaksi kirjakauppaa Pohjois-Norjaan, Alattion suomalaisseudulle sekä Kå-

14. Eilert Sundt (1863) ‘Om Finnerne’, *Folkevennen. Et tidsskrift udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme* 12, 543.

15. Sundt (1863) 544–545.

16. Sundt (1863) 552.

17. Sundt (1863) 555–557. Sundt ehdotti v. 1864 Folkeopplysningssekskabetissa saamen- ja suomenkielisen kirjallisuuden hankkimista vähemmistöille (Eriksen & Niemi (1981) 321). Hän otti myös yhteyttä SKS:aan hankkiakseen suomenkielistä kirjallisuutta kveeneille. Ks. pöytäkirja SKS:n kokouksesta 6.9. 1865, § 3. Julkaistu 1866 ‘SKS:n Keskustelemukset 5.4. 1865 – 16.3. 1866’, *Suomi* II 5.

18. *Helsingfors Tidningar* 24.10. 1865.

19. *Tähti* 24.3. 1864.

20. *Suometar* 6.4. 1864.

21. *Täbden* vastaus *Suomettaressa* 21.4. 1864.

22. Peter A. Munch (1855) ‘Om Finlands nationalitet og dens Forhold til den svenske’, teoksessa G. Storm (toim.) (1875) *P.A. Munch. Samlede afhandlingar* III, Kristiania, 433.

23. Munchin näkökulmia referoitiin *Suomettaressa* 3.4. ja 8.5. 1865. Yrjö-Koskinen vastasi *Suomettaressa* 11.5. 1865. Ks. myös Koskimies (1968) 135–136.

24. Pöytäkirja SKS:n historiallisen osaston kokouksesta 25.1. 1865, julkaistu osana pöytäkirjaa SKS:n kokouksesta 8. 2. 1865, § 12, *Suomi* II: 4.

25. Sihvo (1973) 117–119; Nygård (1978) 22.

26. Yrjö-Koskinen Skogmanille 23. 4 1865. Kirje julkaistu F.O. Viitasen (1926) artikkelissa ‘Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinavian suomalaisista 1860-luvulla Lisä satakuntalaisen pastorin David Skogmanin elämäntyön valaisemiseksi’, *Satakunta* 6, 172–174.

fjordin kuparikaivokselle, jossa kveenit muodostivat enemmistön työvoimasta.²⁷

Skogman lähetti matkaltaan kertomuksia suomalaisiin sanomalehtiin. Varsinkin väitteet Tornionlaakson suomenkielisen väestön järjestelmällisestä sorrosta herättivät suurta hälyä sekä Ruotsin että Suomen lehdistössä.²⁸ Myös norjalaislehdet kritisoivat Skogmania, ja muun muassa *Tromsø Stiftstidende* väitti Skogmanin kuvanneen kveenien kielioloja huonoiksi.

Skogmanin toimia kveenien keskuudessa pidettiin Norjassa aiheettomana ja vastuuttomana fennomaanisena yllytyksenä. *Tromsø Stiftstidende* rinnasti Skogmanin tekemiset 1820-luvun alun suureen suomalaisvaaraan, nimittäin C. A. Gottlundin toimintaan metsäsuomalaisen parissa. Viranomaiset tuomitsivat kansallisromantikko Gottlundin puuhaaman ”metsäsuomalaisen tasavallan” Ruotsin ja Norjan rajalla Värmlannin tienoilla, venäläiseksi suunnitelmaksi Ruotsi-Norjan heikentämiseksi.²⁹ Tromssalaislehti väitti toisin sanoen Skogmanin ja hänen tukimiestensä valmistelevan Pohjois-Norjan osien valloitusta.³⁰ Syytökset Skogmania ja SKS:aa kohtaan toistettiin ruotsalaisissa ja suomalaisissa sanomalehdissä.³¹

Missä määrin norjalaisten syytökset olivat oikeutettuja SKS:n tavoitteiden kannalta katsottuna? Skogmanin matkallahan oli tieteellisten tavoitteiden rinnalla myös kansallinen tähtäin: hänen oli ”voimistettava” suomalaisuutta kveenien parissa, toisin sanoen luotava suomalaiskansallista identiteettiä Pohjois-Norjassa. Mitään alueellisia tavoitteita Norjan kustannuksella ei tähän liittynyt. 1840- ja 1850-luvulla oli viranomaisten kesken kyllä keskusteltu suomalaisen kalastusaseman hankkimisesta Jäämeren rannalta, mutta suunnitelmat tällaisesta asemasta Varangerissa kaatuivat kovaan norjalaiseen vastustukseen.³² Suomalaisen toiveet Jäämerelle pääsystä, jollaisia myös Yrjö-Koskinen ilmaisi kirjoituksissaan, koskivat 1860-luvulla alueen hankkimista Venäjän puolelta rajaa.³³

Tätä taustaa vasten Erikseenin ja Niemen luonnehdinta Skogmanin ja Yrjö-Koskisen toiminnan suursuomalaisuudesta vaikuttaa hieman epätarkalta. Vaikka ajatus Suur-Suo-

mesta, johon Suomen lisäksi kuuluisi myös suomalaisheimojen asuttamia alueita suuriruhtinaskunnan ulkopuolella, muotoiltiin jo 1850-luvulla, ei kveenejä tai Ruijaa sisällytetty tähän visioon ennen kuin 1880-luvulla.

Skogmanin matka Pohjois-Norjassa on useammastakin syystä tärkeä merkkipaalu suomalaiskansallisen liikkeen toiminnassa kveenien keskuudessa. Matka ja sitä edeltänyt päätös SKS:ssä liitti ensiksikin kveenit suomalaiskansallisen liikkeen ohjelmaan ja käytännön toimenpiteisiin. Skogman oli ensimmäinen suomalaisnationalisti, joka kävi heidän luonaan, ja aktiivisesti yritti rakentaa suomalaiskansallista identiteettiä kveenien keskuudessa. Vaikka matkan tulokset olivat vähäiset, kveeneistä oli tullut yksi suomalaisnationalistien kulttuurilähetyksen kohde.

Toiseksi voi olettaa, että norjalaisten epäluulo sekä kveenejä että fennomaaneja kohtaan kasvoi Skogmanin toiminnan vanavedessä. Erikseenin ja Niemen mukaan norjalaisviranomaiset alkoivat yhdistää kveeni-kysymyksen turvallisuuspolitiikkaan juuri vuosina 1863–67.³⁴ Norjalaisen Stortingetin edustajan Ludvig Daaenin mielestä Skogman lietsoi tyytymättömyyttä, ja ajan mittaan asiasta voisi kehittyä suurpoliittinen ongelma. Norjalaistamispolitiikkaa tiukennettiin entisestään 1870-luvulla.³⁵

Lehdistökeskustelu Skogmanin matkasta sekä jatkuva maastamuutto Jäämeren rannalle johtivat kveeniasian laajempaan aktualisoitumiseen myös Suomessa. Monet kirjoittivat, muun muassa Yrjö-Koskinen ja A. V. Ervasti, olosuhteista Jäämeren rannikolla.³⁶ Suomalaisnationalistit eivät kuitenkaan ryhtyneet käytännön toimiin kveenien auttamiseksi ennen kuin 1920-luvulla. Venäläistämispolitiikka ja sitä seurannut itenäisyystaistelu koettiin tärkeämmiksi asioiksi kuin muutaman tuhannen suomalaislähettöisen maastamuuttajan kohtalo Pohjois-Norjassa.

Kveeniaktivismi 1920- ja 1930-luvulla

Toinen suomalaisten kveenikiinnostuksen huipuista ajoittuu siis Suomen itsenäistymisen jälkeisiin vuosikymmeneihin. Verrattuna

fennomaanien toimintaan kveenien keskuudessa 1860-luvulla, tämä myöhempi kveeniaktivismi oli laajempaa, ja siinä oli mukana useampia toimijoita.

Suomalaiskansallinen kulttuurintutkimusparadigma vaikutti erilaisten kveeneihin suunnattujen tutkimusprojektien alullepääntöön. Sekä suomen kielen että kansatieteen tutkijat – viimeksimainituista tärkeimpänä Samuli Paulaharju – olivat kiinnostuneita kveeneistä tietolähteenä suomalaisen kansan kielen ja menneisyyden tutkimisessa.³⁷ Myös lestadiolaisten ja kirkon parissa oltiin kiinnostuneita kveenien kohtalosta.³⁸ Nationalistiset heimojärjestöt jatkoivat fennomaanien selkeän kansallista projektia Ruijan suomenkielisen väestön keskuudessa.

Vaikka selvien rajojen vetäminen tutkijoiden ja nationalistien välille onkin vaikeaa, keskityn tässä yhteydessä Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) ja Suomalaisuuden Liiton toimintaan kveenien keskuudessa 1920–1930-luvulla. AKS perustettiin 1922 epäonnistuneiden Itä-Karjalan valloitusyrityksien jälkeen. Karjalan asian ajamisesta toiminta laajeni vuosien mittaan, ja järjestöstä kehittyi aktiivinen ja äänekkäs taisteluryhmä Suur-Suomen, heimotyön ja kieliastian muodostaessa ohjelman keskeiset osat.³⁹ Suomalaisuuden Liitto (perustettu 1906) edusti vanhempaa ja hillitympää fennomaanista ideologiaa militantteihin AKS-läisiin verrattuna. Nuoret AKS-läiset, Urho Kekkonen eturintamassa, valtasivat Suomalaisuuden Liiton vuonna 1927.⁴⁰

Akateemisen Karjala-Seuran äänenkannattaja, *Suomen Heimo* julkaisi 1927 kaksi artikkelia Pohjois-Norjan suomenkielisen väestön olosuhteista.⁴¹ Kirjoittaja, professori Väinö Salminen, teki ensin selkoa kveenien historiasta ja silloisista olosuhteista. Salmisen mukaan olot olivat hälyttävät: norjalaiset yrittivät pakottaa suomalaiset hylkäämään äidinkieltänsä. Salmisen mukaan oli jo aika kääntää katseet pohjoiseen ja alkaa työheimoveljien auttamiseksi Ruijassa.⁴² Alueelle oli lähetettävä suomenkielisiä kirjoja ja perustettava suomenkielisiä kirjastoja. AKS:ään perustettiin pian tämän jälkeen oma osasto, jonka tehtäväksi tuli kveenien avustaminen. Järjestö lähetti jäseniään alueelle tie-

donhankintaa varten ja organisoivat myös kirjakeräyksen kveenien hyväksi.

27. *Suometar* kirjoitti 19.9. 1865 D. Nielsenin Altassa avaavan suomalaisen kirjakaupan. Kälfjordin kaivoskylässä oli suomalainen opettaja ja lukkari Johan Björkvall saanut kirjoja jakaakseen Skogmanilta. *Suometar* 28.12. 1865. Ks. myös Arvid Moberg (1968) *Kobberverket i Kälfjord. Ett bidrag till Nordkalottens historia*, Luleå: Norrbottens Museum, 117.

28. Mm. *Finlands Allmänna Tidning* (8.8., 21.9. 1865) ja *Suometar* (26.9. 1865) kirjoittivat ruotsalaisyytöksistä.

29. C.A. Gottlund työskenteli 1821 nk. metsäsuomalaisen tasavallan perustamiseksi. Värmlandin ja Finnsgögenin metsäsuomalaisväestön olisi Gottlundin mukaan saatava omia kirkkoja sekä laaja itsehallinto. Gottlund leimattiin venäläiseksi kiihoittajaksi ja vakoojaksi, ja häntä uhattiin karkoituksella Ruotsista. Kari Tarkiainen (1993) *Finnarnas historia i Sverige 2. Innyflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944*, Helsingfors: SHS/NM, 141.

30. *Tromsø Stiftstidende* 3.9. 1865. Ks. Viitanen (1926) 184.

31. Ks. *Finlands Allmänna Tidning* 28.9. ja 6.10. 1865; *Suometar* 29.9. ja 30.9. 1865.

32. Suomalaisen yrityksistä saada kalastusasema Jäämerellä ks. Samuli Onnela (1980) 'Suomen Jäämeren kalastuspaikkakäsymys autonomian aikana', teoksessa Matti Lackman (toim.) *Scripta Historica VI. Oulun historiaseuran julkaisuja*, Tornio, 31–45.

33. Y.S. Yrjö-Koskinen (1868) 'Suomalaisten uutisasutusta Jäämeren rannikolla', *Kirjallinen Kuukauslehti* 63–69, 91–94, 115–123, 154–158; Onnela (1980) 45–91. Eriksen & Niemi (1981) 35.

34. Eriksen & Niemi (1981) 35. Ks. Eriksen & Niemi (1981) 40; Norjalaisen 'venäläisfobian' juurista ks. Roald Berg (julk.) 'Russofobien rötter 1820–1855', teoksessa Fredrik Fagertun, Jan Eivind Myhre & Teemu Ryymin (toim.) *Det farefulle nord. Trusler og trusleloppfatninger knyttet til Nord-Norge gjennom 1000 år*, Tromsø.

35. Ks. Eriksen & Niemi (1981) 47–86 norjalaistamispolitiikan välineistä.

36. Koskinen (1868); August Vilhelm Ervasti (1884) *Suomalaiset Jäämeren rannalla. Matkamuuistelma*, Oulu; Ks. myös Yrjö Varpio (1997) *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus*, Helsinki: SKS, 91–104.

37. Ks. Marjut Aikio (1982) 'Kveenit sosiolingvistisen tutkimuksen kohteena', teoksessa Kalhama (1982) 205; Pertti Virtaranta (1982) 'Kveenien kielestä', teoksessa Kalhama (1982) 171.

38. Ks. Aila Louha (1993) *Suomen kirkon kansainväliset suhteet 1923–1925*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran julkaisuja 159, 284–285; Jukka Yrjölä (1969) *Suomen kirkon subde heimokansoibin ja ulkosuomalaisiin vuosina 1917–1931*, Helsinki, 126–129.

39. Ks. Risto Alapuro (1973) *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilaslukio ja kansa 1920- ja 1930-luvuilla*, Helsinki.

40. Ari Uino (1985) *Nuori Urho Kekkonen. Poliittisen ja yhteiskunnallisen kasun vuodet 1900–1936*. Helsinki: Kirjayhtymä, 122–132.

41. *Suomen Heimo* 6/1927, 62–66; 7/1927, 76–80.

42. *Suomen Heimo* 7/1927, 79.

Konkreettinen syy *Suomen Heimon* kveeniaritikkeliin ilmestymiseen oli, kuten 1865, norjalainen lehdistökirjoitus Pohjois-Norjan olosuhteista. Konservatiivisen ylioppilaslehden *Minervan* vuonna 1926 julkaisemassa artikkelissa ”Fare i Nord” R. Norlund väitti, että Finnmarkkia uhkasi suoranaisten ”fenomanisering”, joka itse asiassa oli ”det farligste nationale spørsmål vi for tiden har ...”.⁴⁵ Väitteet suomalaisten enemmistön mongolisuudesta, sen muodostamasta uhkasta ruotsinkielistä kulttuuria kohtaan Suomessa ja valloitusaikeista Norjan suunnalla, herättivät närkästystä suomalaisten ylioppilaiden keskuudessa.⁴⁴ *Suomen Heimo* luonnehti Norlundin väitteitä valheiksi, mutta teki kuitenkin seuraavan johtopäätöksen:

”Mutta ei niin pahaa, ettei aina jotakin hyvääkkin! Norjan alueella asuvien heimolaistemme asia on pelastettu painumasta unhoon. Ottakaamme selvä, tarvitaanko apuamme ehkä sielläkin.”⁴⁵

Norjalaisten puheenvuorot käynnistivät jälleen, kuten 1860-luvulla, nationalistisen kveeni-innostuksen Suomessa. Yhtäläisyydet 1860-luvun kveenitoiminnan ja AKS:n aikeiden taustalla olivat muuten pienet. Maastamuutto Pohjois-Norjaan, joka sai fennomaanit havahtumaan 1860-luvulla, oli pääasiallisesti loppunut jo 1890-luvulla. Suomalaiskansallisen liikkeen sisäiset piirteet vaikuttivat silti yhä kveeniasian aktualisoitumiseen.

Nationalistien lähtökohta vuonna 1927 oli perusteellisesti muuttunut vuoteen 1865 verrattuna: Suomesta oli tullut itsenäinen valtio. Olosuhteet eivät kuitenkaan olleet nationalistien mieleen. Suomi ja suomen kansa käsitettiin nationalistien keskuudessa syvästi jakaantuneiksi, niin sosiaalisessa, kielellisessä kuin valtiollisessakin mielessä. Sisällissodan haavat olivat vielä tuoreet, ja kielikysymys ajankohtaistui uudelleen 1920-luvulla. Ruotsin kielen vahva asema yliopistossa oli nationalistien erityisenä silmätikkuna. AKS:ssa ja monissa muissa järjestöissä katsottiin, että itsenäisen Suomen rajat eivät sulkeneet sisälleen kaikkia, jotka sin-

ne oikeutetusti olisivat kuuluneet. Varsinkin maan itärajan ulkopuolelta löytyi alueita, joiden tulisi nationalistien ajatusmaailman mukaan kuulua Suomelle.⁴⁶

Aitosuomalaisen liikkeen suhtautuminen maan ruotsinkieliseen väestöön herätti 1920-luvulla keskustelua Skandinavian lehdistössä. Aitosuomalaisia, kuten fennomaaneja 1850- ja 1860-luvulla, syytettiin ruotsinkielisen vähemmistön oikeuksien loukkaamisesta.⁴⁷ Aitosuomalaisilla oli näihin läntisiin syytöksiin sopiva vastaus valmiina: moraaliset syytökset ruotsinkielisen vähemmistön sortamisesta voitiin nollata viittaamalla ruotsalaisten ja norjalaisten omaan vähemmistöpolitiikkaan suomalaisväestöjä kohtaan. Aluksi tätä argumenttia käytettiin Länsipohjan kysymyksen yhteydessä, jonka Ahvenanmaan kohtalo oli aktualisoitunut 1920-luvun alussa.⁴⁸ *Minervan* provokaatio 1926 johti myös kveenien mukaanvetämiseen.

Suomalaisvähemmistöjen olojen taktisen käytön lisäksi johti myös aitosuomalaisuuden ohjelma suomen kielen oikeuksien vahvistamiseksi siihen, että kveenien tilanne koettiin tärkeäksi. Siitä huolehtivat kertomukset suomalaisten huonosta kohtelusta Norjassa.

Heimoaate koki uuden tulemisen radikalisoitumisen muodossa 1920- ja 1930-luvun nationalistiliikkeessä. Kuten fennomaanit 1860-luvulla, nationalistit katsoivat heimoveljien auttamisen olevan suorastaan ”pyhä velvoitus”. AKS käsitti kveenit heimoveljiksi, joita suomalaisten oli autettava, vaikka kveenit olivatkin vain vähälukuinen ”sirpale” suomen heimoa. Aitosuomalaisuuden ja norjalaisten kielivainon valossa ei ole hämmästyttävää, että kveenit käsitettiin apua tarvitseviksi. Käytännössä 1860-luvun kulttuurilähetystä jatkettiin samoin eväin, joilla Skogman oli yrittänyt vahvistaa kveenien suomalaisuutta. Alueelle lähetettiin ilmaisia kirjoja, joita paikallisten asiamiesten oli tarkoitus jakaa suomenkieliselle väestölle. Nationalistit ottivat käyttöönsä myös moderneja välineitä yrityksissään vahvistaa kveenien suomalaiskansallista identiteettiä. Suomalaisia aikakauslehtiä levitettiin Ruijaan, ja radiolähetyskiä suunniteltiin.⁴⁹

Miös suursuomalaisuus vaikutti kveeni-

kysymyksen esille tuloon 1920-luvulla. Suursuomalaisuuden ydinajatus – Suomen rajojen tuli sulkea sisälleen kaikki suomen kansan/heimon jäsenet – sai alkunsa jo 1850-luvulla. Zacharias Topelius määritteli Suomensaaressa rajoiksi Jäämeren, Vienanmeren, Äänisen ja Laatokan.⁵⁰

Ruijan suomalaiset kytkettiin suursuomalaisuuteen 1880-luvun alussa. Oululaisfenomenaani ja sanomalehtimies A. V. Ervasti argumentoi kirjoituksissaan, muun muassa kirjassa *Suomalaiset Jäämeren rannalla* (1884), että ”luonnollisen Suomen” tuli käsittää myös Itä-Karjala ja Ruija.⁵¹ Ervastin kirjoitukset herättivät suurta hälyä Norjassa, ja niitä käytettiin myös argumenttina norjalaistamispolitiikan tiukentamisen puolesta.⁵² Suomalaisnationalistit eivät kuitenkaan ryhtyneet toimiin Ervastin vision toteuttamiseksi, ja maan viranomaiset yrittivät parhaansa mukaan rauhoittaa norjalaisten tuhtumusta.⁵³

Itsenäistymisen jälkeen suursuomalaisuus ja heimoaate kulkivat AKS:ssa käsi kädessä: heimoaate määritteli tulevan Suur-Suomen laajuuden. Organisaatiossa katsottiin, että ainakin Itä-Karjala ja Inkeri olivat suomalaisia irredenta-alueita, joiden pitäisi oikeutetusti kuulua emä-Suomeen, ja jotka mahdollisimman nopeasti myös olisi liitettävä tähän. AKS:n piirissä esitettiin myös ajatuksia Suomen ja Ruijan yhteenkuuluvaisuudesta: kveenit tuli ensin liittää tiukemmin Suomeen kulttuurisin sitein, seuraavassa vaiheessa myös valtiollisin.

Aitosuomalaisuus, heimoaate ja näkemys tulevasta Suur-Suomesta loivat yhdessä perustan, jolta norjalaisprovokaatio *Minervan* artikkelin muodossa laukaisi AKS:n aktiivisen toiminnan kveenikysymyksessä 1927. Aktivismi koostui sekä kveeneihin suunnatuista toimenpiteistä että propaganda- ja vaikutusyrityksistä Suomessa. Tärkeimmät toimenpiteet käytännöllisen kulttuurilähetyksen rinnalla olivat suomalaisnationalistien matkat Ruijaan ja matkoihin liittynyt agitatio toiminta. Tunnetuin esimerkki tällaisista matkoista oli Ilmari Turjan kiertomatka Pohjois-Norjassa 1928, sekä hänen tätä matkaa kuvaava teoksensa *Ruijan rantaa ja Ruijan merta*. Kirjassaan Turja teki yksityiskoh-

taisesti selkoa kveenien tilasta.⁵⁴ Muutamat kveenit saivat myös mahdollisuuden käydä suomalaisessa kansanopistossa, AKS:n avustuksella.⁵⁵

Nationalistit yrittivät vaikuttaa viranomaisten politiikkaan, jotta virallinen Suomi ottaisi kveenikysymyksen esille norjalaisviranomaisten kanssa. Myös kveeniasian viemistä kansainvälisiin foorumeihin ehdotettiin, kuitenkin tuloksetta.⁵⁶ Suomalaisviranomaiset puolestaan suhtautuivat varovaisesti kveenikysymykseen, koska suhteita Norjaan ei haluttu vaarantaa.

Kveeneihin suuntautuneen työn tavoitteena oli säilyttää heidän suomalaisuutensa, toisin sanoen rakentaa ja vahvistaa heidän suomalaiskansallista identiteettiään. Vä-

43. *Minerva* 2/1926, 21.

44. Myös ruotsinkieliset ylioppilaat reagoivat negatiivisesti Norlundin väitteisiin ja kutsuivat näitä ”ovederhäftig strunt”. Ks. *Minerva* 4/1926, 60–61; 5/1926, 63–68.

45. *Suomen Heimo* 7/1926, 98.

46. Ks. esim. Mauno Jääskeläinen (1961) *Itä-Karjalan kysymys. Kansallisen laajennusohjelman synty ja sen toteuttamisyritykset Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1918–1920*, Helsinki. AKS otti kveenityön ohjelmansa syksyllä 1927, SL 1929. Teemu Ryymin (1998) *‘Bein av vårt bein, kjøtt av vårt kjøtt’. Finske nasjonalister og norske myndigheters kvenpolitikk i mellomkrigstiden*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 59.

47. Ks. Ari Uino (1989) ‘Kielitaistelu ja ”uusi suomalaisuusliike” 1918–1939’, teoksessa Tommila (1989), 193; Pekka Kalevi Hämäläinen (1969) *Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917–1939*, Helsingfors: Schildts. Toivo Nygård (1974) ‘Suur-Suomen koulu’ ja Länsipohjan suomalaiset, *Historiallinen Aikakauskirja* 1974, 226.

48. Ryymin (1998) 54; Nygård (1974).

49. AKS:n käytännön työstä kveenien keskuudessa ks. Ryymin (1998) 59–73.

50. Sihvo (1973) 150.

51. August Vilhelm Ervasti (1884) *Suomalaiset Jäämeren rannalla. Matkamuiستelmia*, Oulu; Sihvo (1973) 193, 201.

52. Norjalaisten reaktioista Ervastin kirjoituksiin ks. Ulf T. Alexandersen (1999) *Spørsmålet om verneplikt i Nord-Norge 1815–1897. De sikkerhetspolitiske motive ne for vernepliktsloven av 28. juni 1897*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 68–73.

53. Ks. Lauri Hyvämäki (1964) *Suomalaiset ja suuropoliittikka. Venäjän diplomatia Suomen sanomalehdistön kuvastimessa 1878–1890*, Helsinki, 280, viite 2.

54. Ilmari Turja (1987) *Ruijan rantaa ja Ruijan merta. Kveenejä ja kinttupolkuja*, Porvoo: WSOY, (ens. julkaistu 1928.) Turjan matkasta ks. Ryymin (1998) 71.

55. Ryymin (1998) 64–66.

56. Ryymin (1998) 67–69.

lineet tavoitteen saavuttamiseksi olivat ensisijaisesti kulttuurisia, kuten 1860-luvulla. Fennomaanien kveeniharrastus erosi esimerkiksi AKS:n kveenitoiminnasta siinä, että viimeksimainitulla kulttuurityöllä oli laajempi tähtäin. Vuonna 1931 AKS:n jäsen Hannes Salmenkallio perusteli vastauksessaan *Suomen Heimon* kysymykseen ”Miksi uskon Suur-Suomen oikeutukseen” organisaation työtä Länsipohjassa ja Ruijassa näin:

”Ruijaan ja Länsipohjaan nähden on meidän polvemme ohjelmana säilyttää nämä Suomen heimon sirpaleet suomenkielisinä, saada heimolaisillemme oikeus omakielisiin kouluihin ja muihin sivistyslaitoksiin sekä mahdollisuus omaa turvallisuuttaan ja henkilökohtaista vapautta vaarantamatta solmia ja ylläpitää sivistyksellisiä ja taloudellisia suhteita Suomeen. Kun tällainen ei-valtiollinen heimoyhteys on saatu syntymään, on seuraavan miespolven tehtävä kehittää sitä edelleen. Jos heimolaisemme sitten haluavat liittyä valtioyhteyteen Suomen kanssa, on siinä tulevien polvien Suur-Suomi-ohjelma.”⁵⁷

Toisin sanoen ensin olisi saatava aikaan kulttuurinen, jopa taloudellinen integraatio heimoveljien ja Suomen välillä. Tämä yhteys voisi myöhemmin, suotuisen ajan koittaessa, avata tien Ruijan valtiolliseen, poliittiseen integraatioon Suur-Suomen kanssa. AKS ei kuitenkaan koskaan ilmaissut selvästi vaatimuksia Ruijan Suomeen liittämistä. Järjestön ”virallisessa” työn päämäärien määrittelyssä vuodelta 1930 painotettiin kulttuurityön merkitystä Ruijan (ja Länsipohjan) osalta:

”Akateemisen Karjala-Seuran päämääränä on Karjalan ja Inkerin heimojen vapauttaminen, Eestin ja Suomen valtakuntien toisiinsa lähentäminen sekä Länsipohjan ja Ruijan suomalaisväestöjen oikeuksien turvaaminen – lujien valtiosopimusten ja kulttuurisiteitten yhdistämä *Suur-Suomi*.”⁵⁸

Kveeneihin suunnattut toimenpiteet eivät käytännössä olleet pitkäikäisiä. Vuoden 1927 alkuinnostuksen jälkeen kveenikysymys lui-

sui jälleen unohdukseen 1930-luvun puolivälissä. AKS:n Ruija-osasto lakkautettiin 1936.⁵⁹ Saavutetut tulokset olivat pienet, ja muut tärkeämmät asiat veivät nationalistien huomion toisaalle. Varsinkin puolustuslaitoksen vahvistamisesta tuli tärkeä asia AKS:lle 1930-luvun lopulla. Kveenityöstä ei myöskään koskaan tullut keskeistä asiaa järjestössä. AKS:n kveeneihin suunnattu toiminta oli vaatimatonta verrattuna esimerkiksi sen Karjala-harrastukseen.

Kuten mainittu, sotien välisen ajan kveenityön konkreettiset tulokset olivat laihat. Missä määrin nationalistit onnistuivat ”vahvistamaan suomalaisuutta” kveenien keskuudessa on vaikea kysymys. Todennäköisesti tässä ei juurikaan onnistuttu.⁶⁰ Tärkein seuraus AKS:n kveenityöstä olikin ei-tarkoituksellinen: se johti kasvavaan norjalaiseen epäluuloon Suomea ja kveeniväestöä kohtaan, norjalaistamispolitiikan laajentamiseen sekä uusien norjalaistamiskeinojen käyttöönottoon. Norjalaiset viranomaiset käsittivät suomalaisten toimet pohjoisessa uhkaaviksi, joten vastavetona viranomaiset panivat käyntiin tiukemman assimilaatiopolitiikan. Aikaisemmin tämän politiikan maantieteellinen päävaikutusalue oli ollut Itä-Finnmark: nyt vedettiin myös Tromssan läänin pohjoisosa tosisteolla norjalaistamispolitiikkaan mukaan.⁶¹ Erityisesti Skibottenin kylä Lyngen-vuonon rannalla joutui viranomaisten hampaisiin.

Tähän vaikuttivat norjalaisen lehtimiehen Arthur Ratchenin kohuraportit syksyllä 1935. Ratche syytti AKS:aa suur-suomalaisesta vehkeilystä Skibottenissa ja maalasi uhkakuva suomalaisista valloitus Hankkeista kirjassaan *Finsk fare for Finnmark* (1936).⁶² Viranomaiset ottivat raportit Skibottenin uhkaavasta suomalaisuudesta vakavasti, joten alueen yhteyksiä ympäröiviin norjalaiskyliin vahvennettiin.

Vaikka suomalaisnationalistien kveenityö loppuikin jo kolmekymmentäluvun puolivälissä, tämä aktivismi johti epäilemättä norjalaistamispolitiikan hellittämättömään jatkumiseen 1930-luvulla. Voidaan siis syystä sanoa, että suomalaisten nationalistien aikaansaamat ei-tarkoitettut seuraukset olivat aivan päinvastaiset kuin heidän aiko-

muksensa eli kveenien suomalaisuuden vahvistaminen. Kun tarkoitus oli luoda lujemmat yhteydet kveenien ja Suomen välille, nationalistien toiminta johtikin norjalaistumispolitiikan tiukentamiseen. Samalla kveenien yhteydenpito Suomeen vaikeutui ja assimilaatioprosessi sai lisävauhtia.

Tämän vuorovaikutussuhteen johdosta on paikallaan kutsua sekä norjalaisten että suomalaisnationalistien kveeneihin liittyviä uhkakuvia itsensä toteuttaviksi profetioiksi. Norjalaisten pelko suomalaisnationalismia kohtaan laukaisi suomalaistoimenpiteitä, jotka Norjan puolella antoivat aiheita suurempaan huoleen suomalaisten suhteen. Suomalaisten ja norjalaisten toimenpiteiden seurauksissa oli kuitenkin yksi tärkeä ero: Siinä, missä norjalaistoimet ainakin lyhyellä tähtämellä onnistuivat tavoitteessaan eli kveenien (ja saamelaisten) norjalaistamisessa, suomalaisten kveeniaktivismi johti tavoitteisiinsa nähden päinvastaiseen tulokseen. Siinä missä nationalistien toiminta ei kyennyt lisäämään kveenien suomalaisyhteyksiä, se onnistui laajentamaan ja vahvistamaan kveeneihin kohdistettua norjalais-tamispolitiikkaa.

HELENA RUOTSALA

Siidoista sovhooseihin

Kuolan poronhoito muutoksessa 1800–1900-luvuilla

Helena Ruotsala tarkastelee Kuolan poronhoidossa 1800–1900-luvulla tapahtuneita muutoksia, ensin saamelaisten, myöhemmin myös muiden poronhoitajien näkökulmasta. Ekologisessa ympäristössä tapahtuneita muutoksia enemmän poronhoitoon ovat vaikuttaneet uudisasutus sekä harjoitettu talouspolitiikka.

■ Kun Kuolan niemimaalla lähdetään porometsään, silloin lähdetään tundralle. Ahtaasti kasvimaantieteellisesti ajateltuna tundra tarkoittaa puutonta aluetta. Arkielämässä ja poronhoidossa se on yleisnimitys paikalle, jossa poronhoitotyöt tehdään.

Suomen ja Kuolan poronhoidon välillä on sekä eroja että yhtäläisyyksiä. Historiallisesti yhteistä on muun muassa se, että molemmissa alun perin pienimuotoinen poronhoito sai väistyä tuottavamman suurporonhoidon tieltä. Länsi-Lappiin suurporonhoitoa edustava poronomadismi levisi viimeistään 1600-luvulla. Kuolaan se tuli 1880-luvulla Siperian Euroopan puoleiselta tundralta sinne muuttaneiden komien ja nenetsien välityksellä.¹ Vastaavasti kuten Suomessa niin myös Venäjän saamelaisten alkuperäinen asuinalue on ollut nykyistä suurempi, sillä heitä on asunut myös Vienan Karjalan alueella, mutta vähitellen 1700-luvulta lähtien he assimiloituivat sekä kielteään että elinkeinoiltaan pääväestöön.²

1. Krupnik (1993) *Arctic adaptations. Native whalers and reindeer herders of northern Eurasia*, London: New England Press, 171–181.

2. Matti Pöllä (1995) *Vienan Karjalan etnisen koostumuksen muutokset 1600–1800-luvulla*, Helsinki: SKS, 201–203; Vladimir Šumkin (1990) "On the Ethnogenesis of the Sami, An Archeological View", *Acta Borealia* 2-1990, 14–18.

57. *Suomen Heimo* 2/1931, 30.

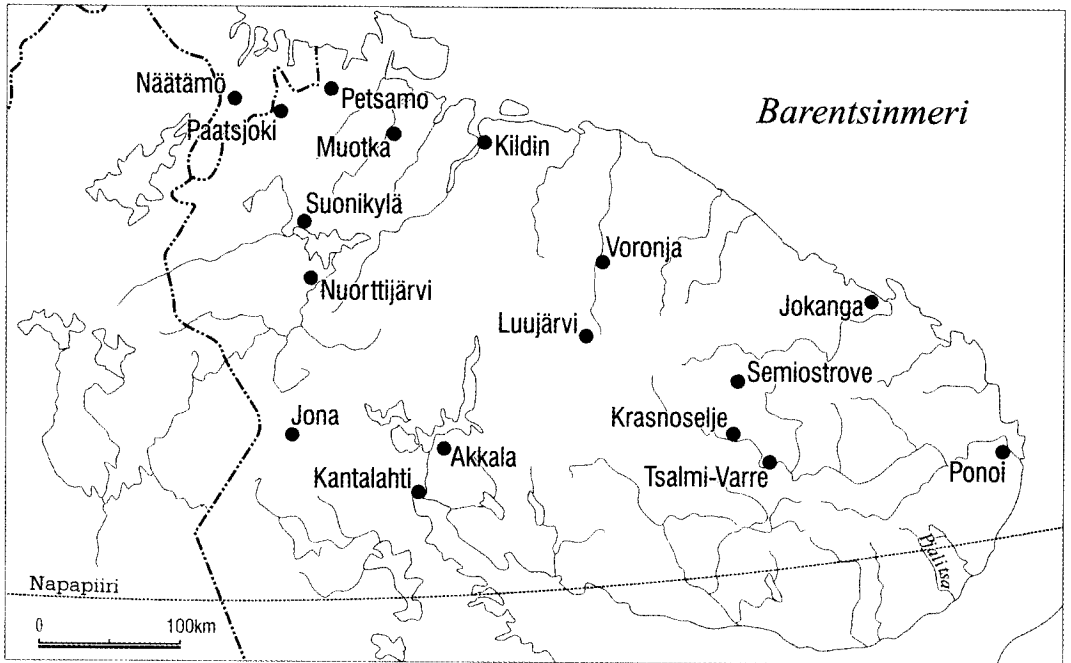
58. *Suomen Heimo* 10/1930, 209.

59. Ryymin (1998) 73.

60. Ks. Einar Richter Hanssen (1974) *Pro-finske holdninger i Finnmark i mellomkrigstiden*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 22–33; Leena Kaukianen (1997) *Avoim ja suljettu raja. Suomen ja Norjan subteet 1918–1940*, Helsinki: SHS, 133.

61. Eriksen & Niemi (1981) 287–290; Ryymin (1998) 116–119.

62. Arthur Rathe (1936) *Finsk fare for Finnmark*, Oslo: Gyldendal.

Kuolan niemimaa. Kartta: Arttu Paarlanti.

Kuolan niemimaan alkuperäisasukkaina saamelaiset ovat vuosisatojen aikana joutuneet sopeutumaan muiden väestöryhmien tuloon. Alueen asuttamista on osittain kuvattu rauhanomaiseksi prosessiksi, osittain valloittamiseksi, hyödyntävoitteluksi ja riistoksi. Kuola on houkuttellut verottajia, käännyttäjiä, kalastajia, metsästäjiä, merenkävijöitä ja kauppiaita. Jo 1100-luvulla novgorodilaisia saapui Kuolan etelärannikolle. Heitä kiinnostivat turkikset ja muut metsän ja meren rikkaudet. 1400-luvulta lähtien Kuolan etelä- ja itärannikkoa ovat asuttaneet karjalaiset ja venäläiset, joita kutsuttiin pomoreiksi.³ Kirkko turvasi omat intressinsä perustamalla luostareita.⁴ Lähetystyön lisäksi kirkolla oli myös maallisempia tavoitteita kuten kaupankäynti ja saamelaisten lohenkalastusoikeudet. Vähitellen kirkko sai haltuunsa – joko ostoin, lahjoituksin tai verovelkojen maksuna – suuria maa- ja vesialueita. Luostareiden valtaavien maa- ja vesialueet rajoittivat saamelaisten elinkeinoja, ja samalla kirkko kilpaili saamelaisten kanssa sekä pyynnissä että kalastuksessa.⁵

Myös karjalaisia, suomalaisia ja norjalai-

sia muutti Kuolaan paremman elämän toivossa. Heitä houkuttelivat Jäämeren ja sisävesien kalarikkaudet, mutta kalastuksen ohella tärkeä elinkeino oli karjanhoito, jota varten uudisasukkaat asettuivat asumaan saamelaisten käyttämille alueille. Saamelaisten puolinomadinen pyyntiin, kalastukseen ja poronhoitoon pohjautuva elämäntapa vaati laajoja alueita, joten saamelaiset vastustivat suomalaisten asettautumista omille pyyntimaille.⁶ Lisää suomalaisia lähti Kuolaan 1900-luvun alkuvuosikymmeninä valankumouksen innoittamina. Merkittävä vaikka lukumäärältään vähäinen väestölisä oli Kuolan niemimaalle jo 1880-luvun lopussa alkanut komien muuttoaalto. Komien ja heidän mukana pororenkeinä tulleiden nenetsien vaikutus saamelaisten elinoloihin ja kulttuuriin on ollut suuri.

Venäjän valtion intressit kaukana pohjoisessa asuvia "toisia" kansoja kohtaan olivat moninaisia. Valtion tavoitteena ei ollut näiden kansojen tuhoaminen, vaan vieraiden tekeminen "omiksi". Näiden kehitysmättöminä pidettyjen, pyyntielinkeinoja harjoittavien pohjoisten kansojen sivistämi-

nen ja kristinuskuon käännäyttämisen nähtiin tärkeäksi. Vielä tärkeämpää oli kuitenkin se, että myös pohjoiset kansat maksoivat valtiolle veroa. Kun venäläiset ja muut kauppiat, uudisasukkaat ja virkamiehet vaikuttivat pohjoisten vähemmistökansojen elämään siten, että niiden veronmaksukyky heikkeni, otti valtio roolikseen näiden vähemmistökansojen suojelemisen.⁷ Valittivathan Kuolan saamelaiset tsaarille kirkon röhkykyydestä ja komien tunkeutumisesta heidän alueilleen.

Kuolan niemimaalla on 1800-luvun alussa sijainnut 21 saamelaissiitaa.⁸ Saamelaiskylä oli sukuyhteisö, jolle kuului määrätty alue, siitä. Se tarkoittaa sitä paikkaa, jossa siitan jäsenet asuvat yhdessä talvikuukausien ajan. Siitä tarkoittaa myös sekä yhteisöä että sen hallussa olevaa aluetta. Siitä sai nimensä alueen mukaan kuten esimerkiksi Luujärvi.⁹ Perinteiset siidat olivat muodostuneet selvästi maantieteellisiksi vesistöjen rajamiksi alueiksi. Nämä siidat jakautuivat neljään eri ryhmään: kildinin-, koltan-, akkalan- ja turjansaamelaisiin, jotka kuuluvat itäsaamelaisiin.¹⁰ Eri murteiden väliset erot ovat niin suuria, että esimerkiksi kildinin- ja turjansaamen puhujat eivät välttämättä ymmärrä toisiaan vaan käyttävät venäjää lingua francana.

Läntisin ryhmä ovat koltasaamelaiset, jotka aiemmin asuttivat myös Petsamon ja Suonikylän alueita, ja jotka muuttivat sodan jälkeen Suomen puolelle. Entisen Neuvostoliiton alueella heitä asui Nuorttijoen varrella ja Hirvasjärvellä. Suurin osa koltista ei enää asu entisillä kotiseuduillaan; Tuuloman tekojärvi hukutti nuorttijärveläisten alueet ja hirvasjärveläiset siirrettiin jo 1930-luvulla Joonan kylään, koska heidän asuinalueensa sijaitsi liian lähellä Suomen rajaa. Kildininsaamelaiset ovat suurin saamelaisyryhmä. Heidän keskuspaikkansa on Luujärvi. Turjan ja akkalansaamelaiset ovat vähemmistön pieniä vähemmistöjä, turjansaamelaisien aluetta on Terin eli Turjan rannikkoalue. Akkalansaamelaiset asuivat ennen Imanterojärven rannalla Akkalassa sekä Jokostrovissa, mutta heidätkin siirrettiin 1930-luvulla kauemmaksi rajalta Joonaan.¹¹

Rajajärjestelyjen vaikutuksia Kuolan alueella

Valtioiden väliset rajajärjestelyt ovat vaikuttaneet syvästi saamelaisten elämään. Itäsaamelaisien asuttama alue on ollut Ruotsi-Suomen, Tanska-Norjan sekä Venäjän kiinnostuksen kohteena, ja jotkut itäsaamelaiset siidat maksoivat veroa jopa kahdelle tai kolmelle valtiolle. Koltasiidat saivat vapaasti käyttää sekä Norjan että Venäjän puoleista raja-aluetta siihen asti, kunnes vuonna 1826

3. Pomori tarkoittaa rannikon asukasta, mutta se liitetään Muurmännin rannikon kalastajiin. Pomorit tunnetaan juuri Pohjois-Norjan rannikolle asti ulottuneesta kaupankäynnistä, joka kalastuksen ohella oli tärkeä elinkeino. Ks. T.A Berštam (1983) *Russkaja narodnaja kul'tura Pomor'ja v XIX-načale XX, Etnograficeskie očerki*, Leningrad, 232; Pirjo Saariniemi (1989) *Pomorbandeln i russisk og sovjetisk historieskrivning*, Insitututt for samfunnsvitenskap, Universitet i Tromsø, 15–18.

4. Petsamon luostari perustettiin vuonna 1532, Kuolan 1540 ja Ponoin 1574.

5. N. Haruzin (1890) *Russkie lapari, Tudy etnograficeskogo otdela*, X, Moskva, 41; J.J. Mikkola (1941) *Kolttakylän arkisto. Lapin Sivistysseuran julkaisuja no 8*, Helsinki: Lapin Sivistysseura, 6–12, 51, 54; Kerstin Eidlitz (1979) *Revolutionen i norr. Om sovjetetnografi och minoritetspolitik*, Uppsala Research Reports in Cultural Anthropology 1, Uppsala universitet: Uppsala, 49, 53; Nils Storå (1993) "De ryska klostren och Kolasamernas rätt till jakt och fiske", teoksessa Walter Ehn et al (toim.) *Resurser, strategier, miljöer. Etnologiska uppsatser av Nils Storå*, Åbo: Åbo Akademi, 58, 72.

6. Kalevi Rikkinen (1980) *Suuri Kuolan retki*, Helsinki: Otava, 88–89.

7. S.V. Sokolovskij (1998) "Ponjatje "Korenojoj narod" v rossijskoj nauke, politike i zakonodatel'stve", *Sovetskaja etnografija* I, 75; Yuri Slezkine (1994) *Arctic mirrors: Russia and the Small Peoples of the North*, London: Cornell University Press, 40, 47–71; Tuula Tuisku (1999) *Nenetsien ankarat elämisen ehdot tundrala ja kylässä. Poronhoidon sopeutusstrategiat ja de-lokalisoitumisprosessi Nenetsiassa*, *Acta Universitatis Lapponiensis* 23, Rovaniemi: Lapin yliopisto, 69; Krupnik (1993) 32.

8. Karl Nickul (1970) *Saamelaiset kansana ja kansalaisina*, Helsinki: SKS, 187.

9. Väinö Tanner (1928) *Antropogeografiska studier inom Petsamo-området I. Skoltalapparna*, *Fennia* 40, Helsingfors: Societas Geographica Fenniae, 89; Samuli Aikio (2001) "Mikä oli lapinkylä eli siitä?", teoksessa Kaarina Vuolab (toim.) *Kukapa se sinäkin olet? Saamen kansallispäivän seminaari 6.2.1998 Oulussa, Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja N:o 16*, Oulu: Oulun yliopisto, 1.

10. Itäsaamelaisiin kuuluu Kuolan saamelaisten lisäksi myös koltat ja inarinsaamelaiset.

11. Leif Rantala (1995) "The Russian Sami today", teoksessa *The Barents Region*, Tromsø: University of Tromsø, 56–60.

Taulukko: Kuolan niemimaan väestökehitys 1897–1989.

vuosi	saamelaiset	%	venäläiset	%	muut	yhteensä
1897	1 736	20,0	5 276	60,8	1 667	8 676
1920	1 554	8,4	12 234	71,9	3 622	18 410
1933	1 932	1,3	141 136	94,2	6 732	149 800
1959	1 703	0,3	484 224	85,3	81 745	567 672
1970	1 715	0,2	676 319	64,6	121 493	799 527
1979	1 565	0,2	819 492	83,8	156 775	977 832
1989	1 615	0,2	965 727	82,9	197 244	1 164 589

Norja ja Venäjä vahvistivat nykyisen rajan jakaen keskenään rannikolle ulottuvat kolttien siidat. Norja sai osia Paatsjoen ja Petsamon siidoista sekä Näättämön siitan kokonaan. Tähän asti Näättämön siidan talvikylä oli sijainnut Suomen puolella, kesäkylä Norjan puolella ja lisäksi muutamilla perheillä oli ollut nautinta-alueita Venäjän puolella. Vuoden 1826 sopimuksen jälkeen Paatsjoen ja Petsamon koltista tuli Venäjän alamaisia, kun taas Näättämön koltista tuli norjalaisia. Tätä perua on Norjan nykyinen pieni kolttaasaamelaisvähemmistö Näättämössä. Paatsjokiset saivat rajasopimuksen puitteissa jatkaa entisten rannikon kesäpaikkojen käyttöä aina vuoteen 1920 eli Tarton rauhaan asti. Tarton rauhan raja kulki kolttaasaamelaisten sukualueiden läpi, ja näin osa heistä valitsi kansalaisuuden sen perusteella, minkä valtion alueelle sukualueet sattuivat rajankäynnissä joutumaan. Yhteydet naapurisiitoihin katkesivat ja tästä aiheutui ongelmia. Suomi sai rajasopimuksessa Petsamon alueen, ja norjalaiset ostivat satamaoikeudet käyttöönsä 12 000 Norjan kultakruunulla. Näin Petsamon saamelaiset menettivät lopullisesti merikalastusoikeutensa.¹²

Vuonna 1751 solmitun Strömstadin rauhansopimuksen erillisosassa oli sovittu, että saamelaiset saivat vapaasti muuttaa valtakunnasta toiseen elinkeinoja harjoittaessaan. Norjan ja Venäjän välisten rajaneuvottelujen tuloksena vuonna 1852 Suomen ja Norjan välinen raja suljettiin poronhoidolta. Menetettyään Suomen puolella sijainneiden laiduntien käyttöoikeuden, Norjan alamaaisina olevat porosaamelaiset siirtyivät laiduntamaan kolttien käyttämää rannikko-

aluetta aina Petsamon siidan maille asti. Kolttien poronhoito joutui näin vaikeuksiin, ja Näättämön siita menetti perinteiset laidun- ja metsästysmaat. Aivan heti rajasulkujen jälkeen he eivät kuitenkaan lopettaneet perinteistä jutaamistaan. Rajojen lopullisesti sulkeuduttua Näättämön koltat pitivät porojaan ympärivuotisessa paimennuksessa mutta laitumet eivät kestäneet sitä. Näin he vähitellen luopuivat perinteisestä toimeentulostaan sekä myöhemmin myöskin omasta kielestään ja elämäntavastaan.¹³

Suomen menetettyä toisessa maailmansodassa Petsamon alueen Venäjälle osa koltista joutui jättämään vanhat sukualueensa ja asettumaan Suomen puolelle uuteen asuinpaikkaan. Kontaktit rajan takana asuviin sukulaisiin katkesivat vuosikymmeniksi. Vasta 1980-luvun lopulta lähtien vierailut sukulaisten luo ja synnyinseuduille ovat olleet mahdollisia.

Uudisasutus voimistuu

1900-luvulla miltei kaikki taloudellinen toiminta keskittyi ainoastaan Kuolan alueen valtaviin luonnonresurssien käyttöön. Entistä Neuvostoliittoa ja sen sotilasmahtia rakennettiin paljolti myös Kuolan luonnonrikkauksien avulla, sillä siellä oli runsaasti strategisten metallimalmien esiintymiä. Murmankin rautatien valmistuttua vuonna 1916 alkoi voimakas asuttaminen ja taloudellinen hyödyntäminen. 1930-luvulla tehtiin mittavat kupari- ja nikkelimalmilöydöt Montsetundralta.¹⁴

Teollistaminen oli intensiivistä ja lisääntynyt teollisuus tarvitsi valtavat määrät uusia työntekijöitä.¹⁵ Pohjoisen luonnonvarojen hyödyntäminen tuli kalliiksi. Työvoimaa saa-

tiin perustamalla työleirejä ja vankiloita eli pakottamalla ihmisiä alueelle ilman palkkaa ja etuuksia.¹⁶ Työleirijärjestelmä teollisuuden työvoiman hankkijana lopetettiin vuonna 1953 ja pohjoiseen pyrittiin houkuttelemaan työntekijöitä muilla keinoilla. Erittäin voimakasta asuttaminen oli 50- ja 60-luvulla, jolloin väliaikaista työvoimaa tuli valtakunnan muista osista korkeamman palkan, nopeasti karttuvan eläkkeen, parempien tavaravaliokimien ja muiden etuuksien houkuttelemina.¹⁷ 1990-luvulla Neuvostoliiton hajoamisen jälkimaininkeina tehtaiden ja tuotantolaitosten sulkeminen on aiheuttanut työttömyyttä ja väestöä muuttaa pois.

Kuten oheisesta taulukosta näkyy, väestökehitys johti siihen, että melko eristyksissä eläneet alkuperäisasukkaat, saamelaiset jouutuivat muiden väestöryhmien joukkoon pieneksi kielelliseksi ja kulttuuriseksi vähemmistöksi ilman erikoisoikeuksia. Kuolan saamelaisten kohdalla perusongelmana on pidetty sitä, että saamelaisilta puuttuu oma kansallinen alue. Monet vähemmistöpoliitikot ja virkamiehet pitivät 1990-luvulla tärkeänä, että Luujärven alueesta muodostettaisiin kansallinen alue.¹⁸ Saamelaisten osuus on vain 0,2 % Kuolan niemimaan koko väkiluvusta. Saamelaisten absoluuttinen lukumäärä on pysytellyt samana, vaikka 1930-luvulla heidän suhteellinen osuutensa väestöstä muuttoliikkeen vuoksi laski nopeasti. Venäjällä saamelaisia on runsaat 1800, joista Kuolan niemimaalla asuu noin 1600. Vuoden 1989 väestölaskennan jälkeen saamelaisten lukumäärä on noussut hieman, ja se johtuu 1990-luvulla tapahtuneesta etnisen identiteetin heräämisestä. Ihmiset valitsevat kansallisuudekseen saamen nyt helpommin kuin aikaisemmin. Luujärven taajamassa, jossa suurin osa saamelaisista asuu, heidän osuutensa väestöstä on ollut 1980-luvulta lähtien noin 20 %. Poronhoitoa harjoittavat Kuolassa myös komit ja nenetsit, komeja on runsaat 2 200 ja nenetsijä alle 200.¹⁹

Siitaporonhoito

Kuolan itäsaamelaisten perinteinen elinkeino on ollut puolinomadinen pyyntitalous, jossa kalastus oli toimeentulon kannalta tärkein elinkeino. 1800-luvun loppupuolella

saamelaissidoilla oli pari-kolme erilaista vuotuiskierronmallia, riippuen siitä, oliko kysymyksessä sisämaan vai rannikon siita.²⁰ Elämää rytmitti työvuosi. Se, missä kunakin vuodenaikana asuttiin, riippui vuodenaikana harjoitettavasta elinkeinosta. Toisille sidoille poronhoidosta tuli vähitellen tärkeämpi elinkeino toisten keskittyessä edelleen kalastukseen ja pyyntiin.

Luujärven siita edusti sisämaan tyyppiä; sen talvikylä sijaitsi metsäalueella, ja kesäpaikat sisäjärvien rannalla, koivumetsän ja tundran rajalla. Kiinteästä ja yhteisestä talvikylästä lähdettiin perheiden ja sukujen hallitsemille nautinta-alueille. Joillakin perheillä oli kesäpaikkojen lisäksi vielä omat kevät- ja syyspaikat, joissa harjoitettiin kevät- ja syyskalastusta.²¹

12. Haruzin (1890) 50–54; Tanner (1928) 58–62; Einar Niemi (1994) "Østsamene – ressursutnyttelse og rettigheter", teoksessa *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv: Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget, NOU 1994: 21*, Oslo: Statens Forvaltningstjenestet, Seksjon Statens Trykning, 331; Jelena Sergejeva (2000) "The Eastern Sámi: A Short Account of their history and identity", *Acta Borealia* 2-2000, 17–18.

13. Niemi (1994) 331–344.

14. Sitä hyödyntämään perustettu Severonikkelin kaisvokombinaatti tunnetaan Suomessa paremmin Montsegorskina. A.A.Kiseljev – T.A.Kiseljeva (1995) *Istori- ja Murmanskoi Oblasti* (1917–1992 gg.), Murmansk, 76–77.

15. Metalliteollisuuden lisäksi myös Murmanskin kalateollisuutta alettiin laajentaa.

16. Vankityövoimalla on rakennettu esimerkiksi Kuolan apatiitti- ja nikkelikaupunkien verkosto Montsegorsk, Apatiitti ja Kirovsk. Pekka Kauppala (1998) *Venäjän pohjola. Valtiollisen asutustoiminnan synty, kukoistus ja nykytila. Tutkimuksia pohjoisesta ulottuvuudesta* No.1, Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, 19, 27.

17. Slezkine (1994) 338; Kauppala (1998) 19, 27.

18. Haastattelut on tehty vuosina 1992–1995. TKU/TYKL-arkisto, Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos: TYKL-kokoelmat, käsikirjoitukset: TYKL 1.6.27/36, 46, 66, 67. Numerot viittaavat haastatteluihin.

19. L.L. Lazarev – Evgenia Patsija (1989) "Sociala aspekter på de kolska samernas livsföring", teoksessa Marjut Aikio (toim.) *Samesymposium*, Rovaniemi: Lapin Yliopisto, 206.

20. A.O. Kihlman (1890) "Bericht einer naturwissenschaftlichen Reise durch Russisch Lappland in Jahre 1889", *Fennia* 3:6, Helsinki, 25–29; Karl Nickul (1970) 17.

21. Esim. Paulaharju (1921) 30; Kihlman (1890) 30–32.

Itäsaamelaisten pieniporoinen poronhoito oli ekstensiivistä, porot kulkivat osan vuotta vapaina. Kesällä porojen palkiessa vapaina voitiin keskittyä kalastamiseen. Esimerkiksi 1890-luvulla Kuolaa kartoittaneella suomalaisten tiedemiesten retkikunnalla oli vaikeuksia saada paikallisia oppaiksi ja poroja tavaroita kuljettamaan, koska kaikki saamelaiset olivat kesällä hajaantuneet kalastamaan.²² Omavaraistaloudessa eletäessä lihan ohella tärkeitä olivat myös porosta saatavat nahat ja turkikset. Porot olivat tärkeitä veto- ja kantojuhtina sekä houkutuseläiminä peuranpyynnissä. Poronhoidossa saamelaiset käyttivät apuna porolatoja eli liemuja ja savua, jotka karkoittivat kesäisin poroja kiusaavan räkän eli hyönteiset.²³ Syksyllä lumen tultua maahan porot koottiin ja kuljetettiin talvikylän lähellä sijaitseville talvilaitumille.

Talvikylässä ollessaan saamelaiset paimensivat pieniä porotokkia kylän lähellä. Talvikylää, jossa sydäntalvi joulukuun alusta huhtikuun loppupuolelle asti vietettiin, jouduttiin 15–20 vuoden välein muuttamaan porojen laidun- ja polttopuutilanteen mukaan.²⁴ Talvikylästä tehtiin myös metsästysmatkoja. Talvikylässä ollessa hoidettiin myös kaikki yhteiset asiat. Siellä kokoontui muun muassa siidakäräjät, joissa voitiin päättää esimerkiksi kalavesien jaosta perheiden kesken. Luujärven talvikylässä oli myös kirkko pappiloineen. Sen ympärille oli rakennettu myös kirkkotupia muita kirkossakävijöitä tai vierailijoita varten. Perheet asuivat hirsimökeissä, jotka olivat kooltaan kolme sylen mittaa.²⁵

Osa siidoista, erityisesti niemimaan itä- ja sisäosissa eli pyynnin, kalastuksen sekä sisävesistöissä että mereen laskevissa joissa ja poronhoidon yhdistelmällä. Sekä turkiseläinten että villipeurojen metsästys oli luonnollisesti tärkeää toimeentulon kannalta, mutta villipeurakantojen ehtyessä toimeentulon painopiste siirtyi yhä enemmän poronhoitoon. Poromääriä pyrittiin kasvattamaan myös kalastuksen tuotolla. Poroista vain pieni osa käytettiin teuraiksi, sillä villipeuroista saatiin liha ja turkikset. Ortodoksinen uskonto rajoitti lihan käyttöä, joten kalastus oli elintärkeää.²⁶ Eri perheiden

välillä saattoi olla suuria varallisuuseroja; köyhimmät jäsenet työskentelivät renkeinä rikkaimmilla poronmistajilla. Osa ansaitsi myös tavarankuljetuksella. Vähitellen porosta tuli talven ajaksi saamelaisille tärkein toimeentulon lähde ja myös vaurauden ja vaikutusvallan symboli.²⁷

1900-luvun alkupuolella Kuolan alueella oli myös 85 pysyvää saamelaistaloutta, ja puolipaimentolaisalouksien määrä oli vielä 286. Nämä 85 taloutta elivät maataloudella ja kalastuksella. Myös metsäteollisuus ja rautatiet työllistivät saamelaisia, sillä Murmanskiin vievä rautatie valmistui vuonna 1916.²⁸ Rautatie ”söi” Kildinin kylän porojen laidunalueet niin tarkoin, että kyläläisten oli lähdettävä sieltä ja etsittävä muualta itselleen uusia asuinalueita.²⁹

Komien saapuminen Kuolan niemimaalle

1880-luvulla Siperian Euroopan puoleiselle tundralla, nykyisen Komin ja Nenetsian alueilla raivosi tuhatmäärin poroja surmannut pororutto, joka saastutti myös laitumet vuosiksi. Näin uusia, poronhoidolle sopivia alueita etsiviä komeja eli izemtsejä, joik-

22. Rikkinen (1983) 37.

23. Samuli Paulaharju (1921) *Koltain mailta*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja, 78.

24. Tanner (1928), 278–280.

25. Kihlman (1890) 30–31; Paulaharju (1921) 78–81.

26. Lihansyöntikielto oli voimassa miltei puoli vuotta, joskin pohjoisilla kansoilla kuten saamelaisilla oli kirkon lupa poiketa tästä kiellosta mm. syömällä lintuja. Ks. esim. J.A. Friis (1872), *En sommer i Finmarken. Russisk Lapland og Nordkarelen. Skildringer af Land og Folk*. Christiania, 203, 284.

27. T.V. Lukjantsenko (1971) *Material'naja kultura saamov Kol'skogo poluostrova v kontse XIX–XX*, Moskva, 53, 85. I.F. Ušakov (1972) *Kol'skaja zemlja*, Murmansk, 101–103, 214, 216; N.N. Volkov (1996) *The Russian Sami. Historical-Ethnographic Essays. Dieđut 2/1996*, Kautokeino: Nordie Sami Institute, 37, 51, 63; Lukjantsenko (2000) ”Kuolan saamelaisten etnohistorian yleispiirteet 1970-luvulle tultaessa”, teoksessa Jukka Pennanen, *Jos ei ole poropaimenia, kansa häviää. Kuolan poronhoitajien sosiokulttuurinen adaptaatio 20. vuosisadalla*. Helsinki: SKS, 15.

28. Lukjantsenko (2000) 15.

29. TYKL 1.6.27/65; A Antonova (1992) ”A Saami woman's letter to the central authority of the RSFSR”, teoksessa Alexander Pika et al (eds.) *Anxious North. Indigenous Peoples in Soviet and Post-Soviet Russia. Selected Documents, Letters and Articles. IWGIA Document No.82*, Copenhagen: IWGIA, 171.

Nuotankutoja Petsamon Siunäkylässä 1932. Muscovirasto. Kura: Karl Nickaul.

si näitä Izma-joen alajuoksulla asuvia komeja nimitettiin, tuli ja asettui myös Kuolan niemimaalle. Tietoja Kuolassa olevista hyvistä jäkälämaista he saivat Murmanskin rannikolla kalastamassa käyneiltä.³⁰

Kuolan niemimaa sijaitsi kaukana izemtsien entisiltä palkisilta ja riski menettää koko porokarja matkan aikana oli suuri. Ensimmäisenä matkaan lähti kaksi isoa poronomistajaa, Polikarp Rothsev ja Ivan Terentjev perheineen. Heihin liittyi muita perheitä siten, että ryhmän kooksi tuli lopulta 65 henkeä. Heillä oli lähtiessä mukana noin 9 000 poron tokka ja muutama nenetsi pororenkeinä. Keväällä 1884 he ylittivät Vianmeren Kantalahden kohdalta jään ollessa jo heikkoa. Talvella 1886–87 he saapuivat Luujärvelle, vanhaan saamelaisten talvikylään, jossa silloin asui 30 saamelaisperhettä, yhteensä 118 asukasta. Vaivalloisen matkan aikana komien porotokka oli pienentynyt kolmella tuhannella päällä.³¹ Myös tämän jälkeen komien muutto jatkui vähitellen, sillä Bol'sezemel'skajan tundralla riehui toinen epidemia vuonna 1896, jonka jälkeen komeja lähti taas porotokkineen liikkeelle. Ainakin osa heistä ylitti Vianmeren laivalla Arkangelista.³² Luujärven lisäksi komeja asettui asumaan myös muualle kuten Tsalmi-Varreen. Omiksi kyliksi komit rakensivat Krasnoseljen (1921) ja Kanevkan (1923).³³

Komit tulivat ja asettuivat niemimaalle ilman viranomaisten lupaa. Huolimatta saamelaisten vastustuksesta ja esimerkiksi tsaarille kirjoitetuista valituksista komit jäivät asumaan muun muassa Luujärvelle, tosin toiselle puolelle kylää ja Virma-jokea kuin saamelaiset.³⁴ Vuonna 1897 Luujärvellä asui 116 komia ja 35 nenetsiä, mutta vuonna 1915 jo 493 komia kokonaisuvaestön ollessa 690 henkeä.³⁵ Vielä nytkin tarkasteltaessa kylän vanhaa puutaloasutusta saamelaiset ovat keskittyneet omalle alueelleen ja komit omalleen. Kerrostaloissa asutus on luonnollisesti jo sekaantunut.³⁶

Komit sopeutuivat uusille asuinseuduille siitä huolimatta, että uudet palkiset erosivat luonnonoloiltaan entisen kotiseudun laitumista. Sopeutumista auttoi se, että komien porot hyödynsivät ympäristöä eri ta-

valla kuin saamelaisten pienet porokarjat, jotka päästettiin vapaiksi kesän ajaksi saamelaisten ryhtyessä kalastamaan. Komit rakensivat itselleen isot, kaksikerroksiset talot. Niiden pihapiiristä löytyivät saunat, aitat, sarait eli varastot ja jopa säämiskävertas. Komit myivät omia ja muilta ostamiaan tuotteita – lihaa, taljoja ja säämiskää – sekä Suomeen että Pietariin, jonne he kuljettivat tavaroita pitkissä pororaidoissa. Komien asettautumista auttoi heidän hyvä taloudellinen tilanteensa, jota he käyttivät diplomaattisesti myös koko yhteisön hyväksi. Esimerkiksi kun Luujärven kirkko paloi, niin varakkaat komiporomiehet lahjoittivat sekä rahaa että puutavaraa kirkon uudelleenrakentamiseksi ja myös koulun perustamiseksi.³⁷

Jo ennen tuloaan Kuolan niemimaalle komit olivat ”oppineet” poronhoidon netseiltä. Osin alkoholin ja muiden nenetsien tarvitsemien tavaroiden avulla he olivat saaneet nenetsit velkavankeuteen.³⁸ Näin köyhtyneet nenetsit joutuivat työskentelemään komeille palkallisina pororenkeinä. Komien harjoittama suurporonhoito tähtäsi myyntiin ja se oli tuottavaa toimintaa. Komit jalostivat nahat itse arvokkaiksi ja halutuiksi säämisköiksi. He myös myivät itse lihat eteenpäin. Nenetsit eivät itse olleet kauppiaita, vaan he ostivat tavarat komeilta korkeaan hintaan ja myivät omat tuotteensa halvalla. Kun esimerkiksi pororutto tuhosi tokan, ei nenetsillä ollut mahdollisuutta hankkia uutta.³⁹

Komien ja saamelaisten välejä on luonnehdittu huonoiksi. Tosiasia on, että he elivät pitkään erillään toisistaan, sillä molemmat ryhmät hoitivat ensin poroja omalla tavallaan ja erillään. Komien vaikutusta kuvaa kuitenkin esimerkiksi se, että saamelaisten asuttaman Tsalmi-Varren kylän nimi muutettiin Ivanovkaksi sinne ensimmäisenä komina muuttaneen Ivan Ivanovits Artevin mukaan.⁴⁰ Vaikka komit olivatkin tunkeutujia, niin he olivat saamelaisia voimakkaampia monissa suhteissa. Komeilla on myöhemmin ollut parempi edustus sekä alueen että sovhoosien hallinnossa, sillä he ovat olleet sekä poliittisesti että sosiaalisesti aktiivisia.⁴¹

Komit olivat rikkaita ja taitavia poronhoitajia, mutta myös ovelia kauppiaita. Tutki-

jat ovat luonnehtineet heitä erittäin sopeutumiskykyisiksi, tietoisien solidaarisiksi keskenään, tarmokkaiksi ja häikäilemättömiksi. Kuolan komit pystyivät säilyttämään oman erikoiskulttuurinsa, koska suuri osa heistä pysyi omassa erikoistuneessa elinkeinonharjoittamisessa, poronhoidossa.⁴² Suuri osa Kuolan komeista on pitkään asunut maaseudulla ja heidän keskuudessaan on myös vähemmän seka-avioliittoja kuin saamelaisien keskuudessa. Samuli Paulaharjun 1920-luvulla muistiinmerkitsemä toteamus, että ”lappalaisen kanssa eivät syrjäänit juuri mene naimisiin” piti paikkaansa vielä toisen maailmansodan jälkeen.⁴³ Komien ja saamelaisien väliset erimielisyydet ja epäluulo heijastuivat myös koulunkäyntiin. Esimerkiksi vuonna 1912 Luujärven koulussa oli 28 oppilasta, joista vain viisi oli saamelaisia, komeja oli 19. Saamelaiset eivät halunneet päästää lapsiaan komien kanssa samaan kouluun.⁴⁴

Komien vaikutus poronhoidossa

Komien ja heidän mukanaan pororenkeinä tulleiden nenetsien vaikutus saamelaiskulttuuriin on tapahtunut vähitellen. Vaikutus voimistui 1930-luvulla kollektivisoinnin myötä. Porot samoin kuin sukualueet siirrettiin kolhoosin omistukseen ja saamelaiset joutuivat luopumaan perinteisestä, vuotuiskiertoon pohjautuneesta elämisestä. Saamelaiset ja komit joutuivat työskentelemään ja asumaan tiiviimmin yhdessä. Tällöin myös heidän väliset kontaktit vahvistuivat. Komien ja nenetsien vaikutus näkyy erityisesti poronhoidossa, kuljetusvälineissä ja vaatetuksessa. Arkaainen, saamelaisien puolinomadinen poronhoito muuttui suurporonhoidoksi, jossa tuotannollisilla seikoilla oli keskeinen osuus. Tokkia kasvatettiin ja poronhoitoa harjoitettiin tuoton vuoksi.

Komien harjoittama poronhoito perustui maksimaalisen voiton tavoitteluun. Komit olivat suurporonhoitajia ja paimensivat tokaansa tiukasti ympäri vuoden. Kasvatavat porotokat tarvitsivat suurempia laitumia. Saamelaisien poromäärät olivat paljon pienempiä, ja koska ne palkivat kesäisin vapaana, niin saamelaisien poroja ”eksyi” komien tokkiin.⁴⁵ Luonnollisesti ne porot, joi-

den korvassa oleva merkki osoitti niiden kuuluvan saamelaisille, saatiin pois, mutta tuhatpäisestä tokasta omien porojen löytäminen ei ollut helppoa. Tällaista mastaamista⁴⁶ on käytetty aseena myös muualla laidunkiiostoissa.

30. Juhani U.E. Lehtonen (1994) *Ovelat izmalaiset. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia* 6, Helsinki: Helsingin yliopisto, kansatieteen laitos 20; Z.I. Bryleva (1996) ”The History of the Kola Peninsular Komi-izhemets”, teoksessa Irja Seurajärvi-Kari – Ulla-Maija Kulojärvi (toim.) *Essays on Indigenous Identity and Rights*, Helsinki: Yliopistopaino, 160.

31. Kihlman (1890) 2; Bryleva (1996) 160–161.

32. Erään haastateltavan äiti oli syntynyt laivamatkalla. TYKL 1.6.27/36.

33. A.A. Kiseljev – T.A. Kiseljeva (1979) *Sovetskie Saamy: Istorija, Ekonomika, Kultura*, Murmansk, 5; *80 let selu Krasnočel'e* (2001) 2.; Murmanskin oblastin valtion arkisto, Kirovin aluearkisto, fond 342, 12.

34. Rikkinen (1980) 88–89; Paulaharju (1921) 30.

35. L.V. Khomits (1977) ”Netsny i komi Kol'skogo poluostrova”, teoksessa *Etnograficheskie issledovanija Severo-Zapada SSSR*, Leningrad: Nauka, 119; N.D. Konakov (1993) ”Ecological adaptations of komi resettled groups”, *Arctic Anthropology* Vol.30, No. 2, 98.

36. Tämä käy selvästi esille Luujärven talokirjoista vuodelta 1992. Talokirjat ovat Luujärven kunnan asuntovirastossa.

37. Paulaharju (1921) 25–27; Bryleva (1996) 163–164.

38. Tätä yleistä näkemystä komitutkijat ovat kritisoineet tendenssimäiseksi, ks. N.D. Konakov – O.B. Kotonov (1991) *Etnoarealnye gruppy komi. Formirovanie i sovremennoe etnokul'turnoe sostojanie*. Moskva: Nauka, 37.

39. Lehtonen (1994) 64.

40. Jelena Sergejeva (1995) ”Kuolan saamelaiset: menneisyys ja nykyisyys”, teoksessa Tuija Saarinen & Seppo Suhonen (toim.) *Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla. Snellman instituutin A-sarja* 19/1995, Kuopio: Snellman-instituutti, 77.

41. TYKL 1.6.27/36, 46, 50, 65, 67; Bryleva (1996) 165; Natalia Gutsol – Jevgenia Patsija (2000) ”Yhteiskunnallisen politiikan yleispiirteet Lovozeron piirikunnassa 1990-luvulle tultaessa”, teoksessa Jukka Pennanen, *Jos ei ole poropaimenia, kansa häviää. Kuolan poronhoitajien sosiokulttuurinen adaptaatio 20. vuosisadalla*, Helsinki: SKS, 70–73.

42. Nickul (1970) 192; Lehtonen (1994) 27, 48–49, 85; Seppo Lallukka (1990) *The east finnic minorities in the Soviet Union. An Appraisal of the Erosive Trends, Suomalaisen tiedeakateman toimituksia, Sarja B* 252. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 131–135.

43. Paulaharju (1921) 27; TYKL 1.6.27/48.

44. N. Kozmin (1912) ”Po školam Laplandii”, *Dnevnik nabljudatelja, Narodnoe Obrazovanie* I, S.-Peterburg, 133–134.

45. Paulaharju (1921) 24; A.M. Khazanov (1983) ”The Kola Lapps' reindeer management”, *Production pastorale et société. Bulletin de l'écologie et anthropologie des sociétés pastorales*, No 12, 79–84.

46. Mastaamisella tarkoitetaan sitä, että pienempi porotokka imaistaan suurempaan tokkaan.

Kollektiiveissa otettiin käyttöön komien tuottavaksi osoittautunut poronhoitotapa, mutta siitä jouduttiin luopumaan 1950-luvulla koska laitumet eivät kestäneet. Tämän jälkeen palattiin saamelaisten tapaan, joka salli porojen palkia kesän ajan vapaana joko rannikolla tai tundralla. Näin porot eivät kesäaikana tallanneet arkoja talvilaitumia, jäkälikköjä.⁴⁷

Kulkuvälineenä saamelaisten käyttämä ahkio vaihtui korkeaan sanirekeen, joka valjastettiin kolmen tai neljän poron muodostaman valjakon eteen. Pohjoisen ankarat luonnonolot asettavat suuria vaatimuksia työvaatteille, jotka käyttökelpoisuutensa vuoksi ovat säilyttäneet paikkansa, mutta joiden muodoissa näkyy toisilta kulttuureilta omaksuttuja vaikutuksia. Talvipuki-neena yleisty hupullinen umpiturkki *maallitsa*, ja samoin poronahasta valmistettujen jalkineiden sekä koipisukkien mallit ja koristelu on lainattu komeilta ja nenetseiltä.⁴⁸

Vallankumouksen kaikuja tundralla

Venäjän vallankumouksen jälkeen pohjoiset alueet olivat eristyksissä ja vaikeuksissa, sillä kaupankäynti oli katkennut eikä pyyntielinkeinoissa välttämättömiä aseita eikä ammuksia ollut saatavilla. Saamelaisen porot olivat vähentyneet tänä aikana 70–75 %.⁴⁹ Vallankumouksen vaikutukset alkoivat vähitellen ulottua myös pohjoiseen. Vuosien 1921 ja 1923 puoluekokouksissa linjattiin, kuinka uutta kansallistamispolitiikka tuli viedä eteenpäin. Uudella poliittisella ja taloudellisella järjestelmällä oli huomattavia vaikutuksia alueen väestöön ja heidän elämäänsä.⁵⁰

Kansallistamispolitiikan helpottamiseksi pohjoisessa asuvat kansat yhdistettiin yhdeksi ryhmäksi, pieniksi pohjoisen kansoiksi, ”malyje narody severa”.⁵¹ Näillä kansoilla oli yhteistä juuri alhainen taloudellinen, poliittinen ja kulttuurinen taso, samanlainen perinteinen poronhoitoon, pyyntiin ja kalastukseen perustuva talousmuoto, siihen liittyvät erityispiirteet kuten nomadinen elämäntapa sekä se, että heitä oli vähän. Pohjoisista kansoista kuten saamelaisista ei ha-

luttu tehdä venäläisiä, vaan heidät oli tarkoitus saada mukaan kehityksen korkeammalle tasolle eli sosialismiin. Neuvostovaltan ensimmäistä kymmenlukua luonnehdittiin filantrooppisen holhousideologian aika-kaudeksi, jolloin avuttomia, primitiivisiä ja valistusta tarvitsevia kansoja piti huolehtia ja holhota. Tätä varten Pohjoisten asioiden komitea aloitti aktiivisen sivistyskampanjan. Komitean mielestä pohjoisten vähemmistöjen ainoat riistäjät olivat itse venäläiset, joita vastaan voitiin suojautua lisääntyneellä tiedolla ja opetuksella. Suunniteltiin kansallisia autonomisia alueita, joilla olisi poliittinen ja kulttuurinen itsehallinto. Suojelevan holhouksen kausi päättyi 1930-luvulle mennessä.⁵²

Kansalaiset saatiin aktivoitua poliittisesti perustamalla kansallisia neuvostoja. Vuonna 1928 muutamat saamelaissiidat saivat neuvoston. Samaan aikaan muualla Neuvostoliitossa perustettiin kansallisia alueita kuten Hanty-Mansian (1930) ja Nenetsian kansallinen alue (1929). Tehdyistä aloitteista huolimatta saamelaisten kansallista aluetta ei perustettu. Syyksi ilmoitettiin, että alueesta eikä sen taloudellisesta toiminnasta ollut tarpeeksi tietoa. Vuonna 1939 nämä neljä saamelaisten kansallista neuvostoa lopetettiin keinotekoisina ja muutettiin normaaleiksi kyläneuvostoiksi. 1930-luvulla perustettiin myös paikallisia puolueorganisaatioita ja aktivisteiksi tuli kansojen omia edustajia, joiden avulla pohjoisten alueiden kollektivisointi lähti liikkeelle.⁵³

Kollektivisoinnin tavoitteina oli muun muassa taloudellisen epätasa-arvon poistaminen, taloudellisten ja tuotannollisten seikkojen korostaminen sekä kannattamattomaksi ja vanhanaikaiseksi tuomitun poronhoidon uudenaikaistaminen. Kollektivisointi aloitettiin varovaisemmin ja hitaammin pohjoisilla, harvaan asutuilla nomadien alueilla kuin muualla, sillä niitä pidettiin myös kaikista eniten taloudellisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti jälkeenjääneinä. Neuvostoviranomaiset tajusivat ettei pohjoisille alueille ollut 1920-luvulla helppo houkutella muualta väkeä poronhoitajiksi.⁵⁴

Pohjoisia alueita teollistettiin koko maan eduksi. Teollistamisen ohella oli kehitettä-

vä myös perinteisiä elinkeinoja kuten poronhoitoa, metsästystä ja kalastusta, sillä niillä oli paikallisen merkityksen lisäksi myös kansantaloudellista merkitystä. Aluksi teollisuuden ei nähty muodostavan uhkaa poronhoidolle, koska teollisuus keskittyi eri alueille kuin poronhoito, mutta jo 1960-luvun lopussa porolaitumet olivat suunnitelmissa muuttuneet fosfaatti-, nikke- li-, kulta- ja tinaesiintymiksi sekä puutavaravarastoiksi. 1970-luvulla poronhoidolla sanottiin vielä menevän hyvin.⁵⁵ 1980–1990-luvuille tultaessa näkemykset tästä ovat muuttuneet, kun otetaan huomioon esimerkiksi Kuolan niemimaan metallituotantolaitokset ja Keivin kyaniittiesiintymän hyödyntämistoiveet sekä Siperian poronhoitoalueilla sijaitsevien öljy- ja kaasukenttien hyödyntämisen. Kuolassa poronhoito on keskittynyt itäosiin, jotka ovat säästyneet eniten saastuttavan metalliteollisuuden vaikutuksilta, joskin Montsegorskia ympäröivän teollisuusaavikon ja Luujärven välimatka on vain 100 km.⁵⁶

Poronhoidon kollektivisointi

Yksityistä kauppaa pidettiin pahimpana syy- nä pohjoisten kansojen huonoon taloudelliseen tilanteeseen vallankumouksen aikoi- na. Pyyntielinkeinoja harjoittavien ihmisten oli myytävä osa saaliistaan, jotta he saisivat ostettua tarpeellisia aseita, työvälineitä tai elintarvikkeita. Monet heistä olivat riip- puvaisia eri välikäsistä, jotka ottivat oman osuutensa tuotannosta. Jotta näistä välikä- sistä päästäisiin eroon, ihmisiä kehoitettiin perustamaan kansallisia kooperatiiveja eli osuuskuntia.⁵⁷ Vuonna 1927 Kuolaan perus- tettiin ensimmäiset saamelaiskooperatiivit. Kooperatiivilla tarkoitetaan osuuskuntaa, johon jäsenet ovat liittyneet maksamalla jä- senmaksun. Osuuskunnan tarkoitus on hel- pottaa jäsentensä toimeentuloa tai elinkei- non harjoittamista. Esimerkiksi Luujärvelle vuonna 1931 perustettu ”Ribkoop”, ”Kalas- tusosuuskunta” toimii edelleen.⁵⁸ Vastaavan- laisia kulutusosuuskuntia perustettiin vuo- sina 1926–27 lisää, joista ainakin neljä Po- noihin ja Jokangaan.⁵⁹

Ensimmäiset kollektiivit olivat yksinker- taisia, tuotannon pohjalta perustettuja yh-

teenliittymiä, joista käytettiin nimitystä PPO tai tovariscestva. Tuotantovälineitä eli po- roja sekä metsästys- ja kalastusvälineitä ei kollektivisoitu, vaan ne olivat edelleen yk- sityisomistuksessa. Työ sen sijaan tehtiin yhdessä ja myös laidun-, metsästys- ja ka- lastusalueita käytettiin kollektiivisesti. To- variscestva sai valtiolta tai kooperatiivilta poroja ilmaiseksi, ja nämä porot olivat yh- teisiä. Jäsenten porot olivat edelleen yksi- tyisomistuksessa, mutta kaikkien porot yh- distettiin suuriksi tokiksi, joita paimenneti- tiin kollektiivisesti.⁶⁰

Vuonna 1928 Luujärvelle perustettiin sekä saamelais- että komikolhoosi. Kolhoosissa jäsenet omistivat yhteisesti tuotantovälineet. Kollektiiville tehtyjen työpäivien mukaan jäsenet saivat palkaksi tuotteita; vasta 1960- luvulla varsinaista rahapalkkaa. Ensimmäi- siä organisoituja kolhooseja oli saamelais-

47. Khazanov (1983) 84; TYKL 1.6.27/50.

48. Tatjana Lukjantsenko (1991) ”Die Samen in der UdSSR, teoksessa Tore Ahlbäck (ed.) *Saami Religion*, Åbo: The Donner Institute for Research in Religion and Cultural History, 228–229.

49. Tanner (1928) 207; Slezkine (1994) 132, 143; Mark- ku Kangaspuro (2000) *Neuvosto-Karjalan taistelu it- seballinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*, Bibliotheca Historica 60, Helsinki: SKS, 9.

50. Eidliz (1979) 36, 41–42; Kauppala (1998) 18.

51. Tällä hetkellä näitä pieniin pohjoisiin kansoihin kuuluvia kansoja on 30. Ne eivät ole ainoita Venäjän vähemmistö- tai alkuperäiskansoja, mutta ainoita joil- la oli neuvostoaikana tiettyjä kansallisuuteen perus- tuva etuoikeuksia, kuten ilmaiset lääkkeet ja ilmainen koulutus. Ks. Pavel Suliandziga & David Henry (1998) *Environmental problems affecting the traditional life- styles of indigenous peoples in the Russian North. A Se- minar Report, Moscow March 1998*, Moscow: Raipon, Goskomsever, UNEP/GRID-Arendal, Arctic Council, Indigenous Peoples’ Secretariat, 9; Tuisku (1999) 73.

52. Eidlitz (1976) 41–42; Slezkine (1994) 150–154, 187.

53. Pika (1996), ”The Small Peoples of the north: From primitive communism to ”real socialism”, teoksessa Alexander Pika (ed) 22–23; Krupnik (1992) ”Classifi- cation of Siberian Nomadism: Traditional Patterns and Modern Transformation, teoksessa *Sedentary and/or Migratory Life in the North, The 6th International Abashiri Symposium*, Abashiri, 33; Slezkine (1994) 271–272.

54. Eidliz (1979) 36, 41–42; Kauppala (1998) 18.

55. Eidliz (1979) 59–61; Slezkine (1994) 337.

56. TYKL 1.6.27/67, 69.

57. Slezkine (1994) 154.

58. TYKL 1.6.27/61.

59. Luujärven poronhoitajista osuuskuntaan kuului vuonna 1927 jo 87 %; Kiseljev – Kiseljeva (1979) 49.

60. Eidlitz (1976) 130–131.

ten poronhoitokolhoosi ”Poronhoitaja” Semioštrovessa, niemimaan itäosissa, jonka nimi muutettiin myöhemmin ”Punaiseksi tundraksi”. Luujärvellä perustettiin vuonna 1929 artteli nimeltä ”Lapari”, mutta nimi muutettiin vuoden sisällä ”Tundraksi”.⁶¹ Myöhemmin arttelista⁶² muotoutui poronhoitokolhoosi ”Tundra”, johon liittyivät saamelaiden lisäksi myös komit, nenetsit ja venäläiset. Poroja sillä oli vuonna 1937–38 4 270.⁶³

1930-luvulla poronhoitokolhooseja perustettiin useille paikkakunnille. Kollektivisointi saatettiin loppuun vuoteen 1940 mennessä ja tällöin saamelaisia oli mukana 11 kolhoosissa.⁶⁴

Kulakkien ilmestyminen tundralle

Pohjoisessa oli paikoitellen suuriakin taloudellisia eroja asukkaiden välillä. Poronhoitajat jaettiin riištäjiin eli varakkaisiin kulakkeihin sekä keskivarakkaisiin ja työtätekeviin köyhiin sen mukaan, kuinka suuri heidän poroelonsa oli. Rikkaat poronomistajat eli kulakit tuli likvidoida myös henkisesti ja fyysisesti. Mitään yhtenäistä kriteeriä kulakille ei ollut, vaan paikallisviranomaiset saivat määrätä kulakin kriteerit. Yleisesti yli 500 poroa omistaneet laskettiin riištäjiin, joskus määräksi riitti vain 300 poroa. Tähän yli 500 poroa omistaneiden luokkaan kuului 8 % pohjoisen talouksista.⁶⁵ Vuonna 1926 Luujärven talouksista laskettiin 60 % köyhiksi, joilla oli alle 100 poroa. Keskivarakkaiden, 101–300 poroa omistaneiden osuus oli 30 % ja 10 % oli rikkaita kulakkeja, joilla oli siis yli 300 poroa. Talouksista 19 omisti yli 600 poroa ja suurimmat tokat kuuluivat kolmelle perheelle.⁶⁶

Rikkailla poronomistajilla oli köyhempiä siitan jäseniä, usein sukulaisia, renkeinä.⁶⁷ Rengit saivat palkkaa joko paimentamisesta tai rahdin ajosta. Neuvostoviranomaiset näkivät yhteenliittymät köyhempien poronomistajien kanssa vain työvoimaan kohdistuneena riistona, josta työnantajaa tuli rangaista. Myös köyhien, porottomien sukulaisten auttaminen nähtiin vain ilmaisen työvoiman riistämisenä. Riistoa oli myös porojen lainaaminen tai myyminen työtä tai nahkoja vastaan. Luonnollisesti myös kau-

panvälittäjänä toimiminen oli riistoa.⁶⁸ Näitä rikkaita vastaan toimittiin sulkemalla heidät kyläneuvostojen ja kolhoosien ulkopuolelle ja viemällä heiltä äänioikeuden. Uuden talousjärjestelmän astuessa voimaan, köyhät saivat etuja ja luottoa kooperatiivilta, mutta rikkaat joutuivat luovuttamaan poronsa ilmaiseksi valtiolle tai kolhoosille.⁶⁹

Kaikki eivät halunneet liittyä kolhooseihin, vaikka niillä olikin houkuttelevia nimiä kuten ”Eteenpäin” tai ”Vapaaehtoisuus”. Yleensä köyhät tai vähän poroja omistaneet liittyivät ensin kollektiiveihin. Tästä johtui, että pienten kollektiivien taloudellinen perusta oli heikko. Suurin osa ihmisistä liittyi kolhooseihin pakosta, sillä Neuvostovallalla oli tehokkaita keinoja ihmisten pakottamiseksi kollektivisointiin. Kolhoosin ulkopuolelle jättäytyminen merkitsi myös sosiaalista syrjäytymistä, sillä kolhoosin jäsenen status merkitsi myös yhteiskunnallista statusta.⁷⁰ Kollektivisointia vastustaneiden elämä tehtiin sekä taloudellisesti että henkisesti mahdottomaksi. Kollektivisoinnin ulkopuolelle jääneet joutuivat maksamaan niin korkeita veroja, että heidän oli pakko liittyä mukaan. Lisäksi he saivat tuotteistaan muita huonomman hinnan mikäli pystyivät niitä myymään. Heiltä vietiin myös kaikki aseet, joita tarvitaan sekä porojen suojelemiseksi pedoilta, että metsästyksessä. Suurimpien poroelosten omistajat teurastivat porojaan protesteiksi.⁷¹ Koska komit omistivat suuria porotokkia, he ”kulakkeina” eli rikkaina riištäjinä joutuivat muita useammin kärsimään siitä, että eivät suostuneet luovuttamaan porojaan ensin vapaaehtoisesti. Kulakeiksi tuomitut vietiin työleirille, vankilaan tai he menettivät henkensä.

Kuolan alueelta kollektivisoinnista ei ole tehty tutkimusta. Vuoden 1930 kollektivisointitilastoissa oli lueteltu kulakkien lukumääriä.⁷² Vanhemmat haastateltavat kertoivat miten isä vietiin pois, koska hän ei suostunut antamaan porojaan kolhoosille tai miten poronhoitoperheiden päät joutuivat esimerkiksi työleirille rangaistukseksi siitä, että perheillä oli paljon poroja.⁷³

Pohjoisten asioiden komitea vastusti aluksi turhaan pohjoisten alueiden kollektivisointia. Kollektivisointia alettiin perustel-

la teoreettisesti sillä, että se ratkaisee monimuototalouden ongelman, jossa eri elinkeinojen välillä oli ristiriitoja. Poronhoito, metsästys ja kalastus vaativat erilaisia olosuhteita eri aikoina; talvella tundralla metsästettiin ja kalastettiin, mutta poronhoidon kannalta edullisinta oli asua talvella metsäalueilla. Kollektiivissa voitiin muodostaa kuhunkin toimintaan erikoistuneita prikaateja. Erikoistumisen piti myös ratkaista nomadismien ongelma eli asettaa perheet asumaan vakituisesti kyliin.⁷⁴

Kollektivistointi merkitsi loppua saamelaisien perinteiselle puolinomadiselle elämäntavalle ja valtiojohtoisen teollisuuden ja elinkeinotoiminnan tuomista niille alueille, jotka tähän asti olivat olleet kansallisten vähemmistöjen käytössä. Porot sekä työvälineet jouduttiin luovuttamaan kollektiivien yhteisöistymiseen. Porolaitumet ja porojen muuttoreitit oli jaettava ja organisoitava suurten, 2 000–3 000 päätä käsittävien tukkien tarpeisiin. Poronhoitotyöt oli aikaisemminkin tehty yhdessä, sillä suvun jäsenet toimivat yhdessä. Myös päätökset tehtiin yhdessä vaikka porot olivat yksityisöistymisessä. Kollektiivissa poronhoitotyö organisoitiin suoritettavaksi prikaateissa, jotka koostuvat yleensä 8–12 henkilöstä.⁷⁵ Prikaateissa oli yleensä mukana kaikkia kansallisuksia, mutta myös pelkästään komi- tai saamelaisprikaatejakin oli. Kollektiivissa poronhoitomalliksi otettiin komien tuottava suurporonhoitomalli, jossa eloa paimennettiin ympäri vuoden. Aluksi kollektiivien porot olivat kollektiivien tai sovhoosien omistuksessa, mutta vähitellen poronhoitajat saivat jälleen mahdollisuuden omistaa poroja.

Kollektivistoinnin jälkeen puolipaimentolaiselämää viettänyt saamelaisväestö siirtyi asumaan pysyvästi kyliin. Perinteiset sukulaueet otettiin kollektiivien hallintaan. Samoin sukulaueiden kalavedet oli jaettava kollektiivien kesken. Siirryttäessä ympäri- vuotiseen paimentamiseen kalastukselle ei enää jäänyt aikaa tai siitä huolehtivat erityiset kalastusprikaatit. Tästä kärsivät erityisesti saamelaiset, sillä kala oli tärkeä osa heidän ruokavaliotaan. Entisillä siita-alueilla on yhä edelleen merkitystä ihmisten identiteetin kannalta. Poronhoitoprikaati voi-

daan valita sen perusteella, että se sijaitsee suvun entisillä nautinta-alueilla, ”kotiseudulla” kuten eräs haastateltava sanoi.⁷⁶

Kuolaan oli 1940- ja 1950-luvulla perustettu lukuisia pieniä kolhooseja, jotka toimivat poronhoidolla ja/tai kalastuksella.

61. Murmanskin oblastin valtion arkisto, Kirovin aluearkisto, fond 137, op.1,2,3, 13. TYKL 1.6.27/30, 36, 51, 65.

62. Arttelissa tuotantovälineet olivat yksityisöistymisessä ja työ tehdään yhdessä. Artteleita oli periaatteessa jo ennen neuvostovaltaa, jolloin ihmiset liittyivät artteliin tehdäkseen jotain tuottavaa työtä yhteistyössä. Työ tehtiin yhdessä, saalis jaettiin joko tasan tai tuotantovälineiden suhteessa. Muu eläminen ja toiminta olivat yksityisellä pohjalla. Arttelilla ymmärretään myös kolhoosien korkeinta muotoa, yhteenliittymää, jossa tuotantovälineet olivat yhteisöistymisessä. Eidlitz (1976) 131; Pika 1996, 20.

63. Lukjantsenko (1971) 20; Lukjantsenko (2000) 16; Murmanskin oblastin valtion arkisto, Kirovin aluearkisto fond 132, 1,8.

64. Lukjantsenko (2000) 16.

65. Eidlitz (1976) 105; M.A. Sergeev (1955), *Nekapitaliceskij pu' razvitija malyh narodov Severa, Tudy Instituta etnografii AN SSSR, novaja serija t. XXVII*, Moskva-Leningrad, 348 < ref. Tuisku (1999) 83.

66. Kiseljev – Kiseljeva (1979) 47. Kirjoituksesta ei kuitenkaan käy ilmi kuinka monelle perinteisen siitan perheelle, poronomistajalle tai sukupolvelle ne jakautuivat. Ainakin yhden perheen päämiehet joutuivat työleirille, ks. TYKL 1.6.27/51.

67. Saamelaisien tapana oli huolehtia köyhistä sukulaisista ja siitan jäsenistä. Ks. Nemiroitj-Dantjenko 1877 < ref. I.F. Ušakov – S.N. Dazinski (1988) *Lovozero. Goroda i rajony Murmanskoj Oblasti*. Murmanskoen knistsnoe izdatel'stva, 59.

68. Tuisku (1999) 84; Slezkine (1994) 193.

69. Eidlitz (1976) 110.

70. Slezkine (1994) 202; Sheila Fitzpatrick (1994) *Stalin's peasants. Resistance and survival in the Russian village after collectivisation*, Oxford: Oxford University Press, 11; Caroline Humphrey (1995) "Introduction", *Cambridge Anthropology* 18; 1, 7.

71. Esim. Slezkine (1994) 192–193, 203.

72. Sen mukaan sekä Luujärvellä että Ivanovkassa oli kuusi kulakkia, Krasnoseljessä ja Voronjessa kummasakin yksi sekä Semiostrrovessa kaksi. Saman tilaston mukaan komien asuttaman Krasnoseljen kylän kollektivistointiprosentti oli 100, Ivanovkan 87,8, Voronjen 51,5 mutta Luujärven vain 42,9 %. Ks. Murmanskin oblastin valtion arkisto, Kirovin aluearkisto, fond 142, 4,1, sivu 31b; Kiseljev – Kiseljeva kirjoittaa nimeltä mainiten Semiostrrovessa kahden kulakin, Saharovin ja Melentjovin, agitoineen kollektivistointia vastaan. Ivanovkassa Anufrievin veljekset teurastivat 200 poroa kesällä 1930 sanoen, että parempi on, että sudet syövät ne kuin Neuvostovalta. Kiseljev – Kiseljeva (1979) 58.

73. TYKL 1.6.27/49, 51.

74. Slezkine (1994) 205.

75. Eidlitz (1976) 141.

76. TYKL 1.6.27/50, 53.

Niiden omistama poromäärä oli pieni ja niitä pidettiin kannattamattomina. Vuonna 1957 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitea ja ministerineuvosto laativat säädöksen, joka koski pohjoisten kansojen kulttuurin ja talouden kehittämistoimenpiteitä. Sen mukaan paikallisten viranomaisten piti ottaa paikalliset luonnon, talouden ja väestön erityispiirteet huomioon turvattaessa taloudellista ja kulttuurista kehitystä. Erityisesti luontaiselinkeinojen, kalastuksen ja poronhoidon kehitykseen kiinnitettiin paljon huomiota. Tällä perusteella alettiin myös kollektiivikyliin rakentaa uusia asuntoja.⁷⁷

Kaikkia säädöksiä ei kuitenkaan noudatettu, vaan esimerkiksi poronhoitoa kehitettiin sen mukaan, miten se tuottaisi mahdollisimman paljon ottamatta huomioon alkuperäisväestön tai paikallisten asukkaiden tarpeita tai paikallisia ekologisia olosuhteita. Olipa kyse puuvillasta, vehnästä, poronlihasta tai mursuista, niin niitä piti tuottaa samalla tavalla.⁷⁸ Tuotantosuunnitelmat laativat sekä alueellinen toimeenpaneva komitea ja Neuvostoliiton kommunistisen puolueen aluekomitea, ei suinkaan paikalliset olosuhteet tunteva kolhoosi. Vuosittaisia määriä ja tavoitteita korotettiin ottamatta huomioon laidunten tai kalavesien kantokykyä tai työntekijöiden määrää. Karjataloudessa tämä näkyi siinä, että lehmien määrää nostettiin, mutta ei pidetty huolta siitä, mistä saataisiin karjan tarvitsema rehu. Näin monet pienistä kollektiivituloista tuottivat tappiota eivätkä niiden työntekijät tulleet toimeen sieltä saadulla palkalla. Haastateltavat puhuivat jopa ruokapulasta ja nählästä.⁷⁹

1960-luvun perspektiivittömyys

1960-luvulle tultaessa hallinto piti pohjoisten alueiden ihmisiä tiukasti kontrollissaan. Igor Krupnik kutsuu tätä rajavartioston hallinnoksi, sillä erityisesti raja-alueilla kuten Kuolan niemimaalla rajavartiosto päätti ihmisten liikkumisesta. Rajavartiosto kontrolloi kalastus- ja metsästysretkiä eikä esimerkiksi muiden perheenjäsenen sallittu lähteä mukaan tundralle.⁸⁰

Pieniä ja kannattamattomina pidettyjä

kolhooseja yhdistettiin 1960-luvulla suuremmiksi valtioneitoiksi eli sovhooseiksi, joissa omaisuus kuului valtiolle ja työstä saatiin palkka. Entisiltä asuinpaikoilta oli muutettava pois, sillä elämä näissä pikku kylissä tehtiin mahdottomaksi lopettamalla palvelut. Valtiovallan intressinä oli tuhota näköalattomina pienet kylät ja koota väki helpommin hallittavissa olevaan muutamaan suureen kylään. Isot kylät oli helpompi varustaa kulkuyhteyksillä, kaupoilla, kouluilla, terveydenhoidolla ja muilla palveluilla. Asutuksen keskittämisessä ei ajateltu luontaiselinkeinojen, poronhoidon, metsästyksen ja kalastuksen, tarpeita. Väestön keskittämistä lisäsivät myös armeijan vaatimat lisäalueet sekä laajat vesistö rakentamistoimet, jotka hukuttivat alleen saamelaiskyliä, muun muassa Voronjan ja Tsalmi-Varren eli Ivanovkan. Perspektiivittömiksi tuomittujen kylien⁸¹ väestöä keskitettiin erityisesti Luujärvelle, jossa sijaitseekin toinen Kuolan alueen kahdesta suuresta poronhoitokollektiivista eli Tundra.⁸² Komienemmistöisen Krasnoseljen kylän sovhoosin nimeksi tuli ”Leninin muisto”, kun ”Punainen Tundra” ja ”Krasnoselje” -kolhoosit yhdistettiin. Krasnoseljeen muutti väkeä erityisesti Ivanovkasta.⁸³

1970-luvulle tultaessa maaseudulla asuva saamelaisväestö oli keskittynyt neljään kylään; Luujärven ja Krasnoseljen lisäksi Joonaan ja Tulomaan, joiden kolhoosit harjoittivat karjanhoitoa ja vihannesviljelyä.⁸⁴

Pois tundralta

Poronhoidossa kehitys merkitsi myös sitä, että Neuvostovalta halusi ns. tuottamattomat ihmiset pois tundralta poronhoidon parista. Vastaava, talouden ja kulttuurin erottaminen toisistaan tapahtui koko entisen Neuvostoliiton poronhoitajakansojen keskuudessa.⁸⁵ Tähän asti poronhoitajaperheet olivat asuneet tundralla yhdessä siihen asti, kun lapset menivät kouluun. Lapset vietiin, usein ummikkoina venäläiseen lastentarhaan, kouluun ja asuntolaan. Tällainen asuntolajärjestelmä on ollut tehokas vähemmistökielen ja -kulttuurin tuhoaja.

Neuvostovalta ei ymmärtänyt perheen roolia poronhoidossa, vaan siirsi vaimon ja

lapset asumaan kylään, koska he eivät tämän näkemyksen mukaan tuota, vaan ainoastaan kuluttavat tundraa – siis siellä missä poronhoitoa harjoitettiin. Tundralle jäivät poronhoitajamiehet. Poronhoitoon kehitettiin ns. vuoropaimennussysteemi, jotta miehet olisivat vuorollaan kotona perheen luona, ja vuoroin töissä. Tundralle jäi priikaatiin poronhoitajien lisäksi tsumrabortnitsa eli kotaemäntä, jonka tehtävänä oli huolehtia ruuanlaitosta, siivouksesta sekä vaatteiden ompelemisesta ja korjaamisesta. Hän oli yleensä jonkun poronhoitajan puoliso. Muut poronhoitajat joutuivat asumaan erossa perheestään pitkiäkin aikoja.⁸⁶

Valtio ei nähnyt tässä poronhoitoa kokonaisuutena, vaan poronhoitoa olivat ainoastaan miehille kuuluvat työt. Naisten tekemät työt kuten teurastuksissa auttaminen, ruuan valmistus, poronhoidossa tarvittavien erikoispukimien valmistaminen ja työvaatteiden korjaaminen ovat tätä näkymätöntä, ei-arvostettua puolta. Tärkeä osa naisten työtä on ollut erilaisten työpukimien kuten maalitsojen eli umpiturkkien ja jalkineiden valmistaminen poronhoitajille.⁸⁷

Tästä on johtunut muun muassa se, että poronhoitoon liittyvät perinteet katkesivat monella tapaa; jopa poronlihan käsittelytaito unohtui, sillä teurastuksesta eivät huolehtineet poronhoitajat vaan ulkopuoliset työntekijät. Lihan konservointi kuivattamalla, suolaamalla tai savustamalla oli haastattelujen perusteella tuntematonta eikä myöskään poron sisäelimiä tai verta enää käytetty ruuaksi. Vielä 1990-luvulla oli puutetta poronhoitoon, sillä sovhoosit myivät ne mieluummin keskitetyksi nahkatehtaisiin kuin oman kylän nahkaompelimoon materiaaliksi. Keskittyminen ja tehokkuus ratkaisivat, yksilöllisyydellä eikä paikalliskulttuurin tarpeilla ollut tilaa.⁸⁸

Perinteisen, luontosidonnaisen elämäntavan katkeaminen on johtanut moniin vakaviin ongelmiin. Sen lisäksi, että valtio katkaisi perheen ja poronhoidon yhteyden, syrjäytti perheen poronhoidosta, saamelaisväestö syrjäytyi myös toisella tavalla. Kun kollektivisoinnissa väestöä keskitettiin tiettyihin kyliin, niin muuttajilla, usein saamelaisilla oli vaikeuksia löytää työtä. Tuttuujen

elinkeinojen, poronhoidon ja kalastuksen parista ei riittänyt kaikille enää työtä. Keskitäminen toi omat etunsa, sillä tarvittiin vähemmän työntekijöitä. Erityisesti poronhoidon työpaikat Luujärvellä olivat jo komien hallussa. Työttömyys, alkoholismi ja odotettavissa olevan eliniän lasku ovat Kuolan saamelaisen keskuudessa vakavia ongelmia.⁸⁹

Tuottamattoman väestön siirtäminen pois poronhoidosta kyliin vaikutti monella tavalla yhteisöön ja elinkeinoon. Ensinnäkin se eriytti perheen jäsenet eri maailmihin. Kun lapset eivät enää seuranneet poronhoidon mukana, eivät nähneet sitä läheltä eivätkä kasvaaneet ammattiin ja sen arvoihin, on myöhemmin ollut vaikeuksia löytää uusia poronhoitajia jatkamaan työtä. Vanhemmat eivät näin pystyneet siirtämään lapsilleen omia taitojaan, arvojaan ja perinteitään. Poromiehen ammatti ei ole suosittu eikä poromieheksi ole toivottu aviopuoliso osaksi siksi, että hän viettää suuren osan ajasta tundraa.⁹⁰ Perheen perustaminen on osoittautunut saamelaismiehille vaikeaksi, sillä 1990-luvun alkupuolella jo yli 60 % avioliittoikäisistä saamelaismiehistä eli naimat-

77. Eidliz (1976) 147–150; Lukjantsenko (2000) 17.

78. Slezkine (1994) 196, 277.

79. Lukjantsenko (2000) 17; TYKL 1.6.27/30, 65.

80. Igor Krupnik (1992) 34.

81. Näitä olivat saamelaiskylät Chudzjavr, Jokanga, Varzino, Lumbovka ja Ponoj.

82. Tundraan yhdistettiin Chudzjaurin Eteenpäin, Varzinon Bolsevikki ja Voronjan Vapaaehtoinen.

83. TYKL 1.6.27/30, 31; *80 let selu Krasnočel'e* (2001) 2–4.

84. Asuttamista ei mitenkään suunniteltu, vaan esimerkiksi Luujärvelle muuttaneet joutuivat vuosikausia asumaan sukulaisten luona ennen kuin saivat oman asunon. Saamelaisen asumistaso pysyi huonona verrattuna muihin väestöryhmiin. 1970-luvulla Luujärvelle alettiin rakentaa kerrostaloja, sillä suunnitelmien mukaan 70 % väestöstä olisi pitänyt asua kerrostaloissa jo vuonna 1980. TYKL 1.6.27/30, 31, 55, 56, 65. Ks. myös Antonova (1992) 171.

85. Tuisku (1999) 93–95.

86. TYKL 1.6.27/28, 29, 34, 46, 56.

87. TYKL 1.6.27/28, 29, 34, 46, 56; Tuisku (1999) 126–127.

88. TYKL 1.6.27/28, 55, 56, 67, 68, 69.

89. TYKL 1.6.27/68; Lazarev – Patsija (1991) 205.

90. Ruotsala (2000) ”Voiko kulttuurin ja talouden erottaa?”, teoksessa Irja Seurujärvi-Kari (toim.) *Beaivvi mänät. Saamelaisen juuret ja nykyaika. Tietolipias* 164, Helsinki: SKS, 272.

tomana. Monet asuntolassa kouluaikinsa viettäneet eivät ole oppineet perhemallia.⁹¹

Poronhoito on 1990-luvulla kokenut uuden murroksen, siirtymisen markkinatalouteen. Uuden talousjärjestelmän asettamien vaatimusten, markkinoiden lisäksi poronhoidon tulevaisuutta uhkaa toinen ongelma; mistä saada riittävästi uusia työntekijöitä. Markkinatalouteen siirtyminen on ollut vaikeaa ja perinteisen luontaiselinkeino merkitys on tässä tilanteessa ollut monille elintärkeä. Kun Kuolan poronhoitokylissä eletään tälläkin hetkellä markkinatalouden ulkopuolella, niin resiprookkinen, vastavuoroinen tavaranvaihto on tärkeä osa yhteisön sosiaalista järjestelmää. Se pitää yhteisöä koossa, ja se myös pitää sen jäsenet hengissä. Tällä hetkellä poronhoidon kulttuuriset ja sosiaaliset merkitykset ovat sen taloudellisia merkityksiä tärkeämpiä.⁹² Ruotsissa ja Norjassa poronhoito on saamelaisen yksinoikeus. Poronhoito on myös Suomessa yksi saamelaisuuden symboleista, vaikka vain osa saamelaisista harjoittaa poronhoitoa, ja poronhoitajista suurin osa on suomalaisia. Luonto on sama kaikille poromiehille, mutta Pohjoismaissa poromiehillä on varaa käyttää hyväksi tekniikkaa. Silti luonto yhä edelleen määrää milloin lähdetään porometsään ja milloin sieltä palataan kotiin. Poronhoito on tärkeä osa pohjoista identiteettiä, myös monille sellaisille, jotka eivät itse sitä harjoita.

91. Lazarev – Patsija (1991) 205; Larissa Avdeeva (2000) "Kuolan saamelaisen puheenvuoro", teoksessa Irja Seurujärvi-Kari (toim.) *Beaivvi mänät. Saamelaisen juuret ja nykyaika. Tietolipas* 164, Helsinki: SKS, 275–276.

92. Ruotsala (2000) 263–264, 273.

MARKKU IHONEN

Vaikenevat naiset

Keskustelua naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa

Dosentti Markku Ihonen selvittää naisen paikkaa lestadiolaisuudessa sekä liikkeen oman kulttuurin, arvojen ja mentaliteettien näkökulmasta että suomalaisen uskonnollisen ja poliittisen elämän muutoksien pohjalta 1800-luvun loppupuolella.

■ Suomalaista uskonnollisuutta leimasi 1800-luvun loppupuoliskolla evankelisluterilaisten herätysliikkeiden vankka asema. Rukoilevaisuus, herännäisyys, evankelisuus ja lestadiolaisuus suhtautuivat moniin opillisiin ja elämäntapaa koskeviin kysymyksiin hiukan toisistaan poikkeavin tavoin, mutta kaikille oli luonteenomaista henkilökohtaisen kääntymyksen ja yksilöhurskauden korostaminen, ihmisen pienuuden ja avuttomuuden kokemus Jumalan suuruuden edessä sekä vanhan luterilaisen, varsinkin pietistisen ja herrnhutilaisen, hartauskirjallisuuden lukeminen. Liikkeet olivat etenkin alussa varsin maallikkovetoisia, mutta integroituivat vähitellen 1830-luvulla käynnistyneeseen kansalliseen hankkeeseen ja siinä muotoutuvaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Integraation vauhti ja aste vaihteli kuitenkin liikkeittäin. Herätysliikkeet olivat aikanaan myös modernin yksilöitymiskehityksen tärkeitä luotsaajia ja ilmaisimia, minkä lisäksi ne toimivat yhteiskunnallisessa kehityskulussa marginaalistuvien ihmisryhmien sosiaalisen protestin väylinä.

Perinteisistä suomalaisista herätysliikkeistä nuorin on lestadiolaisuus. Se sai alkunsa Ruotsin pohjoisimmassa seurakunnassa Kaaresuvannossa toimineen papin Lars Levi Laestadiuksen (1800–61) uskonnollisesta kääntymyksestä 1840-luvun puolivälissä. Liike levisi nopeasti lähialueille ja varsinkin perustajan kuoltua Suomeen, Norjaan

ja Yhdysvaltoihin. Etenkin Suomessa lestadiolaisuus on nykyään voimakkaimmin profiloitunut perinteinen herätysliike, mikä merkitsee myös vähäisintä integroitumista yhteiskuntaan ja valtakulttuuriin mutta myös evankelisluterilaiseen kirkkoon. Se muodostaakin tavallaan kirkon kirkossa (*ecclesia*). Erityisen leimallisena liikkeelle on pidetty semiekstaattisia hurmosilmiöitä (etenkin ns. liikutuksia¹), syntien anteeksi julistamista ”Jeesuksen nimessä ja veressä”, torjuvaa suhdetta moniin maallisiin huvituksiin sekä eksklusiivista seurakuntakäsitystä, jonka mukaan vain liikkeen sisällä julistetun jumalansanan ja synninpäästön uskovat voivat pelastua. Viime vuosikymmeninä on lisäksi kummasteltu muun muassa lestadiolaisten suuria perheitä sekä televisiottomuutta.

Vaikka lestadiolaisuus on hajautunut moneen haaraan ja kokenut monia muutoksia sekä reagoanut yhtä hyvin suomalaisen elämäntavan, elinkeinorakenteen ja teknologian kuin kansallisten mentaliteettienkin muutoksiin, koko liikettä leimaavat herkkyys koettuja integriteetin loukkauksia kohtaan sekä tietty konservatiivisuus. Edellinen näkyy vähäisenä reagoimisena ulkoiseen kritiikkiin ja ylipäättään palautteeseen sekä eräänlaisena itseriittoisuutena. Jälkimmäinen puolestaan näkyy muun muassa uskonnollisen kielen arkaismeina, ns. *Vanhan Kirkkoraamatun*² käyttämisenä sekä joissakin lestadiolaisuuden suunnissa myös 1800-lukulaisen talonpoikaiskulttuurin mukailemisena pukeutumisessa ja kodin sisustamisessa. Myös lestadiolaisuuden suhtautumista evankelisluterilaisessa kirkossa tapahtuneisiin muutoksiin on pidetty konservatiivisena: liike muun muassa torjuu monet kirkollista jumalanpalvelusta elävöittämään tarkoitettut kokeilut (esim. klovninmesun ja tanssin tuomisen kirkkoon) eikä hyväksy naispappeutta. Naispappeus torjutaan teologisin, raamatullisin, perustein. Lestadiolaisuutta syytettiin kuitenkin 1800-luvun lopulla naisten saarnatoiminnan hyväksymisestä ja puolustelemisesta – niin ikään Raamatulla.

Miten tällainen muutos on mahdollinen? En pysty vastaamaan tähän kysymykseen.

Tavoitteenani on kuitenkin valaista eräitä kysymykseen liittyviä seikkoja. Pyrin nimitäin hahmottelemaan – lähinnä jo tehtyjen tutkimusten pohjalta – naisten asemaa yleensä ja erityisesti toimintaa saarnaajina varhaisessa lestadiolaisuudessa. Kysymykseen, miksi naisten saarnatoiminta tyrehtyi verrattain pian, etsin selitystä niin liikkeen sisältä, sen omasta kulttuurista, arvoista ja mentaliteeteista, kuin liikkeen ulkopuolelta, suomalaisen uskonnollisen ja poliittisen elämän muutoksista 1800-luvun loppupuolella.

Tutkijat ovat viime vuosina olleet kiinnostuneita lestadiolaisuudesta ja hurmosliikkeistä. Etenkin Irma Sulkusen tutkimus 1700- ja 1800-luvun hurmosliikkeistä ja Seppo Lohen artikkeli naisen asemesta varhaisessa lestadiolaisuudessa herättävät haastavaan dialogiin.³

Patriarkaalinen yhteisö ja sen tutkiminen

Lestadiolaisuutta on pidetty varsin patriarkaalisena ja hierarkkisenä liikkeenä.⁴ Liike

1. Liikutuksista ks. etenkin Martti E. Miettinen (1942) *Lestadiolainen herätysliike 1. Perustajan aika*. Ensimmäinen nidos. Helsinki [omakustanne], 161–211. Miettinen erottaa perustellusti liikutukset varsinaisista ekstaasi-ilmiöistä, joihin liittyy transsi tai muu unen kaltainen tila, joka mahdollistaa mm. erilaiset ääni- ja kuuloilmestykset. Liikutuksia hän kutsuu semiekstaattisiksi ilmiöiksi, ”sillä ne ovat voimakkaasti kohoutuneiden uskonnollisten tunteiden ilmausta ja väkevää purkautumista, mutta eivät tajuttomuutta”.

2. Vanha Kirkkoraamattu pohjautuu vuoden 1776 suomenokseen. Sen ortografiaa ja vähäisemmässä määrin myös kieliasua on uudistettu hiukan useita kertoja, viimeksi vuonna 1923.

3. Irma Sulkunen (1999) *Liisa Eeerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*, Helsinki: Gaudeamus; Seppo Lohi (1997b) 'Nainen lestadiolaisuudessa 1800-luvun Suomessa', *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 86 (1996). Seppo Lohi on esiintynyt runsaasti julkisuudessa Laestadiuksen ja 1800-luvun lestadiolaisuuden tuntijana sekä kirjoituksin että esitelmin. Hän tarkastelee liikkeen syntyvaihetta teoksessaan (1989) *Sydämen kristillisuus. Lars Levi Laestadius ja lestadiolaisen herätyksen alkuvaiheet*, Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys. Sen jatkona ilmestyi väitöskirja (1997a) *Pohjolan kristillisuus. Lestadiolaisuuden leviäminen Suomessa 1870–1899*, Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys

4. Ks. esim. Arto Jokinen (1992) *Kristinusko patriarkaatin perustana. Leo Hartvaaran Suden uhrin ja Anna-Maija Ylimaulan Papintyttö lestadiolaisen sukupuolijärjestelmän kritiikkinä*, kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma, Tampere: Tampereen yliopisto, 12–38.

on miesjohtoinen, ja saarnaajat ovat jo pitkälti toistasataa vuotta olleet miehiä. Puhuttaessa naisen asemasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa on erittäin vaikeaa irrottautua nykyisin vallitsevasta lestadiolaiskuvasta. Siinä lestadiolaisnainen on – hiukan karkeistaen – patriarkaalisuuden yhteisön kritiikkiin kykenemätön ja haluton, passiivinen ja alistettu jäsen ja samalla ison lapsiliudan synnyttäjänä ja kasvattajana sen arvojen ehkä tärkein uusintaja.⁵

Patriarkaalisuutta voitaisiin nähdä myös siinä, että liikettä ovat Suomessa tutkineet lähinnä vain liikkeeseen kuuluvat, siihen aiemmin kuuluneet tai sitä lähellä olevat miehet kuten Väinö Havas, Seppo Lohi, Martti Miettinen, Nilla Outakoski, Pekka Raittila, Miikka Ruokanen, Jouko Talonen, Oiva Virkkala, Martti Vuollo ja Aulis Zidbäck.⁶ Lukuun ottamatta Zidbäckiä, Ruokasta ja Outakoskea tutkijoiden työtä on leimannut pikemmin ymmärtävä ote kuin etäännyttävä ja analyttinen kritiikki.⁷

Toisaalta lestadiolaisuutta on arvioitu paljon ulkoapäin pamfleteissa, lehtikirjoituksissa ja radio- ja televisio-ohjelmissa. Perinne käynnistyi jo 1800-luvulla liikkeen levitessä uusille alueille.⁸ Näitä arviointeja puolestaan leimaa etäännyttäminen, vieraan paikalta katsominen, harvoin kuitenkaan varsinainen analyttinen kriittisyys. Pikemmin lestadiolaisuus näyttäytyy niissä torjuttavana kummajaisena, hiukan pelottavanaikin ilmiönä.⁹

Miten tai mistä käsin lestadiolaisuutta siten tulisi ymmärtää? Ruotsalainen Johan Fornäs ottaa teoksessaan *Kulttuuriteoria* kantaa tuttuun empaattisen ymmärtämisen ja etäännyttävän kritiikin suhteeseen toteamalla, että ”Kritiikki vailla ymmärrystä on kuuroa, ja ymmärrys vaikka kritiikkiä on mykkää”.¹⁰ Tämä ajatus on tämän naisen asemaa 1800-luvun lestadiolaisuudessa käsittelevän artikkelin yhtenä metodologisena lähtökohtana.

Tarkoitukseni ei ole kirjoittaa historiallista kokonaisuutena naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa. Siihen minulla ei olisi edellytyksiäkään. Vaikka olen kirjoittanut lestadiolaisuudesta useita artikkeleita, historiatieteellisen ja teologisen kou-

lutuksen puuttuessa olen viime kädessä harrastelija. Tarkasteluni kannalta on olennaista myös se, että omakin taustani on lestadiolaisuudessa, ja se, että olen mies.

Toisekseen aiheesta on jo kirjoitettu jonkin verran, eikä uutta asiakirja-aineistoa ole helposti saatavilla. Eila Kaivola julkaisi vuonna 1959 *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirjassa* tutkimuksen 1800-luvun lestadiolaisuuden keskeisestä naisvaikeudesta Mathilda Fogmanista (1835–1921),

5. Varsin toisenlaista lähestymistapaa edustaa etenkin Tornionlaaksossa vaikuttava ns. Rauhan Sanan suuntaa edustavan Maj-Lis Palon omakustanne (2000) *Sommarsvalor och vintermesar – en bok om att leva i den laestadianska väckelserörelsen i dag*. Palo toteaa, ettei hän itse eivätkä muutkaan hänen tuntemansa lestadiolaisnaiset tunnista itseään naisen alistamista liikkeessä esittävästä kuvauksista.

6. Poikkeuksiakin on. Esimerkiksi vuonna 1970 elämäkerran *Laestadius – Pohjolan pasuuna* (Porvoo – Helsinki: WSOY) kirjoittaneella Aapeli Saarimalalla ei ollut kovin kiinteää kosketusta lestadiolaisuuteen. Sama pätee vuonna 1977 Laestadiusuksen saarnoista väitelleeseen Lassi Kujanpähän (*Kristillinen saarna. Lars Leevi Laestadiusuksen saarnojen funktionaalis-historiallinen analyysi, Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja* 9, Oulu: Oulun yliopisto). Ruotsalainen Kristina Nilsson on kahdessa suhteessa poikkeava lestadiolaisuuden tutkija. Paitsi ettei hänellä tietyvästi ole suoria yhteyksiä lestadiolaisuuteen, hän on myös nainen.

7. Kaiken kaikkiaan lestadiolaisuutta koskeva kirkkohistoriallinen tutkimus on historiatieteen kehityksen näkökulmasta ollut koko ajan hiukan vanhanaikaista. Esimerkiksi historiankirjoituksen konstruktiohjelmat sen enempiä kuin sen narratiivisuutta ja tekstuaalisuuttakaan ei ole vieläkään oikeastaan pohdittu lainkaan. Tutkimusta on leimannut myös vahva positivistinen ja empiristinen ote, jolla on retorisesti voitu vakuuttaa tutkimuksen objektiivisuutta. Kun tekijät ovat olleet eri tavoin kytköksissä liikkeeseen, tällaiseen objektiivisuuden korostamiseen on epäilemättä tunnettu erityistä tarvetta.

8. Pekka Raittila (1967) *Lestadiolaisuuden matriikki ja bibliografia*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 295–297.

9. Markku Ihonen (1998) 'Myyttiset mielikuvat eli lestadiolaisuus ja saamelaisuus valtakulttuurin marginaaleina', *Kaltio* 2/1998; Markku Ihonen (1999) 'Arktisen hysterian äärellä', teoksessa Yrjö Hosiaisuus (toim.) *Laulujen lumossa. Kirjallisuudentutkijoiden ja kirjailijoiden seireenilauluja professori Yrjö Varpiolle hänen 60-vuotispäivänään 7.11.1999*, Tampere: Tampere University Press, 223–230; Markku Ihonen (2000) 'Mediakummajainen? Herätysliikkeen julkisuusongelmien äärellä', *Tiedotustutkimus* 4/2000.

10. Johan Fornäs (1998) *Kulttuuriteoria. Myöbäismodernin ulottuvuuksia*, suomentaneet Mikko Lehtonen & Kaarina Hazard & Virpi Blom & Juha Herkman, suomennoksen toimittanut Mikko Lehtonen, Tampere: Vastapaino, 29.

Kaija Tiirola tarkastelee naisen asemaa lestadiolaisuudessa 1860–1906 kirkkohistorian pro gradu -tutkielmassaan vuonna 1989, ja Seppo Lohi on kirjoittanut aiheesta artikkelin ”Nainen lestadiolaisuudessa 1800-luvun Suomessa” *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirjaan* vuonna 1997.¹¹

Liikkeen synty ja alkuoletukset

Lestadiolaisuus syntyi 1800-luvun puolivälissä Ruotsin Lapissa lähinnä saamelaisten ja suomenkielisten kansanliikkeenä; alkuaan ruotsinkielinen Laestadiushan opetteli suomen kielen ja saarnasi enimmäkseen suomeksi. Kirkkohistoriallisesti lestadiolaisuutta edeltävät muut perinteiset herätysliikkeet, mutta pohjoisen (ja valtiollisesti ruotsalaisen) periferian liikkeenä lestadiolaisuus kehkeytyi verrattain erillään niistä. Lestadiolaisen uskonnollisuuden juuria voidaan pikemmin etsiä pienemmistä pohjoiskalotin omista herätyksistä, pietistis-herrnhutilaisesta hartauskirjallisuudesta sekä epäilemättä myös saamelaiskulttuurin ekstaattisesta perinteestä.

Irma Sulkunen on korostanut naisten, etenkin hurmossaarnaajien, roolia varhempien suomalaisten herätysliikkeiden synnysssä. Varsinkin rukoilevaisuudessa toimi 1700-luvun loppupuolella paljon naissaarnaajia. Sen sijaan herännäisyys ja siitä lohjennut evankelisuus ovat alusta alkaen suhtautuneet torjuvasti naisten saarnaamiseen.¹²

Samoin kuin rukoilevaisuudessa myös lestadiolaisuudessa oli hurmoksellisilla naisilla alkuun merkittävä rooli, vaikka liikkeen johto oli alusta asti miesten käsissä. Lestadiolaisuuteen suoraan vaikuttanut ruotsalainen herrnhutilaispohjainen ns. lukijaisliike sen sijaan oli ainakin keskeisillä paikkakunnilla naisten johdossa.¹³ Kaikki suomalaiset perinteiset herätysliikkeet organisoituivat kuitenkin vähitellen miehiseksi. Erityiseksi syyksi Sulkunen näkee suuren kansallisen hankkeen käynnistymisen 1800-luvun puoliväliin tultaessa:

Se hengellisten naisjohtajien pitkä kaari, joka käynnistyi Liisa Eerikintyttären ekstaattisesta herätyksestä ja tunkeutui hurmoksellisenä kärkenä puolentoista sadan vuoden

ajan yhä syvemmälle periferiaan, katkesi tähän suureen nationalistiseen hankkeeseen. Naiset suljettiin pois kansankirkon valtaumasta ja heidän edustamansa hengellisyys sai ”tervettä kansallista ydintä” edustavien silmissä ankaran tuomion. Oikea isänmaallinen hurskauselämä hylki kaikkea ”sameaa hurmoksellisuutta”, hallitsematonta hengellistä käyttäytymistä, patriarkaalisen hierarkian rikkomista ja ennen kaikkea naisten astumista modernin politiikan myötä kirkkoonkin hahmottuvalle julkisen vaikuttamisen areenalle.¹⁴

Lestadiolaisuus on vähiten kirkollistunut¹⁵ ja eniten omaa profiiliaan yllä pitämään pystynyt herätysliike. Lestadiolaisuus oli luonteeltaan paitsi uskonnollinen herätysliike myös raittiusliike ja aivan ilmeisesti myös sosiaalinen protestiliike, minkä lisäksi liikkeen vaikutusalueella pantiin nopeasti merkille muun muassa kansan lukutaidon koheneminen.¹⁶ Liikkeellä on alusta asti ollut merkittävä vaikutus myös kannattajien-

11. Eila Kaivola (1959) 'Mathilda Fogmanin asema ja merkitys lestadiolaisessa herätysliikkeessä', *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 45–47 (1955–1957); Kaija Tiirola (1989) *Naisen asema lestadiolaisuudessa 1860–1906*, yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto; Lohi 1997b.

12. Sulkunen (1999); Eila Helander (1987) *Naiset eivät vaienneet. Naisevangelistainstituutio Suomen belhutilaisliikkeessä*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 30–31.

13. Kristina Nilsson (1988) *Den himmelska Föräldern. Ett studium av kvinnans betydelse i och för Lars Levi Laestadius' teologi och förkunnelse, Acta universitatis Upsaliensis, Uppsala Women's Studies, A. Women in Religion* 1. Uppsala: Uppsalas universitet, 67.

14. Sulkunen (1999) 95.

15. Pohjoismaissa lestadiolaiset suunnat kuuluvat yleensä valtakirkkoon, vaikka kirkkokritiikki voi olla ankaraa. Norjassa ja Ruotsissa liikkeen konservatiivisimpana pidetty suunta esikoislestadiolaisuus on kuitenkin parhaillaan ottamassa etäisyyttä läpeensä liberaaliseen kirkkoon. Ruotsissa liike on jo alkanut viettää omaa ehtoollistaan, ja Norjassa on paineita seurata menettelyä. – Roald Bolle (2000) 'Læstadianismen i det moderne samfunn', teoksessa Øyvind Nordeval & Sigmund Nessel (red.) *Vekkelser og vitenskap. Lars Levi Laestadius 200 år, Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie* nr 23, Tromsø: Ravnetrykk, 138–156.

16. Ks. esim. Miettinen (1942); Pekka Raitila (1976) *Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Leviäminen ja yhteisönmuodostus*, Helsinki: Akateeminen Kustannusliike; Lohi (1989).

sa identiteettiin. Lestadiolaisuushan syntyi alueellisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti, koulutuksellisesti ja etnisesti marginaalissa olevien liikkeenä, ja tätä marginaalisuutta korosti jo liikkeen perustaja Lars Levi Laestadius. Edellisestä voidaan johtaa oletus, että tällaisessa tilanteessa kysymys ryhmän sisäisistä sukupuolirooleista on ollut melko toisarvoinen.

Toisaalta lestadiolaisuus syntyi olennaisesti myös naisten liikkeenä, jopa naisten protestiliikkeenä. Varhaisessa lestadiolaisuudessa esiintyi jonkin verran ekstaattisia ilmiöitä, ja monet naiset kokivat näkyjä ja ilmestyksiä sekä julistivat voimakkaasti näiden pohjalta. Laestadius antoi täyden tukenaan hurmoksellisille naisille ja piti etenkin naisten keskuudessa tavallisia liikutuksia erityisenä merkinä Pyhän Hengen vaikutuksesta.¹⁷ Tältä osin lestadiolaisuuden voidaan nähdä jatkavan 1700-luvun puolivälissä käynnistyneiden suomalaisten hurmosliikkeiden sarjaa. Sulkunen katsoo, että toisin kuin muut herätysliikkeet, "lestadiolaisuus säilytti avoimen ekstatisminsa".¹⁸

1800-luvun lestadiolaisuudelle oli luonteenomaista liikkeen ja alueellisten herätysryhmien organisoimattomuus, vaikka paikallisia rauhanyhdistyksiä alettiin perustaa 1880-luvun lopulla – lähinnä rukoushuonekiinteistöjen rakentamista ja ostamista varten. Toiminnan järjestäytymättömyys, jatkuva liikennöinti Suomen ja Ruotsin rajan yli sekä hurmosilmiöt saivat yhteiskuntarauhas-ta huolestuneet kirkolliset ja valtiolliset viranomaiset valppaiksi. Erityistä huolta Venäjän viranomaisille aiheutti muutenkin leivottomana vuonna 1852 Norjan Koutokeinossa sattunut hurmoksellinen kuohahdus, jossa lestadiolaisuuteen kosketuksissa olleet asukkaat alkoivat väkivalloin kääntymään paikkakuntalaisia.¹⁹

Lestadiolaisen liikkeen piti siten erityisellä tavalla vakuuttaa yhteiskuntalojaalisuuttaan. Tämän perusteella voisi puolestaan esittää oletuksen, että naiskysymys olisi tematisoitunut liikkeessä ainoastaan siinä määrin, kuin sillä olisi ollut uskonnollisesti tulkittua merkitystä tai se olisi muuten ollut olennainen liikkeen perustavan identiteetin kannalta. Muussa tapauksessa liik-

keen voisi olettaa seuranneen aikansa yleisesti hyväksytyjä agraariväestön konservatiivisia käsityksiä sukupuolten asemasta ja sukupuolirooleista.

Naisen roolit ja paikat

Vanhoillislestadiolainen tutkija Seppo Lohi on antanut monipuolisen yleiskuvan naisen asemasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa. Tässä ei ole syytä selostaa asiaa järjestelmällisesti, koska artikkeli on helposti saatavilla. Sen sijaan keskityn ensisijaisesti pohtimaan ilmiöiden mahdollisia syitä ja seurauksia sekä toissijaisesti myös väitteiden taustalla mahdollisesti olevia arvoja ja tarkeituuksia.²⁰

Lohi aloittaa artikkelinsa:

Kannattajakunnan sosiaalinen koostumus määräsi pitkälti naisen aseman lestadiolaisuudessa liikkeessä 1800-luvulla. Lestadiolaisuus syntyi maaseudulla ja juurtui pääasiassa maaseutuväestön pariin.²¹

Väitteeseen on helppo yhtyä. Se osoittaa paitsi Lohen pääargumentin myös hänen metodinsa. Tarkoituksena ei viime kädessä ole arvioida naisen asemaa 1800-luvun lestadiolaisuudessa vaan yleisemmin suomalaisessa agraariyhteisössä. Kun lestadiolaisuus on alkuaan perin juurin agraarinen liike, naisen asema selittyy tällä sosioekonomisella seikalla. Sanottua vasten on ymmärrettävää, että artikkelin nimi on "Nainen lestadiolaisuudessa 1800-luvun Suomessa" eikä luontevammalta tuntuva "Nainen 1800-luvun lestadiolaisuudessa".

Lohi kontekstoi artikkelissaan lestadiolaisnaisten asemaa myös muihin kehyksiin kuten lainsäädäntöön ja lukutaidon yleistyymiseen. Selitysmalli on viime kädessä kausaalinen: tietyt olot aiheuttavat tiettyjä ilmiöitä. Historiatieteen teorianmuodostus on jo hyvän aikaa sitten problematisoinut tällaisen ajattelutavan.²²

Lohen selitysmallien havainnollistamiseksi voidaan tarkastella muutamaa muutakin artikkelissa esiintyvää selitystä. Otsikon "Liikkeen alkuvaiheen avainhenkilönä nainen" alla Lohi kirjoittaa:

Naisen asemaan ja arvostukseen 1800-luvun lestadiolaisessa herätysliikkeessä vaikutti erityisesti kaksi tekijää. Toinen oli yleisen pappisuuden periaate ja toinen naisten aktiivinen panos liikkeen ekspansiossa.²³

Aihetta tuntevilla ei nytkään ole huomautettavaa. Kiintoisaa sen sijaan on, että edellinen selitys lähtee liikkeen omasta arvo-maailmasta ja ihmiskäsityksestä, jälkimmäinen puolestaan perustuu tosiasiallisesta toiminnasta tehtyihin havaintoihin.

Otsikon ”Lestadiolaisuus, maaseudun liike” alla Lohi korostaa 1800-luvun suomalaisen yhteiskunnan ja perheen sisäistä työnjakoa, jossa maatalon emäntä saattoi kohota arvovaltaisen emännän asemaan. Hänen vastuulleen kuuluivat lasten kasvat- tus ja kodin hoitaminen. Kun lestadiolaiseen liikkeeseen alkoi liittyä säätyläisiä, talonpoikaisen työnjaon malli ei aina toiminut mutkattomasti:

Säätyläisnaisilla oli toisin kuin rahvaaseen kuuluvilla uskonsisarillaan koulutusta, aikaa ja varoja monenlaiseen kristilliseen toimintaan. Tämä koski erityisesti naimattomia naisia. He saattoivat hankkia virikkeitä matkustelemalla sekä lukemalla kirjallisuutta ja lehtiä.²⁴

Lohen mukaan liikkeen jäsenet siis muutta mutkitta olivat sitoutuneita toimimaan yhteisön arvojen suuntaisesti, jos heillä oli siihen mahdollisuus.

Millaisia muita rooleja kuin puolison, äidin ja talonemännän roolit naisille sitten oli tarjolla 1800-luvun lestadiolaisuudessa? Monet naimattomat naiset toimivat Raamatun tai postiloiden lukijoina, esilaulajina ja apuopettajina Laestadiusen perustamissa lähetyksenkouluissa, joiden tarkoituksena oli opettaa kristinoppia etenkin saamelaisille, lapsille ja nuorille. Sielunhoitajan tehtävät lankesivat usein etenkin vanhemmille naisille.

Naisilla oli monia muitakin tärkeitä tehtäviä. Esimerkiksi 1800-luvun lestadiolaiset lehdet hyväksyivät naisten kirjoituksia palstoilleen. Vaikka kirkko katsoi lestadiolaisuuden, niin kuin yleensäkin spontaanin he-

rätyskristillisyyden, uhkaavan yhteiskunta- rauhaa, liike ilmeisestikin enemmän vahvisti kuin purki patriarkaalista järjestelmää ja asennetta. Pioneerivaiheessa eräillä naisilla oli kuitenkin aivan ratkaiseva rooli.

Liikkeen alkuvaiheessa avainhenkilö oli nainen, Lapin Maria (Milla Clementsdotter, s. 1813). Juuri hänen Åselessa julistamansa ”evankeliumi” aiheutti rovasti Lars Levi Laestadiusen (1800–61) elämässä käänteeseen. Tapahtumaa on pidettävä itse asiassa lestadiolaisten heräysten alkuna. Naisen paikka oli siis eturivissä.²⁵

Laestadius tunnetusti ihasteli Lapin Mariaksi kutsumansa naisen tavatonta hengellistä viisautta. Alkuvuodesta 1844 käyty keskustelu on kasvanut suorastaan myyttisiin mittoihin myöhemmässä lestadiolaisuudessa – jopa siihen asti, että ei ole lainkaan piitattu siitä, ettei Laestadius omien sanojensa mukaan saanut tuossa tilanteessa edes äänellistä synninpäästöä,²⁶ mitä sentään on pidetty lestadiolaisuutta ehkä enimmäin konstituivana piirteenä. Ei ole sattumaa,

17. Nilsson (1988) 62–71; seikkaperäisemmin Miettinen (1942) 161–234.

18. Sulkunen (1999) 136.

19. Ks. esim. Lohi (1989) 364–372.

20. Kirjallisuudentutkijana olen hyvin selvillä ns. intentioniharhasta. Tekstillä ei useinkaan ole mutkattomasti ja välittömästi todennettavaa suhdetta kirjoittajan aikomuksiin ja tarkoituksiin, ja intentioniden jahtaaminen on jo sinänsä hyvin ongelmallista. Sen sijaan pidän mahdollisena lukea tekstistä esiin siihen (usein kirjoittajan tiedostamatta) kirjoittuneita intentioneita. Lisäksi kirjoittajan aatteellisen tms. taustan ymmärtäminen voi antaa hyödyllisiä vihjeitä tekstin erittelevään lukemiseen.

21. Lohi (1997b) 111.

22. ”Koska historiallinen selittäminen on asioiden keskinäisten yhteyksien jäljittämistä ja kuvaamista eikä perimmäisten tai primäärien syiden etsimistä, ei historiantutkimuksessa ole olemassa primäärikontekstetä jakaan siinä mielessä, että ne tiedettäisiin etukäteen.” – Markku Hyrkkänen (1995) ’Merkityksien kontekstit ja kontekstien merkitys’, teoksessa Markku Ihonen & Yrjö Varpio (toim.) *Helmi, simpukka, joki. Kirjallisuus-historia tänään*, *Tietolipas* 137, Helsinki: SKS, 55.

23. Lohi (1997b) 115.

24. Lohi (1997b) 112.

25. Lohi (1997b) 115.

26. Lars Levi Laestadius (1979) *Tidskriften Ens Ropandes Röst i Öknen. Åren 1852–54. Utgiven av L.L. Laestadius*. Bromma: Sam Wettainen, 34.

että Lohi panee sanan ”evankeliumi” lainausmerkkeihin.

Mutta mitä metaforinen ilmaisu ”naisen paikka on eturivissä” lopultakin tarkoittaa? Nainen on kyllä eturivissä – mutta kuitenkin katsomon puolella. Samaa ilmausta Lohi käyttää uudelleen puhuessaan naisten aktiivisesta roolista liikkeen levittämisessä.²⁷ Ilmaus on tarttunut myös samaa aihetta käsitelleen Ester Cullblomin kieleen: ”Det förefaller vara oomtvistad att kvinnorna hade en plats i första ledet under laestadianismens tidiga utvinning”.²⁸

Laestadiuksen naiskäsitys

Vaikka Lohi on 1980-luvulla askarrellut paljon Laestadiuksen elämän ja toiminnan parissa (laaja Laestadius-monografia *Sydämen kristillisyyttä* ilmestyi 1989), hän keskittyy artikkelissaan Laestadiuksen jälkeiseen aikaan. Seikka alkaa pohdittua, kun tarkastellaan hänen käyttämiään lähteitä. Monografiassaan hän käyttää hyväkseen ruotsalaisen Kristina Nilssonin tutkimusta *Den himmelska Föräldern* (1988), joka puretuu perusteellisesti naisten merkitykseen Laestadiuksen uskonnolliselle toiminnalle ja hänen suhteeseensa ympäristönsä naisiin. Nilssonin teoksen kriittistä, feministiseen teologiaan pohjaavaa antia Lohi ei kuitenkaan käsittele. Naisen asemaa käsittelevässä artikkelissaan hän sen sijaan ei viittaa lainkaan Nilssoniin, eikä tämän teosta ole lähdeluettelossa. Asiantuntijapiireissä varsin korkeatasoiseksi arvioitu Nilssonin teos käsittelee kuitenkin artikkelin kannalta aivan olennaisia seikkoja.

Nilsson esittää Laestadiuksen naiskäsityksen erittäin emansipatoriseksi. Teoksensa johdantoluvussa hän antaa Laestadiuksesta melko yllättävän arvion: ”Med en tillspetsad formulering skulle man kunna säga, att han i mycket har kommit att föregripa nutida s.k. feministteologi”.²⁹

Väitteelle löytyy katetta. Nilsson lähtee liikkeelle Laestadiuksen elämän naisista. Hän osoittaa Laestadiuksen paitsi aiemman tutkimuksen antamaa kuvaa paljon radikaalimmaksi teologiksi myös sosiaalisesti aikaansa edellä olevaksi naisten ja muiden heikommassa asemassa olevien puolusta-

jaksi. Niin ikään Laestadiuksen kyky ymmärtää naista oli ilmeisesti poikkeuksellinen. Nilssonin mukaan Laestadiukselle naisen tasa-arvo seurakunnassa oli itsestään selvä asia. Toisaalta hänellä ei ollut laajempaa yhteiskuntapoliittista emansipaatio-ohjelmaa, ja hän oli henkisesti leimautunut aikansa yhteiskunnan rooliajatteluun.³⁰

Nilsson käsittelee laajasti myös Laestadiuksen saarnojen ja eräiden muiden tekstien naissymboliikkaa, jonka hän näkee kytkeytyvän kiinteästi tämän omaan elämänhistoriaan. Hän arvelee Laestadiuksen persoonallisen nais- ja äitisymboliikan olleen liian sokeeraava jopa hänen lähipiirilleen ja seuraajilleen.³¹

Nilssonin tutkimuksen nimi viittaa Laestadiuksen Jumalasta taajaan käyttämään nimitykseen ”taivaallinen vanhempi” (useimmiten asussa: ”taivaallinen vanhin”), jolle tämä omistaa enemmän äidin kuin isän piirteitä. Taivaallinen vanhempi kantaa lasta rintansa alla, synnyttää lapsia tuskien ja verta vuotaen, nostaa lapsen kylmältä lattialta syliinsä, antaa sen juoda ”armoa vuotavista rinnoistaan” ja kärsii paljon huolta ja tuskaa lastensa sydämen kovuuden ja uskottomuuden tähden.

Laestadius käyttää Jumalasta ja Jeesuksesta tavattomasti erilaisia metaforisia nimityksiä. Ilmauksella ”taivaallinen vanhempi” hän viittaa sekä Jumalaan että Jeesukseen. Rajallisesta aineistosta laskemistani 16 Jumalan nimityksestä taivaallinen vanhempi on kolmanneksi yleisin. Kolmanneksi yleisin se on myös 43:sta Jeesuksen nimityksestä.³² Käyttäessään nimitystä Jeesuksesta Laestadius tuntuu yhdistävän siihen erityisen sovitajan roolin: äidin tehtävän ankaran isän ja tämän tahtoa vastaan rikkoneen lapsen välissä. Filosofisessa pääteoksessaan *Hulluinbuonelainen* (orig. käsikirjoituksena *Dårhushjonet*) Laestadius kirjoittaakin: ”Olemme ottaneet äidin sydämen esimerkiksi, koska se on hellempi kuin isän sydän”.³³

Laestadius päättää Vittangissa pitämänsä ensimmäisen rukouspäivän saarnansa vuonna 1856 herkkään kuvaukseen lapsen ja vanhemman so. kristityn ja Jumalan (ja Jeesuksen) suhteesta. Lainaus on pitkä, mutta informatiivinen, koska se ensiksikin sisäl-

tää hyvin monia taivaallisen vanhemman feminiinisiä piirteitä ja toisekseen hahmottaa uskovan suhdetta Jumalaan aikansa teologisesta konseptiosta melko radikaalisti poikkeavalla tavalla:

[– –] viellä suurempi tuska tulle vanhemalle niistä sjeluista jotka ovat kerran tulleet tundemaan vanhemman rakkautta ja yhtä hyvin kadottavat sen. niiten onetomain sieluin tähden jotka ovat kerran tundenet vanheman rakkautta ja ovat maistaneet tulevaisen elämän voima ja ovat kerran maanet Jesuxen helmasa herran ehtolisesa ja ovat silloin nauraneet vanhemalle ja lyöneet viattomat kädet yhteen ja ovat imenet vanheman rindoja ja ovat ottanet händä ympäri kaulan ja ovat halanet händä lapsellisella rakkauddella; jos nämä raukat exyvät pois vanheman talosta, ja menevät syngiin mettiin eli juoxevat pohjattoman meren rannalle ja sielä hukuvat ijankaikkisesti ettej vanhin löydä luitakan; sittä tulee vanhemalle suuri muret ja hän huutta suuresa ahdistuxesans [– –]. muistakat kuinga hauska silloin oli koska Te tunsitta vanheman rakkautta ja makasitta Jesuxen helmasa ja nauroita vanhemalle, halasitta händä ympäri kaulan; ja kontaisitta hänen peräsänsä koska hän pani teitä istumaan tämän mailman kylmän laattian pääle. muistakat nyt sitä autuallista aika; ja rukoilkat että te tulisitta niin pienexi että te mahtuisitta vanheman sylhin että saisitta istua vanheman sylisä ijankaikkisesti. koska vanhin on kerentyn kaikista hänen töistänsä ja laittanut kaikille lapsille ruoka; silloin te saatte halata ijankaikkisesti ja sate imeä hänen rintojansa ja naura hänelle viattomalla ilolla ja halatta hänen jalkojansa ja otta häntä ympäri kaulan; halaten häntä kaikesta sydäimestä, nostain pienet viattomat kädet joita vanhin on pesnyt lumivalkiaxi. rukoilkat: rakas vanhin ota meitä sylhiis, nosta meitä ylös tämän kylmän ja mustan latian päältä ja lämitä meitä sinun rakkauddellas nyt ja ijankaikkisesti. Aamen.³⁴

Olennaista on, että lestadiolaisuudessa esiintyi siis alusta asti androgyyninen jumalakuva³⁵ ja feminiininen vaihtoehto vanhurskau-

desaan ankaralle, patriakaaliselle isä-Jumalalle. 1800-luvun lestadiolaisaarnaajien teksteissä ”taivaallinen vanhempi” -nimitys esiintyi silloin tällöin, eikä perinne katkenut 1900-luvullakaan. Lisäksi voidaan päätellä, että 1800-luvun lestadiolaisuudessa oli siinä suhteessa tilaa naisemansipaatiolle, että liikkeen perustaja oli poikkeuksellisen radikaali asenteissaan sukupuolirooleihin seurakunnassa. Tämä on erityisen merkittävää siksi, että liike vetosi erittäin voimakkaasti Laestadiuksen opetuksiin 1800-luvulla.

Nainen saarnaajana

Ongelmalliseksi naisen paikka varhaisessa lestadiolaisuudessa tulee silloin, kun aletaan

27. Lohi (1997b) 117.

28. Ester Cullblom (2000) 'Kvinnan i den tidiga laestadianska rörelsen', teoksessa Kenneth Mikko & Ann-Christine Haupt (toim.) *Tornionlaaksos vuosikirja 2000. Tornedalens årsbok 2000. Lars Levi Laestadius 200 vuotta. Lars Levi Laestadius 200 år*, Tornio: Tornionlaaksos neuvosto & Tornionlaaksos maakuntamuseo, 138.

29. Nilsson (1988) 9.

30. Nilsson (1988) 35–37, 82–108.

31. Nilsson (1988) 165.

32. Markku Ihonen (1986) *Uskonnollisen kielen semanttis-pragmaattista analyysia. Jumalan, Jeesuksen ja saatanan nimitykset L.L. Laestadiusen saarnoissa, Humanistinen tiedekunta, Kielitieteellisiä tutkimuksia* N:o 7, Joensuu: Joensuun yliopisto, 6–7.

33. Lars Levi Laestadius (1968) *Hulluinbuonelainen*, suomentanut Lauri Mustakallio, Helsinki: Akateeminen Kustannusliike, § 1043.

34. Kuoksun jäljennöskirja. Pekka Raittilan kokoelma, Oulun maakunta-arkisto. Olen saanut tekstin käyttööni Seppo Leivolta (Espoo). Saarnasta ei ole säilynyt Laestadiusen alkuperäistä käsikirjoitusta. Käsini kirjoitettu kopio on ortografialtaan hyvin epätasaista ja selvästi huonompaa suomea kuin Laestadiusen omakätiset saarnat. Laestadiusen suomen kielestä ks. Erik Wahlberg (1966) 'Lars Levi Laestadiusen kirjasuomi', teoksessa Esko Häkli (toim.) *Lars Levi Laestadius, Saarnoja. Predikingar*, Helsinki: Akateeminen Kustannusliike; Ihonen (1986) 17–20.

35. Jumalan näkeminen naisena on verrattain harvinaista kristillisessä kirkossa. Sen sijaan Jeesusta on usein pidetty melko androgyynisenä persoonallisuutena. Susanne Heine kutsuukin Jeesusta ”feminististen unelmien mieheksi”. Hän viittaa Hanna Wolffin tutkimukseen (1975), jossa tämä jungilaiseen arkkityypipajatteluun nojautuen pyrkii osoittamaan, että Jeesus poikkeuksellisen integroituneena persoonallisuutena oli tiedostamattomassaan sopusoinnussa Animansa eli naisisen arkkityypinsä kanssa. – Susanne Heine (1990) *Frauen der frühen Christenheit. Zur historischen Kritik einer feministischen Theologie*, dritte, überarbeitete Auflage, Göttingen: Vandenhoeck & Rupre, 60.

puhua naisista saarnaajina. Erityisongelmia aiheuttaa jo terminologia. Ajan dokumenteissa käytetään tavallisesti ilmausta ”saarnaavainen vaimo”,³⁶ jonka merkitysalasta ei olla täysin varmoja.³⁷ Ilmaus ”saarnaavainen vaimo” tai ”puhuvainen vaimo” (jota varianttia Lohi käyttää artikkelissaan) tulkitaan nykyisin liikkeen sisällä vain heikosti varsinaiseen saarnaajan statukseen viittaavaksi, mikä on enemmän kuin ymmärrettävää, kun liike 1800-luvun lopulla omaksui yhtenäisen torjuvan kannan naisten saarnatoimintaan. Liikkeen alkuvaiheessa postillan lukemisen jälkeisen spontaanin puhumisen ero varsinaiseen saarnaamiseen (ääneen luetun Raamatun tekstin pohjalta) on hiukan hämärä.³⁸ Tällainen saarnatapa ei ollut alkuun yleistä, osin siksi, että vuodesta 1726 vuoden 1869 kirkkolain uudistukseen voimassa olleen konventikkeliplaakaatin katsottiin kieltävän nimenomaan sen.³⁹ Naisten saarnatoiminnassakin lienee ollut useimmiten kysymys spontaaneista puheenvuoroista postillan lukemisen jälkeen. Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikara kuvaavat alkuvaiheen naisten saarnatoimintaa uskottavasti: ”Herätysinnossaan he kulkivat kokouksissa puhutellen läsnäolevia ja kysellen heidän uskontilaansa.”⁴⁰

Pekka Raittila on osoittanut luotettavasti, että naisia toimi jonkin verran saarnaajina 1860-luvulla, liikkeen lähtiessä toden teolla leviämään Laestadiuksen kuoltua. Hän pystyy identifioimaankin lukuisia nais-saarnaajia.⁴¹ Naisten saarnaajina toimiminen oli järjestymättömän kansanliikkeen alkuvaiheen ilmiö:

Kun saarnaaminen kehittyi raamatunselityspuheeksi, jolla oli selvästi rajattu asema kokousten liturgiassa, he näyttävät jääneen kuulijoiden penkkeihin. 1870-luvun lähteet tietävät, että ratkaisu ei ollut periaatteellisesti ehdoton.⁴²

Viimeksi mainittu lausuma tarkoittaa sitä, että muutamien naisten saarnatoiminta jatkui yhä (lestadiolaisessa perinteessä ja lestadiolaisuuden tutkimuksessa mainitaan useimmiten Magdaleena ja Maria Jokelan sekä Angelica Laestadiuksen nimet). Kiin-

toisaa on myös se, että liikkeeseen liittynyt melko omaperäinen ja paljon pahennusta äkkipikaisuudellaan herättänyt pappi Aatu Laitinen puolusti voimakkaasti naisten saarnaamisoikeutta. *Kristilliseen Kuukauslehteen* vuonna 1884 kirjoittamassaan artikkelissa Laitinen esittää, että Raamattu (so. Paavali) kielsi naisen saarnaamisoikeuden vain omaan aviomieheensä nähden.⁴³

Edellistä merkittävämpää oli kuitenkin se, että liikkeen kiistattoman johdon ja ehdottoman hengellisen ja hallinnollisenkin auktoriteettiaseman Laestadiuksen jälkeen saanut maallikkosaarnaaja Juhani Raattamaa (1811–99) otti varsin hyväksyvän kannan naisten saarnatoimintaan. Raattamaa kirjoitti vuonna 1878 lestadiolaiselle papille P. O. Grapelle:

Paljon on työtä Jumalan pellolla, että valaistuita vaimo-ihmisiä tarvitaan, ehkä niitä löytyy, jotka tahtoisit sulkea vaimonpuolten suuta Paavalin sanoilla Korinthon vaimoille, jotka astuit miesten eteen eikä tainneet sanan vuoroa antaa miehille, sentähden Paavali heitä nuhtelee,⁴⁴ vaan Raamattu osottaa että Hanna on puhunut samaten lapsesta Jeesuksesta kun Simon kaikille kun lunastusta Israelissa odotit; vieläpä Herra lähettää vaimoja ilmoittamaan, se on saarnaamaan epäuskoisille opetuslapsillensa että Hän on jälleen eläväksi tullut, vieläpä vaimoin sydämissäki. Jospa vaimot yhdistettyinä miesten kanssa saarnaisit elävän Herran Jeesuksen tunte mista seurakunnassa! Paulus on tarvinnut Febetä avuksi kirjoittaessa lähetykskirjoja, joka oli Kristuksen seurakunnan palveluspiika. Ovathan vaimot Jumalan välikappaleet ja äidit Israelissa että saattavat sanaaki selittää, kuin ymmärrys on avattu Pyhän Hengen kautta, erinomattain vähemmissä seuroissa, kun miehiltä lahjat puuttuvat, ett’ei osaa eikä ymmärrä kieliä, erinomattain sitä kieltä, jota Pyhän Hengen koulussa opetetaan.⁴⁵

Lohi siteeraa omassa artikkelissaan tätä kirjettä. Hän kuitenkin jättää pois Raattamaan viittaukset Raamattuun, joilla maallikkosaarnaaja vahvistaa sanottavaansa. Menettelyta-

pa saa kysymään, onko tarkoituksena vain säästää tilaa vai pyritäänkö poistoilla tietoisesti tai tiedostamatta hämärtämään se seikka, että Raattamaan kantaa voidaan perustella raamatullisesti.⁴⁶

Raattamaan lausuma on merkittävä siksi, että hän asettuu tässä selvästi erilaisen raamatuntulkinnan kannalle kuin myöhempi lestadiolaisuus. Huomion arvoista on, että Raattamaa on yhä arvostettu opillinen auktoriteetti lestadiolaisuudessa, ja hänen teologinen ajattelunsa on inflatoitunut vanhoillislestadiolaisuudessa vähemmän kuin liikkeen perustajan L. L. Laestadiuksen opetus. Lohi varoittaa kuitenkin korostamasta liikaa Raattamaan kannanottoa, ”koska se kohdistui vain yhden oululaisen säätyläisnaisen paikalliseen saarnatoimintaan.”⁴⁷ Raattamaa nimittäin lähettää kirjeensä lopussa terveisiä Oulussa saarnaajana tuohon aikaan esiintyneelle ”Kristuksen seurakunnan palvelus-piialle Hackzellin Sofialle”. Lohen mielestä ”se jäi yksittäiseksi mielipiteeksi eikä siis ollut osa laajempaa saarnatoimintaa koskevaa keskustelua”.

Väite on kiintoisa. Ensiksikään liikkeen kiistattoman johtajan näkemys ei ollut mielipide mielipiteiden joukossa. Toiseksi on enemmän kuin luultavaa, että naisten saarnaamisesta keskusteltiin lestadiolaisuudessa – viimeistään siinä vaiheessa, kun siihen kiinnitettiin ulkoa huomiota. Kuten Eila Kaivola osoittaa, jo Juhani Raattamaan sihteerin, kättilö Mathilda Fogmanin, aktiivinen toiminta liikkeessä synnytti ”periaatteellisen keskustelun naisen asemasta seurakunnassa”. Fogman muun muassa nuhteli eräässä kirjeessään liikkeen ulkopuolisissa pahennusta herättänyttä vanhaa saarnamiestä Mooses Kankoista ja myöhemmin sopimatonta käytöksestä myös toista saarnamiestä, Petter Starkia.⁴⁸ Fogmanin toimintaa puolustamaan asettui mm. erittäin arvostettu saarnaaja Erkki Antti, joka vetosi Paavalin työtoverin Foiben esimerkkiin. Syntyneessä keskustelussa myös Raattamaa käytti samoja argumentteja. Olisi aiheellista pohtia, mitä lestadiolaisuuden asenteista kertoisi se, jos Raattamaan lausumasta ei olisi myöhemminkään käyty julkista keskustelua. Kirje on sentään julkaistu jo ennen Raattamaan kir-

jeiden ja kirjoitusten kriittistä laitosta kolmesti lestadiolaisuuden kirjoitus- ja kirjekoelmissa vuosina 1884, 1898 ja 1907.

Joidenkin kirjeiden perusteella Mathilda Fogman luettiin 1870- ja 1880-luvulla osaksi liikkeen ”vanhimpia”. Loppuarviossaan Kaivola esittää aika tavalla kärjistäen: ”Välittäessään yhteyksiä melkein koko herätys-

36. Vanhan kirjasuomen sana ”vaimo” tarkoittaa yleensä naista. Jos halutaan tarkoittaa sitä, mihin nykyään viitataan sanalla ”vaimo”, käytetään sanaa ”emäntä”. Termillä ”saarnata” puolestaan voidaan vanhassa peräpohjolan murteessa viitata myös puhumiseen.

37. Vastaavan kaltainen ongelma löytyy Paavalin kirjeestä roomalaisille (16:2), jossa kirjoittaja käyttää seurakunnan tehtäviä hoitavan naisen asemasta sanaa, jonka merkityksestä on paljon keskusteltu feministisessä teologiassa. Kreikan sana ”prostatias” voidaan tulkita yhtä hyvin seurakunnan johtajaksi kuin palvelijaksi tai auttajaksi. – Heine (1990) 98–99. Naisten momentasoisista viroista ja tehtävistä alkuseurakunnassa ks. Heine (1990) 99, 101; Friedrich Heiler (1977) *Die Frau in den Religionen der Menschheit*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 103–113.

38. Lähinnä Nilssonin ja Loheen tukeutuva Cullblom olettaa, että ongelmallinen rajanveto varsinaisen saarnaamisen ja muiden seuratoimien (mötesaktiviteter) välillä heijastui suoraan siihen, mitkä toimet tai tehtävät katsottiin miehille ja mitkä naisille sopiviksi. – Cullblom (2000) 139.

39. Raittila (1976) 223–224.

40. Kirsti Suolinna & Kaisa Sinikara (1986) *Juhonkylä. Tutkimus pohjoissuomalaisesta lestadiolaiskylästä*, Helsinki: SKS, 28.

41. Ks. myös Suolinna & Sinikara (1986) 29. Kiintoisaa kyllä, Raittilan laatimassa 1800-luvun saarnaajamatrikelissa (1967) ei kuitenkaan esiinny yhtään naisaarnaajaa. Ainakin myöhemmin mainittava Maria Sofia Hackzell kuuluisi sinne ilman muuta. Ks. myös Cullblom (2000) 139.

42. Raittila (1976) 233.

43. Lohi (1997b) 123.

44. 1. Kor. 14:34, 35.

45. Juhani Raattamaa (1976) *Kirjeet ja kirjoitukset*, täydennetty laitos, toimittanut Pekka Raittila, Helsinki: Akateeminen Kustannusliike, 209.

46. Suolinna ja Sinikara ovat panneet merkille, että myös muualla lestadiolaisuudessa on ollut tapana käyttää Raamattua valikoiden. He kirjoittavat Rauhan Sanan liikkeen vuoden 1980 tapahtumista: ”Voidakseen kirjoittaa mahdollisimman vakuuttavan ja ehdottoman julkilausuman saarnaajien on ollut pakko sivuuttaa kaikki raamatunkohdat, jotka voidaan tulkita naiselle myönteiseksi.” – Suolinna & Sinikara (1986) 31–32. Naispappeutta Raattamaakaan ei hyväksynyt. Edellä lainattu kirje jatkuu: ”Estäköön Paavalin puhe sivuutaja pispan ja papin virkoja etsimästä, emmekä tahdo vaimoin kanssa astua saarnatuolille tai alttarille, vaan puhumme Jumalan valtakunnasta kaikille, joilla korvat ovat kuulla; vieläpä Pyhä Henki nuhtelee maailmaa kaikkein suun kautta, joissa hän asuu ja vaikuttaa.”

47. Lohi (1997b) 123.

48. Kaivola (1959) 78–79, 94.

liikkeen leviämisalueelle Mathilda Fogman oli tavallaan liikkeen keskeisin henkilö, jolla oli selvä kokonaisnäkemys tilanteesta.⁴⁹

Lohi painottaa, että suurin osa puhuvista naisista toimi vain kotikylässään. Ainoastaan yksi nainen, edellä mainittu kirjakauppias Maria Sofia Hackzell, toimi vuosina 1876–83 Oulun ruotsinkielisen lestadiolaisryhmän raamatunselittäjänä. ”Hackzellin toimintaa on pidettävä saarnaamisena”, Lohi toteaa. Hänen mukaansa Hackzell oli ”rohkea rajojen rikkoja, joka sai osakseen arvovaltaista ymmärtämystä”.⁵⁰

Jos lestadiolaisuuden suhde naisten saarnaamiseen oli niin varauksellista kuin Lohi antaa ymmärtää, miksi Hackzellin sitten sallittiin saarnata? Selitykseksi ei sikäli riitä pelkkä Raattamaan myönteinen kanta, että se taas tekisi työlääksi selittää, miksi muiden naisten saarnaaminen loppui 1870-luvulla ja Hackzellinkin toiminta vuonna 1883. Lohi selittää asiaa yksinkertaisesti näin – aikakautta kuitenkin tarkemmin täsmentämättä:

Lestadiolaisessa seurainstituutiosta naisille oli varattu palvelijan ja kuulijan rooli. Esikuvat löytyivät Raamatun Martha- ja Maria-hahmoista. Tähän rooliinsa naiset sopeutuivat luonnollisesti, kun seurat pidettiin useimmiten yksityiskodeissa ja talonväki vastasi maksuttomasta tarjoilusta. Saarnaaminen sitä vastoin oli miesten tehtävä.⁵¹

Luonnollisuudella Lohi tarkoittaa ilmeisesti aikakauden yleistä sukupuolten hierarkkisuu- ta ja työnjakoa – jota lestadiolaisuus oli kuitenkin osaltaan muuten murta- massa etenkin jokaiselle kristitylle kuuluvan pyhän pappeuden ideallaan. Irma Sulkunen toteaa toisaalta, että agraarisen yhteiskunnan sukupuolittunut työnjako nimenomaan rajasi ”sekä mielen että ruumiin hoidon” yleisesti naisille. Heille kuului esimerkiksi elämän ja kuoleman salaisuuksien käsitte- ly, ja he säätelivät sitä kautta yhteydenpi- toa tuonpuoleiseen.⁵²

Asia voidaan kääntää toisinkin päin: mistään luonnollisuudesta tässä nimenomaan ei ollut kysymys, jollei käsitteellä viitata Raamatun luomiskertomuksesta johdettuun

miehen ja naisen väliseen hierarkiasuhteeseen. Sen sijaan voidaan puhua ilmiön luonnollistamisesta. Suolinnä ja Sinikara näkevät naisten saarnatoiminnan kuihtumisen taustalla paitsi liikkeen ja saarnaviran organisoitumisen myös lestadiolaisuuden muuntumisen eri ympäristöissä:

Mitä sulkeutuneemmasta lestadiolaisesta suunnasta on kyse, sen keskeisempää siinä näyttää olevan naisen liikkumavapauden rajoittaminen. Toisin sanoen, mitä voimakkaammin herätysliike on lähtenyt suoja- utumaan ympäröivää yhteiskuntaa vastaan, sitä tärkeämmäksi on nähty naisen perinteisen paikan osoittaminen.⁵³

Lestadiolaisuutta on 1800-luvun lopulta leimannut sulkeutuneisuus Suolinnan ja Sinikaran kuvaamassa mielessä. Raattamaan suhde eksklusiiviseen seurakuntaoppiin oli kuitenkin kaksijakoinen, ja jotkut hänen läheisistä työtovereistaan edustivat suhteellisen avaraa kantaa.⁵⁴ 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun lestadiolaisuudessa (lukuun ottamatta ns. uudenheräyksen suuntaa) näyttäisi siten tapahtuneen muille herätysliikkeille – etenkin herännäisyydelle – vastakkaista, kirkosta ja myös yhteiskunnasta eriytyvää ja omaan yhteisöön- sä sulkeutuvaa liikettä. Tämä viittaisi siihen, että edellä todettu Sulkusen oletus herätysliikkeiden kansalliseen hankkeeseen liittymisestä naisten roolien kaventajana ei kelpaisi selitykseksi lestadiolaisuudessa.

Lohi palaa ’luonnollisen’ käsitteeseen artikkelinsa loppusanoissa:

Lestadiolaisessa herätysliikkeessä 1800-luvulla *saarnaajan* tuli olla nimenomaan *saarnamies*. Tämä ei ollut tasa-arvokysymys, vaan saarnatoimi lankesi miehelle yhtä luonnollisesti kuin emännän tehtävä naiselle kotona.⁵⁵

Väite kaipaa pohdintaa. Miesten saarnaajuus ja naisten emännäisyys olivat luonteeltaan varsin erilaisia rooleja jo siksi, että periaatteessa jokaisesta talollisen naimasta naisesta tuli emäntä, mutta vain harvoista miehistä valikoitui saarnaajia. Lisäksi on huomattava,

että kysymys on erityisestä historiallisesta tilanteesta – joka tietenkin konstruoi käsitteitä asioiden luonnollisena pidetystä järjestyksestä. Väite, ettei naisten saarnaaminen tai saarnaamattomuus ollut tasa-arvokysymys, seurailee Lohen artikkelin läpäisevää retoriikkaa. Se, että kysymystä ei tuolloin laajasti tiedostettu tasa-arvokysymykseksi, ei poista siitä ilmeistä maallisen epätasa-arvon ulottuvuutta.

Piispa palautti ruotuun?

On mahdollista, että naisten saarnaaminen ei jäänyt niin marginaaliseksi ilmiöksi kuin Lohi antaa ymmärtää. Ensiksikin huomiota kiinnittävät ns. narvalaisuuden hurmokselliset naissaarnaajat 1800-luvun lopulla. Narvalainen suunta kehkeytyi vuosisadanvaihteen Virossa lestadiolaisuuden pääuomasta ensiksi eriytyneen uudenheräyksen lieveilmiönä. Hurmosliikkeen itseoikeutettu johtaja oli alkuvaiheessa Katariina Olli (Narvan Katri), joka koki voimakkaasti puhuttelevan näyn vuonna 1898 ja alkoi kiihkeästi julistaa kääntymyksen ja syvemmän synnintunnon vaatimusta omassa lestadiolaisyhteisössään. Liike levisi hurmoksellisena Virossa Inkeriin ja eteläiseen Suomeen, ja vaikka sitä tukahdutettiin viranomaisvoimin ja se muutenkin tuntui laantuvan kymmenessä vuodessa, yksittäisiä narvalaisia tavattiin lestadiolaisen uudenheräyksen piirissä vielä paljon myöhemminkin.⁵⁶

Naisten saarnaamisen keskeisempää roolia 1800-luvun lestadiolaisuudessa voitaisiin perustella myös pappien⁵⁷ ja Kuopion hiipakunnan piispan Gustaf Johanssonin reagoinnilla asiaan. Koko Pohjois-Suomi kuului Johanssonin valvontaan, ja hän tuli tuntemaan lestadiolaisuutta ja etenkin pappien suhtautumista siihen piispan tarkastusmatkoillaan 1890-luvun taitteessa.

Aihe nousee näyttävästi esille myös hänen teoksessaan *Laestadiolaisuus*, jonka hän julkaisi vuonna 1892.⁵⁸ Kirja on tavattoman poleeminen ja jatkaa Johanssonin tekemien piispan tarkastusten ankaraa linjaa. Arto S. Kouri taulukoi peräti 25 opinkohtaa, joissa liike piispan mielestä oli mennyt harhaan.⁵⁹ Jostakin syystä luettelosta puuttuu kuitenkin naisten saarnatoiminnan

kritiikki, eikä Kouri mainitse sitä piispan tarkastuspöytäkirjoja esitellessäänkään. Teoksessaan Johansson esittää paheksuvan kantansa lestadiolaisuuden tulkintaan yleisestä pappeudesta selvästi siten, että pitää ongelmaa yhä ajankohtaisena:

Naisiakin lahkokunta käyttää saarnaamistoomissa, sillä lahkoon leweneminen ja koossa pysyminen on täällä pääasia. Nainen onkin

49. Kaivola (1959), 80, 111. Myöhemmin on arveltu perustellusti, että Kaivola liioittelee Fogmanin merkitystä. – Suolinna & Sinikara (1986) 185, viite 33.

50. Lohi (1997b) 122.

51. Lohi (1997b) 122. Myös Lohta seuraileva Cullblom arvelee nimenomaan liikkeen institutionaalistumisen johtaneen entistä selvempään roolijakoon, jossa naisille jäivät käytännön syistä lähinnä vain Marian ja Martan roolit. – Cullblom (2000) 139.

52. Sulkunen (1999) 100.

53. Suolinna & Sinikara (1986) 30.

54. Ks. esim. Jouko Talonen (1988) *Pohjois-Suomen lestadiolaisuuden poliittis-yhteiskunnallinen profiili 1905–1929*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 44–45.

55. Lohi (1997b) 124.

56. Väinö Havas (1927) *Laestadiolaisuuden historia pääpiirteissään*, Oulu: Suomen Lähetysseuran Laestadiolainen Haaraosasto, 162–166; Oiva Virkkala (1945) *Akulähteille. Lestadiolaisen uudenheräyksen synty ja luonne. Erityisesti saarnaaja Mikko Saarenpään elämäntöy yhteydessä tarkasteltuna*, Porvoo – Helsinki: WSOY, 113–121; Jouko Talonen (1989) *Viron lestadiolaisuus 1886–1953*, Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 22–26.

57. Johanssonin ohella tunnetuin lestadiolaisuutta arvostellut pappi lienee ollut kalajokelainen pastori Juho Tanskanen, joka julkaisi vuonna 1880 poleemisen kirjajen *Hibbulilaisuus oikeassa karwassansa*. Hän samoin kuin Elis Bergröth vuonna 1892 ilmestyneessä Suomen kirkkohistoriassaan piti lestadiolaisuutta lahkona. Bergröthin osalta synnää saattoi olla vuonna 1889 säädetty eruskolalaislaki.

58. Johansson ei juuri tuntenut henkilökohtaisesti lestadiolaisia, vaan hänen tietämyksensä liikkeestä perustui kirjalliseen aineistoon (pääosin L.L. Laestadiuksen ja Juhani Raattamaan kirjoituksiin ja saarnoihin sekä lestadiolaisiin lehtiin). Neljä vuotta kirjansa ilmestymisen jälkeen hän tapasi kuitenkin liikkeen johtajan Juhani Raattamaan. Johansson lainaa lähteitään erittäin tarkoitushakuisesti kuin osoittaakseen, että liikkeen ”virallinen oppi oli sen mukaista kuin kaikkein jyrkimpään mielipiteitten lausujat olivat sen esittäneet”. – Arto S. Kouri (1970) *Kuopion piispa Gustaf Johanssonin taistelu lestadiolaisuutta vastaan vv. 1885–1896*, kirkkohistoriallinen laudatur-tutkielma, Helsinki: Helsingin yliopisto, 151.

59. Kouri (1970) 144. Johansson piti liikettä lahkona eikä kirkollisena herätysliikkeenä. Lestadiolaisuudessa on nykypäiviin asti paheksuttu syvästi Johanssonin ja eräiden pappien tapaa kutsua lestadiolaisuutta lahkoksi; päinvastoin on korostettu, että liike pitäytyy evankelisluterilaisen kirkon tunnustuskirjoihin.

warsin sopiwa lahkoa lewittämään, sillä naisen sulo on aisti-ihmiselle wiehätyksenä, ja aisti-ihmistä lahko wiljelee. Tässä puuhassa waikuttaa huonompia woimia, joita kristinusko ei tahdo käyttää. Jumalan sääntöjen halweksiminen ja polkeminen esiintyy nykyaikana niissä liikkeissä, jotka pyytävät naista siirtää toimialoilte, joille Jumala ei tahdo häntä päästää, mutta kaikista turmiollisin on yritys sukupuolisen wiehätyksen woimalla lewittää kristinuskoa. Noita waikuttimia käyttää tätä nykyä useat uskonnolliset liikkeet. Jumala kyllä tiesi, minkätähden Hän kielsi naista opettajana waikuttamasta, ja jokainen ajattelewa ymmärtää kyllä syyn tähän.⁶⁰

Johansson lainaa tämän jälkeen edellä siteerattua Raattamaan kirjettä ja toteaa ironisesti ”Lapin Akatemian” johtajalla olevan Raamatusta omalaatuisensa käsitys, jota piispa painokkaasti oikoo. Johansson on selvillä ”saarnaamisen” käsitteen erityismerkityksestä: ”Lahko kutsuu kumminkin yksityisten keskinäistä puhettakin saarnaksi, ja tästä syntyy osaksi epäselvyyttä. Mutta lahko asettaa sittenkin naista tässä kohden asemaan, joka ei hänelle sowi.”⁶¹ Lainattuaan näytteitä lestadiolaisten julkaistuista teksteistä, joissa nämä puolustavat naisten julkista puhumista (usein ilmauksella ”saarnaawaiset waimot”), Johansson lopuksi ärähtää: ”Lahko ei waan tahdo totella Apostolin käskyä.”⁶²

Myös kritisoidessaan lestadiolaista rippiooppia ja äänellistä syntien anteeksi julistamista Johansson kirjoittaa lestadiolaisnaisten asemasta aggressiivisesti: ”Toinen suuri erhetys on siinä, että lahko laskee taiwaan waltakunnan awaimet jokaisen lahkolaisen käsiin. Jopa ämmätkin sanowat tien taiwaan waltakuntaan menewän heidän kauttaan.”⁶³

Lestadiolaisuudelle Johanssonin kritiikki teki kipeää.⁶⁴ Toiminnan vapaan jatkumisen kannalta se oli myös erittäin vaarallista. Kun lestadiolaiset eivät juuri kunnioittaneet vuonna 1809 syntynyttä uutta waltakunnanrajaa vaan liikkuiwat vilkkaasti Tornionjoen yli seuroihin ja ystäviä ja sukulaisia tapamaan, liike oli waltiovallan tarkkailun alaisena. Erityisen uhkan muodosti myös Suo-

men lestadiolaisten toiminta Ruotsissa ja Norjassa sekä Itä-Suomessa ja itärajan takana. Norjan ja Ruotsin Lapissa 1880-luvun alkupuolella uskonnollisia esitelmiä ja uskonnollisia toimituksia pitänyt lestadiolainen pappi Aatu Laitinen aiheutti virallisen kantelun Suomen ministerivaltiosihteerille naapurivaltakunnan oikeuksien loukkaamisesta. Keisari puolestaan oli nimenomaan kieltänyt ortodoksien käännättämisen luterilaisuuteen.⁶⁵

Vuonna 1890, kun Johansson aloitti kirjansa kirjoittamisen, poliittinen tilanne kiristyi selvästi, mitä ilmensi ns. postimanifestin antaminen. Tässä tilanteessa lestadiolaisuuden lisääntynyt kontrollointi oli enemmän kuin ymmärrettävää. Kourin mukaan Johansson ajatteli lisäksi niin, että kun Venäjän viranomaiset pitivät lestadiolaisuutta poliittisena uhkana, Suomea kohdanneet poliittiset onnettomuudet olivat osittain liikkeen kurittomuuden syytä.⁶⁶

Kirkon ja valtion paineessa

Kuten muun muassa Voitto Silfverhuth ja Matti P. Pulkkinen ovat osoittaneet, uskonnollisen sensuurin ja kurinpidon perimmäinen tarkoitus Suomen suuriruhtinaskunnassa oli poliittisen vakauden säilyttäminen ja Pietarin pitäminen tyynenä, jotta suotuisa kansallinen kehitys ei häiriytyisi.⁶⁷ Kaikki uskonnolliset liikkeethän joutuivat Venäjän vallan alla maallisen ja kirkollisen esivallan erityiseen tarkkailuun.

Muun muassa Juhani Paasivirta ja Matti Klinge ovat korostaneet, kuinka evankelisluterilaisesta kirkosta tuli heti autonomia-kauden alussa tärkeä vallitsevan järjestelmän tukipyylvas. Pietarin johtopiirit pyrkivät käyttämään kirkkoa tiedotusorganisaationaan – erityisesti siksi, että se saavutti kaikki kansanosat maaseutua myöten. Kirkko myös tiedosti hyvin liittosuhteensa hallitsijaan. Yleensäkin Suomen korkein johto pyrki järjestelmällisesti alistamaan poliittisiin tarkoituksiinsa kulttuurin, uskonnon ja vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän. Tästä yhtenäisestä kokonaisuudesta on käytetty nimeä ”yhtenäiskulttuuri”. 1800-luvun alkupuolen Suomessa yhtenäiskulttuuri sai korostuneen uskonnollisen ja kirkollisen leiman.⁶⁸

Liitto valtiovallan kanssa ja suora riippuvuus siitä johti kirkon herätysliikkeiden torjuntaan. Niiden arveltiin heikentävän esivallan – myös maallisen esivallan – auktoriteettia ja lietsovan levottomuutta. Tämän vuoksi maassa järjestettiin oikeudenkäyntejä herännäispiirejä vastaan 1820-luvulta lähtien.⁶⁹ Turun synodaalikokouksessa kesäkuussa 1842 herännäisytydessä ounasteltiin jopa vallankumousmielialaa, ja liikettä ja erityisesti siihen liittynyttä papistoa syytettiin kirkon ja yhteiskunnan järjestyksen rikkomisesta, maallikkokokouksia rajoittavan konventikkeliplakaatin rikkomisesta, uusien kirkollisten kirjojen halveksunnasta, rohkaisemisesta tottelemattomuuteen sekä perhe-elämän hajottamisesta.⁷⁰ Herännäisyys kuitenkin vakuutti esivaltauskollisuuttaan, ja erityisesti heränneet papit asettuivat 1850-luvulla selvästi fennomaanien ajaman kansallisen hankkeen taakse.⁷¹ Heränneitten keskuudessa ei aiemminkaan ollut esiintynyt mitään kansalliseen kapinaan viittaavaa; heränneet tosin vierastivat aikansa yhteiskuntaa ja keisarin korostunutta kunnioittamista.

Myös Sulkunen korostaa maallikkojohtoisen herännäisliikkeen ajautumista potentiaalisesta kapinallisesta pappien johtamaksi kansallisen ja nationalistisen hankkeen vahvaksi tukijaksi. Kun herännäisyys alkoi menettää protestiluonnettaan ja integroitua kirkkoon, sen opettamat ”korostunut nöyryys, pysyvä huonouden tunto ja alituinen vaivan alla oleminen alkoivat piirtyä ainoaksi kestäväksi kansallisen kristillisyyden malliksi”.⁷²

Lestadiolaisuuden laita oli hiukan toisin. Jouko Talonen on osoittanut, että lestadiolaisuus lunasti paikkansa kansallisessa hankkeessa vasta vuonna 1918 valkoisen Suomen avoimena tukijana. Jo maantieteellisen syrjäisyyden vuoksi lestadiolaisuuden kehitys kohti kansallista tehtävää oli jäljessä muista herätysliikkeistä. Joitakin lestadiolaisia talonpoikaissäädyn edustajia osallistui kyllä valtiopäiville vanhasuomalaisen riveissä – ensimmäinen jo vuodesta 1877 lähtien –, mutta vielä yksikamarisen eduskunnan ensimmäisiin vaaleihin 1907 liike suhtautui varsin epävarmasti: tulisiko kris-

tittyjen äänestää vai annettaisiinko ”kuolleiden haudata kuolleensa”.⁷³

Lestadiolaisuus edusti myös leviämistalvaan osin toisentyypistä uskonnollisuutta kuin muut herätysliikkeet. Vaikka liikkeen perustaja oli Ruotsin kirkon pappi, liike oli korostuneen maallikkojohtoinen – vielä vuosisadan loppupuolellakin –, ja se

60. Gustaf Johansson (1892) *Laestadiolaisuus*, Kuopio [omakustanne], 286.

61. Johansson (1892) 286–287.

62. Johansson (1892) 288.

63. Johansson (1892) 253–254.

64. Varhempi Johansson-lainaus osoittaa, kuinka uskonnon ja erotiikan kietoutuminen toisiinsa on leimannut lestadiolaisuuden julkisuuskuvaa melkein alusta asti. Mainittakoon, että myös Laestadiusta on koetettu eritellä psykoanalyttisesti. Ks. esim. Hjalmar Sundén (1956) 'Sigmund Freud och Lars Levi Laestadius', *Årsbok för kristen humanism*. Aapeli Saarisalo ottaa Sundénin ajatukset todesta Laestadius-elämäkerrassaan, kun taas Nilsson suhtautuu niihin kriittisesti.

Kouri arvelee Johanssonin aggressiivisten reaktioiden takana olevan paljolti hänen persoonallisuuteensa ja henkilöhistoriaansa liittyviä tekijöitä. Hän kiinnittää huomiota Johanssonin tavattoman voimakkaaseen lestadiolaisuudessa havaitsemiensa tunneilmaisujen torjuntaan; piispan mielestä liike tietoisesti kiihotti ihmisten tunteita ja halveksi kristillistä tietoa. ”Johansson oli pappilan kasvatti, ja hän arvosti tasapainoista uskonelämää ja kristillistä tietoutta. [– –] Johansson, joka professorina oli tuntenut itsensä jumalallisen totuuden ja ikuisten säädösten opettajaksi, katsoi piispana olevansa niiden vartiija.” – Kouri (1970) 126, 191.

65. Kouri (1970) 105–106.

66. Kouri (1970) 120, 129.

67. Voitto Silfverhuth (1977) *Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1865*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura; Matti P. Pulkkinen (1990) 'Autonomian kauden uskonnollisen sensuurin piirteitä', teoksessa Kai Ekholm (toim.) *Kielletty*, [Tampere:] Things to Come.

68. Juhani Paasivirta (1978) *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914)*, Helsinki: Kirjayhtymä; Matti Klinge (1997) *Keisarin Suomi*, suomentanut Marketta Klinge, Helsinki: Schildts.

69. Paasivirta (1978) 119; Heikki Ylikangas (1979) *Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa*, Helsinki: Otava; Viljo Remes (1995) *Herännäisyyden nousu ja bajoaminen*, Lapua: Herättäjä-Yhdistys, 103–111, 136–145.

70. Remes (1995) 246.

71. Remes (1995) 388. Valtiovallan ja kirkon suhde herännäisiin samoin kuin herännäisoikeudenkäynnit eivät loppujen lopuksi olleet kovin ankaria. – Ks. esim. Klinge (1997) 63.

72. Sulkunen (1999), 84–85, 94.

73. Talonen (1988) 58, 66–68; Jouko Talonen (1993) *Esikoislestadiolaisuus ja suomalainen yhteiskunta 1900–1944*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 36–38; vrt. Matt. 8:22.

levisi periferiasta keskuksiin ja alemmista kansankerroksista ylempiin, millä seikalla epäilemättä oli vaikutusta sen hitaaseen integroitumiseen kansalliseen hankkeen tukijaksi.⁷⁴

Lestadiolaisuuden ja Suomen evankelisluterilaisen kirkon suhde oli herkkä alusta alkaen, mutta erityisesti 1860-luvulta lähtien, liikkeen alkaessa laajeta nopeasti Suomesa. Lestadiolaisuutta ei kuitenkaan syytetty harhaoppisuudesta vielä 1860-luvulla.⁷⁵ Kirkon roolissa kurinpitäjänä olikin tapahtunut olennaisia muutoksia jo 1850-luvulla, eikä lestadiolaisuus joutunut samanlaisen paineen alle kuin herännäisyys. Krimin sodan jälkeen kirkko ei ollut enää ylhäältä johdettu yksimielinen pyramidi, vaan sen piirissä alkoi esiintyä eri ajatussuuntia. Eriytyisen merkittävää oli, että fennomania sai otetta kirkosta, joka muuttui vähitellen vähemmän konservatiiviseksi ja valtiouskollisuutta ajavaksi. Juuri näihin aikoihin herännäisyys alkoi integroitua kirkkoon. Kaiken kaikkiaan kirkon ohjaava ote yhteiskuntaan heikkeni nopeasti.⁷⁶ Niin kuin on edellä osoitettu, kehitys ei kuitenkaan edennyt tasaisena rintamana, vaan lestadiolaisuuden pääkannatusaluetta valvova Kuopion piispa Gustaf Johansson pitäytyi vielä 1890-luvun alussa vanhakantaiseen ajatteluun, jossa kirkko oli valtiovallan väline myös poliittisen järjestyksen valvomisessa. Johanssonin kirjeenvaihto osoittaa eksplisiitisti, että Venäjän uhka vaikutti hänen suhtautumiseensa lestadiolaisuuteen.⁷⁷

Paljolti suomalaisten Krimin sodan aikaan osoittaman lojaalisuuden vuoksi Pietarin johto vältti suoraa valvontaa ja puuttumista Suomen tilanteeseen Puolan kapinan puhjettua 1863, eikä Pietarista vedottu kirkon johtoon. Kirkko oli menettänyt asemaansa, ja Krimin sodan yhteydessä kirkon poliittisesta välinearvosta oli saatu kokemuksia, jotka kehottivat varovaisuuteen. 1860- ja 1870-luvuilla yksittäisen ihmisen rooli aktiivisena toimijana sai kirkon opetuksessa lisää jalansijaa. Samalla heikkeni kirkon opettama oppi kaitselmuksesta.

Lestadiolaisuutta epäiltiin moneen otteeseen separatismista, halusta erota kirkosta. Liike puolustautui tätä syytöstä vastaan ja

yleensäkin vakuutteli alamaisuuttaan ja esivaltauskollisuutta lukuisin kannanotoin 1880- ja 1890-luvulla.⁷⁸ Esimerkiksi Johanssonin virantoimituksesta erottama lestadiolaispappi Aatu Laitinen piti erityisen tärkeänä kirkossa pysymistä ja kehotti lestadiolaisia osallistumaan ahkerasti ehtoolliselle.⁷⁹ *Haaparannanlehdessä* julkaistiin 22.5.1895 näyttävä ”Laestadiolaisten saarnamiesten päätös”, jonka allekirjoittivat monet johtavat lestadiolaisaarnaajat. Julkilausumassa esitettiin selvä ja voimakas tuki Suomen evankelisluterilaiselle kirkolle, joka kuitenkin oli pappiensa ja piispansa kautta arvostellut lestadiolaisuutta ankarasti.

Sanotun pohjalta ei voi välttyä ajatukselta, että naisten saarnaamisen tukahduttamisessa olisi ainakin osittain kyse liikkeen reagoimisesta kirkollisten viranomaisten esittämään kritiikkiin. Vaikka syytökset kohdistuivat vain vähäiseltä osin naisten toimintaan saarnaajina, ankara moite tuli arvovaltaisimmalta mahdolliselta taholta. Avainkysymys on, miksi liike myöntyi perin pohjin torjumansa piispan näkemyksiin.⁸⁰

Toiminnan mahdollisimman häiriötön jatkuminen oli epäilemättä lestadiolaisuudelle tärkeämpää kuin sen organisoitumisen yksityiskohdat. Useimpiin piispa Johanssonin ja monien muiden pappien esittämiin kriittisiin näkemyksiin liike ei voinut reagoida toimintojaan muuttamalla ilman, että se samalla olisi joutunut luopumaan identiteetistään ja perustavista arvoistaan. *Laestadiolaisuus*-teoksen syytöksistä enin osa kohdistui sellaisiin opillisiin kysymyksiin, joista liike ei voinut tinkiä. Sen sijaan kysymys siitä, voivatko naiset saarnata liikkeen seuroissa, ei viime kädessä ollut ihmisten pelastuksen ja herätyksen levittämisen kannalta olennainen.

Naisen roolin muutos 1800-luvun lestadiolaisuudessa on osin analoginen kristillisen alkuseurakunnan kehitykselle. Jeesus on nähty jopa feminististen unelmien mieheksi. Naisten alistajana on pidetty lähinnä Paavalia, joka vaati naista vaikenemaan ja käyttämään huntua seurakunnan kokouksissa, olemaan miehelleen alamainen ja välttämään kaunistautumista.⁸¹ Kun järjestynyt kirkko vähitellen söi tilaa verrattain spon-

taanilta uskonnon harjoitukselta, rakenteet alkoivat tulla näkyviksi ja hierarkisoitua. Rakenteiden ja käytäntöjen malleja haettiin aiemmin vastustetun valtakulttuurin piiristä, ja alkuseurakunta palasi moniin juutalaisen jumalanpalveluksen määräyksiin ja myöhemmin omaksui paljon latinalaisen kulttuurin aineksia. Vastaavalla tavalla lestadiolaisuus alkoi organisoitua ylhäältä johdetuksi ja patriarkaalisesti jäsenyenneeksi kirkoksi. Integriteetistään tunnetusti herkkänäkin liike on väistämättä joutunut omaksumaan itselleen alkuun vieraita suomalaisen valtakulttuurin ja evankelisluterilaisen kirkon ajatustapoja, arvoja ja käytäntöjä.

Hurmos ja integraatio

Lestadiolaisuus kävi 1800-luvulla läpi paljolti samoja vaiheita kuin muutkin perinteiset herätysliikkeet. Niitä myöhemmin kehkeytyneenä se levisi ja organisoitui kuitenkin osin erilaisessa historiallisessa tilanteessa. Olennainen muutos oli vuoden 1869 kirkkolain heijastama ja osin myös aikaansaama valtiollisten ja kirkollisten viranomaisten lempeämpi suhtautuminen herätysliikkeisiin. Niin ikään suomalaisten Krimin sodan aikana osoittama uskollisuus keisarille antoi suomalaiselle virkavallalle mahdollisuuden pidentää liekaa. Lestadiolaisuuteen suhtauduttiin kuitenkin niin Pietarissa kuin Helsingissäkin varauksellisesti, ja liikettä pidettiin välttämättömänä kontrolloida ja luotsata kohti kirkollisempaa opetusta ja uskonnollisuuden ilmaisuun. Osin tästä syistä liike liittyi nationalistiseen hankkeeseen verrattain myöhään. Se integroitiin muotoutumassa olevaan moderniin suomalaiseen yhteiskuntaan tilanteessa, jossa uskonnollisuuden leimaama yhteiskulttuuri oli jo murtumassa.

Samoin kuin etenkin rukoiluvaisuudessa, lestadiolaisuudessa esiintyi alkuvaiheessa ekstaattisia hurmosilmiöitä, ja näkyjä ja ilmestyksiä kokeneilla naisilla oli ratkaiseva vaikutus liikkeen perustajan Lars Levi Laestadiusen ajatteluun ja julistukseen. Laestadius hyväksyi radikaalisti naisten tasa-arvoisen toiminnan herätysryhmässään, mutta muuten tuki perinteisiä roolimalleja yhteiskunnallisessa ajattelussaan.

Laestadiusen kuoltua 1861 emansipatorinen ajattelu sai seuraajia liikkeen johdossa, mikä osaltaan mahdollisti naisten toiminnan sananlevittäjinä, osin myös varsinaisina saarnaajina 1880-luvun alkupuolelle asti. Käsitys naisen tasa-arvosta seurakunnassa painui kuitenkin verrattain nopeasti unohduksiin, eikä siihen juuri viitata lestadiolaisessa sisäryhmäperinteessä.

74. Vrt. etenkin herännäisyyteen, joka "ei ollut väkisten kapinointia; se oli vauraitten mutta syrjäytettyjen alueitten kohoilua". – Heikki Ylikangas (1990) 'Herätysliikkeitten pohjasta ja perustasta', teoksessa Hannu Mustakallio (toim.) *Kirkko ja politiikka. Jubla-kirja professori Eino Murtorinteen täyttiessä 60 vuotta 25.11.1990*, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 342, 327, 340, 343.

75. Raittila (1976) 206–207.

76. Paasivirta (1978) 210. Kuvaavaa kehitykselle oli, että vuodesta 1856 annetuissa rukouspäiväjuulistuksissa tunnustettiin myös maalliseen elämään liittyvät asiat ihmisille tärkeiksi – saatettiin arvostaa mm. yritteliäisyyttä ja aktiivisuutta (sodan jälkeinen jälleenrakennustyö oli tärkeää). Enää ei kategorisesti korostettu alamaisuutta ja kuuliaisuutta esivallalle.

77. Kouri (1970) 134, 140.

78. Ks. esim. Talonen (1988) 55.

79. Kouri (1970) 108.

80. Lohi kirjaa kyllä Johanssonin lestadiolaisten naisten saarnaamista vastustaneet toimet, mutta ei ota niihin kantaa eikä pohdi lähemmin liikkeen reaktioiden perusteita. – Lohi (1997b) 118, 122, 124. On vaikeaa välttyä tulkinnalta, että Lohi tässä asiassa asettuu Johanssonin näkemysten kannalle, vaikka Johanssonin lestadiolaisuus-kritiikki on muuten torjuttu liikkeessä erittäin voimakkaasti.

81. Susanne Heine ja Riitta Sollamo ovat kuitenkin esittäneet, että Paavalin misogyniaa on ehkä liioiteltu. Etenkin ns. huoneentaulujen etiikka ei ole lähtökohdiltaan kristillistä, ja huomiota on kiinnitetty siihen, kuinka kristinuskon varhaisimpien tekstien emansipatorisuus syrjäytyi myöhempien apostolisten kirjeiden naista alistavien ja patriarkaalisesti holhoavien määräysten tieltä. – Heine (1990) 96; Raija Sollamo (1992) 'Naisen alistaminen Uudessa testamentissa', teoksessa Lars Aejmelaeus (toim.) *Aimo annos eksegetiikkaa. Piispa T. Nikolaisen jublakirja*, Helsinki: Kirjapaja, 168.

Paavalin kirjeissä esiintyvä naista alistava tai vähättelevä puhetapa saattaa ylipäätään olla jonkinlaista kurinpalautusta: "Ilmeisesti naiset olivat ottaneet kasteliurgian sanat todesta ja vapautuneet miesten vallan alta – ainakin periaatteessa." – Sollamo (1992) 171–172.

Vanhan testamentin maailmassa nainen oli niin selvästi miehen vallassa, että vastaavia alistumiskehotuksia ei kerta kaikkiaan tarvittu. Heine kiinnittää myös huomiota siihen, että peräti neljäsosa Paavalin kirjeisään mainitsemista työtovereista on naisia. Paavali ilmeisesti ymmärsi yhtäältä, ettei sukupuolella ollut väliä Jumalan edessä, mutta emotionaalisesti hän oli kiinni juutalaisessa perinteessä. – Heine (1990), 96, 109.

Koulusivistystä saaneiden lestadiolaisten säätyläisnaisten saarnatoiminnalla ei ilmeisesti ollut elimellistä yhteyttä alkuvaiheen kansannaisten ekstaattiseen julistukseen. Liikkeen ulkopuolella naisten saarnaamista epäilemättä kuitenkin tulkittiin ekstaattisista herätyksistä saatujen kokemusten läpi. Tästä näkyy selviä merkkejä Kuopion piispan Gustaf Johanssonin naisten saarnaamista kohtaan suuntaamassa kritiikissä.

Vaikka lestadiolaisuus ei joutunut yhtä ankarien oikeustoimien kohteeksi kuin aiemmin herännäisyys,⁸² niin viranomaiskontrolli tunnettiin liikkeessä rasitteeksi, jos kohta sitä alusta asti tulkittiin myös uskon oikeellisuutta osoittavaksi vainoksi (etenkin tekstin Matt. 5:10–12 pohjalta). Liike vakuuteli 1800-luvun loppupuolella esivaltauskollisuuttaan myöntymättä kuitenkin nationalistiin tunnustuksiin ja fennomaaniseen kansallisetoriikkaan. Naisten saarnatoiminnan laantumista ei siten voida luotettavasti selittää fennomanian nousulla ja kansallisen hankkeen mukanaan tuomalla rooliajattelulla, vaikkakin suomalaisessa yhteiskunnassa alkanut jakautuminen miesten hallitsemaan julkiseen sfääriin ja naisille kuuluvaan yksityiseen sfääriin epäilemättä osaltaan heijastui yhteisön sisälle.

Lestadiolaisuuden kiihkeimmässä leviämisvaiheessa 1860-luvulla naisten saarnaamista perusteltiin paitsi Raamatulla myös evankeliumin työn tärkeydellä: inhimilliset arvostukset, roolimallit ja käytännöt eivät saaneet rajoittaa tätä liikkeen ydintoimintaa. Kun liike vakiintui paikkakunnille ja alkoi organisoitua, saarnaajien valikoivaan rekrytointiin oli enemmän aikaa ja muita mahdollisuuksia. Kun samalla ulkoinen paine naisten saarnaamista vastaan kasvoi, liike luopui tästä käytännöstä osin varmistaakseen toimintaedellytystensä suotuisan kehityksen.

Käytettävissä oleva aineisto ei kuvaa, miten naisten saarnatoiminnan alasajo tarkkaan ottaen toteutettiin; seikka kaipaasi aikalaisdokumentteihin perustuvan erityistutkimuksen.⁸³

Luopumalla naisten saarnaamisesta lestadiolaisuus mahdollisesti reagoi – ehkä tiedostamattaan – alkuvaiheen ekstaattisten hurmosilmiöiden tuomaan maineeseen.

Tätä tulkintaa tekee epävarmaksi kuitenkin se seikka, että lestadiolainen liike arvosti yhä suuresti liikutuksia, joka onkin oikeastaan ainoa jääne liikkeen alkuaikojen hurmoksellisuudesta. Toisaalta liike ei ole liiemmästi suvainnut mitään muita alkuherätykselle luonteenomaisia karismaattisia ilmiöitä 1800-luvun loppupuolelta lähtien, mikä osaltaan selittänee liikutuksille annettua merkitystä (semi)ekstaattisuuden ainoana hyväksyttävänä purkautumiskanavana.

Naisten ekstaattinen hurmoksellisuus löysi kanavan vielä 1800–1900-lukujen taitteessa lestadiolaisen uudenheräyksen suunnan ns. narvalaisessa liikehännässä. Etenkin uudenheräyksen pääuoma mutta myös muut lestadiolaisuuden suunnat kiirehtivät tuomitsemaan hurmossaarnaajien toiminnan ja opetuksen epäräittäina ja epäraamatullisena uskonnollisuutena.⁸⁴ Narvalaisuus päätyi 1900-luvun alussa miesten johtoon mutta säilytti osin hurmoksellista luonnettaan. Kirkkohistoriallisesti narvalaisuus yhdistyy eräistä ekstaattis-hurmoksellisista piirteistä tunnettuun helluntailiikkeeseen aivan konkreettisten yhteyksiensä vuoksi. Helluntailiikkeen toi nimittäin Norjasta Suomeen nimenomaan narvalaisuus 1910-luvun alussa, ja helluntailiikkeen ensimmäiset kokoukset pidettiin uudenheräyksen rukoushuoneessa Helsingissä syksyllä 1911.⁸⁵ Narvalaisuuden hajotessa sen johtavat saarnaajat ja monet kannattajat liittyivät helluntailiikkeeseen.⁸⁶ Helluntailiikkeelle taas oli alusta alkaen leimallista vahva naisevangelistainstituutio.⁸⁷

82. Esimerkiksi konventikkeliplakaattia rikkovista luovuttamista hartauskokouksista ks. Samuli Pentikäinen (1978) 'Konventikkeliplakaatin tulkinta Suomessa 1800-luvun alkupuolella', teoksessa Markku Heikkilä (toim.) *Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle osoitettuja tutkielmia*, Helsinki: Otava, 192–193, 198–200.

83. Maj-Lis Palo esittää kiintoisan näkökulman naisten aseman muuttumiseen myöhemmässä lestadiolaisuudessa. Todettuaan, ettei liikkeessä ole enää niin aktiivisia naisia kuin aiemmin, hän kirjoittaa: "Jag säger inte, att kvinnorna har blivit *tystade*, bara att de har blivit *tystare*." Yhdeksi syyksi hän arvelee naispappeuden nousun Ruotsin kirkossa. – Palo (2000) 68.

84. Virkkala (1945) 116–120.

85. Talonen (1989) 26.

86. Havas (1927) 164; Virkkala (1945) 120.

87. Ks. Helander (1987).

HANNA SNELLMAN

Ruottiin lähössä!

Pohjoissuomalaisten muuttoliike Etelä-Ruotsiin 1960–1970-luvuilla

Dosentti Hanna Snellman selvittää pohjoissuomalaisten muuttoliikettä Etelä-Ruotsiin 1960- ja 1970-luvulla.

No sekin oli aika koomillinen juttu, kun se tapahtu, että yksi perhe, joka oli asunu täällä Göteborgissa, ne oli vailla apulaista. – Ne oli kuullu, että meillä on niin kun tyttöjä, että siellä on tyttö, mikä on 18, että se on varmaan niin kun halukas lähtemään Ruotsiin. Ja ne tuli meille sitten – ja sitten sisko ite sano, ei, en mä lähe mitään apulaiseksi sinne, että mä oon 18, jos mä lähen Ruotsiin mä lähen suoraan työelämään. Sekään ei ollu päässy mihinkään kouluun ja ei ollu mitään töitä Suomessa. – no, onhan teillä toinen tyttö – en määkään ollu päässy mihinkään kouluun, että lasketeko te niin kun minut sitten – ja äiti ja isä, että jos isosisko lähtee niin sillä luvalla he sitte uskaltaa laskea niin kun minut kanssa, että niistä on turvaa toisilleen sitten jos ne lähtee, että kerta täällä ei mitään työmahdollisuuksia ei ollu – että parempihan se on, että lähteä sinne yrittämään, jos ei mitään muutakaan oo. Vaikka on tämmönen, että kauhea matka ja pelottaa päästää.¹

■ Näin vastasi sällalaisyntyinen nainen kysymykseeni Ruotsiin muuton syistä haastattellessani häntä ”Gothenburg – the Largest Village of the Salla Parish” -tutkimustani varten. Vastaus kuvaa monella tapaa tyypillistä Göteborgin suomalaisen tarinaa, ja on samalla myös oivallinen esimerkki kansatieteellisen lähdeaineiston luonteesta. Haastateltava oli Ruotsiin muuttaessaan vain 16-vuotias. Hän ei olisi edes päässyt töihin hyväpalkkaisiin tehdastöihin, joista Ruotsi oli tunnettu. Kaksi ensimmäistä Ruotsin vuottaan hän oli apulaisena sukulaisten per-

heessä. Sukulaisperheeseenkin vanhemmat eivät välttämättä olisi häntä päästäneet, jollei vanhempi sisar olisi lähtenyt myös. Toisaalta perheessä, jossa oli viisi lasta eikä kotiseudulla koulutus- eikä työmahdollisuuksia, ei ollut vaihtoehtoa. Lapista oli lähdettävä. ”Maanviljelys ei kannattanut, metsätöitä ei ollut ja tulevaisuus näytti, että siellä ei ois ollu mitään”, kuvaili samanikäinen sällalainen mies vuoden 1971 tilannetta.² Perheellinen, ammattikoulutuksen saanut tai yksityisyrittäjänä toiminut parhaassa työiässä oleva mies oli samassa tilanteessa. Kylästyminen ainaiseen epävarmuuteen työn saannissa johti pikaiseen päätökseen lähteä työnhakuun Ruotsiin, kun tilaisuus siihen tarjoutui. Joillakin maa ”poltteli jalkojen alla” syystä tai toisesta, ja naapurimaasta oli hyvä lähteä etsimään uutta alkua.³

1960-lukua on tutkimuskirjallisuudessa nimitetty maaltapaon vuosikymmeneksi. Silloin myös Ruotsiin muutto lisääntyi merkittävästi. Kun vielä 1950-luvun lopulla tilastoituja Ruotsiin muuttajia oli noin 10 000, oli heitä 1960-luvun lopulla yli 20 000. Huippuvuosi oli vuosi 1970, jolloin tilastoituja muuttajia oli yli 40 000. Muuttajien lukumäärä oli 1970-luvun lopulla laskenut alle 15 000:een. Enimmillään suomalaissyntyisten määrä oli vuonna 1980, jolloin heitä oli Ruotsissa noin 250 000.⁴ Vuonna 1969 otettiin käyttöön ns. muuttokirja: muuttajan oli vietävä mukanaan lähtömaan viranomaisilta saamansa todistus uuden maan viranomaisille. Tämän taas tuli palauttaa siitä yksi osa takaisin lähtömaahan. Näin sama henkilö ei voinut olla kirjoilla kahdessa maassa yhtä aikaa. Muuttokirjakäytännön

1. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 11.6.2000 (nainen s. 1953). Koska aineiston keruu on vielä kesken, aineistoa ei ole luovutettu mihinkään arkistoon.

2. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 27.12.2000 (mies s. 1953).

3. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman; Haastattelu 4.11.2000 (mies s. 1937); haastattelu 9.4.2001 (mies s. 1933); haastattelu 7.4.2001 (nainen s. 1940).

4. Jouni Korkiasaari (2000) ’Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle’, teoksessa Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen *Suomalaiset Ruotsissa*, Jyväskylä: Siirtolaisuusinstituutti, 158, 164.

vuoksi tilastoja ennen ja jälkeen 1969 ei voida pitää täysin vertailukelpoisena.⁵

Tilastojen mukaan kaiken kaikkiaan noin puoli miljoonaa suomalaista muutti Ruotsiin vuosien 1945–90 välisenä aikana. Päinvastaiseen suuntaan, Ruotsista Suomeen, tilastoituja muuttajia oli 275 000. Tilastot eivät kuitenkaan tavoita kaikkia muuttajia, joten niihin on suhtauduttava kriittisesti. Ennen vuotta 1970 muuttajien määrä oli todennäköisesti suurempi kuin mitä tilastot antavat ymmärtää. Useat aikoivat ainoastaan käydä Ruotsissa, ei jäädä sinne, vaikka toisin sitten saattoi käydäkin. Vastaavasti muuttaja saattoi olla Ruotsissa vain lyhyen ajan jättäen kuitenkin tilastoon merkinnän muutosta. 1970–1980-luvulla noin 10 prosenttia muuttajista palasi Suomeen saman vuoden aikana. Samoin sama henkilö on saattanut muuttaa useita kertoja Suomen ja Ruotsin välillä.⁶ Sven Alur Reinansin arvion mukaan tilastoista löytyvän luvun, noin puolen miljoonan, asemesta noin 700 000–800 000 suomalaista muutti Ruotsiin vuosien 1945–1994 välisenä aikana. Heistä kuitenkin vain osa, arviolta neljännesmiljoona, jäi pysyvästi asumaan Ruotsiin.⁷ Sodan jälkeen pääosa Ruotsiin muuttaneista suomalaisista asettui Tukholman ympäristöön ja Torniojokilaaksoon. 1960-luvulla suomalaiset suuntasivat kulkunsa laajemmalle alueelle, erityisesti Keski-Ruotsin teollisuuspaikkakunnille Tukholman ja Göteborgin väliselle kaistaleelle. Vuonna 1998 eniten Suomessa syntyneitä asui Tukholmassa (22 300 henkilöä) ja toiseksi eniten Göteborgissa (9 700 henkilöä). Suurin osa ruotsinsuomalaisista työskenteli 1960- ja 1970-luvulla pääasiassa teollisuudessa, valimoissa, autotehtaissa, telakoilla ja muilla metallialan yrityksissä sekä kumi-, tekstiili-, vaatetus- ja paperiteollisuudessa.⁸

Suomen muuttotappiokunnista valtaosa sijaitti vuonna 1970 Lapin läänissä. Tilastojen kärjessä on Salla, jonka väkiluvusta yli kuusi prosenttia muutti muuhun pohjoismaahan, käytännössä siis Ruotsiin. Muutkin Koillis-Lapin kunnat (Pelkosenniemi, Kemijärvi, Savukoski) ovat muuttotilastojen kärjessä samoin kuin naapurikunnat Sodankylä, Posio, Ranua, Kuusamo ja Rovaniemi.

Kyseisenä vuonna Lapin läänin kunnista ainoastaan Simo ei ollut muuttotappiokunta.⁹ Vaikka yksittäisten kuntien väkiluvut eivät ole suuria, on muuttoliike Ruotsiin merkinnyt melkoista väkiluvun vähenemistä Lapissa. Seurauksien dramaattisuutta lisää se, että muuttajat olivat parhaassa työ- ja perheenperustamisikässä.

Jouni Korkiasaari on selittänyt Ruotsiin muuton syitä (muuttoliikkeen työntö) tilatoman väestön perinnöllä, toisen maailmansodan vaikutuksilla, poliittisella epävakaudella, elinkelvottomilla pientiloilla ja suurilla ikäluokilla. Muuttoliikkeen taustalla vaikuttavaa Ruotsin vetovoimaa puolestaan kuvaavat avainsanat vakaus, hyvinvointi, työvoimapula ja kasvu.¹⁰ Kun tutkimuskohteenä on Pohjois-Suomi, metsätaloudessa tapahtuneiden muutosten merkitys on keskeinen. Kun metsätyöntekijöiden määrä pieneni koneellistumisen seurauksena, supistui myös moni muu taloudellinen toiminta. Esimerkiksi kaupoille merkittävä savottien muonitus supistui eikä erilaisilla palveluilla enää ollut ostajia. Samaan aikaan kun työmahdollisuudet maaseudulla vähenivät, tulivat suuret ikäluokat työikään.

Monta tarinaa

Tehdessäni haastatteluja Göteborgiin 1960–1970-luvulla muuttaneiden pohjoissuomalaisen keskuudessa, kuulin monta kertomusta muuttoon johtaneista syistä.¹¹ Koska muuttaminen on merkinnyt niin kokonaisvaltaista elämänpiirin muutosta, on se ihmisten elämäkerroissa keskeisellä sijalla. Monen haastateltavan kohdalla huomasi, että haastateltava oli tottunut kertomaan muuttotarinsa. Näitä tarinoita on kerrottu työpaikan kahvitunneilla, ja ajan myötä niihin on tullut dramaattisia käänteitä. Elämäkertahaastatteluille on tyypillistä, että tarinat muistuttavat toisiaan, vaikka kertojina on eri ihmisiä. Tämä selittyy sillä, että elämäkerroissa on – kuten ruotsalainen etnologi Birgitta Svensson asian ilmaisee – sisäänrakennettuna ajan henki.¹² Väitöskirjassaan Peter Öberg erottaa toisistaan eletyn elämän (det levda livet), koetun elämän (det upplevda livet), kerrotun elämän (det berättade livet) ja tulkittun elämän (det tol-

kade livet). Eleyllä elämällä Öberg tarkoittaa haastateltavan elämän varrella sattuneita tapahtumia ja prosesseja, jotka jättävät jälkensä tunteisiin ja muistoihin, siis koettuun elämään. Kun henkilö rekonstruoi elämäkertansa kertomalla elämäkertansa, saadaan kerrottu elämä. Kun tukija analysoi aineiston, saadaan tulkittu elämäkertä.¹³ Kerrottua elämää ja tulkittua elämää on vaikea täysin erottaa toisistaan, koska jo haastateltutilanne on tutkijan esianalyysiä. Haastattelijan esittämät kysymykset, ilmeet ja koko olemus ohjaavat haastateltavan kertomusta.¹⁴

Nykykansatieteessä on monia virtauksia. Tällä hetkellä ehkä yleisimmässä suuntauksessa ollaan kiinnostuneita ihmisen subjektiivisista kokemuksista, siitä miten hän kokee näkemänsä ja kokemansa. Haastatteleminen on yleinen menetelmä sosiaalisen todellisuuden ja kulttuuristen tapojen selvittämisessä.¹⁵ Haastateluaineiston rikkaus – ja vaikeus – on siinä, että muutamassa virkkeessä, joiden sanomiseen ei mene montakaan minuuttia, on kiteytettynä paljon sellaista tietoa ihmisten arkipäivästä ja va-

lintojen taustoista, joita mitkään muut lähteet eivät paljasta. Yhdenkin ihmisen muisto, vaikkapa sivulauseessa kerrottuna, voi olla ikkuna yhteisöön täynnä esineitä, tapahtumia ja ihmisiä, siis ajan henkeen.¹⁶ Kenttätöntekijä muodostaa käsityksensä ilmiöstä moninaisessa prosessissa, jossa nauhoilta litteroidut haastattelut ovat vain yksi osa aineistoa.

Seuraavassa esittelen Göteborgissa asuvien suomalaisten muuttokertomuksia heidän itsensä kertomana. Kaikille 26 haastateltavalle on yhteistä se, että he ovat syntyneet tai viettäneet lapsuutensa Lapin läänin alueella ja muuttaneet Ruotsiin 1960-luvun lopussa tai 1970-luvun alussa. Pääosin heidän lapsuudenkotinsa on sijainnut syrjäseudulla. Koulu saattoi sijaita oman kodin pirtissä tai kymmenien kilometrien päässä, jolloin viikot oli pakko olla poissa kotoa. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta haastateltavat olivat käyneet kansakoulun ja jatkuuokat Suomessa. Vain muutama oli suorittanut keskikoulun. Perheet olivat pääosin suuria. Isät kävivät erilaisissa sekatoissa ja äidit työssä usein kotona

5. Korkiasaari (2000) 156; Sven Allur Reinans (1996) "Den finländska befolkningen i Sverige – en statistisk-demografisk beskrivning", teoksessa Jarmo Lainio (red.) *Finnarnas historia i Sverige 3*, Jyväskylä: Finska Historiska Samfundet & Nordiska museet, 64.
6. Reinans (1996) 64–65.
7. Reinans (1996) 66.
8. Korkiasaari (2000) 159, 169, 174.
9. Korkiasaari (2000) 157.
10. Korkiasaari (2000) 136–147.
11. Toimin vastuullisena johtajana Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa "Gothenburg – the Largest Village of the Salla Parish". Hankkeessa tutkitaan ensimmäisen ja toisen polven pohjoissuomalaisia Göteborgissa. Lähtöolettamana on, että yhteisestä taustastaan huolimatta Göteborgin pohjoissuomalaiset eivät ole kulttuurisesti homogeeninen ryhmä. Arkielämän kulku riippuu sosiaaliryhmästä, sukupolvesta, sukupuolesta, koulutuksesta, työpaikasta ja myös sosiaalisesta verkostosta niin Suomessa kuin Ruotsissa. Suomen itärajalalla sijaitsevassa Sallassa kunnan väestö väheni muutamassa vuodessa 11 000:sta 7 000:een muuttoliikkeen seurauksena. Kotiseudulle jääneet saivat leikillään – mutta myös katkerana – että Göteborgista olisi näiden vuosien aikana tullut Sallan suurin kylä. Tätä paikallista sanontaa pidetään tässä tutkimuksessa johtolankana, jota seurataan mikrohistorian menetelmin. Salla on eräänlainen metafora; myös muista Pohjois- ja Itä-Suomen syrjäseuduilta muutettiin pois työn perässä. Yhteistä näille seuduille on sosioekonominen riippuvuus metsätaloudesta. Projektin

- tavoitteena on saada julkaistuksi yksi kansatieteellinen monografia (Hanna Snellman, Helsingin yliopisto: "Göteborg – Sallan suurin kylä"), yksi etnologinen väitöskirja (Marja Ägren, Göteborgin yliopisto: "Osynliga emigranter") ja yksi historiatieteellinen artikkeli (Marianne Junila, Oulun yliopisto: "Leaving for Sweden or just leaving").
12. Birgitta Svensson (1997) "Livstid. Metodiska reflektioner över biografiskt särskiljande och modern identitetsformering" teoksessa Gunnar Alsmark (red) *Skorta eller själ? Kulturella identiteter i tid och rum*. Lund: Studentlitteratur, 50.
13. Peter Öberg (1997) *Livet som berättelse: om biografi och åldrande. Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 62*, Uppsala: Stockholms universitet.
14. Ks. esim. Billy Ehn (1996) "Närhet och avstånd" teoksessa *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*, Falun: Natur och kultur; Marianne Freyne-Lindhagen (1997) *Identitet och kulturmöte-Syrianska kvinnors exempel. En diskussion om grounded theory*, Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet, 105–106.
15. Karl-Olov Arnstberg (1992) *Etnologisk samhällsforskning*, Lund: Studentlitteratur, 11. Ehn (1996) 136.
16. Kansatieteen metodeista ks. Karl-Olov Arnstberg (1997) *Fältetnologi*, Stockholm: Carlssons; Alf Arvidsson (2001) *Etnologi. Perspektiv och forskningsfält*, Lund: Studentlitteratur; Billy Ehn & Orvar Löfgren (1996) *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*, Falun: Natur och kultur.

*Sallalaistytö kesälomalla Siomessa 1972. Hän oli muuttanut Göteborgiin
16-vuotiaana 1969. Yksityiskokokuva.*

ainakin silloin kun lapset olivat pieniä. Kaikki eivät olleet kokonaan ilman töitä pohjoisessa, mutta siitä huolimatta he halusivat Ruotsiin, koska töiden saaminen oli epävarmaa. ”Ruotsiin muutto oli kauhiassa viuhkassa” kuvaili eräs haastateltava tunnelmia Koillis-Lapissa vuonna 1969. Hän oli lähtenyt Ruotsiin suoraan metsätöistä lomalla käymään tulneiden kotikylien poikien houkuttelemana. ”Sitä lähetettiin vain käymään, keräämään repullinen rahaa ja tullaan takaisin niin kuin kaikki muutkin”, kuvaili yli 30 vuotta Ruotsissa asunut haastateltava muuttopäätöstään.¹⁷

Kuten edellä jo kävi ilmi, sama ihminen saattoi muuttaa Ruotsiin useamman kerran. Monet nuorena Ruotsiin lähteneet ovat palanneet pian takaisin kotimaahan mutta lähteneet sitten myöhemmin uudelleen työhakuun.¹⁸ Eräs haastateltavistani oli muuttanut Ruotsiin kolme kertaa, ensin kaksi kertaa lapsena vanhempiensa mukana ja sen jälkeen kerran jo itsenäisenä aikuisena. Viimeisen kerran muuttaminen tapahtui sattumalta. Haastateltava oli äitiyslomalla ollessaan puolison kesälomalla Göteborgissa käymässä – mies haki ja sai töitä, ja perhe jäi Göteborgiin asumaan.¹⁹ Monet selittävät sattuman muuton syyksi. Voi kuitenkin olla, että sattuman merkitystä on jälkeenpäin korostettu muuttokertomuksen dramatisoimiseksi. Keskeisin syy muuttopäätökseen on usein toive paremmista ansioista tai ylipäättänsä ansioista.²⁰

Kysyessäni haastateltavilta, olivatko he houkutelleet kotikylänsä nuorisoa Ruotsiin töihin kesälomien aikana, kaikki vastasivat jyrkän kielteisesti. Useimmat haastateltavistani olivat ottaneet mukaansa nuorimpia sisaria, usein apulaiseksi, tai veljiä, ja monet olivat itse lähteneet Ruotsiin isonveljen, sisaren tai serkun mukana. Esimerkiksi Göteborgin ehkä suurimmalla suomalaisten työnantajalla, Volvolla, tuettiin yhtiön puolesta tällaista toimintaa.²¹ Työvoimapulan aikana toivottiin, että hyvät työntekijät toisivat mukanaan toisia hyviä työntekijöitä Suomesta. Koska perheet olivat suuria, pelkästään sisaruksista kertyi jo aika joukko Ruotsiin lähtijöitä. Lähteminen lähisukulaisen kanssa tai lähisukulaisen luo oli paljon

helpompaa, koska esimerkiksi asunnon puuttumista ei tarvinnut pelätä. Sukulainen oli myös oiva apu kielitaidottomalle töitä etsittäessä. Eräs haastateltava jätti työpaikkansa Helsingissä ja lähti kesälomalla Ruotsiin vanhemman sisarensa ja tämän miehen sekä miehen sisaren kanssa. Ruotsissa oli jo heidän perheestään kaksi vanhempaa sisarokoa, joista toisen mukana työt Ruotsiin lähtivätkin. Isosisko tarjosi ilmaisen kyydin Ruotsiin, asunnon ja auttoi työpaikan hankkimisessa.²²

Useimmiten muuttopäätös on syntynyt ryhmässä. Jos muuttokumppanina ei ollut veli tai sisar, se oli poika- tai tyttöystävä, tai suurempi joukko lähtijöitä. Monelle vasta toisensa tavanneelle nuorelle Ruotsiin muutto merkitsi oman elämän aloittamista yhdessä ilman vanhempien kontrollia tai muuten vain seikkailua.²³ Sota-aikana eläneet olivat saaneet tuntumaa Ruotsiin jo evakkoaikana, mutta ainakaan heidän omasta mielestään evakkokokemuksilla ei ollut merkitystä päätöksessä muuttaa Ruotsiin.²⁴ Ainakin yksi haastateltavista otti ensin yhteyttä sotalapsena olleeseen setäänsä, joka järjesti haastateltavalle ja tämän miehelle työpaikan Göteborgista.²⁵

Vaikka työvoimaviranomaisilla oli oma osuutensa työpaikkojen välityksessä, epä-

17. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 8.4.2001 (mies s. 1944).

18. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 7.4.2001 (nainen s. 1954).

19. Esim. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 4.11.2000 (nainen s. 1965).

20. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 4.11.2000 (mies s. 1937).

21. Kent Olsson (1996) *Göteborgs historia. Näringsliv och sambällsutveckling. Från industristad till tjänstestad 1920–1995*, Stockholm: Nerenius & Santréus Förlag AB, 239.

22. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 19.6.2000 (nainen s. 1948).

23. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 9.6.2000 (nainen s. 1948); haastattelu 7.6.2000 (nainen s. 1951); haastattelu 17.6.2000 (mies s. 1945); haastattelu 18.6.2000 (nainen s. 1949); haastattelu 19.6.2000 (nainen s. 1941); haastattelu 27.12.2000 (nainen s. 1958); haastattelu 11.4.2001 (mies s. 1946).

24. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Esim. haastattelu 7.4.2001 (nainen s. 1940).

25. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Haastattelu 29.12.2000 (nainen s. 1944).

viralliset verkostot tuntuvat olleen tehokkaampia niin Ruotsiin matkustamisessa kuin työpaikan ja asunnon löytämisessäkin.²⁶ Näissä ketjuissa sukulaisten, rakastavaisten ja työtoverien rooli oli merkittävä:

Me oltiin kaksikäyttövuotiaita kun mentiin naimisiin... mies kun sai armeijan käytyä niin sitten melkein me lähdeimme tänne Ruotsiin. Hän tuli ensin ja silloin minulla oli jo poika syntynyt. – Se oli miehen idea (muuttaa Ruotsiin), kun sillä ei ollut töitä, niin se oli vähän niin kuin pakko lähteä. – Hän lähti yhen kaverin kanssa, yhen tutun kanssa tänne. – Ne tuli junalla ja millä ne nyt tuli ja se toinen oli alkanut juopottelemaan ja sitten oli hillunu siellä junassa ja se oli heitetty ulos. Meillä oli tarkoitus mennä Tukholmaan ensin, kato kun tämän kaverin, tällä kaverilla oli jotain tuttuja Tukholmassa ja ne oli suunniteltu että ne menee sinne hakemaan töitä. Mutta tämä kaveri heitettiin junasta ulos, niin sitten... minun mies tuli Göteborgiin asti, kun sillä oli sisko täällä. – Niilläkin oli pieni asunto ja sitten siinä oli jo kaks sen miehen velipoikaa. – [Volvolla] oli joku [suomalainen] sanonut, että hänen tykönsä voi tulla alivuokralaiseksi. – Minä tulin kanssa siihen alivuokralaiseksi, elokuun loppupuolta se oli, mutta sitten me saatiin oma asunto jo lokakuussa. – Rovaniemeltä lensin Göteborgiin ja sitten oli tämä yks miehen sisar mukana. Se oli sille vanhimmalle siskolle, niillä oli yks poika, niin se tuli lapsenlikaks niille.²⁷

Jos pariskunnalle oli jo syntynyt lapsia, mies lähti yleensä etukäteen ja puoliso seurasi myöhemmin perässä. Varsinkin pienten lasten äideille Ruotsin Suomea paremmat asunto-olosuhteet olivat houkuttimena, vaikka muutto ei aina ainakaan suuren perheen äidille ollut suinkaan mieluinen. Varmasti on monia sellaisia, joiden puoliso ei suostunut lähtemään Ruotsiin tai molemmat tulivat harkinnan jälkeen siihen tulokseen, että reissuun ei kannata lähteä. Muutosta ei välttämättä paljoakaan neuvoteltu; kun mies oli sanonut itsensä irti työpaikastaan tai joutunut työttömäksi, vaihtoehtoja ei jäänyt.²⁸ Kun perheet vihdoinkin pääsivät ta-

kaisin yhteen, sekoittuivat jälleennäkemisen riemu ja lähtemisen haikeus toisiinsa.

Lopuksi

Ruotsinsuomalaisia koskevissa tutkimuksissa käsitellään lähes poikkeuksetta myös muuttoa johtaneita syitä. Tekeehän nimenomaan muutto Suomesta Ruotsiin suomalaisista ruotsinsuomalaisia. Jouni Korkiasaaren mukaan ruotsinsuomalaisista 1970-luvulla tehdyt kyselytutkimukset osoittavat taloudellisten tekijöiden kuten työttömyyden, Suomen heikon työllisyystilanteen, Ruotsin parempien työnsaantimahdollisuuksien ja paremman palkkatason olleen keskeisiä tekijöitä muuttopäätöstä tehtäessä. Valtaosa kyselytutkimuksiin vastaajista on maininnut jonkin taloudellisen seikan muutonsa ensisijaiseksi syyksi. Osa on muuttanut ystävien esimerkkiä seuraten tai seikkailun- tai vaihtelunhalusta. Harvemmin motiivina on ollut kielen oppiminen tai itsensä kehittäminen. Satunnaisesti muuton syyksi mainitaan asunnon puute tai huonot asunto-olot Suomessa.²⁹

Göteborgin yliopistossa vuonna 2001 ruotsinsuomalaisista väitelleen Jari Kuosmasen tapa tarkastella muuttajien motiiveja on kvalitatiivinen. Hän on haastatellut sosiaalipolitiikan alaan kuuluvassa tutkimuksessaan 28:aa vuosina 1920–1960 syntyneitä Göteborgissa asuvaa suomalaista miestä. Valtaosa haastateltavista oli muuttanut Ruotsiin 1960–1970-luvulla. Haastatteluisia tulivat esille seuraavat muuton syyt: työttömyys, oletus paremmasta tai helpommasta elämästä Ruotsissa, henkilökohtaiset ongelmat Suomessa, tarve paeta elämänsä Suomessa, seikkailun- tai vaihtelunhalu, merimiesten työtilaisuuksien muuttuminen, opiskelu ja rakkaus.³⁰ Kaikki nämä syyt ovat löydettävissä myös omassa aineistossani. Vaikka motiivit ovat heterogeenisiä, on Kuosmasen mukaan löydettävissä kolme erilaista tapaa muuttaa Suomesta Ruotsiin: ketjumuutto, ryhmämuutto ja yksinmuutto. Ketjumuutossa henkilö lähteen uuteen maahan tutun henkilön, esimerkiksi sukulaisten perässä. Monet muuttoon liittyvät ongelmat ovat pienempiä ketjumuuttajalla kuin muilla. Hän saa etukäteen tietoa uudesta maas-

ta ja alueesta, hän saa apua asunnon ja työpaikan hankinnassa, hän saa apua kieliongelmissä ja myös rahaa ennen ensimmäistä palkkaa. Tärkeintä kuitenkin on, että hänellä on valmiiksi sosiaalisia kontakteja ihmisiin, jotka puhuvat samaa kieltä kuin hän. Ryhmämuutolla Kuosmanen tarkoittaa sitä, että henkilö lähtee yhden tai useamman muun henkilön kanssa. Turvallisuudentunteen maksimoimiseksi monet muuttivat ryhmässä ja vieläpä tutun henkilön luo. Yksinmuuttaja on lähtenyt työnhakuun ilman tukihenkilöitä.³¹

Kuosmanen toteaa, että haastatteluista on usein vaikea löytää yhtä syytä muuton taustalta.³² Tämän seikan huomasin itsekin haastatteluja analysoidessani. Usein muutto oli monen seikan summa, eikä muutto läheskään aina ollut pitkän harkinnan tulos vaan sattumaa: joku tarvitsi apulaista, autossa oli tilaa, työt loppuivat ilman ennakkovaroitusta tai isä nuhteli tansseista palaavaa nuorta. Aineiston osalta Kuosmasen aineisto ja itse keräämäni aineisto eroavat siten, että Kuosmasella haastateltavana on ollut ainoastaan miehiä, ja heistäkin lähes puolet oli tulkittavissa syrjäytyneiksi. Omassa aineistossani haastateltavista valtaosa on naisia. Haastatellut miehetkin ovat perheellisiä ja hyvin elämässään pärjänneitä. Naisille tyypillinen muuton syy, mahdollisuus päästä sukulaisperheeseen apulaiseksi jo hyvin nuorena, puuttuu miehiltä. Miehet menivät suoraan tehdastyöhön, ja kotikin piti usein etsiä aluksi poikamiesparakista.

Keräämässäni aineistossa korostuu ketjumuuton ja ryhmämuuton merkitys. Ku-

kaan haastatteluista ei ollut lähtenyt aivan yksin suureen maailmaan, vaan hänellä oli turvanaan oman perheen jäseniä, sulhanen, morsian tai ystäviä. Kielitaidottomana yksin Ruotsiin muuttaminen olisi ollut vaikeaa vaikka ei varmaankaan mahdotonta. Sukulaisten merkitys muuttoprosessissa on ollut erittäin suuri. Yksi muuttaja on houkutelut perässään sisarusia ja puolison sisarusia ja serkkuja. Ensimmäisenä paikkakunnalta lähteneillä on ollut keskeinen merkitys, koska heillä on todennäköisesti ollut perhepiirissä ja sukulaisissa seuraajia. Pelkästään haastatteluaineistoa käyttämällä saa tietoa muuttajien motiiveista, mutta kokonaisvaltainen ilmiön tarkastelu edellyttää arkistolähteiden käyttämistä.³³

26. Göteborginsuomalaisten haastattelu/Hanna Snellman. Haastattelu 6.6.2000 (nainen s. 1947); haastattelu 10.6.2000 (nainen s. 1946); haastattelu 7.4.2001 (nainen s. 1954).

27. Göteborginsuomalaisten haastattelu/Hanna Snellman. Haastattelu 5.6.2000 (nainen s. 1947).

28. Göteborginsuomalaisten haastattelu/Hanna Snellman. Haastattelu 17.6.2000 (nainen s. 1947); haastattelu 20.6.2000 (nainen s.1939); haastattelu 20.6.2000 (mies s. 1931); haastattelu 4.11.2000 (nainen s. 1937); haastattelu 9.4.2001 (nainen s. 1932).

29. Korkiasaari (2000) 152.

30. Jari Kuosmanen (2001) *Finnkampen. En studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige, Skriftserien nr 2001:2 Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet, Södertälje: Gidlunds förlag, 89–96.*

31. Kuosmanen (2001) 97.

32. Kuosmanen (2001) 89.

33. "Göteborg – Sallan suurin kylä" -tutkimushankkeessa selvitetään fil. tri Marianne Junilan osuudessa arkistolähteiden perusteella muuttoliikettä yhdessä kunnassa, Sallassa.

POHJOISUUDESTA PERILLE?

MAIJA KALLINEN

on filosofian tohtori, joka toimii Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian yliassistenttina.

■ "Pohjoisten alueiden suurimpiin siunauksiin laskemme lumen, jonka johdosta niitymme, vuoremme ja jopa sielumme hohtavat loistavan valkoisina kimaltaen." – Thomas Bartholin, *De nivis usu medico*, 1661.

Mitä on "pohjoisuus"? Oulun yliopistossa se luulisi tiedettävän, sillä "pohjoisuus" on ollut täällä tutkimuksen painopistealueena jo vuodesta 1994 – olkoonkin että painavuudeltaan se on ollut höyhensarjaa vahvasti resurssoituihin informaatioteknologiaan ja biotekniikkaan verrattuna. Painoala onkin poikunut tutkimushankkeita arktisesta lääketieteestä revontulitutkimukseen ja saamelaisien historiaan, mutta alkuperäinen monitieteisyyden ajatus ei silti näytä toteutuneen kovinkaan laajasti.

Tieteen- ja aatehistorian näkökulmasta pohjoisuuden tutkimus ei kuitenkaan ole uusi asia. Kaikille historioitsijoille lienevät toki tuttuja Tacituksen maininnat "fenneistä" ja Procopiuksen puheet "hiihtosuomalaisista". Pohjoiset alueet, sen asukkaat ja luonnonolot ovat kuitenkin historian saatossa olleet myös monen muunlaisen oppilisen kiinnostuksen kohteena.

Pohjoiseen kohdistuneen tieteellisen tutkimuksen motiiveina ovat useinkin olleet erilaiset valtiolliset pyrkimykset ja tutkimukselliset intohimot. Näiden kautta pohjoiset alueet on nähty milloin luonnonrikkauksien reservinä, milloin sivistyksellä pilaamattomien "aitojen ihmisten" etnografisena aarreaittana. Samalla pohjoisuus on ollut yksi suomalaisen identiteetin rakennuspuuta. Suomalaiselle tieteenhistorialle onkin vielä työskärvä selvittää sitä, millä tavoin tieteellinen kiinnostus ihmisiä ja luonnonilmiöitä kohtaan on ollut rakentamassa pohjoisuuteen liittämiämme merkityksiä.

"Pohjoisuus" on tietenkin aina suhteellista. Kysyin kerran kurillani suuresti arvostamaltani professori Jouko Vahtolalta, mikä onkaan hänen mielestään se raja, jonka alapuolelle Suomen pohjoisimmalla historian laitoksella ei pohjoisuus-painoalan varjossa kajota. Yhtä kurillaan hän totesi rajan kulkevan Oulujärven etelälaidalla. "Pohjoisuus" on kuitenkin laajempi asia kuin pelkkä Pohjois-Suomi tai Lappi.

"Pohjoisuus" on käsitehistoriallisesti varsin mielenkiintoinen termi. Eri aikoina on "pohjoisuuteen" assosioitu monenlaisia ominaisuuksia, joista kylmyys ja pimeys ovat keskeisimpien joukossa.

Kylmyys ja sen ominaisuudet olivat monella tapaa keskustelun kohteena muun muassa 1600-luvulla, niin fyysikaalisessa kuin fysiologisessakin mielessä. Aikakauden luonnonfilosofisissa teksteissä kylmyys ei ollut niinkään laboratorion uumenissa mitattava suure, vaan kylmyyden vaikutuksia peilattiin aina luonnon kokonaisuuteen ja ihmisen tarpeisiin. Epäilemättä näihin keskusteluihin antoi oman sävynsä ilmaston

viileneminen 1600-luvulla, jolloin ”pohjoisuus” jäineen ja lumineen rajoitti monen keskieurooppalaisenkin elinehtoja.

Kylmyys oli aristoteelisen luonnonopin mukaan yksi aineen neljästä perusominaisuudesta, ja siten havaittavissa kaikkialla maan päällä. Erityisesti se kuitenkin liittyi pohjoiseen ilmansuuntaan; tuntuuhan tuulikin pohjoisesta puhaltaessaan kylmältä. Vaikka jo Hippokrates kuvaili pohjoistuu- len kylmyydelle altistuneiden ihmisten sairauksia, ei kylmyyttä uuden ajan alussa kuitenkaan välttämättä pidetty pahana. Päinvastoin monet luonnonfilosofit ja lääkärit katsoivat, että kylmyys ja lumi olivat terveellisiä, mikäli niistä nautittiin kohtuullisessa määrin. Kylmyys tasoitti kesällä liiallisena esiintyvän lämmön, hillitsi pilaantumista ja talvipakkasten muodossa valmisti maan kevätkylvöjä varten. Liialta kylmyydeltä suojaasi kasveja ja maanpintaa lumi.

Ajatus siitä, että ilmasto vaikuttaa ihmisen ruumiillisiin, ja sitä kautta henkisiin ja jopa yhteiskunnallisiin ominaisuuksiin, yhdistetään yleensä Montesquieuhun. ”Ilmasto-opit” eri muodoissaan nojautuivat kuitenkin pohjimmiltaan jo antiikin humoraalipatologiaan, jonka mukaan paitsi ihmisen terveys, myös hänen ruumiilliset ja henkiset ominaisuutensa pitkälti määräytyivät sen perusteella, miten ruumiinnesteet olivat jakautuneet. On luonnollista, että pohjoisten alueiden asukkaisiin löi leimansa erityisesti kylmyys ja sitä vastaava ruumiinneste, *flegma*.

Humoraalipatologian mukaan kylmyys pyrki supistamaan ruumiin huokosia. Siksi kylmien seutujen asukkaiden uskottiinkin olevan pieniä, kuivakkaita ja sitkeitä – jos myös terveitä ja karaistuneita. Tanskalaisen Thomas Bartholinin mukaan ”Ainakin Norjassa, missä lunta on paljon, niin karhut, korpit kuin jäniksetkin ovat valkeita, ja jopa ihmiset ovat iholtaan vaaleita ja hiuksiltaan vaaleita tai kellertäviä.” Arktinen ilmasto muovasi luonnonolot, joiden ominaislaatua vastaavaksi myös alueen eliöstö muodostui.

Paitsi kylmyys, pohjoista luonnehtii myös pimeys. Keskiajalla pimeydellä tosin viitattiin muuhunkin kuin kaamokseen. Pohjoista pidettiin nimittäin myös pimeiden *voimien*, siis itsensä Paholaisen ilmansuuntana. Keskiajan filosofeista Bonaventura (1221–74) selvästi sijoitti Saarnaajan kirjan kommentaarissaan helvetin pohjoiseen, autuaitten asuinsijat etelään.

Jeffrey Burton Russell toteaa kirjassaan *Lucifer. The Devil in the Middle Ages*, että myös keskiajan kansanuskomuksissa Paholaisen asuinpaikka sijoitettiin usein pohjoiseen, ”Lappiin”, jossa tuo ”Old Nick” punaiseen kaapuun ja turkiksiin sonnustautuneena ajeli porollaan. Myös pohjoisuus ja vasen puoli kaikkine sivumerkityksineen linkittyivät toisiinsa. Perinteinen tapahan on rakentaa kirkot itä-länsi-suunnassa. Kun siis kirkon ovelta katsoo alttarille, jää pohjoinen vasemman käden puolelle. Vasen taas on jo vanhastaan liitetty kaikkeen kieroutuneeseen ja vääraän: latinan kielen *sinister* tarkoittaa paitsi vasemmanpuoleista, myös takaperoista, epäsuopeaa ja onnetonta. Ihmekö siis, että Olaus Magnuksenkin kertomukset pohjoisen myrskyjä taikovista noidista (joiden isäntä, Piru, oli myöskin ilman herra) lankesivat otolliseen maaperään. Uuden ajan alun demonologioissa, ja jopa joissakin matkakirjoissa vielä 1700-luvullakin Lappi tunnettiin noitien, taikurien ja demonien pesäpaikkana.

On selvää, että keskieurooppalaiset opinneet peilasivat luonnehdinnoissaan omia sosiaalisia, luonnonopillisia ja eettillisiä näkemyksiään pohjoisen asukkaisiin. Kuten muutkin kaukaiset alueet, pohjoiset olosuhteet edustivat toiseutta. Myös suomalaisille pohjoisuus on ollut – ja on ehkä yhä – monella tapaa ”toiseutta” ja periferiaa. Kuten naiseus tai vegetarismi, myös ”pohjoisuus” vaatii määrittelyä ja perustelluksi tulemistä. ”Eteläisyyden” tutkimuslaitokselle tilausta taitaisi olla vähemmän...?

PEKKA MASONEN

Japani vuonna nolla

Filosofian tohtori Pekka Masonen esittelee katsauksessaan John D. Dowerin Japanin antautumista ja sitä seurannutta miehityskautta käsittelevän teoksen.¹

■ Harva käsiini osunut historiallinen tutkimus on ollut lukukokemuksena yhtä mukaansatempaava ja innostava kuin *John D. Dowerin* teos Japanin antautumisesta ja sitä seuranneesta miehityskaudesta (1945–52). Historiallisen tutkimuksen ei tarvitse olla jankuttava ollakseen uskottava. Mittasuhteiltaan kirja on massiivinen: tekstiosuus kattaa yli 550 sivua ja runsaasti lisätietoa sisältäville lähdeviitteille on varattu miltei 90 sivua. On silti vaikea sanoa, miten tekstiä olisi voinut tiivistää, sillä tarpeetonta toistoa tai tyhjäkäyntiä ei ole missään. Lukuisat anekdootit, koskivat ne suudelman vapauttava vaikutusta², lasten leikkejä³ tai kenraali *MacArthurin* saamaa ihailijapostia⁴, vievät kaikki omalla tavallaan asiaa eteenpäin.

Mielenkiintoinen Dowerin tutkimus onkin juuri siksi, että sen huomion kohteena ei ole eliitin toiminta, toisin sanoen kenraalit, diplomaatit, *zaibatsut* ja poliitikot, vaan ennen kaikkea se, mitä antautuminen ja amerikkalainen miehityshallinto merkitsivät tavallisille japanilaisille niin kansakuntana kuin yksilöinä. Kiitosta on annettava myös onnistuneesta kuvituksesta, joka si-

1. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1999 nimellä *Embracing defeat: Japan in the wake of the World War II* (New York: W.W. Norton & Company). Toinen, pehmeäkantinen painos ilmestyi vuonna 2000 hieman muutetulla nimellä: *Embracing defeat: Japan in the aftermath [sic] of the World War II* (Lontoo: Penguin Books). Painosten välillä ei ole mitään olennaisia eroja, ja sivutus on yhtenevä. Kirjoittajan mukaan hän on toisessa painoksessa korjannut joitakin tekstissä esiintyneitä virheitä. Dowerin aikaisemmasta tuotannosta mainittakoon vuonna 1979 ilmestynyt Japanin sodanjälkeistä politiikkaa johtaneen pääministeri *Yoshida Shigerun* (1878–1967) elämäkerta (*Empire and aftermath: Yoshida Shigeru and the Japanese experience: 1878–1954*); vuonna 1986 ilmestynyt *War without mercy: Race and power in the Pacific War*; sekä esseekokoelma *Japan in war and peace: selected essays* (1993). Noudatan japanilaista tapaa kirjoittaa henkilöiden nimet siten, että sukunimi mainitaan ensin. Japaninkielisten nimien ja termien translitteroinnissa olen käyttänyt ns. Hepburn-järjestelmää, paitsi suomen kieleen vakiintuneiden muotojen osalta.

2. Suutelemista julkaisilla paikolla paheksutaan Japanissa yhä. Ennen sotaa ulkomaisista elokuvista leikattiin kaikki suutelukohtaukset säädettöminä. Sodan jälkeen sensuuri lieveni (vaikka miehityshallinto loi oman listansa kielletyistä aiheista) ja suhtautuminen erotiikkaan vapautui. Yksi sodanjälkeisen ajan myydyimpiä teoksia oli T.H. van de Velden (1926) ”Täydellinen avioliitto” (*Die vollkommene Ehe. Eine Studie über ihre Physiologie und Technik*), jonka japaninkielinen käännös ilmestyi vuonna 1946. Miehityshallinto suhtautui ilmiöön myönteisesti. Esimerkiksi suutelemista suositteltiin, koska sen uskottiin vapauttavan japanilaiset feodaalisen ajattelun kahleista. Ensimmäinen japanilainen elokuva, jossa suudellaan, on Chiba Yasukin ohjaama ”Suudelma eräänä yönä” (*Aru yo no seppun*); tosin viime hetkellä ohjaajan hermot pettivät ja tärkeä kohtaus tapahtuu sateenvarjon pimennossa. Rohkeammin suudeltiin Sakai Yasushin ohjaamassa elokuvassa ”20-vuotias nuorukainen” (*Hatachi no seibun*). Koska molempien ensi-ilta oli samana päivänä (23.5.1946), ne saavat jakaa kunnian tästä käänteentekevästä tapahtumasta. Ks. *Joseph L Anderson & Donald Richie* (1982) *The Japanese film: art and industry*, Princeton N.J.: Princeton University Press, 176.

3. Lasten leikit heijastivat omalla tavallaan sodanjälkeistä todellisuutta. Suosituimpia leikkejä oli jäljitellä mustanpörssin kauppiaita tai vasemmiston järjestämiä mielenosoituksia sekä *panpan asobi*, jossa pojat esittivät amerikkalaisia sotilaita ja tytöt japanilaisia prostituoituja.

sältää monia harvemmin esillä olevia puolia Japanin sodanjälkeisestä elämästä, kuten esimerkiksi valokuva keisari Hirohitosta maakuntamatkallaan amerikkalaisten sotilaiden suojelemana.

“Kestäkää kestämatön”

Kaikilla rintamalla lyöty Japani taipui hyväksymään liittoutuneiden ehdot antautumiseen 14. elokuuta 1945. Seuraavana päivänä keisari Hirohito piti kuuluisan radiopuheensa, jossa hän ilmoitti vihollisuuksien päättyneen. Alamaaisille puhe oli järkytys, sillä he kuuluivat ensimmäisen kerran jumaallisen hallitsijansa äänen.⁵ Puheen varsinaisen sisältö jäi monille hämäräksi, sillä keisari ei tietenkään puhunut arkipäivän japania vaan hienostunutta kirjakieltä. Puheen sanoma silti ymmärrettiin – Japani oli hävinnyt – vaikka keisari ei käyttänytään ilmaisuja ”antautuminen” tai ”tappio” vaan viittaisi ylimalkaisesti ”olosuhteisiin, jotka eivät välttämättä olleet muuttuneet Japanin kannalta suotuisiksi”, kehottaen uskollisia alamaisiaan hyväksymään tilanteen ja ”sietämään sietämättömän”, jotta rauha voitaisiin palauttaa maailmaan.⁶

Suurin shokki oli sodan päättyminen. Sotapropaganda oli valmistanut kansakuntaa viimeiseen taisteluun, ja kansalaiset harjoittelivat torjumaan vihollisen bambukeihäin. Antautuminen lupasi varman kuoleman sijasta yhtäkkiä elämän ja tulevaisuuden. On muistettava, että Japani oli käynyt yhtäjaksoista sotaa siitä lähtien, kun Guandongin [Kwantung] armeija (jap. *Kantōgun*) hyökkäsi Mantshuriaan 18. syyskuuta 1931.

4. Yksittäiset japanilaiset lähettivät MacArthurille lähes puoli miljoonaa kirjettä ja korttia. Lähes kaikki luettiin ja käännettiin englanniksi; kenraalin käsiin niistä päätyi noin neljä tuhatta. Vaikka monet olivat erilaisia anomuksia, suurin osa yhteydenotoista oli spontaaneja ilmauksia tavallisten kansalaisten tuntemasta kiitollisuudesta maansa ”vapauttajaa” kohtaan. Oma lukunsa on ne tuhannet, mitä eriskummallisimmat lahjat, joita kenraali sai. Lähes puolijumalaksi korotetun MacArthurin palvontaan ei sisällynyt mitään ironiaa. Merkilliseksi hänen suosionsa tekee se, että kenraali ei liikkunut julkisuudessa ja hänen kontaktinsa japanilaisiin rajoittuivat käytännössä korkeimpiin vallanpitäjiin. Ennen erottamistaan 11.4.1951 MacArthur poistui Tokiossa sijaitsevasta päämajastaan vain kahdesti käydäkseen Soulessa ja Manilassa.

Varsinkin sodan viimeiset vuodet merkitsivät suunnattomia kärsimyksiä siviiliväestölle. Yhteydet siirtomaihin olivat poikki, mikä aiheutti kotisaarilla suoranaisen nälänhädän, ja Japanin suurimmat kaupungit oli pommitettu maan tasalle. Kun ensimmäiset amerikkalaiset saapuivat Jokohamaan 30. elokuuta, he allistyiivät kaikkialla näkemänsä hävityksen laajuudesta. Toisaalta, kuten Dower huomauttaa, pommitukset olivat merkillisen valikoivia. Esimerkiksi Tokiossa köyhien asuttamat kaupunginosat oli tuhottu täydellisesti, kun taas varakkaiden asuinalueet olivat säästyneet lähes vahingoittumattomina (tarjoten miehitysjoukoille miellyttävät majoitustilat). Myös infrastruktuuri toimi: tokiolaiset saattoivat matkustaa junalla Hiroshimaan tiedustelemaan sukulaistensa kohtaloa kohta atomipommin pudottamisen jälkeen.

Puheen jälkeen Tokiossa kerääntyi ihmisjoukko keisarillisen palatsin edustalle. Sen sijaan, että he olisivat yksimielisesti itkeneet tappion aiheuttamaa häpeää, monet riemuitsivat avoimesti sodan päättymisestä. Dowerin mukaan antautuminen vapautti esiin japanilaisten todelliset tunteet (*bonne*). Toivo ilmeni myös yksittäisten japanilaisten reaktioissa eri puolilla maata. Muuan 14-vuotias koulutytty riemuitsi, että hänen ei enää tarvitsisi pyydystä sammakointa. Ruokapulan vallitessa kaikki, mikä liikui ja kasvoi, kelpasi ravinnoksi. (Tytön toiveikkaus oli ennenaikaista: sammakot, heinäsiirakat ja sahajauho kuuluivat japanilaisien ruokapöytänsä vielä pitkään. Pahin ruokapula helpotti vasta syksyllä 1948.) Muuan

5. Tarkkaan ottaen tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun keisari Hirohiton ääni kuului radiosta. Joulukuussa 1928 hän otti vastaan sotilasparaatin ja tällöin hänen puheensa pääsi vahingossa eetteriin. Lipsahdusta seurasi pieni skandaali.

6. Kruununprinsille lähettämässään kirjeessä 7.9.1945 keisari väitti Japanin hävinneen, koska japanilaiset olivat aliarvioineet britit ja amerikkalaiset. Hän myös syytti sotilasjohtoa, koska se oli korostanut liikaa henkisiä arvoja ja laiminlyönyt tieteen. Kruununprinssi – nykyinen keisari *Akihito* – puolestaan arvioi päiväkirjassaan 15.8.1945, että Japani oli hävinnyt, koska japanilaiset olivat liian itsekkäitä ja yksilökeskeisiä. Noustakseen taas jaloilleen japanilaisten olisi opittava amerikkalaisilta, kuinka toimia yhtenäisenä ryhmänä [sic].

maalaisnainen taas riemuitsi, koska hän voisi vihdoinkin tavata Mantshuriaan sotapalvelukseen lähetetyn aviomiehensä: nainen rukoili, että mies ei tyhmyyksissään tekisi itsemurhaa (nainen odotti turhaan; mies oli kaatunut vain viisi päivää ennen antautumista). Eräs toimittaja puolestaan ryhtyi oitis miettimään, kuinka voisi hyötyä tilanteesta. Hänen neronleimauksensa oli pieni englantilais-japanilainen keskustelukirja, joka osoittautui todelliseksi myyntimenestykseksi: vuoden 1945 loppuun mennessä sitä oli myyty 3,5 miljoonaa kappaletta (kirja oli Japanin eniten myydyin teos aina vuoteen 1981 asti). Myös suuryritysten johtajilla oli aiheuttaa riemuun: ”Ystävämme ovat tulossa!”, kuten Mitsuisa kuviteltiin.

Tietysti oli myös niitä, joille antautuminen merkitsi maailmanloppua. Tappion vuoksi tehtyjen itsemurhien määrä oli sitenkin vähäinen. Japanilaisten lähteiden mukaan välittömästi keisarin puheen jälkeen noin 350 armeijan ja laivaston upseeria teki itsemurhan; lokakuun alkuun mennessä heidän määränsä oli noussut noin 530:een. Toinen kysymys on, kuinka moni heistä riisti henkensä tappion aiheuttaman järkytyksen vuoksi ja kuinka moni halusi välttää oikeudenkäynnin. Myös Saksassa monet johtavat natsit kuolivat mieluummin oman käden kautta kuin antautuivat voitajien armoille, vaikka kansallissosialismiin ei sisällynyt mitään itsemurhan ihannointia. Japanilaiset sotilaat olivat täysin tietoisia siitä, että heidän käyttäytymisensä miehityksellä alueilla ja sotavankien kohtelu eivät kestäneet päivänvaloa. Kohta antautumisen jälkeen alkoi liikkua huhu, jonka mukaan amerikkalaiset häpäisisivät japanilaiset naiset. Huhua levittivät erityisesti sotilaat, jotka olivat taistelleet Kiinan ja Kaakkois-Aasian rintamilla ja jotka olivat oma-kohtaisesti todistaneet, kuinka petomaisesti miehitysarmeija saattoi käyttäytyä suojatonta siviiliväestöä kohtaan.

Kadonneet illuusiot

Riemu vaihtui pian masennukseksi, sillä rauha ei tuonutkaan kaivattua muutosta ihmisten elämään. Pommikoneet eivät tosin enää pimentäneet taivasta mutta muuten arkinen

elämä säilyi samanlaisena: se oli jokapäiväistä taistelua nälkää vastaan. Ei siis ihme, jos japanilaiset valtasi apatia. Kaikki uhraukset ja kärsimys oli ollut turhaa; kaikki, mihin oli uskottu vuosien ajan, osoittautui valheeksi ja vääryudeksi. Muuan Leyten meritaistelussa (24.10.1944) uponneen supertais-telulaiva *Musashin* harvoista henkiin jääneistä miehistön jäsenistä koki tappion niin turhauttavana, että hän uneksi polttavansa keisarillisen palatsin ja pieksevänsä keisarin, joka ei sanallakaan voinut pyytää anteeksi kansalleen aiheuttamia kärsimyksiä (mies ei toteuttanut fantasiaansa vaan purki tuntonsa päiväkirjaan, joka julkaistiin vuonna 1983). On silti yllättävää, kuinka täydellisesti ja yhtäkkisesti japanilaisten moraali luhistui antautumisen jälkeen.

Merkkejä sotaväsymyksestä oli toki näkynyt jo aikaisemmin. Kun keisari kävi maaliskuussa 1945 tutustumassa Tokion palopommituksen aiheuttamiin tuhoihin, hänen adjutanttiltaan ei jäänyt huomaamatta, että alamaiset eivät osoittaneet majesteetille kunnioitustaan asianmukaisella tavalla. Paljon vakavampi ilmiö oli luvottomien poissaolojen räjähdysmäinen kasvu sotatarviketeollisuudessa kesällä 1945. Syyinä oli yksinkertaisesti se, että ihmiset tarvitsivat aina vain enemmän aikaa peruselintarvikkeiden haalimiseen. Paikoitellen jopa 40 prosenttia työvoimasta oli poissa tehtaista etsimässä ruokaa. Vetoaminen yhteishenkeen ja yhteisiin ponnistuksiin ei auttanut. Vain kotoisen ja liittoutuneiden sotapropagandan mukaan japanilaiset muodostivat kansakunnan, jonka sata miljoonaa sydäntä sykkivät samaan tahtiin. Todellisuudessa kansakuntaa, ja erityisesti keisarillista armeijaa, oli pitänyt koossa pelko ja väkivalta. Monet rivimiehistä kuuluivat maaseudun köyhälistöön, ja kunnioitus esivaltaa ja keisaria kohtaan oli iskostettu heihin toistuvilla pahoinpitelyillä, tai ”rakkauden ruoskalla” (*ai no muchi*), kuten japanilaiset itse sanoivat. Antautumisen jälkeen kuri romahti välittömästi. Miehistön ja päällystön välinen kauna purkaantui pahimmillaan upseerien lynkkauksina. Oli myös tapauksia, että kotiutetut sotilaat jäljittivät vihaamansa upseerin kotisaarilla ja rankaisivat häntä.

Miehet, jotka hetkeä aikaisemmin olivat olleet valmiita kuolemaan kansakunnan ja keisarinsa puolesta, muuttuivat kuin taika-iskusta itsekkäiksi oman etunsa tavoittelijoiksi. Kuvaava on anekdootti itsemurhajoukkoihin (*tokkōtai*) kuuluneesta lentäjäs-
tätä, joka heti keisarin puheen jälkeen ryösti tukikohtansa varastosta tarvikkeita niin paljon kuin jaksoi kantaa ja lensi kotikaupunkiinsa. Perillä hän poltti koneensa. Useimmat henkiinjääneistä itsemurhalentäjistä sekaantuivat mustaan pörssiin tai ryhtyivät pikkurikollisiksi. Sama ilmiö tapahtui paljon vakavammissa mittakaavassa yhteiskunnan huipulla. Japanin sotaan vienyt eliitti varmisti oman selviytymisensä uudessa tilanteessa kahmimalla häikäilemättömästi valtion omaisuutta omiin taskuihinsa.

Salainen päätös armeijan varojen ja varastojen siirtämisestä yksityisiin käsiin tehtiin jo 14. elokuuta. Seuraavan kahden viikon ajan Japania johtanut eliitti keskittyi paitsi peittämään jälkiään myös piilottamaan yhteiskunnalta varastamaansa omaisuutta. Kaikkiaan armeijan varoja ja varastoja katosi noin 100 miljardin jenin arvosta (tilivuoden 1945–46 sotabudjetti oli 85 miljardia jeniä). Varkaille kelpasi kaikki: pelkääntään kattiloilla saattoi tehdä omaisuuden maassa, jossa kaikki liikenevä metalli oli temppeleiden pronssikelloja myöten takavarikoitu sotatarviketeollisuuden käyttöön. Keisarin kehoitus ”sietää sietämätön” tarkoitti eri yhteiskuntaluokissa varsin eri asioita, eikä se jäänyt huomaamatta niiltä, jotka ei päässeet osallisiksi saaliista. Skandaali paljastui vasta kaksi vuotta myöhemmin, mutta asialle ei koskaan tehty mitään. Kaikki eliitin jäsenet eivät selviytyneet: esimerkiksi A-luokan sotarikollisena hirtetyn kenraali *Tōjō Hidekin* nuorempi veli päätyi kirjaimellisesti kadulle.

Sodanjälkeiselle Japanille oli leimallista täydellinen solidaarisuuden puute. Kukaan ei piitannut orvoista, kodittomista, säteilysairaista, leskistä ja sotavammaisista, jotka kansoittivat suurkaupunkien katuja ja rautatieasemia vielä 1950-luvun alussa. Kyseessä ei ollut marginaalinen ihmisjoukko: yksin katulasten määräksi arvioitiin tammikuuta 1948 noin 123 000. Syynä välinpitämät-

tömyyteen ei ollut pelkääntään yleinen puute, sillä hallitus ei edes yrittänytkaan luoda mitään ohjelmaa osattomien tilanteen kohtamiseksi. Japanilainen yhteiskunta on armoton häviäjjiä ja ulkopuolisia kohtaan.

Voi voitettuja

Vaikka vihollisuudet siis päättyivät 15. elokuuta,⁷ sodan kärsimykset jatkuivat miljoonille japanilaisille vielä pitkään, ei pelkääntään päivittäisenä puutteena ja painajaisina. Kotisaarten ulkopuolella odotti noin kolme ja puoli miljoonaa sotilasta ja kolme miljoonaa siviiliä, joiden kotiuttaminen on yksi toisen maailmansodan unohdettuja murhenäytelmiä. Sotilaiden olosuhteet olivat viimeisenä sotavuotena olleet epäinhimilliset etenkin Kaakkois-Aasian rintamalla, kuten Filippiineillä palvelleet kirjailija Ōoka Shōhei kuvaa sotaromaanissaan *Nobi* (1952; suom. *Tulia tasangolla*, 1964). Huoltoyhteyksen katkeaminen oli ajanut monet eristyksiin joutuneet yksiköt järjestelmälliseen ihmissyöntiin.⁸ Taistelujen päättyminen ei parantanut heidän tilannettaan. Osaragi Jirōn romaanissa *Kikyō* (1948; suom. *Timantti* 1960) päähenkilö kohtaa Malajassa joukon Burman rintamalta palaavia japanilaisia sotilaita, jotka marssivat kohti Singaporea:

7. Antautumiskäskey ei tavoittanut heti kaikkia keisarillisen armeijan sotilaita. Hajanaisia taisteluja eristyksiin jääneitä japanilaisia joukkoja vastaan käytiin Filippiineillä, Mariaaneilla, Salomosaarilla ja Pohjois-Kiinassa aina vuoteen 1948 asti. Yksittäisiä sotilaita jäi piileskelemään viidakkoihin vuosikausiksi. Kuuluisimpia heistä olivat korpraali Yokoi Shōichi, joka antautui Guamilla tammikuussa 1972 ja luutnantti Onoda Hirō, joka antautui Filippiineillä maaliskuussa 1974. Onodan muistelmat olivat kansainvälinen myyntimestys (suom. *Luutnantti Onodan sota*, 1976). Viimeisenä antautui kapteeni Nakahira Fumio Mindoron saarella, Filippiineillä. Hänen osaltaan toinen maailmansota päättyi huhtikuussa 1980. Huhujen mukaan joitakin sotilaita saattaisi yhä piileskellä Filippiineillä, Indonesiassa tai Burmassa.

8. Tanaka Yuki (1996) *Hidden horrors. Japanese war crimes in World War II*, Boulder, Col.: Westview Press, 126–129. Japaninkielinen alkuteos *Shirarezaru sensō hanzai* ilmestyi vuonna 1993 (Tokio: Otsuki Shoten). Järjestelmällistä ihmissyöntiä harjoitettiin eniten Uudessa-Guineassa. Japanilaiset sotilaat söivät paitsi kaatuneiden australialaisten myös omiensa ruumiita. Oli myös tapauksia, että sotavankeja tapettiin ja syötiin. Äärimmäisissä tapauksissa sotilaat tappoivat jonkun keskuudestaan ja söivät hänen ruumiinsa.

Yhdenkään sotilaan kasvoilla ei ollut merkkiäkään vihasta tai vastustushalusta. [...] Japanin sotilaat olivat muuttuneet täysin. Heidät oli tietenkin riisuttu aseista; heillä ei ollut lippuja, ei miekkoja, ei kivääreitä. [...] Tappio, nälkä ja väsymys olivat koetelleet heitä kauheasti. Sairaat kuolivat puolitiehen toinen toisensa jälkeen, sillä vuoriston ylitys oli hankala. Vain ne, jotka olivat onnistuneet säästämään ruokaa, selvisivät hengissä ja palasivat kahlaten sateen mutavelliksi muuttamia teitä. [...] Sodan alkaessa he olivat hyökänneet autokolonnissa liput liehuen; nyt he matoivat kituen valtateitä repaleissaan.

Antautuminen merkitsi monille pidennettyä kärsimystä vankileireillä ja internointikeskuksissa. Voittajat eivät suinkaan kiirehtineet sotavankiensä vapauttamisessa. Vielä vuosi antautumisen jälkeen yli kaksi miljoonaa japanilaista sotavankia odotti kotiuttamistaan. Esimerkiksi britit pidättivät Malaijassa ja Burmassa noin 113 000 sotavankia pakkotyössä; viimeiset heistä vapautettiin lokakuussa 1947. Myös Yhdysvallat pidätti noin 70 000 sotavankia pakkotyössä Tyynenmeren saarilla Havaijia myöten. Surkein kohtalo oli niillä, jotka jäivät venäläisten tai kiinalaisten hallitsemille alueille. On arvioitu, että yksistään Mantshuriassa kuoli talvella 1945–46 noin 179 000 japanilaista siviiliä ja 66 000 sotilasta. Kiinan kohdalla sotavankien tilannetta vaikeutti maan sekasortoinen tilanne. Keväällä 1949 kommunistien hallitsemilla alueilla arvioitiin olevan yhä noin 60 000 japanilaista sotilasta; lisäksi kymmeniä tuhansia taisteli palkkasotilaina kansallismielisten joukoissa. Neuvostoliiton käsiin jäi arviolta 1,7 miljoonaa sotavankia, jotka siirrettiin pakkotyöhön Siperiaan. Vuoteen 1950 mennessä runsas miljoona heistä oli päässyt palaamaan Japaniin – noin 400 000 oli ”kadonnut”. Virallisen venäläisen laskelman mukaan työleireillä olisi kuollut vain noin 45 000 sotavankia. Vastaavasti Japaniin oli sodan aikana tuotu pakkotyöhön noin 1,4 miljoonaa korealaista, joista suuri osa palasi vuoden kuluessa kotiainsa.

Sotavankien ja siirtomaista karkotettujen

siviilien kärsimykset eivät päättyneet, kun he lopulta pääsivät kotisaarille. Monilla heistä ei ollut mitään paikkaa, mihin palata, ja he saivat huomata olevansa ei-toivotuja kuokkavieraita jakamassa muutenkin niukkoja ruokavaroja. Varsinkaan sotilaat eivät olleet hyvässä huudossa. Rintamalta palaavia sotilaita vieroksuttiin yleisesti, ei ainoastaan heidän rikostensa takia vaan koska he edustivat keisarillista armeijaa, joka oli hävinnyt aloittamansa sodan. Yksilötasolla kotiinpaluu saattoi olla järkytys niin sotavangille kuin omaisille. Japanilainen sotilas ei saanut antautua vaan hänen oli viime kädessä surmattava itsensä (periaate oli kirjattu kenttäohjesääntöön). Ne, jotka jäivät vangeiksi sodan aikana, julistettiin virallisesti kuolleiksi. Kotona näitä miehiä saattoi sodan jälkeen odottaa uusi isäntä – tavallisesti veli tai läheinen ystävä, joka oli nainut ”lesken” – jos kotia ylipäänsä oli enää olemassa.

Ehkä traagisin oli niiden Mantshuriassa ja Pohjois-Kiinassa varttuneiden japanilaislasten kohtalo, jotka heidän epätoivoiset vanhempansa jättivät paetessaan kiinalaisten maanviljelijöiden hoiviin toivoen, että lapset tällä tavoin saisivat mahdollisuuden elää. Kommunistien otettua vallan Kiinassa perheiden yhdistäminen oli mahdotonta. Kun Kiina avautui 1980-luvulla, satoja sodan loppuvaiheissa hylättyjä lapsia alkoi saapua Japaniin etsimään sukulaisiaan. Lähes kaikki heistä olivat eläneet ankarissa oloissa ja unohtaneet äidinkieltänsä. Vain harvat saivat yhteyden vanhempiinsa tai sukulaisiinsa, ja tapaamiset olivat erittäin tuskallisia.

Yhtä surullinen on niiden puoliveristen lasten kohtalo, jotka syntyivät Japanissa miehityskaudella. Amerikkalaiset isät eivät heitä yleensä tunnustaneet, kun taas japanilainen yhteisö vieroksui heitä, jopa siinä määrin että vauvoja hylättiin kuolemaan. Yhtenäiskulttuuria ja rodun puhtautta voimakkaasti vaalivassa Japanissa on vaikea olla erilainen. Monet puoliverisistä lapsista lähetettiin Brasiliaan, missä heillä oli paremmat mahdollisuudet elää ja kasvaa. Brasiliaan oli muodostunut jo ennen sotaa huomattava japanilainen siirtokunta.⁹

Syyttömät syylliset

Toinen maailmansota on Japanissa yhä arka aihe, eikä maassa ole tehty samanlaista tilinpäätöstä lähimenneisyyden kanssa kuin Saksassa.¹⁰ Avoin keskustelu sotarikoksista, kuten Nankingin verilöylystä (1937),¹¹ Manilan verilöylystä (1945), ”lohdutusnaisista” tai Mantshuriassa tehdyistä ihmiskokeista on olematonta. Keskustelu keskittyy yleensä Hiroshiman ja Nagasakin atomipommeihin, ja monien japanilaisten mielestä sota syytyi, koska länsivaltojen vihamielinen politiikka ei antanut Japanille muuta vaihtoehtoa. Japanilaisille sodan suurimpia uhreja ovat he itse; atomipommien aiheuttama kärsimys oli ikään kuin kollektiivinen *seppuku*, joka sovitti kaikki heidän sotarikoksensa.¹² Tämä asenne näkyi selvästi jo keisarin puheessa 15.8.1945 (korostus lisätty):¹³

Vihollinen on lisäksi ottanut käyttöön uuden, mitä julmimman pommin, jonka tuhovoima on suunnaton, ja joka on vaatinut monien viattomien hengen. *Jos jatkaisimme sotaa, seurauksena ei olisi ainoastaan Japanin kansakunnan lopullinen sortuminen ja hävitys vaan se johtaisi myös koko ihmiskunnan täydelliseen tuhoon.* [...] Tämä on se syy, miksi olemme antaneet määräyksen hyväksyä liittoutuneiden yhteisen julistuksen ehdot.

Antautumalla Japani siis uhrasi itsensä kansakuntana pelastaakseen ihmiskunnan.

Japanilaisten asenteita kuvaa esimerkiksi joulukuussa 1953 julkaistu antologia ”Vuosisadan testamentit” (*Seiki no isho*), joka sisältää 692 sotarikollisina teloitettujen upseerien viimeiset sanat; yksikään heistä ei katunut tekojaan. Henkilötietojen kohdalla teoksen toimittajat mainitsevat, missä ja milloin kyseinen henkilö teloitettiin, mutta ei miksi. Heidän uhreilleen ei annettu puheenvuoroa tai edes kasvoja. Antologian otos on kattava, sillä kaikkiaan kuolemantuomioita jaettiin liittoutuneiden perustamis- ja sotatuomioistuimissa noin tuhat.

Toinen sotaan liittyvä merkillinen käsitys on japanilaisten vankka usko, että he kaikista huolimatta taistelivat vapauttaakseen Itä- ja Kaakkois-Aasian kansat kolo-

nialismin kahleista – väite, jonka Japanin miehityshallinnon kokeneet aasialaiset tuskin allekirjoittavat. Tämä harhaluulo periytyy jo sotapropagandasta ja sai oikeutuksensa keisarin puheessa: ”Voimme vain ilmaista syvimmät pahoittelumme itäaasialaisille liittolaisillemme, jotka ovat ponnistelleet tiiviissä yhteistyössä keisarikuntamme kanssa Itä-Aasian vapauttamiseksi.”

Miksi suhtautuminen toiseen maailmansotaan on Japanissa näin nurinkurista? Yksi syy on se, että liian monet sotarikoksiin syyllistyneistä jäivät rankaisematta eikä heidän tekojaan edes pidetty rikollisina: A-luokan sotarikollisena pidätetty (mutta ei koskaan tuomittu) *Kishi Nobosuke* oli Japanin pääministerinä vuosina 1957–60.¹⁴ Japanilai-

9. Ks. Elizabeth Anne Hemphill (1980) *The least of these: Miki Sawada and her children*, New York & Tokio: Weatherhill. Sawada Miki (1901–80) oli yläluokainen nainen, joka sodan jälkeen omisti elämänsä puoliveristen lasten auttamiselle.

10. Vastuun pakoilusta kertoo muun muassa se, että japanilaiset suuryritykset (kuten esimerkiksi Mitsubishi ja Mitsui), jotka sodan aikana käyttivät tehtaissaan ja kaivoksissaan korealaisia ja kiinalaisia orjatyöläisiä, ovat järjestelmällisesti kieltäytyneet maksamasta mitään korvauksia. Yritykset vierittävät kaiken vastuun sodan aikaisen hallituksen niskoille. Käännteentekevä tapaus oli, kun Japanin suurin rakennusurakoitsija Kajima määrättiin japanilaisen tuomioistuimen päätöksellä 29.11.2000 maksamaan korvauksia niille vielä elossa oleville kiinalaisille työläisille (ja kuolleiden omaisille), jotka oli sodan aikana pakotettu työskentelemään Hanaokan kuparikaivoksessa. Yksi syy japanilaisten yritysten asenteeseen on pelko mahdollisten korvausvaatimusten laajuudesta. Pelkäättään Pohjois-Kiinassa ja Mantshuriassa noin kymmenen miljoonaa ihmistä määrättiin pakkotyöhön (ks. 'Japan firm will set up a wartime slave fund', *International Herald Tribune*, 30.11.2000).

11. Ks. Hata Ikuhiko (1998) 'The Nanking atrocities: fact and fable', *Japan Echo*, xxv:4, 47–60.

12. Vrt. Robert Harvey (1994) *The undefeated. The rise, fall and rise of Greater Japan*, Lontoo: Macmillan, 520. Perinteiseen japanilaiseen sotarikulttuuriin sisältynyt rituaalinen itsemurha eli *seppuku* oli kunniallinen tapa välttää tappion aiheuttama häpeä.

13. Puheen japaninkielinen teksti löytyy teoksesta Tsurumi Shunsuke & Nakagawa Roppei (toim.) (1989), *Tennō hyakuwa*, Tokio: Chikuma Bunko, I, 697–699. Englanninkielinen käännös sisältyy mm. teokseen Edward Behr (1989) *Hirobito: behind the myth*, London: Hamish Hamilton, appendix A, 468–470. Molemmat versiot löytyvät myös internet-osoitteesta <http://www.ioc.u-tokyo.ac.jp> (Institute of Oriental Culture, University of Tokyo: Database of Postwar Japanese Politics and Diplomacy).

14. Kishi kuului sodan aikana kenraali Tōjōn hallitukseen (1941–44) ja vastasi teollisuuden mobilisoinnista.

silla oli antautumisen jälkeen kaksi viikkoa aikaa hävittää todisteita hirmutöistään ja sopia, miten syytöksiin vastattaisiin, ennen kuin miehittäjät saapuivat. Tähän politiikkaan kuului esimerkiksi armeijaministerin 17.9.1945 antama ohje vierittää päävastuu sotavankileireillä tapahtuneista julmuuksista korealaisten ja taiwanilaisten vartijoiden niskoille.¹⁵ Sodan aikana satoja tuhansia korealaisia ja taiwanilaisia oli pakkovärvätty leireille vartijoiksi vapauttamaan keisarillisen armeijan sotilaita taistelutehtäviin.

Osa vastuusta on liittoutuneilla itsellään. Toisin kuin Saksassa, Japania ei jaettu vyöhykkeisiin vaan miehityshallinnosta vastasi yksin Yhdysvallat, vaikka nimellisesti miehitystä valvoivat kaikki liittoutuneet, Neuvostoliitto mukaanlukien (Hiroshimaan sijoitettiin muodon vuoksi brittiläistä kansainyhteisöä edustaneita joukkoja). Dowerin mukaan erityisen raskauttavaa oli aasialaisten kansojen – kiinalaisten, korealaisten, filippiiniläisten – sivuuttaminen miehityshallinnossa, vaikka ne olivat kärsineet eniten Japanin aloittamasta sodasta. Seurauksena oli, että toinen maailmansota alettiin Aasian osalta nähdä yhä selvemmin vain Japanin ja Yhdysvaltojen välisenä konfliktina. Miehityshallinnon sensuurin määräyksestä ”suuri Itä-Aasian sota” (*Dai Tōa Sensō*) muuttui ”Tyynenmeren sodaksi” (*Taiheiyo Sensō*). Oman ulottuvuutensa tilanteeseen toi 1940-luvun lopulla alkanut kylmä sota. Amerikkalaiset, joista monet olivat vielä muutamaa vuotta aikaisemmin olleet valmiita hävittämään koko japanilaisen rodun (tai ainakin kastroimaan heidät), suhtautuivat japanilaisiin yhä selvemmin tärkeimpinä liittolaisinaan Aasiassa. Suhteita ei haluttu pilata kaivelemalla historian tunkiota liian syvältä: loppujen lopuksi ihmiskokeita oli tehty ”vain” kiinalaisilla ja venäläisillä, jotka olivat sodanjälkeisessä maailmassa amerikkalaisten päävihollisia.¹⁶ Australialaisille ja britteille, jotka olivat kantaneet päävastuun taisteluista Kaakkois-Aasiassa, takinkääntö ei onnistunut yhtä vaivattomasti. Kysymys sotavankien kohtelusta hiertää yhä näiden maiden suhteita Japaniin.¹⁷

Tokion ja Nürnbergin sotasyllisyysoikeudenkäyntejä on usein arvosteltu yksi-

puolisuudesta ja siitä, että ne edustivat vain voittajien käsitystä oikeudenmukaisuudesta. Tasapuolisuuden nimissä niissä olisi pitänyt käsitellä myös liittoutuneiden sodan aikana tekemät rikokset ihmisyyttä vastaan. Tokion oikeudenkäynnin tuomariston intialainen jäsen, *Rahdabinod Pal*, meni pisimmälle kiistämällä koko oikeudenkäynnin laillisuuden; mielipide, jonka Japanin ääri-oikeistolaiset toistavat yhä mielellään.¹⁸ On myös totta, että tuomariston hollantilainen

ta. Hänet armaidettiin monien muiden sotarikollisten tavoin vuonna 1948. Parlamenttiin hänet valittiin vuonna 1953. Kishin nuorempi veli, Satō Eisaku, oli pääministerinä 1964–72 ja palkittiin Nobelin rauhanpalkinnolla vuonna 1974.

15. Tanaka (1996) *Hidden horrors* 71.

16. Ihmiskokeet liittyivät biologisten aseiden kehittämiseen ja niistä vastasi Mantshuriaan sijoitettu paha-mainainen ”yksikkö 731”. Kokeista vastuullisia ei koskaan rangaistu Japanissa. Jo elokuun lopulla 1945 yksikön johto ehdotti amerikkalaisille, että he luovuttaisivat kaikki kokeidensa tulokset, jos amerikkalaiset takaisivat heidän koskemattomuutensa. MacArthur suostui sopimukseen heti. Tosin tässä vaiheessa ihmiskokeista ei vielä tiedetty, ja japanilaiset luonnollisesti kiistivät, että he olisivat koskaan testanneet biologisia aseita sotavangeilla. Kun asian todellinen laita paljastui, amerikkalaiset noudattivat sopimusta, siitä huolimatta että kokeissa oli käytetty myös joitakin amerikkalaisia ja australialaisia sotavangeja. Venäläisten käsiin jääneet ”yksikkö 731:n” jäsenet tuomittiin Habarovskissa joulukuussa 1949. Englanninkielinen raportti oikeudenkäynnistä julkaistiin seuraavana vuonna, mutta se ei kiinnostanut amerikkalaisia. Julkisuu-teen ihmiskokeet tulivat vasta 1980-luvulla, osin sattumalta (ks. Tanaka (1996) *Hidden horrors* 238n.1). ”Yksikkö 731:n” toiminnasta, ks. Sheldon H. Harris (1994) *Factories of death: Japanese biological warfare 1932–45 and the American cover-up*, London: Routledge.

17. Australialaisten ja brittien osuus japanilaisten ottamista liittoutuneiden sotavangeista oli yli puolet; heistä runsas neljäsnes kuoli ennen Japanin antautumista. Amerikkalaisten osuus oli alle viidennes; heistä kolmannes kuoli ennen antautumista. Yhteensä leireillä oli noin 132 000 sotavankia (intialaiset eivät sisälly tähän lukuun). Saksalaisten leireillä länsiliittoutuneiden sotavankien kuolleisuus oli vain neljä prosenttia (Tanaka 1996 *Hidden horrors* 2).

18. Rahdabinod Palin mielipiteeseen vaikutti varmasti se, että Intia oli itsenäistynyt 15.8.1947 eikä maa ollut kärsinyt Japanin miehityksestä. Sodan aikana osa intialaisista sotavangeista muodosti ”Intian kansallisen armeijan”, joka taisteli japanilaisten puolella brittejä vastaan Burman rintamalla. Armeijaa johti Subhas Chandra Bose, joka kuoli 18.8.1945 lento-onnettomuudessa Taiwanilla. Brittien silmissä Bose oli maanpeturi; itsenäisessä Intiassa hänestä tuli kansallissankari. Pal ei ollut tuomariston ainoa aasialainen jäsen, vaan siihen kuuluivat myös Kiinan ja Filippiinien edustajat.

jäsen, *B.V.A. Röling*, kritisoi jälkeensä monien syytteiden ja tuomioiden mielivaltaisuutta. Toisaalta Röling piti oikeudenkäyntiä tärkeänä ennakkotapauksena kansainvälisen lain kehittymisen kannalta ja merkittävänä askeleena sodan tuomitsemisessa. Tuomariston muut eurooppalaiset jäsenet arvostelivat tuomioita liian lievinä ja he olisivat mielellään nähteet myös keisarin syytettyjen penkillä, mitä taas amerikkalaiset vastustivat jyrkästi.

Japanilaisten sotarikoksia tutkineen, japanilaisen *Tanaka Yukin* kanta Tokion oikeudenkäyntiin on yksiselitteinen. Hän hylkää kaikki teoreettiset jaarittelut hedelmättöminä. Olipa oikeudenkäynnin ”laillisuuden” kanssa niin tai näin, tuomitut eivät olleet syyttömiä vaan kaikki olivat vastuussa pöyristyttävistä teoista. Tanakan mukaan oikeudenkäynnin suurin vääryys oli se, että ketään Japanin sodanaikaisista johtajista ja heidän käskyläisistään ei syytetty, saati tuomittu, niistä rikoksista, joita he tekivät omaa kansaansa kohtaan.¹⁹ Dower on samoilla linjoilla. Hän tuo hyvin esiin oikeudenkäynnin teatraalisuuden ja tekopyhyden mutta ei kiistä syytteiden todenperäisyyttä.

Muuttuiko mikään?

Kun amerikkalaiset miehittivät Japanin, heidän tavoitteenaan ei ollut vähempää kuin demokratisoida maa ja murskata vanha ”feodaalinen” järjestys. Toimeen tartuttiin, Dowerin sanoin, messiaanisella innolla ja siirtomaahallinnon menetelmillä. Kuten ylhäältä johdetut vallankumoukset yleensä, hanke oli tuomittu epäonnistumaan. Vaikka miehityshallinto sai aikaan joitakin positiivisia ja pysyviä muutoksia, kuten kansalaisvapaudet ja naisten äänioikeus, jotka kirjattiin uuteen perustuslakiin vuonna 1946, monet uudistukset kilpistyivät japanilaisten konservatiivien passiiviseen vastarintaan. Esimerkiksi ne kymmenet tuhannet virkamiehet ja opettajat, jotka miehityshallinnon vaatimuksesta oli erotettu ideologisesti sopimattomina, palasivat amerikkalaisten lähdettyä tehtäviinsä kunnian miehinä (kommunisteja lukuunottamatta).

Perusongelma oli se, että miehityshallinnon käytettävissä ei ollut riittävästi japanin-

kielentaitoista ja Japania tuntevaa henkilökuntaa vaan se joutui hallitsemaan maata olemassa olevan japanilaisen virkakoneiston avulla.²⁰ Japanilaisten konservatiivien mielestä maan poliittisessa järjestelmässä ei ollut mitään korjattavaa. Riitti kun palattaisiin 1920-luvulla vallinneeseen tilanteeseen. Tällöin Japanissa oli koettu lyhyt, vähemmän autoritaarinen vaihe (ns. *Taishō*-demokratia), joka katkesi vuonna 1931, kun sotilaat nousivat valtaan. Toki miehityshallinto jätti myös lähtemättömät jälkensä. Amerikkalaiset säilyttivät Japanin monarkiana ja loivat edellytykset maan talousihmeelle. Länsimaisten taloustieteilijöiden etenkin 1980-luvulla ylistämää ”japanilaista mallia” pitäisikin oikeammin kutsua ”scapanilaiseksi malliksi”, kuten Dower huomauttaa leikkisästi.²¹

Erityisen kiinnostava jakso Dowerin tutkimuksessa on hänen kuvauksensa siitä, kuinka MacArthur ja Yhdysvaltain poliittinen johto jäivät Japanin militaristien luoman keisari-ideologian pauloihin. Jo kesällä 1944 MacArthur oli vakuuttunut, että japanilaiset taistelisivat fanaattisesti viimeiseen mieheen keisarinsa puolesta. Keväällä 1945 Iwo Jiman ja Okinawan kokemukset näyttivät vahvistavan tätä teoriaa (kun taas kerran niin korskean Guandongin armeijan romahdaminen Mantshuriassa elokuussa 1945 sopi huonosti tähän teoriaan; sama pätee taisteluihin venäläisiä vastaan Sahalinilla ja Kurileilla). Amerikkalaisten henkien säästämiseksi olisi siis parempi luvata japanilaisille, että jos he antautuisivat, keisaria ei syytetäisi sotarikoksista. Lisäksi MacArthur uskoi,

19. Tanaka (1996) *Hidden horrors* 2, 134 ja 217n.4.

20. Toisaalta japaninkielentaitoisia ei edes haluttu miehityshallinnon palvelukseen. Alfred Oppler, jonka tehtävänä oli valvoa Japanin siviili- ja rikosoikeuden uudistamista, kertoi osuvan anekdootin miehityshallinnon henkilökunnan valintakriteereistä. Kun Oppler hieman nolona tunnusti häntä haastatelleelle everstille, että ei oikeastaan tiennyt Japanista mitään, eversti vastasi: ”Ei se häitää. Jos tietäisitte liikaa Japanista, voisitte olla ennakkoluuloinen. Emme pidä vanhoista Japanin asiantuntijoista.” Ks. Alfred C. Oppler (1976) *Legal reform in occupied Japan: a participant looks back*, Princeton NJ: Princeton University Press.

21. SCAP eli ”Supreme Commander for the Allied Forces” viittasi sekä MacArthurin että koko miehityshallintoon.

että keisari oli todellisuudessa militaristien ”vanki” ja että vain keisarin myötävaikutuksella Japani voitaisiin demokratisoida pysyvästi. Näin päätteli myös Ison-Britannian ulkoministeri *Ernest Bevin*, joka kesällä 1945 varoitti amerikkalaisia toistamasta Japanissa samaa virhettä, jonka voittajat olivat tehneet Saksassa vuonna 1918: parlamentaarisen monarkian säilyttäminen olisi hänen mukaansa estänyt Hitlerin valtaannousun. Kotirintamalla oltiin toista mieltä. Mieli pidemmittausten mukaan kolmannes amerikkalaisista kannatti kesällä 1945 keisarin hirttämistä sotarikollisena, toinen kolmannes hänen vangitsemistaan.²²

MacArthurin käsitys keisarin asemasta ei perustunut ajankohtaiseen analyysiin Japanin yhteiskunnallisesta ja poliittisesta tilanteesta vaan pääasiassa hänen esikuntaansa kuuluneen kenraali *Bonner F. Fellersin* mielipiteisiin. Fellers oli 1930-luvulla perehtynyt jonkin verran Japanin oloihin ja kirjoittanut tutkielman japanilaisen sotilaan mentaliteetista. Lokakuun alussa 1945 Fellers laati MacArthurille keisarin asemaa koskevan muistion. Fellers väitti, että jos keisari tuomittaisiin sotarikollisena, seurauksena olisi yleinen kansannousu. MacArthur meni vielä pidemmälle omassa raportissaan, jonka hän lähetti *Eisenhowerille* tammikuun lopulla 1946. MacArthurin mukaan Hirohiton osallisuudesta sotarikoksiin ei ole mitään näyttöä. Lisäksi hän varoitti, että jos keisarin asemaan puututtaisiin, seurauksena olisi täydellinen sekasorto ja maan rauhoittamiseen tarvittaisiin vähintään miljoona amerikkalaista sotilasta. Viesti meni hyvin perille Washingtonissa, vaikka siellä Hirohiton syyttömyyteen uskoi tuskin kukaan.

MacArthurin ja hänen esikuntansa takeruminen keisariin oli sitäkin oudompaa, jos sitä vertaa japanilaisten suhtautumiseen hallitsijaansa antautumisen jälkeen. Keisari Hirohiton asema ei suinkaan ollut kiistaton. Ensimmäinen maailmansota tarjosi japanilaisille monta varoittavaa esimerkkiä monarkioiden kohtalosta tappion hetkellä. Liittoutuneiden puolelle siirtyneessä Italiassa kansanäänestys poisti monarkian kesäkuussa 1946. Japanilaisen arvion mukaan Japanis-

sa olisi ehkä päädytty samaan tulokseen, jos Hirohiton asemasta olisi järjestetty kansanäänestys vuonna 1948. Hovissa keskusteltiinkin avoimesti, pitäisikö keisarin erota, ja Hirohito itsekin suhtautui asiaan vakavasti. Monien mielestä hänen olisi pitänyt kantaa moraalinen vastuu tappiosta ja luopua vallastaan kruununprinssin hyväksi. MacArthur kuitenkin torjui jyrkästi tämänkin ajatuksen. Hänen mielestään ainoastaan Hirohito pystyi pitämään Japanin kuuliaisena miehittäjille sekä estämään yhteiskunnan radikalisoitumisen.

Toisin kuin MacArthur kuvitteli, japanilaisten enemmistö suhtautui keisariinsa ilmeisen välinpitämättömästi. Joulukuussa 1945 tokiolaisten mielialoja kartoittaneen raportin mukaan keisarin erottamista seuraisi vain ohimeneviä mielenosoituksia, sillä ”ihmisiä kiinnostaa enemmän ruoan ja asuntojen puute kuin keisarin kohtalo”. Toisessa, samanaikaisessa raportissa väitettiin useimpien japanilaisten elämäntilanteen olevan siinä pisteessä, että heille oli täysin yhdentekevää, mitä keisarille tapahtuisi. Konkreettinen osoitus välinpitämättömydestä oli se, että Yhdysvalloissa suurta huomiota saanut keisarin julistus, jossa hän luopui jumaluudestaan, ei herättänyt japanilaisissa juuri mitään reaktioita. Julistus julkaistiin suurimmissa sanomalehdissä 1.1.1946. Yksi syy oli ehkä se, että julistuksen esoteerinen kieliasu koetteli – elokuisen radiopuheen tavoin – useimpien japanilaisten ymmärryskyvyn rajoja. Toisaalta keisari oli alamaistensa silmissä jo laskeutunut maan pinnalle, kun hänestä oli tullut julkisten (ja paikoitellen karkeiden) kaskujen aihe.

Ehkä erikoisin ilmaus japanilaisten muutuneesta suhtautumisesta keisariinsa oli lukuisten vallantavoittelijoiden ilmestyminen eri puolilla maata heti antautumisen jälkeen. Kyse ei ollut vain kylähulluista tai julkisuuden kipeistä pelleistä, sillä on täytynyt vaatia poikkeuksellista rohkeutta kyseenalaistaa hallitsevan keisarin oikeus valtaistui-meensa. Edes Japanin kommunistinen puolue, joka laillistettiin syksyllä 1945, ei uskaltanut vaatia avoimesti maan julistamista tasavallaksi. Eniten kannattajia ja julkisuutta sai muuan naganolainen pikkukauppias,

joka väitti polveutuvansa ns. "eteläisestä hovista".²³ Shimonosekissa, etelä-Japanissa, puolestaan liikkui huhu, jonka mukaan keisarisuku olisi alkuperältään intialainen [sic]. Ihmisten kerrottiin kannattavan mieluummin japanilaista presidenttiä kuin vierassyntyistä monarkkia.

Vaikka jossittelu on historiantutkimuksessa hyödytöntä, on helppo yhtyä Dowerin arvioon, että seuraukset olisivat tuskin olleet niin dramaattisia kuin MacArthur esikuntineen kuvitteli, jos liittoutuneet olisivat päättäneet erottaa keisari Hirohiton. Japanilaisten enemmistö olisi varmasti alistunut tapahtuneeseen, kuten he alistuivat maansa tappioon, vaikka keisari-järjestelmällä oli myös oma vankka kannattajakuntansa.

*

Olen edellä esitellyt vain muutamia, valikoituja teemoja, joiden toivon rohkaisevan lukijoita perehtymään koko teokseen. Olsi suotavaa, että Dowerin tutkimus tavoitaisi muutkin kuin pelkästään maamme harvat Japanin historian asiantuntijat, sillä teoksen avautuminen ei edellytä mitään syvälistä vihkiytymistä japanologian saloihin. Samalla herää kysymys, kuinka ainutlaatuisia Japanin sodanjälkeiseen kauteen liittyvät ilmiöt olivat eli miten antautuminen ja sitä seurannut miehitys koettiin muualla:

Ranskassa 1940, Italiassa 1943 – tai Suomessa 1944? Dower ei tällaista vertailua harrasta, hänen viittauksensa Saksaan ovat satunnaisia, mutta se ei vähennä lainkaan hänen tutkimuksensa kiinnostavuutta suhteessa Euroopan sodanjälkeiseen historiaan.²⁴

22. Ks. Michael Schaller (1985) *The American occupation of Japan. The origins of the Cold War in Asia*, New York & Oxford: Oxford University Press, 3, 10 ja 15.

23. Japani oli jakautunut vuosina 1336–92 "pohjoiseen" ja "eteläiseen hoviin" (*nambokuchō*-kausi). Nykyinen keisarisuku polveutuu pohjoisesta hovista, vaikka historiallisesti tarkasteltuna tappiolla jäänyt eteläinen hovi edusti laillista hallitusvaltaa.

24. Vaikka Dower ei tähän syyllisty, japanologien perisynti on tarkastella Japania liian monoliittisena ja ainutlaatuisena; ikään kuin Japani olisi kokokaan toisella planeetalla. Tämä vääristynyt lähestymistapa ei tietenkään olisi mahdollinen, ellei sillä olisi japanilaisten tutkijoiden vankkaa tukea. Seurauksena on usein kestävämpiä kehäpäätelmiä: japanilaiset käyttäytyvät määrättyllä tavalla, koska he ovat japanilaisia. Niinpä esimerkiksi japanilaisten toisen maailmansodan aikaisia julmuuksia yritetään selittää vetoamalla "soturien tien" (*bushidō*) periaatteisiin tai johonkin metafyyssiseen "japanilaiseen luonteeseen" – sen sijaan, että tapahtumia verrattaisiin niihin julmuuksiin, joihin muut armeijat ovat syyllistyneet. Ideologisen perustan japanilaisten brutaalille käyttäytymiselle tarjosi keisari-keskeinen järjestelmä ja sen sisältämä kieroutunut itsetuhoisuus sekä käsitys japanilaisten rodullisesta ylemmydestä. Avuttomien sotavankien sekä siviilien pahoinpitely ja nöyryyttäminen tarjosi sotilaille myös keinon purkaa heidän omaa turhautumistaan (Tanaka 1996 *Hidden horrors* 3–9 ja 201–211).

SIRKKA AHONEN

Mitä historiaa lukioon

Professori Sirkka Ahonen kommentoi turkulaisten historianopettajien puheenvuoroa lukion historianopetuksesta (Haik 2/2001, s. 196–198).

■ Turkulaiset historianopettajat ottivat kantaa lukion historianopetuksen viime vuosikymmenen aikaisiin muutoksiin varsin oikeaan aikaan. Opetushallitus on parhaillaan tarkistamassa opetussuunnitelmia, joissa varmasti on kehittämisen varaa. Tutkimustakin on tehty; tiedämme lukiolaisten lähtötasosta kahden laajan kansainvälisen tutkimuksen, *Youth and History* (1997) ja *IEA-Civics* (2001) perusteella enemmän kuin ennen. Arja Virran tutkimuksesta *Abiturientin historian ja yhteiskuntaopin tieto* (1995) taas tiedämme millä eväin lukiosta lähdettiin ennen viimeistä opetussuunnitelmauudistusta.

Lukion nykyisestä neljästä pakollisesta historiankursista kaksi, nimittäin väestö- ja ympäristöhistoria ja eurooppalaisen kulttuurin historia, on kronologisesti eteneviä pitkäaika- ja lyhytaikaisia, ja toiset kaksi, Suomen autonomian ja itsenäisyyden ajan käännekohtien kurssi ja 1900-luvun kansainvälisten suhteiden kurssi, edellisiä ajallisesti keskitettyjä. Opetussuunnitelman tekijöiden tarkoitus 1994 oli luoda tasapaino historiallisen muutoksen pitkän linjan tarkaste-

lun ja toisaalta historiallisten tapahtumien syventävän, moniperspektiivisen selittämisen välille.

Turkulaiset opettajat halusivat palata takaisin Aatamista atomiaikaan (brittiläisittäin *From Plato to Nato*) -tyyppiseen opetussuunnitelmaan, jossa maailman ja Suomen historia käytäisiin aikajärjestyksessä läpi käytävissä olevien neljän kurssin aikana. He kysyivät lisäksi, onko temaattisella opetussuunnitelmalla kannattajia muissa maissa. Seuraavassa käsitellään lyhyesti temaattisen opetussuunnitelman käytännöllisiä ja teoreettisia perusteita ja tarkastellaan muiden maiden malleja.

Kaikille yhteisiä historiankursseja lukiossa on tällä hetkellä neljä, joiden lisäksi kaikki lukiolaiset opiskelevat yhden yhteiskuntatiedollisen kurssin. Valinnaisia, syventäviä kursseja on jokaisen koulun tarjottava kolme, jotka yleensä ovat yhteiskuntatiedollisia. Taloudellisesti orientoitunut aikamme saattaa suosia taloustiedon tekemistä kaikille pakolliseksi kurssiksi, mutta varsinaisella historialla on paljon kovia kilpailijoita muiden tiedonalojen piirissä. Vertailukohtaksi voi ottaa vaikka psykologian, joka on nuorten suosiossa mutta jolla ei ole yhtään kaikille yhteistä kurssia. Lukiolaiset valitsevat innokkaasti psykologian ns. syventäviä kursseja. Historiankin ekspansiomahdollisuudet lienevät syventävien kurssien valinnoissa.

Opetussuunnitelman palauttaminen rakenteeltaan kronologiseksi olisi neljän kurssin puitteissa huono ratkaisu. Jos esimerkiksi kaksi kurssia käytettäisiin maailmahistorian ja kaksi Suomen historian opettamiseen koko pituudessaan, voisiko tuloksena olla muuta kuin epätoivoinen laukka yli

aikakausien ja tapahtumien? Historiallisen tiedonhankinnan ja selittämisen luonne jäisivät pakostakin paneutumatta. Kuitenkin juuri näillä alueilla suomalaisnuorten valmiuksissa on vajetta yllä mainittujen tutkimusten mukaan. Tiedon teoria Sokrateesta lähtien edellyttää, että tiedossa on mukana ulottuvuudet 'miten tieto hankitaan' ja 'mihin tietoa käytetään'.

Perinteiset, kronologisesti rakennetut historian yleisesitykset hyödyntävät yleensä stereotyyppisiä aikakausiyleistyksiä, jotka ovat tietoteoreettisesta varsin kyseenalaisia. Ne perustuvat usein pikemminkin teoriaan tai ideologiaan kuin menneisyyden todistukseen. Jo Pentti Renvall suomalaisessa historioteorian klassikossa *Nykyajan historian tutkimus* (1965) totesi tämän. Kun Renvall toisaalta itse rakensi yleistyksiä kuten '1500-luvun ihminen', hän teki sen muodikkaan hahmopsykologian innoittamana. Ideologisesti perusteltuja aikakausittaisia historian esityksiä ovat rakentaneet nationalistit, marxilaiset ja liberalistit. Nationalistit olettivat kansakunnan vaiheittain vääjäämättä kehittyneen kansallisvaltioksi. Marxilaiset historioitsijat pitivät alkuyhteiskunnasta kommunistiseen yhteiskuntaan johtavaa pitkän linjan periodijakoa historian ymmärtämisen ehtona. Angloamerikkalaiset whighistorioitsijat puolestaan halusivat jaksottaa historian vapauden voittokulun etappien mukaan.

Ns. postkoloniaalisessa historiankirjoituksessa aikakausittain rakennetut pitkän linjan esitykset ovat menettäneet uskottavuuttaan myös siksi, että muutos ei näytä samalta eri yhteisöjen näkökulmasta. Mikä osalle maapalloa oli vapautumisen kautta, oli toiselle osalle poliittista laskukautta. Siksi on turvallisinta ehdottaa brittistehistorioitsija J. Bury'n 1903 esittämän vetoamuksen mukaan: tutki ongelmia eikä aikakausia.

Kronologisesti etenevät pitkän linjan esitykset ovat uskottavimmillaan yleensä koskiessaan yhtä elämänalaa kerrallaan. Alat kuten kuvataide, luonnontiede tai talous muuttuivat paljolti omien edellytystensä varassa, jolloin niiden muutoksessa voi perustellusti nähdä eri pituisia jatkumoita. Tieteessä hyvin ilmeisesti vallitsi tiettyyn aikaan

esimerkiksi renessanssi tai realismi, luonnontieteessä jokin tietty paradigma ja taloudessa teknologisia edellytyksiä tai uskomusjärjestelmää noudattava malli. Muutoksen ymmärtämiseksi on syytä lähteä liikkeelle elämänalan omista muutostekijöistä, pitäen toki silmällä myös yhteyksiä muihin elämänaloihin. Juuri muutoksen seuraamista varten lukion kurseista kaksi on temaattisia pitkittäisleikkauksia. Lukion kurssit toki palvelevat myös kronologian tajua.

Minkälaisia lukion opetussuunnitelmat ovat eri maissa? Turkulaiset historianopettajat arvelevat Suomen teemoittaisen opetussuunnitelman olevan Euroopassa poikkeus. Niin ei ole. Kronologisesti pitkänä linjana eteneviä opetussuunnitelmia löytyy, ennen muuta entisistä sosialistimaista, jossa kansakunnan rakentamiseksi on otettu uudelleen käyttöön nationalistinen näkemys kansakunnista aikojen alusta olemassa olleina historian subjekteina. Esimerkiksi Latviassa 1990-luvun suosituin Latvian historian esitys on ollut uudelleen painettu 1930-luvun teos, jonka mukaan Latvian kansallisvaltion kutsumus juontaa juurensa esihistorialliselta ajalta. Pohjoismaissakin nimenomaan oppikirjat on usein rakennettu pitkien linjojen varaan, mutta itse opiskelu saattaa dokumenttikokoelmien varassa keskittyä hyvinkin harvoihin aiheisiin. Ranskassa historian opetussuunnitelmat pohjautuvat näkemykseen maantieteen ja historian vankasta yhteydestä ja ovat kronologisia, alkaen valtion lukioissa tosin vasta 1700-luvulta. Yleisesti Länsi- ja Keski-Euroopan maiden opetussuunnitelmat ovat kuitenkin muuttuneet tai muuttumassa temaattisiksi. Turkulaisten opettajien mainitsema saksalainen esimerkkitapaus kuulosti jonkin osavaltion yhden koulumuodon, *Gymnasiumschiulen*, alaluokkien ohjelmalta. Meikäläistä lukiota vastaavilla yläluokilla historia on yleensä valinnainen, ja opiskeltavat teemat ajallisesti hyvinkin rajattuja, tyyppiä "Industrialismi", "Weimarin Saksa" tai "Kylmä sota Euroopassa". Samanlainen keskittyminen on tyyppillistä Britannian *A-level* opetussuunnitelmille.

Länsi-Euroopassa niittää kasvavaa suosiota *International Baccalaureate* (IB) -oh-

jelma. IB-ohjelmassa historia on valinnainen yleensä taloustiedon ja maantiedon kanssa. Jos valitsee pitkän historian, on opiskelijan edelleen keskityttävä yhden, valinnaisen maanosan 1800- ja 1900-luvun historiaan sekä sen rinnalla opiskeltavaan pariin valinnaiseen 1900-luvun teemaan. Teemoja ovat mm. sodat, kehitysmaiden ongelmat, taiteilijoiden ja yhteiskunnan vuorovaikutus, uskonto ja politiikka. Näin pyritään tasapainoon maanosan laajuisen yhteisön vaiheisiin perehtymisen ja ongelma-keskeisen opiskelun välillä.

Historia on kouluaineena Euroopassa hyvinkin monikasvoinen. Yhteisenä haasteena etenkin EU-maissa on kuitenkin historiallisen ajattelun opettaminen. Se näkyy eri maiden päättötutkinnoissa, joissa tehtävät ovat joko aineistopohjaisia tai muuten ongelma-keskeisiä ja edellyttävät aktiivista ja kriittistä informaation käsittelyä. Ehkä juuri stereotyyppioita kyseenalaistava ja monikärkinen historian tarkastelu on eurooppalaista historianopetusta leimallisimmillaan. Sellaisena se vastaa monikulttuurisessa ympäristössä kasvavan, jatkuvasti ristiriitaisista informaatiota kohtaavan nuoren odotuksia. Tällaisena historia ei suinkaan ole menettänyt vetovoimaansa samassa tahdissa kuin päättäjät ovat kaventaneet sen osuutta yhteisestä opetusohjelmasta.

JYRKI VESIKANSA

Yrityshistorian ongelmista yhä

Fil.lis. Jyrki Vesikansa kommentoi fil.tri Jari Ojalan selostusta Taloushistoriallisen yhdistyksen järjestämästä yrityshistorioiden kirjoittamista koskevasta seminaarista (HAik 2/2001).

■ Jari Ojala selosti *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 2/2001 Taloushistoriallisen yhdistyksen keskustelua, jonka lähtökohdaksi mainittiin viime vuotinen väittely yrityshistorioista (HAik 1–3/2000). Kun osallistuin tuohon kirjalliseen debattiin, voinen kommentoida Lammilla käytyä keskustelua, johon en liene saanut kutsua.

Ojala leimaa ”pessimistiseksi” dos. Teppo Viholan toteamuksen siitä, että yrityshistorian tilaaja esittää toiveensa tutkimuksen kohteista. ”Jos arkkitehdiltä tilaa saunan, ei tämä piirrä asuintaloa”, Vihola määritteli. Eikö se, että tilaaja kertoo tarpeistaan, ole vain luonnollista?

Tutkimussuunnitelmasta on tietenkin keskusteltava. Tällöin voi pohtia mm. sitä, käsitelläänkö konsernin yleistä strategiaa vai esim. tietyn työyhteisön kehittymistä. Tutkijan on osattava perustella, miksei kaikkea mahdollista voi eikä kannata tunkea samaan teokseen. En ole tavannut yritysjohdajaa, joka ei tätä käsittäisi – onhan hänenkin valittava omat painopisteensä.

Vihola toivoi, että yrityshistorioiden kirjoittamista rahoittaisivat säätiöt, eivät tilaavat yritykset suoraan. Onhan Suomessa säätiöitä ja ne ovat tähän astikin tukeneet joidenkin yrityshistorioiden tekemistä. Usein kysymys lienee tosin ollut vain todellisen tilaajan rahojen kanavoimisesta säätiön kautta.

Säätiöt ovat luontevia lavea-alaisten liiketoimintahistorioiden rahoittajia. Tuskin useimmat yritykset sen sijaan viitsivät käyttää kankeita välikäsiä. Eikö historioitsijoiden pitäisi olla kiitollisia siitä, että yritykset ovat kiinnostuneita kirjoittamaan his-

torioita? Ainakaan minua ei ole koskaan painostettu vääntämään töitäni propagandatai PR-mutkille tai vaikenemaan jostakin ikävästä asiasta. Fiksu yritysjohtaja ymmärtää, että yhdestäkin tällaisesta tempusta kiinni jääminen vie teokselta uskottavuuden.

Keskustelussa pohdittiin myös Tilaushistoriakeskuksen (lyh. Tihke; ent. Paikallishistoriallinen Toimisto) roolia yrityshistorioiden teettämisessä. Toisin kuin prof. Juha Näsi ehkä Lammilla ajatteli, Tihke ei ole tutkijoiden osuuskunta, vielä vähemmän heidän ammattiyhdistyksensä, vaan historia-alan seurojen perustama konsulttiorganisaatio, joka välittää kirjoittaja-, tarkastus-, sopimusmalli- ja muita palveluja. Tihken tulisi siis tarkastella asioita sekä tilaajien että kirjoittajien näkökulmasta, toki aina historiatieteen periaatteet huomioon ottaen. Aika näyttää, miten hieman raskasliikkeinen Tihke pärjää.

Yritysten arkistoihin pääseminen lienee enemmän käytännöllinen kuin periaateky symys. Jos joku haluaa opponoidakseen tai omia tutkimuksiaan varten vertailla esim. omia teoksiani niiden lähteisiin, niin eiköhän Huhtamäen, Iskun, GWS:n ja muihin käyttämiini arkistoihin pääse. Yritysten arkistoissa on kuitenkin aniharvoin henkilöstöä; usein ne ovat vain sekavia kansiorykkelmiä toimitusjohtajan sihteerin kaapeissa. Turvallisuussyistä pääkonttorit ovat nykyään hyvin suojattuja ja niihin on hankala päästää ulkopuolista tutkijaa tunti- ja jopa päiväkausiksi.

Yritysten vanhempia arkistoja on kuitenkin siirretty jo varsin paljon Elinkeinoelämän keskusarkistoon ja muuallekin – esim. Uuden Suomen koko aineisto Kansallisarkistoon. Yritysten uusimmassa aineistossa puolestaan on (usein osana hallitusten pöytäkirjoja) yhä ajankohtaisia liikesalaisuuksia, kuten kauppahintoja tai toimitusjohtajien työ sopimuksia, joita ei voi näyttää kenelle tahansa.

Se, mitä lähteitä yrityshistoriaa tutkittaessa on käytettävissä, vaihtelee paljon. Pienistä perheyriyksistä ei yleensä ole paljon dokumentteja jäljellä. Esim. Iskulta ovat kaikki pöytäkirjatkin kadonneet 1930-luvulta, parhaillaan tutkimani Perloksen aineisto sen ensimmäiseltä vuosikymmeneltä mahtuu varsin ohueen salkkuun. Kuitenkin myöhemmän suur yrityksen kulttuuri luodaan jo sen syntyvaiheissa. Alkuperäislähteiden ollessa niukkoja on käytettävä haastatteluja ja R. G. Collingwoogin korostamaa eläytymistä, mutta tarvitaan niitä muulloinkin. Onneksi em. kahdessa yrityksessä oli jo aiemmin kerätty runsaasti muistitietoa talteen.

Yrityksen kasvaessa tarve dokumentoida asioita kasvaa ja arkistot laajenevat. Tässäkin on suurta vaihtelua mm. yritysten omistuspohjan ja niiden johtajien tyylien mukaan. Jos omistajakunta on monitahoinen, asioita on valmisteltava paperilla enemmän kuin silloin, kun yhtiökokous kävelee joka päivä kahdella jalalla pääkonttorissa. G. W. Sohlbergin juristijohtajat suosivat hyviä pöytäkirjoja, Huhtamäkeä aiemmin johtaneet entiset ylioppilaspoliitikot laativat hienoja esseitä toimintakentistään. Nykyisin strategiat esitetään usein kalvolla muutamalla iskulauseella, jotka tutkijan on osattava avata.

Dos. Martti Häikiö on oikeassa siinä, että ”täydelliset rikokset” ovat harvinaisia. Monia asioita ei silti arkistoista löydy, vaikka niukatkin alkuperäislähteet auttavat jäsentämään ja tarkentamaan muistitietoa. Haastattelut ovat välttämättömiä, jos yrityshistoriassa pyritään syvemmälle kuin pitkään toimintakertomukseen. Onneksi on ollut vuorineuvos E. O. Mansukosken kaltaisia yritysjohtajia, jotka ovat tehneet ahkerasti muistiinpanoja. Toivottavasti nykyiset sähköpostiviestit ymmärretään tulostaa ja arkistoida; niiden säilymistä sähköisessä muodossa ei kukaan voi taata.

Hämeen juurilla

Hämeen käräjät I. Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Toim. Jukka Peltovirta. Hämeen Heimoliitto ja Emil Cedercreutzin Säätiö. Hämeenlinna 2000. 310 s.

■ Hämeen ristiretken 750-vuotisen muiston juhlistamiseksi Hämeen Heimoliitto järjesti Hämeen linnassa syksyllä 1999 historiaseminaarin, ”Toiset Hämeen Käräjät”. Seminaarin esitelmät kohdistuivat Hämeen vanhimpaan historiaan, Hämeen ristiretkeen, aikaan ennen sitä ja sen jälkeen. Seminaari sai valtavan suosion, mikä on jälleen todiste siitä, että – uusimman poliittisen historian ohella – myös varhaishistoria ja keskiaika kiinnostavat palavasti historiaa harrastavaa suurta yleisöä. Itse sain olla todistamassa samasta innosta Harjavallassa keväällä 2000 pidetyssä Satakunnan historiaseminaarissa.

Hämeen Käräjien järjestäjät ovat historian harrastajien iloksi kiitettävästi hoitaneet seminaarin saaton, julkaisseet esitel-

mät komeana kirjana, ja vielä niin, että kaksi keskeistä esitelmää, Hämeen muotoutumista ennen ristiretkä ja itseään ristiretkä käsittelevät, on laajennettu ja jalostettu uutta luoviksi tieteellisiksi tutkimuksiksi.

Piispa Juha Pihkala ja professori Viljo Rasila tuovat alkupuheenvuoroissaan esiin hämäläisiin liitetyn tunnetun hitauden historianfilosofisessa katsannossa, sisällöltään ennen muuta huolellisena harkitsemisena ja sitkeänä pitäytymisenä sisäistettyihin, hyväksi havaittuihin periaatteisiin ja perinteisiin. Tässä voi olla paljonkin arvokasta muistettavaa nykyajan nopeasykkeisessä, lyhytjänteisessä, tehokkausta tavoittelevassa elämäntavassa, jossa suuria muutoksia tapahtuu rasittavan nopeasti. Historiaan tukeutuen Rasila muistuttaa vaurauden ja jatkuvan kasvun tavoittelun tasapainosta luonnon kanssa.

Paras esimerkki pitkäkestoisesta, suorastaan hitaan jannaavasta mutta juurevasti perustaa luoneesta kehityksestä on itse Hämeen ja hämäläisyyden synty ja kehitysvaiheet. Professori Unto Salo tarkastelee kirjan laajimmassa, parista sivuisessa tutkimuksessa nimen ja käsitteen Häme, sen tarkoitteen ja sisällön kehitys-

tä noin kolmen vuosituhannen aikana. Salo on monissa yhteyksissä jo 1960-luvulta lähtien tutkinut Hämeen ja Satakunnan kulttuurien ja maakuntien alkua ja perimmäistä olemusta. Nyt hän luo ikään kuin synteesiä mutta liittää mukaan tavattomasti uutta aineistoa ja uusia johtopäätöksiä, etupäässä omia löytöjään ja havaintojaan. Lisäksi hän hyödyntää tarkasti viime vuosikymmenien varsin runsasta varhais- ja keskiajan tutkimuksen satoa.

Salon tutkimusotteelle on ominaista yhteyksien ja analogioiden osoittaminen, mikä perustuu suureen lukeneisuuteen, tutkittavan alueen vahva tuntemus, varhaishistorian kaikkia lähdeaineistoja hyödyntävä argumentointi ja kaikkeen tähän perustuva vaikutus- ja syy-yhteyksien pohdinta. Salo ei kaihda rohkeita päätelmiä mutta ilmaisee yleensä niihin liittyvän varauksellisuuden. Arkeologiseen perusrunkoon hän kytkee varsinkin kieli- ja nimiaineksen tulkintaa mutta käyttää myös perimätietoa ja asiakirjoja. Vahvuutena monilähteisessä tutkimuksessa on se, että lähteet ovat syntyneet toisistaan erillään ja ovat näin riippumattomia toisistaan. Ongelmana on usein tietojen tulkinallisuus,

epävarmuus ja varsinkin ajoitusten epämääräisyys. Salo käyttää vakavasti otettavaa kielen ja nimistön tutkimusta hyväkseen mutta tulkitsee runsaasti myös itse paikannimiä ja kielenaineiksi todisteiksi varhishistorian ilmiöistä. Tässä hän tukeutuu vahvaan intuitiiviseen vaistoonsa, tulkinnat ovat yleensä sangen kekseliäitä ja uskottavia mutta usein myös vähintään hypoteettisia. Nimien etymologointi yksittäisinä esiintyminä on monesti epävarmaa; varmuutta tuo tulkintaan nimen tarkastelu osana nimityyppiä, siis kaikkia samakantaisia nimiä ikään kuin ilmiönä. Tällaiseen metodiin perustuvaa tutkimusta on Hämeen ja Satakunnan nimistöstä vain vähän käytettävissä. Ehkä Nimitoimistossa säilytetävistä nimistöaiheisista pro gradu -tutkielmista olisi ollut jonkin verran apua.

Salon vanhin Häme, "Alku-Häme" eli *Sämä/Hämä*, oli saamelaisten kivikaudelta rautakaudelle asuttama sisämaa Kokemäenjoen ja Kymijoen vesistöalueilla. Salo kannattaa Jorma Koivulehdon nimitulkintaa, jonka mukaan nimen Häme lähtökohtana on kantagermaaninen 'tummaa' merkitsevä sana sämä, eli asukkaat olivat tummia nimenomaan rannikon, Suomen, sen suomalaisten asukkaiden näkökulmasta ja heihin verrattuna. Rannikon suomalaisväestön muotoutumisessa oli vahva vaikutus eriaikaisilla muutoilla lännestä ja etelästä alkaen vasarakirvesväestöstä pronssi- ja roomalaisen rautakauden germaanimuuttoihiin. Saamelaiseen alkuväestöön viittaa nimenomaan arkeologinen kult-

tuuri, ns. lapinrauniot, joista ei ole selvää jatkuvuutta varsinaiseen kalmistokulttuuriin. Saamelaisiin viittaavat myös saamelaisperäinen paikannimistö, jota Salo käsittelee laajemmin kuin aikaisemmin, ja runsas asutustarinasto. Salon mukaan valtaosa saamelaisista vetäytyi pohjoiseen, mutta osa jäi ja suomalaistui. Jatkuvuutta on havaittavissa yksittäisissä haudoissa. Salon perustelut Hämeen vahvasta alkuperäisestä saamelaisasutuksesta ovat näin koottuina ja esitettyinä vakuuttavat. Saamelaisperäisen nimistön runsautta ei ole syytä epäillä vaikka vasta typologinen tutkimus toisi tähän tärkeään asiaan lopullisen varmuuden.

Satakunnan ja Hämeen suomalaisasutuksen synnyssä Salo kannattaa perinteistä käsitystä muuttoliikkeestä ja uudisasutuksesta rannikolta sisämaahan vuoden 300 tienoilta lähtien. Saamelainen "Alku-Häme" alkoi muuttua suomalaiseksi "Muinais-Hämeeksi". Samalla *Hämään* muuttaneet suomalaiset saivat nimen hämäläiset kun taas nämä alkoivat käyttää saamelaisina pysyneistä, lähierämaihin asettuneista saamelaisista nimitystä lapit eli lappalaiset.

Salo perustelee uuden asutuksen ja kulttuurin synnyn kiistämättömästi arkeologisella todistusaineistolla. Tärkeä näkökohta on esim. se, että jos kysymys olisi ollut uusien kalmistojen leviämisestä vanhan väestön keskuuteen, miksi ne eivät iskostuneet käyttöön koko laajalle järviolueelle vaan rajoittuivat sangen suppealle alalle. Tästä Häme alkoi rautakauden kuluessa tiivistyä ja

laajeta etupäässä sisäisen ekspansion tuloksena. Tietysti alueelle saatettiin yhä myös muuttaa. Salo kiinnittää huomiota samanaikaiseen rannikon Suomen supistumiseen Karjaan ja Laitilan väliselle rannikolle. Taustaksi Hämeen ekspansiolle Salo piirtää seikkaperäistä uutta kuvaa Hämeen osallistumisesta turkisrikkauksillaan laajoihin kaupallisiin ja poliittisiin yhteyksiin Kaakois-Euroopassa rautakaudella jo ennen viikinkiretkiä.

Salolla on käytettävissään vain vähän nimistöevidenssiä valaisemassa muinaisen Hämeen nykyasutuksen syntyä ja leviämistä. Sekä Hämeen ja Satakunnan että edelleen Savon ja Karjalan asutuksen synnyssä on perusteellisella, kaikkeen nimiainekseen perustuvalla tyyppitutkimuksella, nimityyppien levinnän kartoituksella, vielä paljon annettavaa. Historiallinen nimistöntutkimus ei syystä tai toisesta ole saanut vastakaikua nuorten nimistöntutkijoiden keskuudessa niin ettei tämänkaltainen tieto ole viimeisten 10–15 vuoden aikana juuri lisääntynyt. Paitsi että tutkimus olisi tieteellisesti mitä tärkeintä Suomen synnyn valaisemisessa, tuntee myös historiasta viehättynyt yhteiskunta kiinnostusta nimien alkuperän arvoituksia kohtaan.

Kolmas vaihe Hämeen kehityksessä, maakuntien syntyprosessi, alkoi viikinkiretkien luomien yhteyksien myötä. Siihen liittyy Satakunnan eriytyminen muinais-Hämeestä omaksi aluekokonaisuudekseen. Maantieteellisen sijaintinsa nojalla läntinen osa muinais-Hämeestä orientoitui ja

tuli sisä-Hämettä tiiviimmin kytkeytyksi läntisiin yhteyksiin, erityisesti nousevaan Sveariikkiin. Läntinen osa Hämeestä ja vanha Kalanti tulivat kytkeytyksi "satakuntana" svealaisvaltakunnan sotalaitosta ylläpitävään hallintojärjestelmään, hundare- eli satakuntalaitokseen. Satakunta orientoitui länteen ja sai kristinuskonkin sutjakammin kuin sydän-Häme, joka suuntautui etelään ja itään ja joutui vuosisataiseen vastakohtaisuuteen nousevan Novgorodin kanssa. Salo ottaa realistisesti kantaa myös muinaislinnojen, hopea-aarteiden ja aarteettomuuden problematiikkaan. Voidaanko tulkita jopa niin, että toisin kuin Satakunta Häme pyrki omaksi "riikikseen" omine kuninkaineen ja linnoineen tapellen niin varjageja, Novgorodia ja karjalaisia kuin kristinuskon tuojiakin vastaan mutta ei lopulta yksin kestänyt? Ja oliko Varsinais-Suomella samanlaisia mutta omia pyrkimyksiä?

Salo on luonut Hämeen ja Satakunnan juurista tavattoman hienon synteesin, jossa kaikki keskeiset yksityiskohdat tuntuvat loksahdelevan paikoilleen. Kaiken matkaa tulee esiin tärkeitä havaintoja, mm. siitä, miten kristinuskon omaksuminen merkitsi organisatorisen yhdentymisen syvenemistä pitäjä- ja maakuntatasolla. Esityksessä on vahva punainen lanka, joskin sen seuraamista saattaa häiritä runsas rönsyily sivupoluille ja niihin liittyvät detaljit ja johtopäätökset, joissa on paljon uutta ja omaperäistä asiaa ja jotka saattavat innostaa myös vastaväitteisiin. Sellaisia voivat olla mm. päätelmät Hämeen "turuista", Kar-

jalasta satakuntana Kymmene älvin ym. tulkintoineen, Koke-man saaresta, sen peräti 1000-luvulle ajoittuvasta kirkosta (miksi siitä ei tullut Nousiaista?) ja Satakunnan mariankirkoista, Ryti-nimistä ym. Tulkinnat eivät ole kuitenkaan perusteettomia ja nekin vievät tutkimusta eteenpäin.

Mauno Jokipii on pitänyt vanhaa rakkauttaan keskiaikaan kaiken aikaa vireillä, nyt palaamalla Hämeen ristiretkeen, josta hän jo 1965 julkaisi vahvasti empiirisen tutkimuksen. Enemmän kuin retken ajoitusta, jossa Jokipii on hyvin perustein perinteisen vuoden 1249 kannalla, Jokipii pohtii nyt retken olemusta ja merkitystä ja kytkee ne aikansa laajempiin yhteyksiin. Erityisesti hän ottaa huomioon Venäjän poliittiset olot ja paavin lähetyspoliittisen vaikuttamisen sikäläiseen kehitykseen.

Jokipiin artikkelin runkona on kuitenkin Eerikinkronikan, ristiretken lähteen lähdekriittinen analyysi retken todellisen luonteen selvittämiseksi. Jokipii kuorii retken olemuksesta kylmästi pois kronikan siihen liittämän ritariromanttisen kuorrutuksen. Retken ajoituksen osalta Jokipii kokoaa yhteen vuotta 1249 tukevat perustelut. Ristiretkisataman hän sijoittaa Halikonlahdelle. Jokipii pohtii myös käännytys- ja seurakuntaorganisaatiota ja retkeen liittyntä Uudenmaan asutustoimintaa. Retken tärkeä seuraus oli se, että Novgorod menetti oteensa Hämeeseen ja valtaraja tuli Kymijoelle.

Akateemikko Eino Jutikkala muistuttaa, ettei Hämeessä ristiretken ja käänntymiskään jälkeen luovuttu pakanallisista

pitämyksistä esim. henkilönimikäytännössä. Hauhon pitäjän julistaminen pannaan 1327, joka usein jää Sääksmäen paavillisen pannariidan varjoon, todistaa myös, ettei kirkon asiaa oltu täysin sisäistetty. Jutikkala kutoo esseenomaisessa artikkelissaan "Häme ristiretken jälkeen" taitavana synteetikkona Hämeen kehityksen keskeiset piirteet yhteen. Jutikkala pitää osoitettuna, että Hämeen linna oli sijoillaan jo 1200-luvun puolella ja että siihen kytkeytyi Varikonniemen kauppapaikka muinaiskaupunkina.

Hannes Sihvo näkee artikkelissaan keskiajan uskon ja epäuskon kamppailun jatkuvan omissa muodoissaan vielä 1800-luvun hämäläisen rahvaan uskomusmaailmassa. Sihvo käsittelee kiitoisasti, miten pakanuus/kansanusko ja kristillisuus/kristinusko ja niiden välinen jännite ilmenee Aleksis Kiven *Seitsemässä veljeksesä*. Sen maantieteellis-yhteiskunnallinen näyttämö – kuten myös Nurmijärvi ja Kiven elämänpääpiiri – sijoittui eteläiseen Hämeeseen. Sihvon analyysin keskeinen tulos on kuitenkin se, miten syvästi – sekä vakavasti että humoristisesti – raamatullisuus leimaa *Seitsemää veljestä*, jopa niin, että ajatus Jukolan seitsemästä pojasta lieene syntynyt Ilmestyskirjan seitsemän enkelin vaikutuksesta.

Hämeen Käräjät I on sekä seminaarina että kirjana näyttö siitä, että meillä on vielä maakunnallisia liittoja, jotka pitävät tärkeänä ammentaa juuristamme elinvoimaa ja ymmärrystä omaan aikaamme, kulttuuriimme ja itseemme.

Jouko Vahtola

Saamelaiskysymys suomalais-silmin

Seija Tuulentie: Meidän vähemmistöme. Valtaväestön retoriikat saamelaisten oikeuksista käydyissä keskusteluissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimiuksia 807, Helsinki, 2001. 311 s.

■ Seija Tuulentien Lapin yliopistossa keväällä tarkastettu väitöskirja käsittelee saamelaisten oikeuksista käytyä julkista keskustelua. Saamelaiskysymys on ollut vähintäänkin puoli vuosisataa esillä, ja saman ajan saamelaisia koskevaa lainsäädäntöä on yritetty saada aikaan. Kahtena viimeisenä vuosikymmenenä debatti on ollut erityisen näkyvää ja kuuluvaa, sillä kyse on ollut paitsi saamen kielen ja kulttuurin asemasta myös siitä, ketkä omistavat pohjoisen maat, vedet, luonnonvarat ja keillä on oikeus perinteisiin luontaiselinkeinoihin.

Tuulentie on tarttunut mitä kiintoisimpaan ja ajankohtaisimpaan aihepiiriin. Hänen sosiologian alaan kuuluva väitöstyönsä on keskittynyt nimenomaan 1980- ja 1990-luvun oikeuskeskusteluun. Teemakseen tutkija on määritellyt valtaväestön kansallisvaltioajat- telun ja saamelaisretoriikan. Tuulentie on analysoinut foucault'laisesta näkökulmasta, väljän diskurssianalyttisesti ja

lähinnä Perelmanin argumen- taatioanalyysiin nojaten sitä, miten suomalaiset vastustavat ja kannattavat saamelaisille tar- koitettuja ja lakeihin perustu- via oikeuksia. Millaista retoriik- kaa käytetään, kun halutaan vastustaa yleisesti hyväksyttyä ajatusta vähemmistökulttuurin suojelusta? Miten taas näitä oi- keuksia puolustetaan?

Saamelaiskysymyksen ajan- kohtaaisuudesta kertoo Tuulen- tien tutkimuksen lisäksi jotain se, että maa- ja vesikysymyk- siä selvitetään tälläkin hetkel- lä useilla eri tahoilla. Yksi ai- hetta koskeva selvitys, oikeus- tieteen tohtori Juhani Wirilan- derin oikeusministeriölle teke- mä raportti, julkistettiin näky- västi elokuussa 2001, ja toinen, maaherra Hannele Pokan joh- dolla, saataneen valmiiksi mar- raskuussa. Myös saamelaiskä- räjät tutkii asiaa tahollaan. Sel- vittelytyö onkin tarpeen, sillä neljän valtion jakamalla alueel- la asuvat saamelaiset ovat Eu- roopan Unionin ainoa alkupe- räiskansa. Suomen Hallitus- muotoon saamelaisten alkupe- räiskansa-asemaa koskeva py- kälä 51 a lisättiin vuonna 1995, mutta ILO:n alkuperäiskansa- sopimusta n:o 169 Suomi ei kuitenkaan vielä ole ratifioinut. Jotta yleissopimuksen allekir- joittaminen mahdollistuisi tule- vaisuudessa, saamelaisten oi- keudet saamelaisten kotiseutu- alueella – eli Enontekiön, Ina- rin ja Utsjoen kunnissa sekä Sodankylän kunnan Lapin pa- liskunnan alueella – tullaan selvittämään. Tämä kerrotta- koon taustaksi, sillä juuri täl- laiseen kansallisesti ja kansain- välisesti tärkeään kontekstiin myös Tuulentien väitöstyö liit- tyty.

Tuulentien analysoima ai- neisto muodostuu saamelaisia koskevista lainsäädäntöehdo- tuksista käydyistä keskusteluista; niistä tärkeimpiä ovat kol- meen lakiehdotukseen annetut lausunnot sekä yhdestä lakieh- dotuksesta käyty laaja edus- kuntakeskustelu. Lausuntoja näihin kaikkiin kolmeen laki- ehdotukseen – saamen kielilä- kiin, saamelaislakiin ja kulttuu- ri-itsehallintolakeihin – annetiin kaikkiaan 176. Kulttuuri-it- sehallintoa koskevia puheen- vuoroja käytettiin prosessin aikana 100. Nämä tutkija ana- lysoi Perelmanin uuden reto- riikan idean mukaisesti.

Tuulentien teoksen näkö- kulma yllättää: jo otsikko "Mei- dän vähemmistöme" siirtää katseen saamelaisista suoma- laisiin ja kertoo, että vaikka kyse on saamelaisista, tutki- muksen fokus on suomalaisis- sa ja suomalaisuudessa. Tutki- jan tuore oivallus on, että saa- melaisten oikeuksista kiistel- lessään suomalaiset itse asias- sa tuottavat omaa kansallista identiteettiään. Juuri kansallis- valtio on se vahva kehys, joka raamittaa suomalaisten puheta- enemmistön ja vähemmistön suhteesta. Saamelaisuus näyt- täytyy näin kansallisvaltion eri- tyisenä toiseutena. Tosin kan- sallisvaltiolähtökohtaa olisi helppoa myös arvostella; tut- kijaa on kritisoitu aiemmin mm. siitä, ettei tutkimuksessa kuulu saamelaisväestön oma ääni. Rajaus on kuitenkin ra- jaus. Myönteistä siinä on, että kansallisvaltiokehys auttaa analyysissa ja näyttää selkeäs- ti Suomen valtion intressit saa- melaiskysymyksessä. Lisäksi tiukasta rajauksesta johtuen jat- kotutkimuksille – esimerkiksi

juuri kaivatusta saamelaisnäkökulmasta – jää runsaasti tilaa.

Teos jakautuu kahdeksaan päälukuun: Ensimmäisessä esitellään tutkimusaineisto sekä teoreettiset ja menetelmälliset ideat. Toisessa luvussa tarkastellaan saamelaisuutta osana kansallisvaltion kokonaisuutta. Luvut kolmesta kuuteen erittelevät aineistoja neljän keskeisen kansallisen identiteetin ulottuvuuden kautta. Seitsemännessä luvussa pohditaan tasa-arvon ja erilaisuuden politiikan nivelymistä toisiinsa kansallisvaltiossa. Kahdeksas luku kokoaa käsitellyt teemat yhteen.

Mistä silloin puhutaan, kun puhe on saamelaisista? Entä mistä sitten puhutaan, jos saamelaiskeskustelussa ei itse asiassa puhutakaan saamelaisista, vaan tuotetaan kansallista identiteettiä? Tämä tutkimus osoittaa, että kiistely saamelaisoikeuksista tekee suomalaisidentiteetin näkyväksi. Samalla se paljastaa erään tärkeän kansallisvaltion olemukseen kuuluvan seikan: Kansallisvaltiolla on kahtia jakautunut suhtautuminen saamelaiseen kansanryhmään. Yhtäältä saamelaiset ovat hyväksytty kieli- ja kulttuurivähemmistö, jota arvostetaan ja puolustetaan kansainvälisillä foorumeilla, toisaalta se on torjuttu vaatimusten esittäjä. Aina kun tulee kyse käytännöllisistä toimista saamelaisvähemmistön aseman kohentamiseksi, myönteinen puhe saamelaiskulttuurista resursseina ja kansallisena rikkautena kääntyy kielteiseksi. Saamelaiset muuttuvat alkuperäiskansastatukseen liittyvien kiussallisten maa- ja vesivaatimusten esittäjiksi ja siten kansal-

lisvaltion perusteiden uhkajiksi. Esimerkkinä näistä tärkeinä pidetyistä prinssiipeistä tutkija mainitsee territoriaalisen jakamattomuuden ja jatkuvuuden, valtion alueen koskemattomuuden periaatteen.

Tutkija löysi saamelaisten oikeuksista puhuttaessa kaksi erilaista ja keskenään kilpailevaa diskurssia: ne ovat tasa-arvo- ja oikeudenmukaisuusdiskurssit. Niiden mukaisesti suomalaiset nostivat saamelaiskeskustelussa esiin argumentteja, jotka yhtäältä korostivat kansallisvaltion mainetta vähemmistökysymysten hoitamisessa, mutta vaativat toisaalta sen kansalaisten kaikkinaista tasavertaista kohtelua. Valtion agendassa saamelaisten asema näyttäytyi marginaalisena. Tämä tarkoittaa tutkijan mukaan, että Suomen saamelaiskysymystä vaadittiin kyllä oikeudenmukaisuuden nimissä hoidettavaksi, jotta maan suvaitsevainen maine kansainvälisessä yhteisössä säilyisi, mutta samalla korostettiin sitä, että hoitamisen pitäisi tapahtua niin, että kansalaisten tasa-arvo säilyisi.

Tuulentie analysoi kiinnostavasti suomalaisten retorisia valintoja, muun muassa erilaisia ryhmäviittauksia. Me-puhe paljastaa suomalaiset valtaväestöksi, jonka intressinä on oman hegemonisen asemansa puolustaminen. Puhumalla saamelaisista "meidän vähemmistönämme" ja "meidän alkuperäiskansanamme" suomalaisenemmistö kansanedustajiansa suulla ikään kuin omistaa saamelaisvähemmistön ja pitää siitä holhoojan lailla huolta. Saamelaisten osaksi jää olla enemmänkin suomalai-

suuden erityispiirre kuin oma kansa. Paikallistasolla saamelaiset taas koetaan kilpailevana etnisenä ryhmänä, jolle ei missään nimessä haluttaisi antaa pohjoisten maiden hallintaa. Argumentaatiossa otettiin käyttöön jopa saamelaisten kansanluonne ja "rodulliset" piirteet, kun todisteltiin saamelaisten kyvyttömyyttä hallita saamelaisalueen maita.

Suomalaisuus valottuu Tuulentien mukaan neljän keskeisen teeman, historiakerromusten rakentamisen, kategorioiden uudelleenmuotoilun, kulttuurisen rajanvedon sekä olemassa olevien instituutioiden oikeuttamisen kautta. Erilaiset narratiivit siitä, keitä suomalaiset ja keitä saamelaiset ovat, nousivat tässä diskurssissa tärkeiksi, samoin etniset kategoriat. Suomen kansalaisuus oli tutkijan havaintojen mukaan kategoriosta kattavin, ja sen avulla häivyttiin saamelaisten ja suomalaisten ero. Tästä seuraavan tasa-arvoideaalin perusteella kiistettiin sitten saamelaisten ryhmäsidonnaiset oikeudet. Vähemmistön kulttuuriset piirteet enemmistö näki lukkoon lyötyinä ja jätti määrittelyvallan itselleen. Instituutiot puolestaan nähtiin status quota ylläpitävinä. Tutkimuksen ehdottomasti kiinnostavin tulos liittyikin juuri tähän nelijakoon, jolla tekstit avattiin ja joka toi esiin kansallisvaltion luonteen: valtion ristiriitainen yhtenäisyys hahmottui kahden kilpailevan diskurssien vuoropuheluna, jossa molempien diskurssien peruspremissit otettiin kyllä huomioon, mutta jossa etusijalle asetettiin aina kuitenkin kansallisvaltion etu.

Tuulentientien valitsema

tutkimusaihe on sellainen, että siihen liittyy runsaasti intohimoja. Luultavasti siksi tutkija on päätenyt tavattoman neutraaliin ilmaisuun. Teksti rakentuu ilman, että Tuulentie millään tapaa ottaa asioihin kantaa. Tämä kertoo tutkijan tietoisesti valitsemasta positiosta.

Ehkä juuri alleviivatusta neutraaliudesta johtuen oli hauskaa lukea esipuheen tunnustus, jossa tutkija asemoi itsensä. Siinä Tuulentie tunnustautuu ”junantuomaksi” eteläläiseksi, joka kiinnostui toimittajan työssään pohjoisen rajuisista yhteiskuntapoliittisista kiistelyistä. Niinpä tämän tutkimuksen kimmokkeena oli aito ihmettely; sen soisi jatkuvan. Niin perusteellisesti tässä oli ihmettely.

Maritta Stoor

Vankka kumma kuvajainen

Pekka Isaksson: Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalaisten antropologia. Kustannus Puntsi. Oulu 2001. 447 s.

■ Pekka Isaksson käsittelee väitöskirjassaan *Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalaisten antropologia* rodun, rasismin ja rotututkimuksen yhteyksiä pitkällä aikavälillä.

Työ jakaantuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastellaan käsitteitä, varhaisempaa tutkimusta ja toisessa osassa käydään läpi rotututkimuksen tietehistoriallinen kehitys sekä eri rotuteorioiden käsityksiä suomalaisista ja lappalaisista. Kolmannessa osassa selvitetään saamelaisen pois-sulkemista, suomalaista antropologista tutkimusta ja saamelaisiin kohdistuvaa tutkimusta.

Tutkimuksen keskeiset kysymykset ovat seuraavat: (1) Minkälainen on fyysisen antropologian suhde biologisiin ja historiallisiin tieteisiin ja minkälainen yhteys sillä oli rasismin syntymiseen? (2) Kuinka saamelaiset kuvattiin ja luokiteltiin suomalaisessa rotututkimuksessa ja siinä ulkomaisessa rotututkimuksessa, josta suomalainen tutkimus sai vaikutteita? (3) Oliko suomalaisen fyysisen antropologian saamelais- ja muu tutkimus rasisista?

Isaksson mainitsee metodologiseksi lähtökohdakseen kontekstuaalisen ja vertailevan tutkimuksen. Tällä tutkimusotteella tekijä tarkoittaa sitä, että rotututkimuksen tekstejä tulkitaan ottamalla huomioon tieteellinen ympäristö ja vallitseva yhteiskunnallinen kehitys.

Omasta ajastamme lähtevä rasismikeskustelu vie tekijän pohtimaan rasisista ja ei-rasisista rotututkimusta. Hän pohitii historiantutkijan asemaa ja hänen mahdollisen antirasistisen sitoutumisensa vaikutusta tulkintoihin. Korostaessaan tutkijalta vaadittuja kykyjä ymmärtää laaja-alaisesti eri kulttuureja tekijä asettaa myös itselleen päämäärän selvittää rotuteorioiden yhteyksiä oman aikansa tieteelliseen ja yhteis-

kunnalliseen traditioon. Tämän hän myös toteuttaa omassa työssään paikoin ”puuduttavan” yksityiskohtaisesti, lainatakseni tekijän omaa ilmaisua.

Tutkimus liikkuu oppi- ja aatehistorian alueella, mutta siinä on paljon käsittehistoriallista tarkastelua alkaen rodun, rasismin ja rasialismin määrittelyistä ja toiseuden käsitteestä. Isaksson seuraa Bantonin ja Hansonin määritelmiä seuraten rotua tyyppinä, ”jonka mukaan tyyppi implikoi uskoa todelliseen fyysiseen ja henkiseen rotuolemukseen. Se voidaan tulkitta myös alkuperäisyydeksi ja aitoudeksi”.

Työ on myös tieteen historiaa 1700-luvulta 1930-luvun loppuun. Tänä pitkänä aikakautena rotuun liittyvä sekä antropologispainotteinen, että biologinen rotututkimus valjastettiin moniin päämääriin, esimerkiksi kolonialismin ja imperialismin palvelukseen. Rotututkimusta käytettiin vahvistamaan oman kansan laatua sekä sulkemaan pois vieraita aineksia. Tekijä tuo erinomaisella tavalla esiin ne rajaehdot, joiden varassa työtä tehtiin. Käsiteltävänä olivat pienet ja epäedustavat aineistot ja alkeelliset mittausten menetelmät. Tekijä on myös tietoinen niistä virhetulkinnoista, joita on tehty rotututkimuksen alueella.

Samoin kuin työ jakaantuu kysymyksenasettelultaan useampaan osaan, on myös osien lähdepohja erilainen. Karkeasti ottaen tutkimuksen alkuosa perustuu laajaan painettuun aikalaikirjallisuuteen ja artikkeleihin ja jälkiosa henkilöhistoriallisiin ja muihin arkistolähteisiin.

Työn alkuosassa Isaksson esittelee erittäin laajalti rotuteorioita. Voikin kysyä, onko näin laaja oppineisuuden osoitus tarpeen. Eikö olisi ollut parempi keskittyä varsinaiseen empiiriseen osaan? 1990-luvulla on Suomessa ilmestynyt teoksia, joissa esitellään täsmälleen samat rotuteoriat – viittaa Aira Kemiläisen tutkimuksiin *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti* (1993, 2. p. 1994) ja *Finns in the shadow of the "Aryans". Race Theories and Racism* (1998) sekä eräisiin rasismien juuria koskeviin kokoomateoksiin.

Tekijän pääasiallinen arki-toaineisto on kerätty Helsingin yliopiston keskusarkistosta, Kansallisarkiston kokoelmista, Kansan arkistosta ja Tukholman Kuninkaallisen akatemian arkistosta sekä Uppsalan yliopiston kirjastosta. Hän on tavoittanut saamelaisiin kohdistuneen tutkimuksen kannalta keskeisten tiedemiesten kuten Yrjö Kajavan, Väinö Lassilan, Niilo Pesosen, Karl Nickulin ja Kai Donnerin arkistot sekä ruotsalaisten Gustaf Retziuksen ja Herman Lundborgin arkistot. Hänen käytössään on ollut Suomalaisen Tiedeakatemian antropologisen toimikunnan sekä Lapin Sivistysseuran kokoelmat. Tekijän perusteellisuutta osoittaa myös tutkimuskirjallisuuden hyödyntäminen. Työ sidotaan erinomaisesti uusimpaan tutkimukseen.

Suomalaisen Tiedeakatemian käynnistämä tutkimusprojekti, jossa mitattiin ja luokiteltiin saamelaisia, tuo uuden tason tutkimukseen. Tekijä analysoi suomalaisen antropologisen tutkimuksen laatua,

luonnetta ja suhdetta aiempaan tutkimukseen. Analyysissä päästään mikrotasolle Yrjö Kajavan ja Väinö Lassilan yksityisarkistojen ja Esko K. Näätäsen tutkimusten kautta.

Erityistä huomiota Isaksson kiinnittää siihen, mikä oli ulkomaisen rotututkimuksen käsitteily saamelaisista ja miten suomalaisten fyysinen antropologia mittasi ja luokitteli heitä. Läpi työn tekijä käy lähtökohtien varassa keskustelua rasismista. Hän kysyy, voidaanko kaikkea rotututkimusta ja sen mukana suomalaista fyysistä antropologiaa pitää rasistisena. Isakssonin mukaan kaikki rotututkimus ei ole rasistista, joskin se on ruokkinut rasismia. Hän on itse tullut tähän tulokseen tarkastelemalla rotututkimuksen yhteyttä biologian ja historiantutkimuksen kysymyksenasetteluihin 1800- ja 1900-luvulla.

Tutkimuksessaan Isaksson osoittaa monin esimerkein, että rotututkimus ja rasismi eivät olleet yhtenäisiä oppi- tai aatemuodostelmia. Hän tuo tutkimuksessaan esiin sen suuren eron, mikä vallitsi klassisen fyysisen antropologian ja geneettisesti suuntautuneen rotubiologian välillä. Tekijän mielestä on väärin tulkita rasistisiksi sellaisia väitteitä saamelaisista, jotka eivät rasistisia olleet. Rasismi ei saanut tukea Yrjö Kajavan mittauksista eikä Väinö Lassilan tutkimuksista. Tekijän perustelut löytyvät siitä, ettei näissä tutkimuksissa hierarkisoitu suomalaisia ja saamelaisia, vaan käsiteltiin niitä samalla tavalla, vaikkakin niitä saatettiin pitää rodullisesti vieraina ryhminä toisilleen. Isaksson luonnehtii Kajavaa

suomalais-isänmaalliseksi ihmiseksi, jonka maltilliseen nationalismiin sisältyi ruotsinmielisyyteen kohdistuvaa kritiikkiä. Väinö Lassila taas kuului vasemmistososialistien kulttuuririntamaan. Lapin Sivistysseuran puheenjohtajana hän otti ohjelmaan rotuennakkoluulojen poistamisen suomalaisten suhtautumisessa saamelaisiin. Selitys näille oli tieteellinen suuntautuminen pois rotubiologisesta tutkimuksesta.

Me elämme stereotyyppien maailmassa ja teemme arvioita useinkin mielikuvien pohjalta, joilla on tapana elää kauan. Vähemmistöihin kohdistettu syrjintä selitetään usein johtuvaksi rodullisista ennakkoluuloista. Rasismia nähdään sieläkin missä sitä ei ole ollut. Vieras ja outo on aina herättänyt kummeksuntaa. Pekka Isakssonin kirja on monitasoisuudessaan arvokas teos saamelaisiin kohdistuneiden mielikuvien ja ennakkoluulojen murtajana.

Marjatta Hietala

Ruplan, ristin ja kruunun Venäjä

Arto Luukkanen: Hajoaako Venäjä. Venäjän valtiollisuuden kehitys vuosina 862–2000. Edita 2001. 326 s.

■ Dosentti Arto Luukkanen teos *Hajoaako Venäjä* ei ole tavanomainen Venäjän historia. Kirja on kronologisesta ot-

teestaan huolimatta temaattinen ja kommentoiva. Sen huomaat tutkiessa teoksen liki 80-sivuista lähteistöä. Siellä tutkija käy yksityiskohtaista keskustelua alansa johtavien auktoriteettien kanssa, perustelee väitteitään ja käsitteitään. Ratkaisu on perusteltu, sillä tällä tavoin oppikirjaksi tarkoitettujen tekstiosien luettavuus paranee. Ammattimaisen Venäjän tutkijan kannalta taas lähteissä käyty keskustelu on monasti mielenkiintoisempaa kuin itse oppikirjateksti.

Perusnäkökulma lyödään lukkoon jo teoksen alussa:

”...kaikilla Venäjän lähihistorian nopeilla muutoksilla on oma vuosituhantinen taustansa ja monet lähivuosisikymmenten yllättäviltä näyttävät tapahtumat aukeavat loppujen lopuksi vasta tutkittaessa historian pitkiä linjoja.” (s. 12–13).

Presidentti Vladimir Putinin näyttäytyy Luukkaselle historian valossa. Hänen tehtävänsä määrittävät Venäjän ikiaikaisen ongelman, keskuksen ja alueiden suhteen ja imperiumin säilyttämisen kautta.

Luukkanen alkaa ja päättää pohdintansa ”ruplan, ristin ja kruunun problematiikkaan”. Näitä käsitteitä käyttäen voidaan hänen mukaansa Venäjän historialle antaa ”järjellinen selitys”.

Mutta onko näin?

Ymmärrän Luukkasen ajatuksen heuristiseksi apuvälineeksi. Monet asiat tulevat ymmärrettäväksi vain historian kautta. Mutta tulevatko kaikki? Neuvostoliitto esim. määritteli suurvalta-asemaansa pitkälti teknologisilla innovaatioilla, mannertenvälisin ohjuksin ja jättiläismäisin ydinpommein.

Se, että ne ovat edelleen olemassa, määrittää venäläisten itsensä mielestä maata ”derzhavana”, siis suurvaltana.

Ydinpommeja ei voida palauttaa ”vuosituhantiseen taustaan”, koska se on todella aito uusi elementti Venäjän historiassa. Ydinvalta Venäjää ei voida ”palauttaa” historiallisiin taustoihin muuta kuin kenties eräänlaisessa symbolisessa mielessä. Venäjälle on vähintään Pietari Suuren valtakaudesta lähtien ollut tärkeää verrata itseään länteen, Ruotsiin, Saksaan ja viimeksi Yhdysvaltoihin. Venäjän ”vertailukelpoiseksi” tekemiseen on uhrattu miljoonia ihmishenkiä, siis jo ennen kuin itse vertailua (lue: sota) on ehditty edes käydä. Näin tapahtui Pietari Suuren rakentaessa Sankt Peterburgia ja Stalinin toteuttaessa kollektivointia ja viisivuotissuunnitelmia. Yhteiskunnan voimavarojen mobilisointi ylhäältä käsin sotilaallisiin tarkoituksiin pakkokeinoja käyttäen ruplia laskematta ja ihmishenkiä säästämättä on ollut Venäjälle tyypillinen piirre. Dosentti Alpo Juntunen toteaaakin Luukkasen kirjan arviossa (*Ulkopolitiikka 2/2001*), että teoksesta puuttuvat ”rauta, ruuti ja veri”. Siltäkin kannalta olisi Venäjän historian voinut kirjoittaa.

Luukkasen kirjasta syntyi keväällä 2001 erittäin vilkas keskustelu, joka keskittyi toisaalta hänen Venäjän nykyhetkestä esittämiinsä arvioihin, erityisesti nk. *sekurokratian* käsitteeseen ja toisaalta teoksesta löydettyihin aukkoihin. Luukkasen olisi pitänyt tutkia enemmän sitä ja enemmän tätä. Syntynyt keskustelu kuvastaa ehkä enemmän suoma-

laisessa yhteiskunnassa edelleen vaikuttavia paineita (suomettumisen painolasti) kuin itse Luukkasen kirjasta tieteellisin kriteerein löydettävii ongelmia.

Aivan samalla tavoin kuin Venäjä on kyennyt mobilisoimaan voimansa jättiläissuorituksiin, on maalle ollut tyypillistä myös toinen piirre: eräänlainen ”lässähtäminen” ja väsyminen suurten voittojen jälkeen. Josif Stalin tuns maansa eikä hellittänyt otettaan toisen maailmansodan jälkeen. Puhdistukset ja väkivalta jatkuivat diktaattorin kuolemaan saakka. Vasta 1991 kommunistien ote kirposi, ja Venäjä ajautui kontrolloimattomaan tilaan. Tuo tila tosin aluksi esitettiin demokratian ja markkinatalouden voittokulkuna, mihin väitteeseen Venäjän reformistitkin aluksi naivistisesti uskoivat. Sekä länsimaat että Venäjä syyllistyivät itsepetokseen, tosin erisyistä. Länsi toivotti Venäjän tervetulleeksi seuraansa, eikä halunnut esittäytyä kylmän sodan voittajana. Venäjän reformistit puolestaan tunsivat ylpeyttä kommunismin kukistamisesta, vaikka se todellisuudessa luhistui liki riippumatta reformistien puuhastelusta.

Luukkasen metodologia tähtää täysin päinvastaiseen lopputulokseen kuin marxismi ja liberalismi, jotka kumpikin korostavat Venäjällä havaittavia universaaleja kehityspiirteitä, jotka *yhdistävät* sitä muuhun maailmaan. Luukkanen korostaa venäläisen kulttuurin erityisominaisuuksia, jotka *erottavat* sitä muista kulttuureista.

Luukkasen kirjaa on mielenkiintoista verrata suurlähettiläs Antti Karpaisen magnum

opukseen *Venäjän aatetta jäljittämässä* (WSOY 1999). Karppisen teos tulee jäämään eräänlaiseksi aatehistorialliseksi monumentiksi niistä keskusteluista, joita Venäjällä käytiin vuodesta 1991 Jeltsinin valtakauden päättymiseen. Teoksesta löytyy valtava määrä argumentteja, teorioita, psykologisia oivalluksia, Venäjän vapaaksi päästetyn intelligentin koko luomisvoima. Ja juuri kun Venäjän älymystö oli löytämässä ratkaisun Venäjän ikuisiin ongelmiin, astui näyttämölle vaitelias hahmo, Vladimir Putin. KGB:n entinen päällikkö ilmoitti, että keskustelu on päättynyt.

Luukkanen käyttää tästä ilmiöstä nimitystä sekurokratia. Ajatuksen voisi esittää toisinkin: Venäjä haluaa suojella itseään – Venäjältä. Amerikkalaiselle freedom, vapaus, on melkein pyhä käsite, mitä sana sisältääkään. Venäläinen intellektuelli kavahtaa ajatusta vapaudesta, koska mieltää käsitteen eri tavalla kuin amerikkalainen kollegansa. Vapaus merkitsee venäläiselle myös vapautta tehdä mielivaltaisia tekoja, väkivaltaa, kaikkea sitä, mitä Fjodor Dostojevski on kirjoissaan kuvaillut. Siksi venäläinen intellektuelli lopulta antautuu Johtajan edessä ja pyytää anteeksi. Amerikkalainen individualisti, jota henkilö näyttelijä John Wayne, puolestaan nousee ratsaille ja sääntää ylivoimaista vihollista vastaan – vapauden puolesta! Valitse nyt näistä stereotyyppioista parempi!

Jotain samankaltaista kuin 1990-luvun kehityksessä oli niissä tapahtumissa, joita itse tutkin Venäjän tieteenhistoriaa

1910- ja 20-luvulla käsittelevässä väitöskirjassani (1982). Leninin kuoleman jälkeen seurasi muutaman vuoden kestänyt "etsinnän" kausi. Se synnytti niissä oloissa uskomattoman teorioiden moninaisuuden taiteessa, tieteessä ja politiikassa. Ja sekin kausi päättyi Stalin-erotuomarin pillin vihellykseen: hyvät herrat, keskustelu on päättynyt, olkaa hyvä ja nouskaa (karja)vaunuun!

Luukkasen teoksen alussa "kolmiyhteisyys", rupla, risti ja kruunu tuottaa loistavan analyysin Venäjän valtion synnystä. Luukkanen on parhaimmillaan juuri käsitellessään Venäjän valtiollisuuden aatteellisia ja aatehistoriallisia juuria. Tietenkin kriittisen lukijan mielessä herää vastaväitteitä ja perustelujen tarve: miksi nimenomaan "rupla, risti ja kruunu" olisivat ne käsitteet, joita käyttäen Venäjän historia tulee "järjelliseksi"? Eikö näin keinoitekoisesti rajoiteta Venäjän historian selitysmahdollisuuksia?

Vladimir Iljits Lenin käytti aikoinaan yli 700 sivua teoksessaan *Kapitalismin kehitys Venäjällä* (1899) osoittaakseen, että Venäjä oli maaseutua myöten siirtymässä tai oikeastaan jo siirtynyt kapitalismiin. Hän tarvitsi tätä empiiristä tulosta vallankumousteoriansa perusteluksi. Venäjän historia näyttäytyi Leninin maailmankatsomuksessa osana kapitalismin yleismaailmallista kehitystä. Samaan vipuun lankeivat Venäjän reformistit vuonna 1991, tosin päinvastaisella etumerkillä varustetun poliittisen ohjelman merkeissä. Lenin tajusi elämänsä lopulla katkerasti, että vallankumous oli todellisuudessa epäonnistu-

nut. Venäjän yhteiskunnalliset suhteet ja pääomanmuodostus eivät vastanneet teorian vaatimuksia. Venäjä oli matkalla "muualle", siihen suuntaan, josta Karl Marx oli käyttänyt nimitystä "itämainen despotia".

Nykypäivän reformistit ovat niinkään pettyneitä: Venäjän talous ei käyttäytyneenkään niin kuin sen läntisten teorioiden mukaan olisi pitänyt käyttäytyä.

Mihin Venäjä on matkalla uuden vuosituhannen alussa?

Luukkasen vastaus on sekurokratia, osittainen paluu vanhaan ja tuttuun kontrolliljärjestelmään. Se tarkoittaa "ruplan, ristin ja kruunun" suhteiden uudelleen määrittelyä. Toistaiseksi reformistit ja oligarkit ovat saaneet pitää ruplansa, mutta omaisuuden turvaa ei Venäjällä todellisuudessa ole. Minkä hallitsija antaa, sen hän voi myös ottaa. Tästä on viime aikoina saatu näytteitä, kun oligarkkien valta- ja omistussuhteita on Kremlin taholta ryhdytty uudelleen järjestele-

lopuksi on viitattava Luukkasen teoksen kenties ongelmallisimpaan kohtaan, periodisaatioon. *Hajoaako Venäjä* ei ole tapahtumahistoria. Historian ensimmäinen periodi Kiovan Venäjästä Moskovan nousuun on määritelty 834 vuoden mittaiseksi, toinen keisarikunnan Venäjän kausi taas 221 vuoden mittaiseksi ja kolmas, siis neuvosto-aika, 74 vuoden mittaiseksi. Viimeisen kymmenen vuoden kuluessa, Jeltsinin valtakaudella "Venäjä näyttää siirtyneen 1300 vuotta historiassa taaksepäin" (s.228). Väite herättää kriittisessä tarkailijassa huimausta. Lopulta

sekurokriatiasta, Putinin ajasta, tehtävät johtopäätökset määrittävät yhden vuoden havaintojen tuloksena.

Teoksen loppuhuipentumassa ei tietenkään ole kyse tavanmukaisesta historiankirjoituksesta. Emme yksinkertaisesti vielä varmuudella tiedä kehityksen suuntaa. Silti Luukkaseen päätössanoissa on kaikesta spekulatiivisuudesta huolimatta tiettyä loistokkuutta. Historia toistaa itseään uusissa oloissa: järjestyksen kulissee ja rakennetaan, valtioideologiaa kaivataan, mutta kaiken takana vaikuttaa myös raha. Luukkaseen ”triangeli”, sekurokratia, ei olisi uutuus Venäjällä.

Kilpailevia selitysmahdollisuuksiakin on. Niistä yhden merkittävimmistä on esittänyt historioitsija Peter Mustonen Helsingin yliopistossa 1997 tarkastetussa venäjänkielisessä väitöskirjassaan *Hänen keisarillisen majesteettinsa oma kanslia* sekä siihen liittyvissä hallintohistoriallisissa artikkeleissa. Mustosen argumentaatiossa korostuu jatkuvuus keisarilliselta Venäjältä Neuvostoliittoon, Neuvostoliitosta nykypäivän Venäjään. Kyse on hallintokulttuurista, joka reprodusoi itseään ja tuottaa ulkoisista ilmenemismuodoistaan (keisarivalta, diktatuuri, demokratia) huolimatta koko ajan samantapaisia tuloksia.

Luukkaseen ja Mustosen kirjojen vertailu on mielenkiintoista myös toisessa mielessä. Luukkanen osallistuu teoksellaan läntiseen Venäjältä käytävään teoreettiseen väittelyyn. Hän käyttää kiitettävästi venäläisiä lähteitä, mutta ei asian varsinaisessa mielessä osallis-

tu venäläiseen keskusteluun. Venäjä on hänelle ”vain” tutkimuskohde. Mustonen taas osallistuu venäläiseen debattiin ja on venäläisten lähteidensä käytössä omaa luokkaansa. Läntiseen keskusteluun ei kuitenkaan valitettavasti voi edelleenkaan osallistua venäjänkielisin argumentein. Näin Mustosen tutkimuksen tulokset ovat jääneet liki huomiotta länsimaissa ja myös Suomessa. Viimeaikaisessa venäläisessä historiallisessa keskustelussa mielenkiintoinen piirre on ollut läntisten teorioiden kriittinen arviointi ja myös käyttö selitysmalleina. Marxilais-leniniläiset teoriat on heitetty romukoppaan, eikä liberalistinen kehitysoptimismikään historioitsijoita hetkauta. On lopultakin syntynyt mahdollisuus aitoon dialogiin. Lännestä lähestytään itää, idästä länttä. Mutta kohtaavatko argumentit?

Tätä odotellessa täytyy kysyä, miten vakavasti suhtautuisimme historioitsijaan, joka kirjoittaisi Britannian historian käyttäen vain venäläisiä lähteitä ja tukeutuisi vain venäläisten keskenään käymiin keskusteluihin kelpo saarivaltion politiikasta?

Ilmari Susiluoto

Onni kuulua Venäjälle

Kristiina Kalleinen: ”Isänmaani onni on kuulua Venäjälle”. Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä. SKS, Helsinki 2001. 345 s.

■ Nämä otsikkoon otetut motosanat isänmaan kuulumisesta Venäjälle, kirjoitti jo ikääntynyt valtiomies Haartman työtoverilleen, ministerivaltiosihteeri Alexander Armfeltille heinäkuussa 1855, kun Menšikovin tähti oli jo laskenut ja Krimin sota kääntynyt tappiolliseksi Venäjälle. Kuitenkin nämä Haartmanin sanat kuvaavat hyvin, eivät vain hänen omaa käsitystään, vaan koko Suomen johtavan säätyläistön käsitystä Suomen asemasta tuona aikana, ja ansaitsevat siis tulla otetuiksi jopa otsikon mottolauseeksi.

Nämä jo vanhan Haartmanin sanat saattavat tuntua nykyajan lukijasta oudoilta, samoin kuin kuvaukset G. M. Armfeltin innosta jo 1800-luvun alussa levittää venäjän kieli nopeasti Suomen virkakieleksi. Sitähän ihmetteli aikanaan jo perustuslaillisen historiankirjoituksen johtava guru J. R. Danielson-Kalmari. Mutta se ei osoita, että Haartman ja Armfelt olisivat olleet väärässä ja Danielson-Kalmari oikeassa, vaan se osoittaa vain sitä, että 1800-luvun jälkipuoliskon historiakuva vuosisadan alkupuoliskosta oli, ja on näihin päiviin asti ollut, selvästikin vääristynyt. Ja sen oli ja on

vääristänyt niin Krimin sodan kuin sen jälkeen tapahtuneen Suomen perustuslaillisen valtion kehityksen muodostanut prisma, jonka läpi vuosisadan alkupuolta tiirattiin. Sen päälle ja lisäksi tuli sitten vielä ns. joulukuun 6. päivän 1917 tirkistysaukko.

Tämän prisman ja tirkistysaukon läpi katsottuna ns. Venäjän ajan alkupuoliskosta etsittiin ja nähtiin lähinnä vain Suomen autonomiaa edistäviä ja sitä Venäjästä separoivia tekijöitä, kun taas erityisesti suomalaisten oma toiminta maansa lähentämiseksi uuteen emämaahan, Venäjään, jäi vähälle tai kokonaan huomiotta. Se ei sopinut ajan historiakuvaan. Suomen tähänastisesta historiankirjoituksesta ei tule heti mieleeni muita vastakkaisia esimerkkejä kuin Keijo Korhosen väitöskirjassa oleva kappale ”Suomen lähentäminen Venäjään käytännössä” (s. 207–214) ja aivan äskettäin ilmestynyt Max Engmanin paksu kirja, *Lejonet och dubbelörnen. Finlands imperiella decennier 1830–1890* (Atlantis 2001). Näitä ”lähentämislukuja” ei kirjoissa yleensä ole paljoa. Engmannin kirja keskittyy kuitenkin lähinnä vain yli 3000:n suomalaisen upseerin palveluun Venäjän armeijassa ja Pietarin metropolin sekä taloudelliseen että henkiseen vaikutukseen Suomeen. Mutta kuitenkin, yhdessä Kalleisen kirjan kanssa nämä muodostavat selvästi uuden ja mielestäni merkittävän elementin Suomen historiankirjoituksessa, ja siinä on niiden päämerkitys. L. G. von Haartmanin vallan vuodet 1840–58 ovat osa näitä Suomen historian ”imperiaalisia

vuosikymmeniä”. On tietysti selvää, että yksittäisiä mainintoja tästä imperiaalisesta dimensioista on ollut useissakin erityistutkimuksissa, mutta kokoavista esityksistä on ollut selvästikin puutetta.

Siis, kerrattakoon vielä, juuri tässä imperiaalisen dimensioon esiintumisessa on Kalleisen tutkimuksen tärkein kontribuutio historiankirjoitukselle. Se kuvaa sellaisen suomalaisen valtiomiehen toimintaa ja elämäntyötä, jonka peruspäämääränä oli kaikin mahdollisin tavoin lähentää Suomea Venäjään ja säilyttää kuitenkin samalla Suomen lait ja itsehallinto, so. entinen yhteiskuntajärjestys. Vaikka Kalleisen kuvauksen kohteena on varsinaisesti vain L. G. von Haartman, on esityksellä myös yleisempää merkitystä, koska siinä tulee esitellyksi myös laaja Haartmanin virkatoveripiiri, joka ajatteli näistä perusasioista samalla tavoin kuin Haartman. Tästä työtoveripiiristä huomattavimpia olivat G. M. Armfelt, R. H. Reh binder, C. J. Walleen, J. F. Aminoff, J. A. Ehrenström. Tässä mielessä Kalleisen kirja täyttää hyvin sen joskus hyvälle elämäkerralle asetetun vaatimuksen, että siinä kuvattava henkilö tulee käyttäen ikäänkuin apuvälineenä tai tarkastelupisteenä niille tapahtumille ja ilmiöille, joissa ao. henkilö oli osallisena.

Itse asiassa Haartmankin sai politiikkansa peruslinjat, suuren vision Suomen tulevaisuudesta, juuri palvellessaan Pietarissa vuosisadan alussa Suomen asiain komitean piirissä. Siellähän ensimmäiseksi kehittyi, Keijo Korhosta lainatakseeni, ns. Suomi-idea, joka taval-

lisesti on pantu A. I. Arwidssonin suuhun: so. että ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiksi emme halua tulla, olkaamme siis suomalaisia. Ts. vuosi 1809 loi uuden Suomikokonaisuuden ja -identiteetin, mutta siihen sisältyi myös – ja tämä on tahtonut unohtua – voimakas pyrkimys Suomen erottamiseen Ruotsista ja lähentämiseen Venäjään. Niinpä rupla tuli saada melkein heti Suomen rahaksi, venäjä virkakieleksi (aluksi suunniteltiin sitä jopa viidessä vuodessa) ja Suomi tuli irroittaa taloudellisesti Ruotsista, mutta ei kuitenkaan integroida sitä Venäjään.

Haartmanin kohdalla kääntymisen Ruotsista Venäjään oli kuitenkin hidas ja vaikea, vaikkakin jo isän määräyksestä väistämätön ja välttämätön. Haartman oli alun opiskeluvuosinaan suuresti mieltynyt ylioppilaselämään Ruotsissa, ja ei vain Pietari, vaan myös uusi pääkaupunki Helsinki, olivat hänelle pitkään vieraita ja jopa vastenmielisiä. Vielä 1820-luvulla Venäjä oli hänen mielestään ”pimeyden maa” ja 1826 hän mm. joutui vasten tahtoaan palaamaan ”egoistiseen ja jäykkään” Pietariin. Mutta vähä vähältä vastenmielisyys Pietaria ja Venäjää kohtaan murtui ja muuttui. Suomi oli kylläkin Haartmanille koko ajan ”isänmaa”, mutta Venäjästä tuli uusi ”emämaa”. Em. ”suomalaisen siirtokunnan” merkitystä tälle Haartmanin mielenmuutokselle ei juuri voi yliarvioida. Jo näinä Suomen asiain komitean vuosina Haartmanin mielessä kehkeytyi se hänen suuri visionsa Suomen asemasta, jonka hän puki sanoiksi sitten Krimin sodan alussa: ”Vaikka-

kin Suomella on erillishallinto, tulee yhteyden olla vallitsevana hallintoperiaatteena. Tältä näkökannalta katsoen minun mielestäni maamme yhdistäminen emämaahan on mahdollista toteuttaa.” Eli niin kuin Kalleinen sen summeeraa: Haartmanin suuri visio oli Suomen ja Venäjän yhdistäminen ylimmällä hallitustasolla sekä maiden lähentäminen toisiinsa kielen- ja kulttuurin opiskelun kautta. Suomi oli osa suurta keisarikuntaa, mutta samalla kuitenkin oma taloudellinen ja poliittinen kokonaisuus, jonka hyvinvointia tuli vaalia. Tämän kaiken hyväksyi myös Haartmanin virkaveli, ministerivaltios sihteeri Alexander Armfelt, joka saattoi puhua jopa maiden ”assimilaatiosta”.

Perustana tälle nopealle ja jyrkälle mielialojen kääntymiselle Ruotsista Venäjään oli tietysti Ruotsin nopea tappio sodassa 1808–09 ja Venäjän loistava voitto Napoleonista vuosina 1812 ja 1814. Vaikka Kalleinen taustaluvussa ”von Haartman ja hänen aikakautensa” kirjoittaakin ”suuresta ja mahtavasta” Venäjästä, jota jalo keisari Aleksanteri I hallitsi ja johon Suomi oli liitetty, ja siteeraa lehtori (myöhemmin piispa) Magnus Alopaeuksen Venäjää ylistäviä sanoja vuoden 1809 Haminan rauhan johdosta järjestetyssä juhlassa, olisin kuitenkin vieläkin enemmän korostanut tätä Venäjän mahtiasemaa Euroopassa Napoleonin sotien jälkeen. Olihan Aleksanteri I kameleilla ratsastavine kalmukkirykmentteineen päässyt aina Pariisiin asti, mistä J. V. Stalin häntä Potsdamin konferenssissa 1945 selvästikin kadehti. Venäjän

aseaman vertailu Neuvostoliiton asemaan Euroopassa vuoden 1945 jälkeen ei olekaan aivan ontuva. Sen jälkeen, kun sen sosialismi näytti vielä leviävän yhä laajemmalle, kiiruhtivat suomalaisetkin U. K. Kekkonen johdolla liittymään yhä lähemminkin tämän sodan voittajan puolelle. – Miksi siis G. M. Armfelt et consortes eivät olisi tehneet sitä 1800-luvun alussa?

Taustalukuunsa Kalleinen olisi voinut ottaa myös keisarin salaisen käskykirjeen kenraalikuvernööri Fabian Steinhelille vuodelta 1810. Se nimittäin valaisee oivallisella tavalla niitä etuja, joita Suomi oli saanut liittoksestaan Venäjään 1809. Näitähän kirjeen mukaan olivat: muun muassa (1) Poliittisen olemassaolon antaminen Suomelle, ettei se lukisi itseään Venäjän orjuuttamaksi, vaan omien etujensa takia siihen liitetyksi, (2) ei vain yhteiskunnallisten, vaan myös poliittisten lakien säilyttäminen, (3) hallituskonseljin perustaminen, (4) monien verojen poistaminen, (5) sotaväen hajottaminen, (6) sellaisten etujen antaminen aatelistolle ja virkamiehistöille, joita Ruotsi ei olisi koskaan voinut heille antaa, (7) kauppiaiden vapauttaminen velvollisuudesta käydä kauppaa pääasiallisesti Ruotsin kanssa. – Kun tähän vielä lisätään seuraavana vuonna 1811 tapahtunut Vanhan Suomen liittäminen ja suomalaisen Suomen asiain komitean perustaminen suomalaisine valtiosiihteereineen, niin koossa onkin aikamoinen etujen ja oikeuksien paketti.

Mutta takaisin Haartmaniin. Hänen isänsä, G. E. Haartman

oli sillä tavalla kaukonäköinen ja kaukaa viisas, että lähetti poikansa Lars Gabrielin jo heti vuoden 1809 lopulla Pietariin, Venäjän ulkoasiainkollegion aktuaariksi, omaksumaan laajempia valtakunnallisia näköaloja (vidare vyer, kuten tuli tavaksi sanoa) ja oppimaan venäjän kieltä. Tämä oli suuri murros ja käänne Lars Gabrielin elämässä, sillä vielä opiskeluvuosinaan Ruotsissa hänestä oli määrä tulla isäänsä seuraten lääkäri. Mutta tämä ala ei häntä kuitenkaan miellyttänyt. Venäjän opinnoissaan Haartmanilla oli Pietarissa mm. venäläinen renki, jonka kanssa saattoi harjoitella puhetaitoa. Ja Lars Gabriel myös oppi hyvin tämän kielen, niin että kykeni käyttämään sitä myöhemmin sujuvasti niin kirjallisesti kuin suullisestikin. Tässä suhteessa hän poikkesi useimmista ikäisistään siviilivirkamiehistä, jotka eivät osanneet venäjää, ei esim. Rehbinder. Sensijaan ensiksi upseerinuran Venäjällä luoneet ja sitten Suomeen siviilivirkoihin tulleet, kuten esim. kenraalikuvernöörin apulainen A. A. Thesleff, osasivat venäjää.

*

Haartmanin ei tarvinnut pitkään ahkeroida ulkoasiainkollegion aktuaarina, vaan ura urkeni nopeasti ylöspäin: vuosina 1811–20 hän oli vasta perustetun Suomen asiain komitean toimitussihteeri ja sitten vuodesta 1819 myös jäsen, 1825 hän sai nimityksen valtiosiihteerin apulaiseksi. Turun yliopiston kanslerin sihteeri hän oli vuosina 1811–20. Ensimmäinen lyhyt vierailu senaattorina tapahtui vuosina 1830–31. Turun ja Porin läänin

maaherrana hän oli vuosina 1831–40. Senaattiin hän tuli siten lähes loppuiäkseen 1840, ensin finanssitoimituskunnan päälliköksi ja vuodesta 1841 myös talousosaston varapuheenjohtajaksi, missä viroissa hän oli aina vuoteen 1858 saakka. Suomen asiain komiteassa ja kanslerin sihteerinä ollessaan hän toimi sellaisten suurten tähtien alaisena kuin G. M. Armfelt ja M. M. Speranski. Hän kuului Pietarissa keskenään tiiviisti seurustelemaan ns. ”suomalaiseen kolonniaan”, jonka sielu ja keskuhenkilö oli R. H. Reh binder. Ennen senaattiin pysyvästi tuloaan 1830-luvulla, mutta myös senaatissa ollessaan, Haartman ehti olla useiden tärkeiden komiteoiden puheenjohtajana ja jäsenenä. Näistä mainittakoon vain tärkeimpiä: vuoden 1834 kaupan ja elinkeinojen kehittämiskomitea, samana vuonna Suomen Talousseuran puheenjohtajuus; hän oli mukana Turun höyrylaivayhtiön perustamisessa ja Viipurin lahjoitustaaksumystä käsitelleessä komiteassa. Hän oli myös johtavana hahmona mukana valtion talouden kohentamiseksi 1838 asetetussa komiteassa, jonka tuloksena oli Suomen tullitulujen korottaminen ja valtion taloudellisen tilan koheneminen sitä kautta; hän johti 1840 aloitettua raharealisaatiota (siirtymistä Ruotsin rahasta Venäjän ruplaan) alaisuudessaan kaksikin komiteaa. Samoin hän johti 1840 aloitettua senaatin uudistusta. Kun hän itse vanhuudenpäivinään arvioi elämäntyötään, niin hän piti tärkeimpinä saavutuksinaan juuri raharealisaation onnistumista ja tullipolitiikkaansa.

Vuoden 1834 talouskomitean päämäärät olivat suurisuuntaiset; sen suositusten mukaan laadittiin mm. uuden kauppasopimuksen luonnos Ruotsin kanssa. Näissä Venäjän ja Ruotsin kauppaneuvotteluissa Suomen etuja edustamassa oli Haartman, joka sai ansioistaan palkkioksi salaneuvoksen arvon ja nimensä Venäjän asetus-kokoelmaan (*Polnoje Sobranije Zakonov*). Mutta niin kuin H. Pipping on huomauttanut, tämän vuoden 1834 komitean esityksistä ei toteutunutkaan kuin vain tämä kauppasopimus, joka kylläkin irroitti merkittävästi Suomea kaupallisesti Ruotsista. Kuten Kalleinen toteaa, vasta tämän kauppasopimuksen jälkeen voidaan katsoa alkaneen määrätietoisesta yrityksen irroittaa Suomi kaupallisesta riippuvuudesta Ruotsiin.

Haartmanin vallan ja mahdollisuuden huippukausi olivat vuodet 1840–56, jolloin hän oli senaatissa lähes yksinvaltiainen (niin ”finanssi- kuin pääministeri”) ja jolloin hänellä oli toimivat yhteistyösuhteet niin Menšikoviin kuin Armfeltiin Pietarissa. Tämän lisäksi hän ympäröi itsensä onnistuneesti niin läheisillä kuin vähän kaukaisemmilla sukulaisilla, niin että – Raimo Savolaisen väitöskirjaa lainaten – senaattiin muodostui eräänlainen Haartmanin ”sukukabaali”. (Siihen kuuluivat von Born, af Schulten, Trapp ja Forsman.) Lisäksi Haartman nai itsensä kahdenkin avioliiton kautta Mannerheimin sukuun; hänen appensa oli kuuluisa Suomen lähetyskunnan johtaja C. E. Mannerheim. Casimir von Kotchen puolestaan avioitui Haart-

manin sisarpuolen kanssa. – Kuten Kalleinen aivan oikein huomauttaa, avioliitot eivät tuohon aikaan olleet pelkäättään rakkausliittoja, vaan niiden tarkoitus oli myös nousta virka- ja säätyhierarkiassa yhä ylemmäs. – Haartman ei ollut kuitenkaan suku-suhteissa tärkeimpiin työvereihinsa, Menšikoviin ja Alexander Armfeltiin. Mutta nämä kaksi jälkimmäistä olivat ”velipuolia” siten, että Armfeltin isällä, G. M. Armfeltilla oli ollut suhde Menšikovin äidin kanssa, mistä syntyi myös yksi tytär. Näin niin avioliittojen kuin työsuhteidenkin kautta Suomen johon muodostui eräänlainen ”keskusneliö”, kuten Kalleinen toteaa, tai ehkä pitäisi sanoa viisikko. Siihen kuuluivat siis Haartmanin lisäksi Armfelt, C. G. Mannerheim (joka oli Haartmanin vaimojen veli), Casimir von Kotchen sekä tietysti kenraalikuvernööri Menšikov, joka 1840-luvun alusta aina 1850-luvun puoliväliin kutakuinkin suvereenisti ”hallinnoi” Suomea ja hoiti sen suhteita Venäjään. Myös ministerivaltionsihteerin R. H. Reh binderin kuului tähän kuvioon aina kuolemaansa 1841 asti.

Virkaportailta ylenemistä seurasi tittelit ja kunniamerkit, joita Haartman ehti saada urallaan ylen määrin. Kalleisen kirjan liitteessä niitä on petiitillä painettuna peräti yhdeksän riviä. Mainitsen vain muutamia tärkeimpiä: Pyhän Annan 2. luokan ritarimerkki 1814; Pyhän Vladimirin 3. luokan ritarimerkki 1817; valtioneuvos 1819; todellinen valtioneuvos 1823; kamariherra 1830; Pyhän Stanislauksen 1. luokan ritarimerkki 1833; Py-

hän Annan 1. luokan ritari-merkki 1835; salaneuvos 1838; Pyhän Vladimirin 2. luokan ritari-merkki 1840; Valkoisen Kotkan ritarikunnan ritari 1842; vapaaherra 1849; Aleksanteri Nevskin ritarikunnan ritari 1851; todellinen salaneuvos 1856; valtakunnanneuvoston jäsen 1858.

Kalleinen on antanut Haartmanin toiminnan päälinjaa käsittelevälle kappaleelle – joka päälinja oli Suomen irrottaminen Ruotsista ja lähentäminen Venäjään – nimen ”Valtakunnanreformaattori”, vaikkei Haartman varsinaisesti mihinkään Venäjän valtakunnan reformeihin osallistunutkaan. Ehkä parempi otsikko olisikin ollut ”Valtakunnallinen reformaattori”. Hän summeeraa lopuksi Haartmanin elämäntyön otsikolla ”Uuden valtioyhteyden vakauttaja ja autonomian puolustaja”. Pääkeinoina Suomen irrottamiseen Ruotsista ja lähentämiseen Venäjään olivat juuri Venäjän ja Ruotsin kauppasopimukset, joissa niin Rehbinder kuin Haartmankin edustivat Suomea, Suomen ja Venäjän välisen kaupan ja tullien järjestelyt, raharealisaatio (Venäjän ruplan tuonti Suomeen), Suomen pankin uudelleen organisointi, jolla oli tärkeä merkitys mm. raharealisatiossa ja sitten myös teollisuuden rahoituksessa sekä Saimaan kanavan rakentaminen. Ehkä tähän on vielä syytä lisätä, että rautateidenkin rakentamisessa niin Haartman kuin Armfelt kannattivat ensimmäisenä ratana Turun ja Pietarin yhdistävää rataa, jotta Suomi lähentyisi Venäjään, mutta Snellmanin ja kenraalikuvernööri Bergin suunnitelma Hel-

singin–Hämeenlinnan radasta sai keisarin hyväksymisen. Haartman oli mm. tässä yhteydessä sitä mieltä, että Helsingistä ei koskaan voisi tulla merkittävää vientisatamaa, ja että sitä ei tulisi yhdistää fennomaaniseen sisä-Suomeen. Krimin sodan aikana kirjoittamissaan muistioissa Haartman kaavaili Suomelle merkittävää asemaa Venäjän merivallan länteen työntyvänä tukikohtana. Juuri tässä tarkoituksessa hän myös sitten niin innokkaasti ajoi hanketta erityisen saaristolaiivaston luomiseksi Suomelle.

Kuten hyvin tiedetään, Haartman tunsu suurta inhoa perustuslaillis-demokraattista hallitusmuotoa kohtaan. Hän kirjoitti ”perustuslaillisesta rai-vosta”, joka oli ”aikakauden tauti”. Tämä Haartmanin inho ei kuitenkaan estänyt keisari Nikolaita puolestaan valiittamasta sitä, että Haartmanilla oli aina keppihevosenaan ”hänen valtiosääntönsä”. – Sanalla ”konstitutio” oli yhä monia erilaisia merkityksiä. Fennomaniaa ja J. V. Snellmania Haartman inhosi ja vastusti juuri sen vuoksi, että hän näki siinä val-lankumouksellisuutta. Menšikovhan nimitti Snellmania suorastaan ”kommunistiksi”. Haartman kannatti kylläkin, tieteellisuontoista, maltillista suomen kielen ja suomalaisuuden edistämistä ja näki siinä jopa sen myönteisen seikan, että se osaltaan olisi irrottamassa Suomea Ruotsista. Liberalismista, sen enempiä poliittisesta kuin taloudellisestakaan, Haartman ei pitänyt. Taloudellisessa ajattelussa hänen esikuvanaan oli sveitsiläinen Jean Charles Sismondi (1773–1842),

joka arvosteli vapaata kilpailua ja vaati työväen suojelua, koska muuten koneiden käyttö ja tehdasteollisuus vievät häikäilemättömään pääomavaltaan ja kansan proletarisoitumiseen. Sismondia on syytäkin kutsuttu ensimmäiseksi sosiaalipoliitikoksi. Haartman tunsu erityisesti omakseen Sismondin ajatuksen, että elinkeinoelämässäkin tuli vallita ”valistuksen ja hyveen”.

Autonomian puolustamisessa Haartmanin pääasiat olivat juuri Suomen tulliautonomian puolustamisessa. Ja siinä hän onnistui, vaikka hänen virka-kaudellaan keisari Nikolai I ehti antaa kaksikin käskyä Suomen ja Venäjän välisen tullirajan poistamisesta. Mutta tässä asiassa Haartman saattoi käyttää apunaan kenraalikuvernööri Menšikovia vähän samaan tapaan kuin A. Armfelt lykätessään Suomen lakien kodifioinnin epämääräiseen tulevaisuuteen. Lisäksi tukena oli Venäjän mahtava finanssi-ministeri Kankrin, jolle keisari Nikolaikaan – omien sanojensa mukaan – ei mahtanut mitään. Haartman vetosi tässä asiassa juuri siihen, että tullirajan poistaminen merkitsisi ”iskua Suomen kansan luottamukselle keisariaan kohtaan”. Se ei suinkaan lähentäisi Suomen ja Venäjän kansoja toisiinsa, vaan päinvastoin loitontaisi niitä. Suomi oli yksi ”kauneimpia kukkasia hallitsijansa kruunussa”. Hallituksen todellinen suuruus ilmeni Haartmanin mielestä juuri siinä, että se teki ne kansat onnellisiksi, jotka Jumala oli sille uskonut. Ja tämän ”onnen” Suomen kansalta tullirajan poistaminen hävittäisi. – Suomen lakien

kodifikaatiosta Haartman oli samalla kielteisellä kannalla kuin Armfeltkin. Periaatteessa hän kyllä kannatti kodifointia, mutta sen tulisi tapahtua kansalliselta pohjalta. Vieraan ”muotin” käyttäminen olisi Suomen lakien hengen ja periaatteiden loukkaamista.

Edellä on jo tullut esitellyksi eräitä niistä toimista, joilla Haartman pyrki lähentämään Suomea Venäjään, eikä tässä ole tilaa eikä mahdollisuutta kerrata niitä kaikkia. Ne voi lukea Kalleisen kirjasta. Mutta otan silti vielä pari esimerkkiä siitä, kuinka pitkälle Haartman oli valmis menemään tässä lähentämisessä. Niinpä hän oli sekä periaatteessa että myös käytännössä valmis liittämään niin mahdollisesti uudelleen perustettavan Suomen asiain komitean kuin senaatinkin Venäjän valtakunnan-neuvostoon. Kun Alexander Armfelt suunnitteli 1830–40-lukujen vaihteessa ministerivaltiosihteerille avuksi samanlaista neuvostoa kuin Venäjän ministereilläkin oli (ei varsinaisesti uutta Suomen asiain komiteaa), niin Kalleisen mukaan Haartman ”mitä ilmeisimmin” ajoi neuvoston liittämistä osaksi valtakunnan-neuvostoa. Sitä taas puolestaan kenraalikuvernööri Menšikov ei halunnut, koska hän pelkäsi siitä tulevan jonkinlaisen kenraalikuvernöörin yläpuolella olevan elimen. Ja tähän hänen vastustukseensa koko hanke sitten tyssäsi. Kalleinen selittää (tai jopa selittelee) tätä Haartmanin ehdotusta sillä, että neuvoston liittäminen valtakunnan-neuvostoon olisi merkinnyt vain ”Suomen asioiden hoitamista ylimmällä tasolla läheisessä suhteessa Venäjän

hallintoon”. – Niin, sitä hän se olisi merkinnyt. Samassa yhteydessä Kalleinen kirjoittaa myös Armfeltin ja Haartmanin yhdessä suunnittelemasta senaatin uudistuksesta, mutta ei jostain syystä mainitse sitä, että siihenkin sisältyi ajatus senaatin kytkemisestä valtakunnan-neuvostoon siten, että sinne olisi lähetetty aina kaksi Suomen senaattoria, silloin kun Suomea koskevia asioita olisi esillä. Tämänkin suunnitelman torpedoi Menšikov. – Todettakoon kuitenkin tässä yhteydessä se ilmeisen vähän tunnettu tosiasia, että valtakunnan-neuvostossa yleensä Suomen etuja olivat valvomassa Suomen kenraalikuvernöörit. Haartman ei juuri tähän toimeen ehtinyt, sillä hän sai nimityksen neuvoston jäseneksi vain vuotta ennen kuolemaansa. Suomen valtiosihteerinä sinne kuitenkin yritettiin vetää. Kun nimittäin tämä sihteeriksi sai Menšikovin ehdotuksesta 1834 ministerivaltiosihteerin arvon ja Rehbinder meni kiittämään keisaria tästä armonosoituksesta, niin Nikolai lausui hänelle heti: ”Nythän te pukeudutte ministerin uniformuun ja tulette valtakunnan-neuvostoon.” Rehbinder sai kuitenkin estetyksi menonsa vedoten siihen, ettei osannut venäjää.

Haartmanin ja Menšikovin tiiviistä yhteistyöstä Kalleinen on kirjoittanut laajasti jo väitöskirjassaan, mutta tässä se saa lisävalaistusta nimenomaan Haartmanin näkökulmasta. Vaikka yhteistyö toimikin yleisesti ottaen hyvin, niin siinä oli myös ongelmia. Niinpä jos kenraalikuvernööri oli pitemmän aikaa vaiti eikä vastannut Haartmanin viesteihin, tämä

huolestui heti ja alkoi epäillä kenraalikuvernöörin mielialan muuttuneen negatiiviseksi. Haartman oli selvästikin hyvin riippuvainen Menšikovista ja tämän vaihtelevista mielialoista. Mutta Haartmania ärsytti kuitenkin se, että Menšikov hänen mielestään usein puuttui aivan liikaa pikkuasioihin. Omalta puoleltaan Menšikov taas, kuten Kalleinen toteaa, halusi rajoittaa ja hillitä Haartmanin vallan- ja kunnianhimoa sekä muistuttaa tälle säännöllisin väliajoin, kuka olikaan Suomen todellinen johtaja. Näin hän teki myös Rehbinderille ja Armfeltille; se tässä lisättäköön. Olen myös nähnyt Menšikovin kirjoittaman paperin, jossa tämä moittii Haartmania paitsi vallanhimosta myös ”juonittelusta” hänen selän takanaan.

*

Kalleinen on, toisin kuin usein on tapana, nivonut yhteen sekä Haartmanin yksityisen (perhehistorian) että julkisen toiminnan. Pääpaino niin sivumäärässä kuin muutoinkin on kuitenkin ehdottomasti julkisessa toiminnassa. Hän ei ole myöskään lähtenyt kirjoittamaan yksityiskohdissaan ”täydellistä” elämäkertaa samaan tapaan kuin L. G. von Bonsdorff, jonka Haartmanin nuoruuden (vain vuoteen 1827 ulottuva) elämäkerta on yli 400-sivuinen opus. Jos Kalleinen olisi noudattanut samaa kaavaa, hänen olisi tullut kirjoittaa vähintään 1 000 sivua. Niinpä hän toteaa, että hänen elämäkertansa on valikoitu, tai ts. episodinen: hän on valikoinut siihen vain mielestään tärkeimmät tapahtumat Haartmanin pitkästä ja moni-

vaiheisesta elämästä. Alkujaksossa hän on voinut tukeutua ja on myös tukeutunut vahvasti juuri em. Bonsdorffin kirjaan.

Yksityiselämän nivomisella yleisen toiminnan lomaan hän on käsittäkseni pyrkinyt selittämään jälkimmäistä edellisellä. Niinpä jo kirjansa alussa hän arvelee, että "lieneekö syntyminen Ranskan suuren vallankumouksen vuonna 1789 ja äidin menetys varhaisessa lapsuudessa vaikuttanut siihen, että L. G. von Haartman omien sanojensa mukaan "vihasi mullistuksia siitä lähtien, kun tulin maailmaan". Mitä tulee edelliseen tekijään, syntymiseen vallankumouksen vuonna, niin se on tietysti pelkkä sattuma. Mitä tulee jälkimmäiseen, varhaiseen äidin menettämiseen, niin sen suhteen Kalleinen näyttää tukeutuneen psykohistorioitsijana tunnetun Juha Siltalan käsityksiin. Tästä lapsuuden järkytyksestä olisi hänen mukaansa ollut seurauksena Haartmanilla ilmennyt eräänlainen jatkuva maailmanlopun tunnelma, jota myöhemmin koetut järkytykset vain vahvistivat. En olisi siitä kuitenkaan niin varma. Tässä asiassa psykologeilla on monia mielipiteitä ja koulukuntia.

Äidin varhaisen menettämisen lisäksi Haartmanin kaksi muuta suurta tragediaa olivat kahden nuoren vaimon varhaiset kuolemat, nimittäin Sophie ja Minette Mannerheimin (C. E. Mannerheimin tyttäriä); edellinen kuoli keskenmenoon, jälkimmäinen tuberkuloosiin. Haartman oli luonnollisesti näistä pitkään masentunut, mutta mielestäni Kalleinen ei osoita, miten se mahdollisesti

vaikutti hänen julkiseen toimintaansa. Hänen tekstistäänkin käy ilmi ainakin se, että työtehoon nämä menetykset eivät juuri näytä vaikuttaneen. Haartmanhan oli ns. työnarkomaani ja saattaa olla, että hän surussaan tekikin yhä lisää töitä hukuttaakseen surunsa niihin ja unohtaakseen sen.

Kalleinen ei ole myöskään ilmeisistä yrityksistään huolimatta – pystynyt selvittämään sitä, kuka, missä ja milloin keksi Haartmanille tuon kuulun lisänimen, "hänen hirmuisuutensa". Hän kylläkin katsoo onnistuneensa lieventämään tätä Haartmanin "hirmuisuutta", nimenomaan hänen yksityiselämänsä puolella, missä tuota "hirmuisuutta" ei juuri näkynyt, vaan missä vapaaherra saattoi olla hyvinkin lempeä ja rakastettava puoliso ja isä.

Syyt mainittuun "hirmuisuuteen" selviävät kyllä kirjasta hyvin. Hän oli ei vain alaisiaan vaan usein myös vertaisiaan kohtaan ylimielinen, työkeä ja jopa pelottava. Kuuluisaksi on tullut aikalaisen, August Schaumanin, muistelmisään julkistama kuvaus, jota Kalleinenkin siteeraa: ... noilla hermostuneilla huudahduksillaan ja kouristuksentapaisilla yskänkohtauksillaan, joita silloin kuului, noilla irvistelyillä, joihin hänen kauniit kasvonsa silloin vääntyivät, hän saattoi valaa kauhua ei ainoastaan alaisiinsa vaan myöskin virkatovereihinsa työpöydän ääressä". Schauman mainitsee Haartmanin kärsineen usein "hermotuskia". Aivan ilmeisesti, niin kuin Kalleinenkin arvelee, monet hänen sairauksiinsa olivat psykosomaattisia. Näiden vaivojensa lisäksi hän

oli selvästikin jonkin verran hysteerikko sekä myös narsisti, joka tarvitsi alinomaa muiden kehuja ja ylistystä. Tästä narsismista taas on kenraalikuvernöörin Pietarin kanslian päällikön ja ministerivaltiosihteerin apulaisen Konstantin Fischerin aikalaistodistus 1850-luvun alusta. Fischer nimittäin kertoo Haartmanin tulleen keran luokseen lähes kuolemaa tehden, keppiinsä nojaten, niin että hän suorastaan kaatui Fischerin syliin, joka raahasi hänet sohvalle, mihin hän sitten vaipui "silmit sammuneina ja kasvot kalmankalpeina". Mutta kun Fischer sitten ilmoitti, että keisari oli myöntänyt hänelle Aleksanteri Nevskin ritarinauhan, hyppäsi Haartman silmänräpäyksessä pystyyn, viskasi keppinsä nurkkaan ja alkoi kävellä reippaasti huoneessa edestakaisin hokien: "Ahaa, aikani ei siis vielä ole lopussa."

Osmo Jussila

Kolmannen polven jääkärieepos

Matti Lackman: Jääkäreiden tuntematon historia. Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäriliikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka. Otava 2000 Helsinki. 879 s.

■ Monesta poliittisesta mullistuksesta huolimatta kotimainen lukijakunta mieltää edelleen vaistomaisesti jääkäriliikkeen historian itsenäisen Suomen suurena sankarikertomuksena. Ammattitutkijoiden asenne on jo pitkään ollut viileämpi, mutta myös heidän tarkoin punnittujen lausuntojen takaa voi pilkkahtaa esiin kaikeilaisia ennakkokäsityksiä jääkäreistä ja heidän merkityksestään maan historiassa. Sankarikertomuksen luonteeseen kuuluu, ettei se juuri jätä ketään kylmäksi. Vaikkei tutkija olisi ollenkaan sen lumoissa ja pyrkii järjestelmällisesti osoittamaan kertomuksen myyttiset ulottuvuudet, hänen on samalla otettava huomioon, että aikalaiset saattoivat kokea asian toisin ja että myytillä oli siten todellista vaikutusta historian kulkuun. Ja tämä jos mikään vaatii ammattitaitoa, kykyä yhdistää myötätunto terävään analyysiin.

Dosentti Matti Lackmanin

tuore tutkimus *Jääkäreiden tuntematon historia: Suomen vai Saksan puolesta* on hyvä esimerkki tällaisesta ammattitaidosta, vaikkei sekään voi olla täydellinen. Teos on tiiliskivi sekä painoltaan että sisällöltään. Yli 720 sivun leipätekstin lisäksi kansien väliin mahtuu toistasataa sivua liitteitä ja luetteloita. Sisältö on vankkaa ja varmaa historian tutkimusta, jossa nostetaan esiin monta uutta ulottuvuutta jääkäreiden Saksan-matkasta, samalla kun klassiset kysymykset käydään kärsivällisesti ja usein oivaltavasti läpi. On syytä olettaa, että Lackmanin tutkimuksesta kehittyi aiheen perusteos, johon tullaan viittaamaan vähintään yhtä paljon kuin Matti Lauerman vastaavaan suureen tutkimukseen *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona* vuodelta 1966.

Kyseessä on kolmannen polven jääkärieepos. Ensimmäinen kokoava kuvaus, lähemmäs 1 900 sivua kattava kaksiniteinen *Suomen Jääkärit* (ruots. *Jägarbataljonen* 27) julkaistiin jo 1919. Teos oli jääkäreiden oma muistelmaja asiakirjakooste, jonka enemmän tai vähemmän tietoinen tehtävä oli valaa perusteet itsenäisyystaistelun suurelle sankarikertomukselle. Tässä onnistuttiin ilmeisen hyvin. Vaikka monta uutta kokoamateosta julkaistiin seuraavien kahden vuosikymmenen aikana, mikään niistä ei korvannut kyseistä kaksiniteistä hakuteoksena. Ammattitutkijoita taas ei kiehtonut ajatus puhkaista sankarimyytin ilmeisimpiä paisumia. Siksi seuraava kokoava teos oli todellakin vasta Lauerman yli tuhatsivuinen eepos.

Historiankirjoituksen historiasta kiinnostunut lukija tuskin malttaa olla vertaamatta Lackmanin ja Lauerman jääkäreitä. Molemmissa tapauksissa kyseessä on merkittävä tutkimuksellinen työ, jolla on ollut ilmeinen sosiaalinen tilaus. Lauerman kohdalla tätä tuskin kukaan kiistää, olihan kansallinen historiankäsitelmä voimissaan vielä 1960-luvulla. Mutta millä lailla Lackmanin teos heijastaa omaa aikakauttaan ja sen tieteellisiä ihanteita? Ensinnäkin tutkimusta leimaa tietoinen, ajoittain jopa kiihkeä halu osoittaa, kuinka pitkään kuva jääkäreistä on ollut ihannoiva ja kuinka monimutkainen heidän tiensä Lockstedtin koulutusleiristä sotaisiin urotekoihin kotimaassa oikeistaan oli.

Lackman on lähtenyt dekonstruoimaan kansallista sankarikertomusta. Tässä hän ei tietenkään ole ensimmäinen. Matti Klinge aloitti oman taistelunsa jääkärimytologiaa vastaan jo 60- ja 70-luvun taitteessa ja sittemmin joukkoon on liittynyt moni muukin, kuten Martti Ahti ja Heikki Ylikangas. Mutta vasta Lackmanin systemaattisen tutkimuksen kautta avautuu kokonaisvaltainen postnationalistinen näkökulma jääkäreiden historiaan. Kirjan otsikointi on siksi suppeahko. Teos ei paljasta yksinomaan jääkäreiden tuntematonta historiaa tai kuinka tehokkaasti saksalaiset käyttivät suomalaisten itsenäisyyspyrkimyksiä omiin strategisiin tarkoituksiinsa. Lackman kertoo koko veijaritarinan uudestaan, vaikkei aloitakaan kertomustaan aivan niin alusta kuin edeltäjänsä Lauerma, jonka avauslause eittämättä on mahtava: "Ajanlas-

kumme alussa, lähes kaksi vuosituhatta sitten...”

Toinen tärkeä lisä jääkäritutkimukseen on Lackmanin pyrkimys vertailla ja kontrastoida jääkäreiden uhkarohkeaa aloitetta vastaaviin vastarintaliikkeisiin Suomessa ja muualla Euroopassa. Ensimmäisen sortokauden aikana paljolti Venäjältä Suomeen levinnyt maanalainen aktivismi oli, kuten Lackman moneen kertaan jaksaa korostaa, yksiselitteisesti maanpetoksellista toimintaa. Asia ei muutu miksikään, vaikka osittain sen tuloksena Suomen itsenäisyys voitiin varmistaa ja laittomasta hankkeesta tuli kansallinen suurteko.

Vertaillenään jääkäreitä ensimmäisen tasavallan maanpetollisiin kommunisteihin Lackmanilla on taipumus venyttää näiden yhtäläisyyksiä liian pitkälle. Vaikka molemmissa liikkeissä oli vahva riippuvuus rahoittajinsa Berliinissä ja Moskovassa, jääkäreiden johtomiehillä oli selvästi enemmän itsenäisiä tavoitteita ja tietenkin aivan toisenlaisia yhteyksiä kotimaan eliitteihin. Ja olihan näillä liikkeillä aivan eri tavoitteetkin. Jääkäreiden kansallismieli muistutti jyrkkyydessään eittämättä kommunistien vallankumouskiihkoa. Mutta jääkäreiden aatteellisessa huumassa oli paljon suurempi kotimaisuusaste; fennomaniaa, saksalaispalvontaa ja tietenkin palavaa ryssänvihaa.

Tutkija vertailee ajoittain jääkäriiliikettä irlantilaiseen vapausliikkeeseen ja toteaa niiden olleen riippuvainen Saksasta, muttei sen kummemmin rinnastele niitä. Niiden systemaattinen vertailu olisi voinut olla hedelmällistä. Molemmis-

sa tapauksissa kyseessä oli vastarintatoiminta, joka oli suunnattu vihattua imperiumia vastaan ja johon osallistui kansallismielinen eliitti, joka ei empinyt ryhtyä maanpetokselliseen yhteistyöhön johtavan vihollisvaltion kanssa. Ajallinen yhtäläisyys on myös tärkeää huomioida, sillä kuten Lackman osoittaa, jääkäriiliikkeen johto oli tietoinen irlantilaisten saksalaisyhteyksistä ja otti opikseen heidän virheitään. Verisesti epäonnistunut pääsiäiskapina Irlannissa vuonna 1916 osoitti, kuinka vaikeaa oli onnistua vapautistelussa ilman saksalaisten massiivista sivutukea. Irrallisista maihinnoususuunnitelmista luovuttiin lopullisesti ja syksyllä 1917 Suomen epävirallinen lähettiläs Berliinissä Edvard Hjelt totesi täysin oikein ennakkoiden, että irtaantuminen Venäjältä onnistuisi ainoastaan Saksan ”suoranaisen tai välillisen avustuksen nojalla”.

Lackmanin osoittaa paremmin kuin ehkä kukaan aikaisemmin kuinka tietoisia sekä jääkäriiliikkeen johto että rivimiehetkin olivat tästä riippuvuudesta ja miten ratkaiseva saksalaisten maihinnousu Suomeen loppujen lopuksi oli koko sisällissodalle. Siksi kirjan nimi ”Suomen vai Saksan puolesta?” on hieman outo, sillä kuten tutkija niin vakuuttavasti näyttää, aikalaiset näkivät selvästi näiden asioiden olevan sidoksissa toisiinsa. Ilman voittoa Saksaa ei myöskään itseenäistä Suomea.

Mutta otsikoinnin retoriikka sikseen. Teoksen kolmas ja ehkä merkittävin aluevaltaus on sen sosiaali-, kulttuuri- ja mentaliteettihistorialliset tutki-

mustulokset. Lackman ei suostu katsomaan jääkäriiliikettä yksinomaan kollektiivina, vaan etsii alati halkeamia sen historiallisessa julkisivussa ja löytyyhän niitä kun tarpeeksi läheltä katsoo. Lähes kolmasosa (569) jääkäripataljoonan kokonaisuudesta (1897) ei osallistunut Suomen sisällissotaan. Merkittävin syy hukkaprosentin suuruuteen ei ollut kaatuminen tai katoaminen Saksan rintamalla (48+37) vaan nimenomaan poisjääminen eri syistä.

Ennen kotiinpaluutaan helmikuussa 1918 jääkäreiden piti vannon uskollisuutta Vaasan senaatille. Viimeistään tämä seului pois vakaumukselliset sosialistit tai muuten sisällissotaan kriittisesti suhtautuneet miehet. Kaiken kaikkiaan 451 miestä palasi Suomeen vasta sodan jälkeen, mutta Lackman ei halua antaa yhtä selitystä tälle luvulle. Kaikki eivät missään nimessä olleet sosialisteja. Joukkoon mahtui paljon fyysisesti kelvotonta sotilasainesta, kurinpitosyistä työleireille joutuneita, sairastuneita ja komennuksessa olleita.

Työläisjääkäreitä oli melko runsaasti (26,2 %) ja heidän kasvava kriittisyysensä päällystää ja porvarillista Suomea kohtaan johti vuonna 1917 pataljoonaneuvoston syntyyn. Jyrkin siipi perusti tämän lisäksi työläisjääkäreiden toimeenpanevan komitean, jonka toiminnasta ei ole tiedetty juuri mitään ennen kuin Lackman löysi sen pöytäkirjat SKP:n Moskovassa arkistosta. Pohtiessaan miksi tämä komitea ei saanut kunnon otetta protestimieli-alasta voidakseen hajottaa pataljoonan, jota oikeutetusti

epäiltiin käytettävän kotimaassa rettelöiden tukahduttamiseen, Lackman osoittaa jälleen kykynsä hahmottaa monimutkainen kuvio. Ryhmäpaine oli sittenkin niin kova ettei hajottaminen käynyt päinsä. Pataljoonaan kantautui sensuurin vuoksi yksipuolista tietoa syksyn 1917 veriteoista ja punakaartien veljeilystä venäläisten kanssa, mikä sai tehokkaasti empivät ruotuun, sillä jos mikään oli vetänyt jääkärit Saksaan, niin nimenomaan venäläisvastaisuus. Tiettyä merkitystä oli myös sillä, että kotimaan sosiaalidemokraatit eivät osoittaneet erityistä kiinnostusta työläisjääkäreitä kohtaan – sisällissodan kynnyksellä heidän suhtautuminen jääkäriiliikkeen oli jo avoimen vihamielinen.

Kuten todettu, Lackman on kirjoittanut kolmannen polven jääkäriepoksen. Siksi hän on siirtänyt huomion kohteen pois Helsingin osakuntapiireistä, joista rekrytoitiin valtaosa tulevasta jääkäripuseeristosta, kohti Pohjanmaata ja muuta maaseutua, mistä saatiin rivimiehistö koottua. Näin Lackman nostaa esiin monta vaivihkaa sivuttua asiaa, kuten pataljoonassa kyteneen kieliriidan, jota hän sivulla 221 väittää jopa jääkäriiliikkeen keskeiseksi ongelmaksi. Maaseudun karuista olosuhteista lähteneet suomenkieliset rivijääkärit joutuivat harmikseen toteamaan, että kotimaan hierarkiat melkeinpä korostuivat Saksan armeijassa.

Ruotsinkieliset ylioppilaat Helsingistä etenivät helpommin esimiesasemiin kun vastaavalla sivistystasolla olevat suomenkieliset jääkärit. Asiaa

ei tietenkään helpottanut, että ensin mainittujen joukossa oli keikareita, jotka nopeasti omaksuivat preussilaisia upseerimaneereja ja alkoivat kukkoilla milloin mistäkin. Kun pataljoona kesäkuussa 1916 siirtyi itärintamalle Oberzugführer Rainer Mandelin vaihtoi aidon junkerin tavoin monokeliin. Huhujen mukaan hän käytti myös silkkialusvaatteita...

Suomenkielisten jääkäreiden epäviralliseksi puhemieheksi noussut Aarne Sihvo on ainoa sittemmin kenraaliksi noussut Saksan-kävijä, jolle Lackman suo seikkaperäisemmän selvityksen. Ja sekin johtuu lähinnä Sihvon välikirkosta muun jääkärieliitin kanssa, jolla, kuten tunnettua, tuli olemaan pitkälle meneviä seurauksia hänen sotilasuralleen. Ruohonjuuria myötäilevä näkökulma heijastuu tässä kohdin tutkijan päätelmiin. Antamalla erityistä painoarvoa rivijääkäreiden kannanotoille ja muisteluille ylikorostuu helposti pataljoonan kielellinen eripuraisuus ja yhteishengen puute. Lackman tulkitsee herkästi yhteentörmäykset pataljoonassa kielikiistoiksi, vaikka kyseessä näyttää usein olleen tavanomainen purnaus ylennyksien tai elämän epäoikeudenmukaisuuksista.

Toisaalta tuo matala katse antaa Lackmanille mahdollisuuden kuvata rintamaelämän arkea ja juhlaa sekä elävästi että raikkaasti. Tässä hän seuraa hyvin sotahistorian kansainvälisiä trendejä, sillä jos mikään on tällä hetkellä muodissa tällä alalla, niin nimenomaan sodan mikro- ja mentaliteettihistoria. Lackman hou-

kuttelee meidät mukaan Liibaun kapakoihin ja ilotaloihin, kertoo miten sotaviranomaiset pitivät sukupuolitauteja kurissa, selvittää seikkaperäisesti murhatapausta, johon suomalainen jääkärivaljakko oli sekaantunut, ja pakottaa meidät mukaan liejuiisiin juoksuhautoihin ja jäätävälle taistelulentille, osoittaakseen etteivät jääkärit olleet kovinkaan halukkaita antamaan henkeään Saksan puolesta.

Sodan kaaos ja karmeus konkretisoituu kun tutkimus etenee vuosiin 1917–18. Ja kun kauan odotettu kotimatka Suomeen koittaa, Lackmanin sydän lyö melkein samaa tahtia kun innokkaiden jääkärien, vaikkei hän periaatteessa pidäkään sankarikertomuksista. Saksalaisten miihinousu Etelä-Suomeen saattoi olla ratkaiseva sisällissodan lopputulokselle, mutta Lackman antaa täyden tunnustuksen jääkäreiden määrätietoisuudelle ja ammattitaidolle, joka oli suureksi hyödyksi valkoisessa armeijassa. Kolmen vuoden aikana kovissa oloissa ammennettu taisteluhalu sai vihdoinkin purkautua ja tällöin oli vääjäämättöä, että myös raakuuksia ja muita ylilyöntejä tapahtui.

On oivaltava kokemus lukea Lackmanin kuvaus sisällissodasta jääkäriiliikkeen näkökulmasta. Sillä silmällä katsottuna sota ei osoittaudu juuri muuksi kuin keskusvaltioiden etäiseksi ja melko epämääräiseksi rintamalohkoksi pohjoisessa, ja kuten aikaisemmin todettiin, näin ajateltiin myös Suomessa. Lackman lainaa Ilmari Kiannon runollista vetoamista jääkäreiden pikaisen paluun puolesta, jossa tode-

taan muun muassa, että "Saksa on suuri!/ Saksasta nousee/kansojen juuri!/ Tulkaa jääkärit,/ Tulkaa vaan!/ Omaa maatanne valloittamaan!". Tutkija pohtii tässä yhteydessä monipuolisesti, olisiko jääkäreiden aikaisempi tai myöhempi kotiinpaluu voinut estää sisällissodan synnyn, muttei tietenkään voi antaa mitään lopullista vastausta. Tiedämme vain mitä tapahtui, emme mitä olisi voinut tapahtua.

Tutkimuksen osittain systemaattinen dispositio johtaa paikka paikoin turhiin toistoihin. Mutta tämä ei merkittävästi häiritse, varsinkin kun kirja on niin mittava, että hiemanakin hajamielisesti etenevä lukija on kertauksien tarpeessa. Lackmanin teksti on sujuvaa ja selkeää, sopivissa kohdissa jopa kaunokirjallista. Tieteellinen aparatti taulukoineen ja karttoineen on niinkään nuhteetonta. Muuhun kuvitukseen kustantamo on sitä vastoin pannotanut vähänlaisesti, mikä on selvä puute, sillä jos mikään kansallinen kertomus on visualisoitu taiteessamme niin se on nimenomaan jääkäriliike.

Yhteenvetona haluan korostaa, että Lackman on kirjoittanut merkittävän tutkimuksen merkittävästä ilmiöstä kansallisessa historiassamme. On hyvä, että tutkijat nykyään etsivät tietoisesti uusia aiheita ja eivätkä hyljeksi vähäpätöisinkään pidettyjä kysymyksiä. Mutta vielä tärkeämpää on, että niin sanottuja suuria kohtalon kysymyksiä käydään yhä uudestaan läpi ja että tämä tapahtuu yhtä kriittisesti ja valppaasti kun Lackmanin tutkimuksessa.

Henrik Meinander

"Hirmuista! Mitä tästä tulee?" – J. K. Paasikivi 1944–48

Tuomo Polvinen: J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4. 1944–1948. WSOY 1999 Juva. 641 s.

■ Professori Tuomo Polvisen käydessä aikanaan käsiksi Paasikiven elämäkertaan hän kaa-vaili selviävänsä kolmella, ehkä neljällä niteellä. Neljäs osa käsittelee aikaa syksystä 1944 kesään 1948. Tulossa on vielä yksi osa, jossa päästään Paasikiven vaiherikkaan elämän loppuun vuoteen 1956. Biografian sivumääräinen laajeneminen ei missään nimessä ole pahasta: Paasikivi oli halki elämänsä monessa mukana, itsenäisen Suomen ensivaiheiden merkittävimpiä vaikuttajia, ja vuoden 1944 jälkeen keskeisesti muotoilemassa Suomen sodan jälkeistä ulko- ja sisäpoliittista suuntaa, ensin kahden hallituksen pääministerinä ja maaliskuusta 1946 alkaen tasavallan presidenttinä.

Polvinen toteaa, että vaaran vuosinakin tunnetut ja kohdehenkilön sanoin "hirmuiset vuodet" 1944–48 muodostavat Paasikiven monivaiheisen uran merkittävimmän jakson. Tästä ei voi olla eri mieltä. Iäkäs valtioneuvos tarttui määrätietoisesti valtiolaivan ohjiin ja pyrki ohjaamaan sen sodanjälkei-

sestä murroksesta selvemmillä vesille. Aika oli täynnä draamaa, mistä Paasikiven julkaisut päiväkirjat ovat antaneet enemmän kuin viitteitä.

Polvinen taustoittaa perusteelliseen tyyliinsä Paasikiven toimintaa ja perustaa henkilökuvansa laajaan alkuperäismateriaaliin, eikä vain Paasikiven omaan. Ajan lähteistö ja viime vuosina tuotettu tutkimus tarjoaa mainiot lähtökohdat Paasikiven toiminnan tarkastelulle. Polvisen metodi, ajan ilmiöiden tarkastelu ja Paasikiven toiminnan problematisointi niiden yhteydessä, laajentaa tutkimusta ja jättää kohdehenkilön välistä taka-alalle, mutta samalla laajentaa kuvaa niistä puitteista, joissa sodanjälkeiset poliittiset vaikuttajat, ennen muita tietysti Paasikivi, joutuivat tekemään maan kannalta tärkeitä ja usein niin hankalia ratkaisuja. Tällaisenaan Polvisen tutkimus kasvaa sodan jälkeisen poliittisen historian perusteokseksi ja palkitsee sellaisena moninkertaisesti viitseliään lukijansa.

Mikä sitten nosti Paasikiven politiikan parrasvaloihin syksyllä 1944. Polvisen elämäkeran ilmestymisen aikoihin Jukka Seppinen esitti tämän lehden palstoilla käsityksen, että Paasikivi olisi vuodattanut keväällä 1944 sotilastietoja venäläisille, mistä nämä olisivat siten palkinneet hänet.¹

Polvinen ei itse viittaa näin raadolliseen tulkintaan, vaan löytää useita hyvin perusteltuja syitä: venäjänkielisellä Paasiki-

1. Jukka Seppinen, "Paasikiven nousu valtaan vuonna 1944", *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1999, 267–269.

vellä oli pitkä kokemus idän-suhteiden hoidossa, hän oli toiminut rauhanoppositiion "tietynlaisena" henkisenä johtajana ja sellaisena nautti kannatusta niin vasemmalla kuin tietyissä porvarillisissa piireissä. Lisäksi, eikä vähäisimpänä, tarvittiin uusia vastuunkantajia, jotka eivät arkaileet luoda suhteita voittajasuurvaltaan Neuvostoliittoon, josta Paasikiven arvion mukaan oli kehitynyt pitkäksi ajaksi eteenpäin Manner-Euroopan johtava suurvalta. Siihen piti luoda hyvät suhteet, joihin naapurisuurvalta voisi luottaa.

Keskeistä oli myös se, että Paasikivellä oli myös liittoutuneiden valvontakomission tuki. Polvinen korostaa, että Paasikivi oli ainoa suomalainen ei-kommunistinen poliitikko, jonka Stalin tunsu henkilökohtaisesti ja jota hän myös arvosti. Vaikka tälläkään yksin ei olisi ollut ratkaisevaa merkitystä, Seppisen tulkinta Paasikiven nousun syistä tuntuu haetulta ja kaipaa ainakin lisää todisteita. Kunnes Seppinen ne esittää, Polvisen rationaaleja ja Paasikiven taustaa luotaavia selityksiä on pidettävä uskotavampina.²

Polvinen on voinut hyödyntää suhteellisen laajasti Neuvostoliiton arkistoja. Se on onneksi tutkimukselle ja tekee siitä jännittävän. Pitkin matkaa käy selville, mihin Stalin, Molotov ja Ždanov pyrkivät ja mikä Paasikiven rooli heidän tavoitteenasetteluissaan oli. Toisaalta Paasikiven elämän-

makuiset ja joskus katkeratkin päiväkirjakommentit asettuvat neuvostotulkintoja vastaan oikeisiin yhteyksiinsä ja tulevat ymmärrettävämmiksi.

Neuvostoarkistojen valossa suomalainen poliittinen todellisuus ei ollut kaunis. Porvarillisten piirien ja Paasikivenkin kommunisteihin kohdistama epäluulo saa vahvistuksensa. Heidän isänmaallisuutensa jätti paljon toivomisen varaa. He vuotivat auliisti kaiken Kremliin ja panettelivat hallituskumppaneitaan sen kun ehtivät, ehdottivatpa Suomen liittämistä Neuvostoliittoonkin. Pääministeri Mauno Pekkala, niin entinen sosiaalidemokraatti kuin olikin, kuului samaan kastiin, jos kohta hänessä Paasikiven mielestä oli muuan hyvä puoli: hän oli laiska ja juoppo, eikä sellainen tee vallankumousta.

"Hirmuisina vuosina" 1944–48 Paasikivi ei salaillut ajattelunsa liittyvää pessimismää, jonka mukaan aina tuli ottaa huomioon pahin mahdollinen vaihtoehto. Tästä pessimismistä Polvisen tutkimus vilisee esimerkkejä, mutta kuten kirjoittaja toteaa, pessimismi ei saanut johtaa passiiviseen alistumiseen vaan realistiseen tilanteenarviointiin pohjautuvaan määrätietoiseen toimintaan. Tätä linjaa Paasikivi noudatti, mutta jotkut poliitikot näkivät vain hänen synkät purkauksensa ja tekivät niistä negatiiviset johtopäätökset: "Nyt se Ukko taas purkaa pahaa siisuaan, eikä kuuntele ketään eikä ymmärrä mitään..."

Pääministeriksi tultuaan Paasikiven tavoitteena oli lopullisen rauhansopimuksen aikaansaaminen. Sen tiellä oli

monta estettä, ei vähiten valvontakomission vaatimus Neuvostoliiton osoittamien sotasyllisten tuomitsemiseksi. Paasikivi ja oikeusministeri Urho Kekkonen yrittivät viivytellä ja selvitä asiassa tarvitsematta turvautua taannehtivaan lainsäädäntöön. Mikään ei kuitenkaan auttanut, vaikka Paasikivi harasi vastaan viimeiseen asti ja sai Kekkonen eräänkin kerran uhkaamaan erolla.

"Tämä on hirmuista. Aina viime vuoden elokuusta lähtien on tämä asia ollut vuorenpainoisena minun ja hallituksen jäsenten päällä." Paasikiven päiväkirjamerkintä kuvaa, kuinka raskaasti hän asiaan suhtautui. Vaikka Kekkosen paljolti hoiti sotasyllisyystutkintaa ja sai kantaa suurimman julkisen helteen, Paasikivi seurasi tarkoin proseduuria, käytti omakohtaisia puheenvuoroja ja muokkasi mielipiteitä kokoomuspuolueessa ja sai presidentti Mannerheimin myöntymään lakiesityksen antamiseen. Lopulta Paasikivi joutui, Mannerheimin ollessa sairauden takia estyneenä, myös vahvistamaan sotasyllisyyslain.

Polvinen pitää kiistattomana sitä, että näistä Suomen lain vastaisista oikeudenkäynneistä ei Neuvostoliiton painostuksen vuoksi olisi voitu välttyä, mutta lisää: "Paasikiven johdolla käydyn, puoli vuotta kestäneen puolustustaistelun tulosta ei voi pitää huonona." Prosessin tultua hoidetuksi Paasikivi jatkoi auliisti kiitosta Kekkosellekin, jonka ymmärsi erimielisyyksistä huolimatta ajatelleen maan parasta: "Kekkosen on koko minun hallituskauteni kantanut raskaan taakan ja teh-

2. Vrt. myös Tuomo Polvinen, Paasikiven "hirmuisen vuodet", *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2000, 99–101.

nyt hyvää työtä ja hyviä palveluksia maalle.”

Ždanoville Stalin oli syksyllä 1944 antanut ohjeeksi menetellä varovaisesti, sisäisiä häiriötekijöitä oli vältettävä. Sodan ollessa vielä kesken tilanne Suomessa tuli pitää vakaana. Oli pyrittävä neuvostomyönteiseen tai ainakin sen kanssa asioimaan pystyvään hallitukseen. Sosialismin toteuttaminen ”historian lakien mukaisesti” sai jäädä kauemaksi tulevaisuuteen.

Otetta kiristettiin vasta pari vuotta myöhemmin, kylmän sodan tehdessä tuloaan. Tuolloin suomalaisen yhteiskunnan vastustuskyky oli jo huomattavasti suurempi. Ja kommunistien etsikkoaika oli mennyt ohi – he olivat osoittautuneet liian heikoiksi ulkonaisesti pelottavista demonstraatioista huolimatta. Kreml olisi mieluummin nähnyt heidän täälläkin ottavan vallan, mutta ei katsonut itse voivansa tarttua voimakkeinoin. Siihen vaikuttivat äskeiset historialliset kokemukset, joita Molotov muisteli 1970-luvulla:

”Miten armeliaasti me kohtelimmekaan Suomea. Olimme viisaita, kun emme vallanneet sitä. Se olisi ollut pysyvä haava... Ihmiset siellä ovat itsepäisiä, hyvin itsepäisiä.” Historialliset kokemukset olivat vaikuttaneet myös siihen, että suomalaisiin kommunisteihin ei täysimääräisesti luotettu.

Paasikivi näyttää aluksi suhtautuneen aika luottavaisesti kommunisteihin. Vuonna 1946 hän kuitenkin oli menettänyt luottamuksensa. Hän joutui tuon tuostakin tähdentämään, että sisä- ja ulkopoliittikka on pidettävä erillään toisistaan.

Neuvostoliiton sotilaalliset intressit, joita Polvisen mukaan Paasikivi piti Suomen suunnalla keskeisinä, oli täytettävä sataprosenttisesti, mutta muut asiat oli pidettävä omissa käsissä. Perinteinen yhteiskuntajärjestys oli säilytettävä ennallaan ja sosialisointivaateille sanottava kylmästi ei.

Paasikivi asettui myös virkamieskunnan puhdistuspyrkimysten tielle. Virkanimityksissä hän painotti ensisijaisena kriteerinä virkaikää. Tätä on pidetty hänen konservatiivitaustastaan kumpuavana vanhoillisuuden merkinä, mutta Polvinen korostaa, että kysymyksessä oli tehokas puolustuskeino kommunistien yrityksiä vastaan vallata asemia virkakoneistossa. Suomalaisen yhteiskuntajärjestyksen stabiilitteetti vaati, että virat pysyivät systeemiin juurtuneiden, luotettavina pidettyjen henkilöiden käsissä.

Aiempi tutkimus on valaisut monipuolisesti YYA-neuvottelujen kulkua ja itse sopimusta. Polvinen lähestyy asiaa Kremlin arkistomateriaalin pohjalta ja analysoi monelta kannalta Paasikiven roolia ja merkitystä YYA-neuvotteluissa. Selvää on, että Neuvostoliiton, ja ennen kaikkea suomalaisten kommunistien, tavoitteena oli neuvottelujen avulla lähentää Suomea sosialistiblokkiin. Paasikiven ansioksi Polvinen lukee suomalaisten menestyksen, joka teki tyhjiksi kommunistien aiheet pitemmälle menevästä sopimuksesta. Tässä presidentti osasi taitavasti käyttää hyväksi eduskunnan taipumattomuutta.

Paasikivi, kuten vastuunalaiset porvarilliset piirit, va-

rautui kommunistien vallankaappausyritykseen huhtikuun 1948 lopussa. Armeija oli asetettu valmiuteen sen varalta. Oliko uhka todellinen, siihen Polvinen ei ota kantaa: ”Alkuperäislähteisiin perustuvien tarkkojen tietojen puuttuessa asia täytyy edelleenkin jättää avoimeksi.” Tulkinnat uhan reaalisuudesta käyvät ristiin, mutta varovaisena ja tarkkana tutkijana Polvinen välttää – tässä niin kuin muullakin – johtopäätöksiä, joihin lähteiden ”ylitulkinta” herkästi johtaa.

Kommunisteihin Paasikivi joka tapauksessa otti entistä enemmän etäisyyttä. Sisäministeri Leino sai hänenkin puolestaan mennä. Kun YYA-sopimuksen tuoma ulkopoliittinen selkänaja oli varmistettu, sisäpoliittinen liikkumavara lisääntyi. Ja tätä sopi käyttää hyväksi. Lopputulemana Paasikiven ”hirmuisista vuosista” Polvinen toteaa: ”Paasikiven johtama Suomi oli lujutta ja joustavuutta tarkoituksenmukaisesti yhdistellen onnistunut tyydyttämään Stalinin välttämättöminä pitämät turvallisuusedut tavalla, joka pitkällä tähtäyksellä teki siitä Neuvostoliiton kenties parhaan rajanaapurin.”

Edeltävien niteiden tapaan elämäkerran neljänteenkin osaan liittyvät Hannu Heikkilän ja Hannu Immosen tiiviit ja asiantuntevat osiot. Heikkilä kirjoittaa sotakorvauksista ja Immonen siirtoväen asuttamisesta sekä maanhankintalain synnystä. Ne täydentävät saumattomasti Polvisen yksityiskohtaista ja anniltaan poikkeuksellisen painavaa suurtyötä, jossa kuitenkin kohdehenkilön yksityiselämä jää toissijaiseen asemaan, mikä sinän-

sä on ymmärrettävää. ”Paasikiven päiväkirjoihin ja yksityisarkistoon tutustuminen vahvistaa käsityksen siitä, ettei työhönsä keskittyneellä vanhuk-

sella enää ollut maininnanarvoista yksityiselämää”, Paasikivensä läpikotaisin tunteva Polvinen toteaa ja sanoillaan kertoo olennaisen: iäkäs päämi-

nisteri ja presidentti oli täysin omistautunut maan asioille ja parhaalle.

Ari Uino

Kirjoittajat

Sirkka Ahonen on Helsingin yliopiston historiallis-yhteiskunnallisen kasvatuksen professori.

Sophie Capdeville on filosofian maisteri, joka on tutkijana Helsingin yliopistossa.

Marjatta Hietala on Tampereen yliopiston yleisen historian professori.

Markku Ihonen on Tampereen yliopiston Suomen kirjallisuuden dosentti.

Osmo Jussila on Helsingin yliopiston täysin palvellut poliittisen historian professori.

Maria Lähteenmäki on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti, joka toimii Suomen Akatemian akatemiattutkijana.

Maija Kallinen on filosofian tohtori, joka toimii Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian yliassistenttina.

Anto Leikola on Helsingin yliopiston täysin palvellut aate- ja oppihistorian professori.

Tamperelainen Pekka Masonen on filosofian tohtori. Hänen väitöskirjansa (2000) käsittelee sudanilaisvaltioiden keskiaikaa koskevan kuvan syntyä ja muuttumista eurooppalaisessa kirjallisuudessa.

Henrik Meinander on Helsingin yliopiston ruotsinkielisen historian professori. Hänen uusin teoksensa on *Den nödvändiga grannen* (2001).

Helena Ruotsala on assistentti Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksessa. Hän viimeistelee väitöskirjaa, jonka aiheena on poronhoito Suomen Lapissa ja Kuolan niemimaalla 1930–1995 etnoekologisesta näkökulmasta tarkasteltuna.

Teemu Ryymin on cand. philol. Hän on tutkija Tromssan yliopiston historian laitoksessa.

Hanna Snellman on Helsingin yliopiston kansatieteen dosentti.

Maritta Stoor on filosofian maisteri, joka toimii Suomen Akatemian projektitutkijana Jyväskylän yliopistossa.

Ilmari Susiluoto on valtiotieteen tohtori, joka toimii tutkijana ulkoministeriössä.

Kari Tarkiainen on arkistolaitoksen pääjohtaja.

Ari Uino on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

Jouko Vahtola on Oulun yliopiston Suomen historian professori.

Jyrki Vesikansa on helsinkiläinen filosofian lisensiaatti, joka toimii Alma Median konserni-toimittajana.

Fellmanin suvun kirjakokoelma

Filosofian maisteri Sophie Capdeville esittelee Fellmanin suvun kirjakokoelman, josta Suomalais-Ugrilainen Seura julkaisi luettelon maaliskuussa 2001.

■ Pappi ja tutkija Jakob Fellman (1795–1875) keräsi Lappia ja saamenkieltä koskevaa aineistoa. Hänen poikansa Isak Fellman (1841–1919) ryhtyi isänsä toivomuksesta tutkimaan Lapin historiaa ja laajensi merkittävästi Jakob Fellmanin kokoelmaa.

Isak Fellman opiskeli kasvi- ja oikeustiedettä, toimi myöhemmin oikeusosaston senaattorina (1887–1900) ja Vaasan hovioikeuden presidenttinä (1900–02). Siirryttyään eläkkeelle hän keskittyi Lapin tutkimukseen.

Isak Fellman julkaisi isänsä painamattomat muistiinpanot *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* (1906) ja kirjoitti neljä laajaa teosta *Handlingar och uppsatser angående*

de finska lappmarken (1909–15). Hän oli monien tieteellisten seurojen, kuten Suomen Historiallisen Seuran ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran, jäsen. Isak Fellman aateloitiin vuonna 1902.

Isak Fellmanin leski Julia Fellman lahjoitti Lapponica-kirjaston Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle 1919. Vuonna 1937 Isakin poika Arno Fellman (1882–1954) lahjoitti seuralle lisää Lappia koskevaa aineistoa.

Kokoelmaan kuuluu uskonnollisia teoksia, lakitekstejä, eripainoksia, karttoja, pienpainatteita, julistuksia, matkakertomuksia ja muutamia romaaneja. Kokoelmassa esitellään kielitiedettä, historiaa, maantiedettä ja antropologiaa. Kirjaston vanhin kirja on Olaus Magnuksen *Historia de gentibus septentrionalibus* (1567).

Vuonna 1995 ryhdyttiin laatimaan kokoelman bibliografista luetteloa.¹ Tavoitteena oli esitellä ”kirjaston” aineistoa sekä yksittäisinä kappaleina että tiettyyn kokonaisuuteen kuuluvina yksikköinä sekä tutkia teosten omistushistoriaa.

Aineiston käsittelyssä keskeisiä lähdeteoksia olivat muun muassa J. K. Qvigstadin ja K. B. Wiklundin *Bibliographie der lappischen littera-*

tur.² Nämä eivät tyytyneet luetteloimaan teosten eri nimekkeitä, vaan tutkivat teosten historiaa ilmoittamalla alkuteoksen nimikkeen, kääntäjän ja tietyn painoksen julkaistujen kirjojen määrän. Bibliografiansa loppuun Qvigstad ja Wiklund lisäsivät tekijöiden lyhyet biografiset tiedot ja saamen tutkimuksen lähdekirjallisuuden luettelon.

Luetteloinnissa tärkeänä periaatteena oli selvittää sekä tekijöiden, kääntäjien ja toimittajien että kohdehenkilöiden biografisia tietoja. Siihen kuului myös perehtyminen eri yhteisöjen historiaan (erilaisten teosten taustaan, tiettyjen kustantajien tai ensimmäisten saamenkielisten lehtien lähdetietoihin). Nämä tiedot valaisevat teosten asemaa sekä Fellmanin kokoelmassa että saamen tutkimuksessa.

1. Sophie Capdeville (1999) 'Fellmanin Lapponica-kokoelman luetteloinnista', *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 88, Helsinki: SUS, 237–248.

2. J. K. Qvigstad & K. B. Wiklund (1899) *Bibliographie der lappischen litteratur*, *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 13, Helsinki: SUS. Bibliografiassa teokset on varustettu juoksevalla numerolla ja ilmestymismaahan viittaavalla kirjaimella (S = Ruotsi, N = Norja, F = Suomi, R = Venäjä).

Laponica-kokoelmaan on kerätty kaikkia saamen tutkimuksen osa-alueita koskevaa kirjallisuutta. Siinä kartoituu Lapin historia, saamen kielen tutkimus ja ulkomaalaisten kiinnostus kaukaista aluetta kohtaan.

Ensimmäiset saamenkieliset teokset painettiin 1600-luvulla. Ne olivat lähetystyön apuvälineinä, joita eri papit käänsivät ensin katekeettojen avulla tai sitten myöhemmin itse. Ne eivät olleet varsinaisesti tarkoitettuja saamelaisille, ei ainkaan heidän arkielämänsä tarpeita varten. Harvat papit arvostivat saamelaisten elämäntapaa, sen sijaan Jacob Fellman tutki sitä ahkerasti. Saamelaiset lauloivat hänelle joikuja, joita hän onnistui kirjoittamaan muistiin ja joita hänen poikansa julkaisi myöhemmin.³

Kirjastossa on esillä joukko pappeja ja katekeettoja, jotka olivat joko tekijöitä tai tekstien kohteita. Heistä mainittakoon Johannes Tornæus, Olaus Sirma, Thomas von Westen, Pehr Fjelström, Knud Leem, Henrik Ganander, Pehr Högström, Nils Vibe Stockfleth, Lars Levi Læstadius, Petrus Læstadius, Anders Andelin ja munkki Trifon.

Lähetystyötä varten vuonna 1799 perustettu Lontoon Uskonnollinen Traktaattiseura (The Religious Tract Society of London) julkaisi uskonnollisia pieniä kertomuksia, joiden ”tarkoituksena oli evankelinen herätystyö köyhimpien ja kouluttamattomien kansanosien parissa”.⁴ Näissä traktaateissa ei käytetty paikallista kulttuurin tuntemusta: kuvituksessa esitetyt henkilöt ja ympäristöt ovat lontoolaisia, saamelaiselle lukijalle vieraan kaupungin

yläluokan jäseniä ja työväkeä.⁵ Traktaattiseura julkaisi tekstejään 200 eri kielellä. Suomessa Anders Andelin käänsi kaksi lyhyttä kertomusta, jotka Elias Lönnrot oli kirjoittanut ja jotka olivat alunperin Raittiuden Ystävien toimituksia. Saamenokset olivat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamia.

Kokoelmaan kuuluva Johannes Schefferuksen *Laponia*-teoksen syntyhistoria on kiinnostava. Hän käytti useiden pappien kirjoittamia tiedonantoja (Samuel Rheen, Olaus Stephani Graan, Johannes Tornæus, Nicolaus Lundius ja Gabriel Tuderus).⁶ K. B. Wiklund julkaisi käsikirjoituksia vuosina 1897–1905 sarjassa *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och folksliv*.

Suomen saamenkielinen kirjallisuus

Kielitieteilijä Mikko Korhosen mukaan Suomen saamen kirjallisuus syntyi Ruotsista irtautumisen jälkeen 1800-luvun alussa. Jacob Fellman on siis Suomen saamenkielen kirjallisuuden uranuurtaja, kun hän 1825 julkaisi *Prima duo capita Evangelii Matthæi*-teoksen Utsjoen saamen murteella.⁷

Pastoraalitutkintoaan varten J. Fellman oli kirjoittanut saamenkielestä tutkielman, jonka loppupäätelmänä oli:

”Siten ei lapin kieli itsessään ole millään tavalla halpa-arvoisempi kuin suomen tai ruotsin kieli. Tulee vain kehittää sitä ja varsinkin sen kirjoitustapaa, jotta se voisi täyttää opetuskielille asetettavat vaatimukset”.⁸

Fellman oli Utsjoen ja Inarin kirkkoherra 1819–30. Saavutuaan Lappiin hän huomasi, miten tärkeää oli julkaista Utsjoen ja Inarin saamelaisille ymmärrettävää kirjallisuutta. Hän yritti julkaista saamen aapista, mutta ei saanut painatuslupaa.⁹

1800-luvun alussa J. Fellmanilla oli vastustajansa. Taustalla oli vuoden 1760 niin kutsuttu ”Wegeliuksen asetus”, jonka seurauksena saamen kielen käyttö oli kielletty Kemin Lapissa. Agathon Meurman luonnehti poleemisesti, että vaikka ”suomen kieli olikin Suomesta karkoitettu matalampiin mökkeihin, niin saihan se Lapissa rehennellä herrana”.¹⁰ J. Fell-

3. Isak Fellman (1914) *Händlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och Lapparne IV, ABC Book på Lappska Tungmål* (1916), *En liten sängebook* (1619).

4. John Feather (1991) *The History of British Publishing*. London: Routledge. 161–162.

5. Mikko Jokinen (1998) *Jakob Fellmanin Laponica -kokoelman saamenkieliset tekstit*. Käsikirjoitus.

6. Jukka Pentikäinen (1995) *Saamelaiset: pohjoisen kansan mytologia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 596, Helsinki: SKS, 63–64.

7. M. Korhonen (1986) *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918*, Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 21.

8. Tuomo Itkonen (1977) *Nuori Jaakko Fellman ja hänen ystävänsä Carl Gustav Mennerheim*, Tornio, 23–24. Saara Hakaste (1999) 'Jaakko Fellman – lapinpappi saamelaisten opettajana', *Suomalaisia kasvattajia, Suomen koulubistoriallisen seuran vuosikirja* 1998. Helsinki. 51–78.

9. Matti A. Sainio (1958) *Jaakko Fellmanin lapinkielinen aapinen. Lapin Siivisyyseuran julkaisuja*; 21. Helsinki; Tuomo Itkonen (1963) *Fellmanin aapiluonnos: hänen lapinkielisen toimintansa valottajana. Lapin Siivisyyseuran julkaisuja*; 27. Helsinki.

10. Jacob Fellman (1907) *Poimintoja Jaakko Fellmanin muistiinpa-*

manin saamen kielen käytön puolustamista voidaan pitää vallankumouksellisena. 1800-luvun alussa kirkollishallinto vastusti ankarasti saamenkieltä Suomessa, niin teki myös Fellmanin oma esimies M. Castrén. Norjassa saamenkielen ”opetustoiminta lakkautettiin” kuninkaallisella päätöksellä.¹¹

Saamen kielisen kirjahistorian ensimmäisinä painotuotteina pidetään aapisia. Suomessa ensimmäinen saamen kielinen aapinen oli E. W. Borgin toimittama *Anar sämi kielä aapis kirje ja doktor Martti Lutherus ucca katkismus* (1859). Aapisen painaja oululainen E. V. Barck halusi ”hyödyttää nimenomaan kaukaista Lappia, jonka asukkaat niin kipeästi tarvitsevat jokaisen ihmisen ja kansalaisen valitukseksi aivan välttämättömiä kirjoja”.¹²

Saamelaiset alkoivat itse kirjoittaa ja julkaista kirjallisuutta 1900-luvun alussa, varsinkin Norjassa. Suomessa kirjailijoita oli vähän naapurimaihin verrattuna. Lauri Itkonen vaati selkeää lakia saamen kielen statuksen vahvistamiseksi. Hänen mielestään laissa pitäisi määrätä, ettei kukaan saisi hakea papiksi eikä opettajaksi ilman saamen kielen taitoa.¹³

Isak Fellman kirjoitti artikkelin, jossa hän esitteli kaksi Norjan saamelaista kirjailijaa, Matti Aikion ja Isak Saban.¹⁴ Kirjoituksessaan Isak Fellman selittää, etteivät Suomen saamelaiset saa tarpeellista koulutusta pystyäkseen kirjoittamaan itse omalla kielellään, hakemaan opettajaksi tai papiksi. Fellman mainitsee vain yhden Suomen saamelaisen,

joka on julkaissut saameksi. Hän on Aslak Laitti.

Arvokas kokoelma

Fellmanin kirjasto tarjoaa monipuolisen kuvan Lapista. Siinä saamelaisilla on kuitenkin harvoin mahdollisuus itse puhua omasta maastaan. Kuten usein on korostettu, ongelmana oli saamelaisten koulutuksen puute. Saamenkielentaitoisia opettajia ei ollut tarpeeksi. Tämä ilmenee esimerkiksi sveitsiläisen pappi Henrich Roehrichin romaanissa. Siinä kirjailija kertoo Maria Magdalena Mathsdotterista, joka oli 1864 matkannut Lapista Tukholmaan asti pyytäkseen kuningasta parantamaan saamelaisten koulutusta.¹⁵

Fellmanin kirjasto on hyvin arvokas, ei vain siksi, että se sisältää harvinaisia teoksia, vaan myös siksi, että se on mielenkiintoisen historiallisen aikakauden tuote. Se sisältää laajan valikoiman saamen tutkimuksen eri alueita koskevaa aineistoa ja muodostaa eheän kokonaisuuden. Kokoelma on elävä todistus sukukansojen tutkimuksen vilkkaudesta Suomessa, mikä näkyy ennen muuta Fellmanin uranuurtajan työstä saamen tutkimuksen alalla ja hänen omasta tuotannostaan. Se on elävä todistus aktiivisesta yhteistyöstä ei vain yhden tieteen alalla vaan monilla eri erikoisalueilla.

Fellmanin Lapponica-kirjasto sai alkunsa Jacob Fellmanin saamenkielen ja kulttuurin tutkimuksesta ja se päättyi Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjastoon. Kirjaston järjestäjä Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjastonhoitaja Yrjö Toivonen toteasi raportissaan 1920, että Fell-

manin lahjoitus on ”suurimalta osalta mitä arvokkainta” ja ”on varmaan alallaan arvokkaimpia ja Suomessa ainutlaatuinen”.¹⁶

Sophie Capdeville

noista Lapissa, koonnut ja suomeksi toimittanut A. Meurman. Porvoo: WSOY, 6.

11. Tuomo Itkonen (1948), 16–20.
12. Carl-Rudolf Gardberg (1973) *Kirjapainotaito Suomessa: Turun palosta vuoteen 1918*. Helsinki: Graafinen klubi, 68–78.

13. Lauri Itkonen (1891) ’Kielioloista Lapissa’, *Kaiku*, 43.

14. Isak Fellman (1908) ’Matti Aikio – Isak Saba : kaksi huomattua lappalaista’, *Uusi Suometar*; 4.IV.1908. Helsinki.

15. Henri Roehrich (1866) *Lapp-land, och Maria Magdalena Mathsdotter*. Stockholm: A. L. Norman. Kyseinen kirja on ruotsinnois ranskankielisestä alkuteoksesta (1865) *La Laponie et Marie Magdalena Mathsdotter: au profit de la mission en Laponie*. Lausanne.

16. Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomuksen pöytäkirjan liitteet: Seuran kirjaston kartunta, hoito ja käyttö 3.12.1919–2.12.1920, Kirjastonhoitaja, Maist. Y. H. Toivonen.

Oppi- historioitsijat kokoontuivat Meksikossa

■ Kun Liègeissä neljä vuotta sitten äänestettiin Tieteenhistorian ja -filosofian kansainvälisen unionin tieteenhistorian jaoston (IUHPS/DHS) seuraavasta kongressipaikasta, Ciudad de México voitti selkein äänin sekä New Yorkin että Pekingin. Lieneekö monella ollut mielessään ajatus, että New Yorkiin voi tulla muutenkin asiaa mutta Meksiko on toista maata.

Heinäkuussa 2001 kongressi sitten oli käsillä. Suomen Tiedeseuran suosiollisella avustuksella lähdin sinne Suomen kansallisen komitean edustajana, eikä paikalla TKK:n Jouko Seppäsen lisäksi muita suomalaisia ollutkaan, professori Erkki Kourikin enemmän vain pistäytymässä. Osanottajalistaan oli merkitty väkeä kaikkiaan 57 maasta, mutta listat pöytäkirjat: moni jää tulematta, ja todellinen määrä on aina pienempi kuin ilmoittautuneiden luku. Vahvimpia joukkueita olivat, kuten odottaa saattoi, Ranska, Saksa, Japani, Venäjä, Britannia ja Yhdysvallat, mutta latinalainen Amerikka oli ymmärrettävästi poikkeuksellisen vahvasti edustettuna: Argentiinasta oli merkitty 26 henkeä, Brasiliasta 40 ja isäntämaasta Meksikosta peräti 128 henkeä, mikä kuitenkin kertoo enemmän yleisestä kiinnostuksesta kansainväliseen

kongressiin kuin meksikolaisen tieteenhistorian erinomaisesta laajuudesta. Espanjaa – ja portugalia – puhuvien maiden suuri edustus aiheutti sen että varsin suuri osa esitelmistäkin oli espanjankielisiä, mikä puolestaan ei houkutellut sitä suurta enemmistöä jonka espanjantaito oli vähäinen tai olematon. Pohjoismaiden edustus oli yllättävän niukka, jopa oppihistorian suurvallasta Ruotsista oli vain kolme henkeä, Norjasta kaksi saksalaista ja vanha tuttava professori Nils Roll-Hansen, eikä tanskalaisiakaan ollut kahta enempää. Matka oli tietenkin pitkä, mutta ruotsalaiset, varsinkin professori Tore Frängsmyr, ovat aikaisemmin olleet hyvinkin aktiivisesti mukana. Baltiaa edusti yksinään liettualainen professori Krikštopaitis, vanhoja tuttuja hänkin.

Kongressin tieteellistä sisältöä olisi mahdotonta edes yrittää selostaa, kun pelkästään abstraktikirjoista toinen käsitti yli 600 ja toinen yli 300 sivua ja kirjoittajien nimiä oli vastavasti lähes tuhat. Yleiseksi teemaksi oli otettu ”tiede ja kulttuurien moninaisuus” – *science and cultural diversity* – mutta se oli todella niin yleinen, että samoihin puitteisiin mahtui mitä hyvänsä. IUPHS/DHS:n eri toimikuntien järjestämiä ”symposioita” mahtui ohjelmaan kuutisenkymmentä; esimerkkeinä tulkoot mainituiksi ”tiede ja teknologia muinaisessa Meksikossa”, ”tieteen ja teknologian monumenttien kulttuurinen ja tieteellinen arvo historiallisissa kaupungeissa”, ”ekologia ja kemian historia”, ”keräily, museot ja matkat” sekä ”hammassäryn käsite ja

hoito”. Varsinaisen tieteenhistorian ohella teknologia on vanhastaan kuulunut kongressien piiriin, ja nyt oli myös lääketieteen historialle avattu portit, huolimatta siitä että tällä alalla on omat toistuvat maailmankongressinsa. Niinpä noin kolmeenkymmeneen ”tieteelliseen sektioon” kuului myös lääketieteen historia, joskin muuten noudatettiin melko perinteistä tieteiden jaotusta; oman huomionsa ansaitsevat toki sektiot ”opetuksen ja popularisoinnin kehityksestä”, ”taiteesta ja tieteestä”, ”tieteestä ja yhteiskunnasta” sekä ”tieteestä ja kulttuurista”. Yksipuolisuudesta ei kongressia hevin voisi syyttää! Oma esitykseni käsitteli ”luonnonhistoriallista Suur-Suomea”, aihetta josta puhuin myös Baltian oppihistorioitsijoiden kokouksessa tammikuussa; se oli alun perin merkitty luonnonhistorian sektioon, mutta koska se oli epähuomioissa sijoitettu aikaan, jolloin en vielä ollut saapunut Meksikoon, se voitiin kätevästi siirtää seuraavalle päivälle ”tieteen ja yhteiskunnan” sektioon.

Kongressin yhteydessä pidettiin myös kahdessa erässä IUHPS/DHS:n kokous. Ehkä tärkeimmät ratkaisut olivat uuden johtokunnan vaali sekä seuraavan kongressipaikan määrääminen. Jälkimmäisessä olivat vastakkain Budapest ja Peking, tai kuten nykyään sanotaan, Beijing, ja jälkimmäinen voitti selkeästi, kenties siksi että kiinalaiset olivat yrittämässä jo kolmatta kertaa. Heidän riemunsa oli ymmärrettävä, kun samana päivänä tuli vielä tieto vuoden 2008 olympialaisten saamisesta samaan

paikkaan. Johtohenkilöiden vaali oli yllätyksettömämpi, kun ainoana ehdokkaana presidentiksi oli aikaisempi varapresidentti, turkkilainen professori Ihsanoglu, ja pääsihteeriksi kongressin keskeinen järjestäjä, meksikolainen professori Saldaña. Varapresidentiksi tuli niin ikään odotetusti kiinalainen professori Liu Dun, jolle ilmeisesti päävastuu seuraavasta kongressista lankeaa, eikä muukaan johtokunta tuottanut yllätyksiä, jollei yllätykseksi lasketa sitä, että mukaan tuli ensimmäistä kertaa yksi naisjäsen, tanskalainen professori Kirsti Andersen Aarhusin yliopistosta, tai sitä että egyptiläinen professori Hafez valittiin uudelleen johtokuntaan, vaikka hän on jo täyttänyt 89 vuotta – eikä osallistunut kokoukseen.

Kongressiin oli sovitettu myös Tieteenhistorian Kansainvälisen Akatemian kokous, johon liittyi perinteinen illalli-

nen. Ennen itse kokousta oli kolmiosainen luento (professorit Cappelletti, Fantini ja Jacquart) Euroopan oppihistorian suuren hahmon, keväällä 2000 edesmenneen kroatialaisen professori Mirko D. Grmekin muistoksi – hän piti 1988 Suomen Oppihistoriallisen Seuran ensimmäisen Jaakko Suolahti-luennon ja valittiin myös seuran kunniajäseneksi. Varsinaisen kokouksen tärkeimpiä ratkaisuja oli Oxfordissa toimivan professori John Heilbronin valinta presidentiksi, ja saattaa olla että akatemiassa tapahtuu hänen aikanaan tiettyä uudistumista; varsinaisten jäsenten ja kirjeenvaihtajajäsenten välisen eron poistamisesta oli jo puhetta. Muutenhan tämä kansainvälinen oppihistoriallinen yhteisö toimii lähinnä joidenkin julkaisujensa kautta, ja arveltiin että hiljakkoin julkaistu Ranskan kuninkaallisen tiedeakatemian 1600- ja 1700-luvun julkaisujen kriittinen luet-

telo saattaisi tuoda akatemialle jopa kaivattuja lisätulojakin.

Kun México aikanaan valittiin kongressipaikaksi, nousi myös hienoisia epäilyjä siitä, pystyvätkö isännät todella järjestämään tämän kokouksen. Epäilyt kuitenkin haihtuivat: järjestelyt sujuivat mainiosti, Meksikon folkloristisen baletin esitys oli suurenmoinen, ja illanvietossa, ”meksikolaisessa fiestassa”, oli hauskaa. Pari viikonlopun vapaapäivää kongressin jälkeen antoi tilaisuuden tutustua myös Meksikon vaikuttaviin kulttuurimuistoihin – niin intiaanien kuin espanjalaistenkin ajoilta – ja jopa kiivetä Teotihuacanin pyramidille. Ja niille jotka ihmettelevät, miksi lähteä heinäkuussa Meksikoon, voi vain todeta, että siellä – México sijaitsee 2200 metrin korkeudessa – oli selvästi viileämpää kuin Suomessa samaan aikaan.

Anto Leikola

Lukijan palvelulipuke

Tällä lipukkeella voi hoitaa Historiallisen Aikakauskirjan tilausasioita. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Tilaan Historiallisen Aikakauskirjan liittymällä Historian Ystävien Liittoon
 Tilausosoitteeni on muuttunut, alla uusi osoite

Nimi
 Lähiosoite
 Postitoimipaikka
 Muita tiedotuksia lehdelle

**Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
 Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
 Heureka
 PL 166
 01301 Vantaa**

Lähtettäjä maksaa normaalin postimaksun.

Notes on the contents

■ This issue of the journal focuses on the history of the Arctic area of the Nordic countries and the Kola Peninsula (*Pohjoiskalotti liikkeessä*). Contributions range from reindeer husbandry to special features of religious life in the region.

In *Pohjoiset reservit. Lappi kuvina ja mielikuvina 1960–1970-luvun kulttuurikeskusteluissa* ('Northern reserves. Lapland as pictures and images in the cultural discourse of the 1960s and 1970s') Maria Lähteenmäki draws on the dichotomy between north and south in assessing the images created of Lapland at this time. In *Tornionjokilaaksolaiset, kieli-vähemmistö rajalla* ('Living in the Tornio river valley; a linguistic minority on the border') Kari Tarkiainen recounts the eventful history of the Tornio river valley on both sides of the Finnish-Swedish border.

Helena Ruotsala takes a look at reindeer husbandry on the Kola Peninsula. In *Siidoista sovhooseihin. Kuolan poronhoito muutoksessa 1800–1900-luvuilla* ('From traditional villages to state farms. The

changing face of reindeer husbandry on the Kola Peninsula in the 19th and 20th centuries') she initially examines the changes in reindeer husbandry from the perspective of the Sami people, and later from the perspective of other reindeer herders. Economic policy and the arrival of new settlers have had a greater impact on reindeer husbandry than changes in the natural environment.

In *"Norjalainen vaara". Norjan kveenipolitiikka Suomen näkökulmasta* ('"The Norwegian peril". The Finnish perspective on Norwegian policy regarding people of Finnish origin in Northern Norway') Teemu Ryymi looks at Finnish attitudes to Finnish-speaking immigrants in the Norwegian provinces of Finnmark and Tromsø and their descendants. His treatment covers the period from the 1860s to the 1930s.

Markku Ihonen deals with the position of women in the Laestadian religious movement. In *Vaikenevat naiset. Keskustelu naisen paikasta 1800-luvun lestadiolaisuudessa* ('Silent women. The debate on the place of women in the Laestadian movement in the 19th century') he examines his topic both from the point of view of the movement's own cul-

ture, values and mentalities and from the perspective of the changes in Finnish religious life in the second half of the 19th century.

Over half a million Finns moved to Sweden in the 1960s and 1970s. In *Ruottiin lähössä! Pohjoissuomalaisten muuttoliike Ruotsiin 1960–1970-luvulla* ('Off to Sweden! Migration from northern Finland to southern Sweden in the 1960s and 1970s') Hanna Snellman examines the flow of migrants from northern Finland to southern Sweden during these decades.

Maija Kallinen's column also deals with the north. In *Pohjoisuudesta perille* ('Exploring northern identity') she ponders the historical background to the concept of *northern identity* from the perspective of the history of ideas.

Finally, this issue of the journal also includes Pekka Masonen's *Japani vuonna nolla* ('Japan in the year zero') in which he reviews John D. Dower's work on the Japanese surrender at the end of the Second World War and the subsequent period of occupation.

(Translation: *Brian Fleming*)

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o postittamalla viereisellä sivulla oleva palvelulipuke
- o soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218
- o telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142
- o sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehtä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2001: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 190 mk, korkeakouluopiskelijoilta 150 mk, yhteisöiltä 260 mk. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 150 mk. Vuosikertatilauksessa yms. 190 mk. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 50 mk.

Pankkiyhteys: Leonia nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 15 mk, 1976–89 20 mk, 1990–91 35 mk, 1992–94 40 mk, vuodesta 1995 45 mk. Hakemisto 1953–80 (numero 3a/1983) 35 mk.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukuatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri: *Ossi Kokkonen*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 019-323 821.

Pankkiyhteys: Merita nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 190 mk, opiskelijoilta 150 mk vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. *Aura Korppi-Tommola*

Varaesimies: prof. *Matti Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Ossi Kokkonen*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 100 mk) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Kaikkea saattaa tapahtua. – SENECA

Natalie Zemon Davis MARTIN GUERREN PALUU

Modernin sosiaalishistorian ja mikrohistoriallisen tutkimuksen klassikko, mukaansatempaava teos, joka tarjoaa näkökulmia niin historiasta, kertomuksesta, tulkinnasta kuin identiteetin kysymyksistä kiinnostuneille.

Pekka Valtonen LATINALAISEN AMERIKAN HISTORIA

Ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys Latinalaisen Amerikan historiasta. Teoksessa on runsaasti karttoja, taulukoita ja muuta kuvitusta. Alan perusteos ja oivallinen käsikirja!

Jaakko Hämeen-Anttila (toim.) USKONTOJEN RISTEYKSISSÄ

Välimeren alueen uskontojen juurilla

Millaisia yhteisiä ajattelumalleja on kristinuskolla, islamilla ja juutalaisuudella? Miten kristinuskko ja juutalaisuus erkanivat toisistaan? Millainen on kristillisen kirkon asema islamilaisessa yhteiskunnassa?

Isaiah Berlin VAPAAUS, IHMISYYS JA HISTORIA

Brittiläisen Isaiah Berlinin (1909–1997) kirjoitukset vapaudesta, utopioista, historiasta, valistuksesta ja romantiikasta kuuluvat filosofian, historian ja yhteiskuntatieteiden tärkeisiin klassikkoteksteihin.

Timo Kaitaro RUNOUS, RAIVO, RAKKAUS

Johdatus surrealismiin

Runous, raivo, rakkaus luo kokonaiskuvan surrealismin historiasta ja taustafilosofiasta. Perusteos taiteista ja 1900-luvun aatevirtauksista kiinnostuneille.

Aristoteles TOPIIKKA & SOFISTISET KUMOAMISET

Topiikka on perusteita esittävän väittelytaidon eli dialektiikan oppikirja. *Sofistiset kumoamiset* käsittelee virhepäätelmien tyyppejä, joiden tunnistaminen on edellytys väittelyssä menestymiselle.

Jaakko Hämeen-Anttila JOHDATUS KORAANIIN

Selkeä ja perusteellinen teos esittelee *Koraania* historian, tutkimuksen ja muslimien elämän näkökulmista. Näin se tarjoaa runsaasti avaimia nykyisten islamilaisien kulttuurien ymmärtämiseksi.

Meri Heinonen (toim.) IKUISUUDEN ODOTUS

Uskonto keskiajan kulttuurissa

Teos tarjoaa yleiskuvan sydänkeskiajan uskonelämästä: siinä tarkastellaan kristillistä ikuisuuden odotusta sekä luostarissa että kaupungin kaduilla.

Pauliina Raento & Ilkka Lakaniemi (toim.) YHDYSVALLAT

Näkökulmia jälkiteolliseen yhteiskuntaan

Suomalaiset Pohjois-Amerikan tuntijat tarkastelevat Yhdysvaltain jälkiteollista muutosta sekä alueellista uudelleen muotoutumista kulttuuriin, talouteen ja hyvinvoinnin poliittikan näkökulmista

Jorma Kalela HISTORIA JA HISTORIAN TUTKIMUS

Miksi historiantutkijan tulisi ajatella tutkimuksensa kohdetta pikemminkin vieraan kulttuurin kuin menneisyyden asiana? Mikä tekee historian totuudesta moniselitteisen?

Tuomas Forsberg ym. GLOBAALI DEMOKRATIA

Kuinka demokratia on kehittynyt kylmän sodan päätyttyä? Mitkä ovat demokratian suurimmat haasteet ja uhat? Monipuolinen yleiskuva globaalin demokratiakehityksen tämänhetkisestä tilanteesta.

Raimo Väyrynen GLOBALISAATIOKRIITIKKI JA KANSALAISLIKKEET

Yleistajuinen analyysi globalisaatiosta, globalisaatiokriitistä ja globalisaatiota arvostelevista kansalaisliikkeistä.

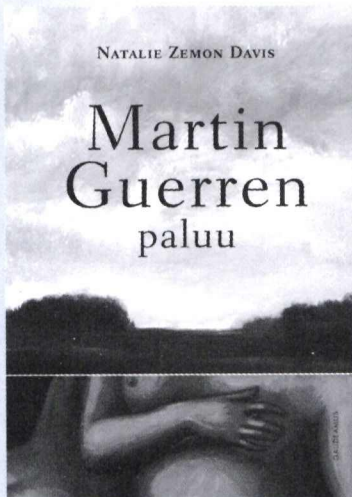
Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen (toim.) TYÖVAENKYSYMYKSESTÄ SOSIAALIPOLITIIKKAAN

Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen

Teokseen on koottu tärkeimmät sosiaalipoliittiset kirjoitukset vuosilta 1874–1948. Laaja johdanto käsittelee sosiaalipoliittikan yleistä teorianhistoriallista taustaa.

Dominique Lecourt PROMETHEUS, FAUST JA FRANKENSTEIN Tieteen etiikka ja sen myyttiset kuvat

Kielletyn tiedon, tiedonhalun ja tiedon rajojen teemat koskettavat niin yhteiskuntatieteiden, teologian, lääketieteen, oikeustieteen kuin teknologiankin nykykeskusteluja.

**LISÄÄ KIRJOJA, UUTUUSKIRJOJEN TARKEMMAT ESITTELYT JA HINTATIEDOT
KOTISIVUILLAMME www.gaudeamuskirja.fi**

**GAUDEAMUS KIRJA. PL 1099, 00101 Helsinki
Tilaukset p. (09) 650 175 tai sähköpostitse gaudeamuskirja@hyy.fi**